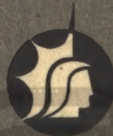
adèle de boigne

«Retipărite nu demult la Paris, presa franceză anunța apariția *Memoriilor* Doamnei de Boigne într-o formulă pe cît de publicitară, pe atît de ademenitoare: „Patru regimuri, trei revoluții, ultimii regi ai Franței, Chateaubriand, Țarul..." Și, într-adevăr, sute de pagini printre care rar se poate intîmpla ca gindul să-ți fugă sau plictisul să te cuprindă. Finețea observației este permanent dublată de reflecție, iar ineditul prezent la orice pas. Parcurs alert, punctat de întrebări și de asociații spontane, în care cugetul descoperă aceleași permanențe omenești...»

MARCEL PETRIȘOR

editura minerva

Lei 8

1102

adèle de boigne

adèle de boigne

memorii

★

Ilustraţia copertei : *Teodora Popa-Mazilu*

adèle de boigne

memorii

(povestirile unei mătuşi)

TRADUCERE, SELECŢIE ŞI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

PREFAŢĂ DE MARCEL PETRIŞOR

TABEL CRONOLOGIC DE ANDREI MAZILU

EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI
BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1982

Adèle de Boigne
Mémoires
Tom. I—II
Émile-Paul frères, éditeurs,
Paris, 1911

PREFAȚA

Retipărite nu demult la Paris, presa franceză anunța apariția *Memoriilor* doamnei de Boigne într-o formulă pe cît de publicitară, pe atît de ademenitoare: „Patru regimuri, trei revoluții, ultimii regi ai Franței, Chateaubriand, Țarul..."

Și, întradevăr, sute de pagini, printre care rar se poate întîmpla ca gîndul să-ți fugă sau plictisul să te cuprindă. Finețea observației este permanent dublată de reflexie, iar ineditul prezent la orice pas. Scriiturii moderne, vii, i se impune însă lectura adecvată. Parcurs alert, punctat de întrebări și de asociații spontane, pe care cugetul descoperă aceleași permanențe omenești. Perspicacității asociindu-i-se apoi inteligența, face ca remarca să dezgolească personajele dintr-o singură trăsătură de condei. Și ce ar putea să-i scape unui spirit cînd necruțarea-i stă în orice gînd?

Nevoind deloc numai să consemne, credem noi, pe datul oferit istoric, memorialista își încearcă ascuțișul cugetului ori de cîte ori i se oferă perspectiva generalizării. Iar dacă întîmplător cineva asociază fulgurațiile straniei contese de Boigne cu premonițiile marchizului de Coustine, profețiile privindu-ne vremea, capătă limpezimi carteziene.

Funestele destine regale, autarhia țaristă și intempestivitatea cazacă privite străveziu, se transfigurează în formule istorice de după care răzbat declinuri și cicluri spengleriene.

Omenescul, indiferent de haina istorică pe care ar îmbrăca-o fenomenul ales spre manifestare, se revelează în mereu aceleași zvîcniri, tendințe și aspirații.

Și cui, citind finele observații ale distinsei doamne de Boigne i-ar putea scăpa gîndul că-n istorie numai recuzita se schimbă?

Chateaubriand i-a intuit primul calitățile, la care se și referă alegoric, în timp ce Proust îi împrumută manierele. N-o copiază însă căci reflexia îi scapă din pricina retrospectivei. Distorsiunea doamnei de Boigne e perspectivă, iar gîndul permanent ancorat într-un viitor pe care prezentul și trecutul îl legitimează perfect. Deci nu „memorii", ci pretexte istorice pentru cel mai subtil joc al perspicacității. Așa ni se par observațiile ciudatei contese de Boigne și așa le și propunem interesatului cititor de polisemii.

E drept însă că nu oricine citind orizontal textul, se poate delecta cu perspicacitatea-i sclipitoare. Satisfacția ar presupune și perpendicularitatea unui gînd căutător de semne sub învelișuri limpezi și curajul unor asociații în care frica de concluzii n-ar avea ce căuta.

Așa că nu Balzac, ci Stendhal (portretelor fizice substituindu-li-se cele psihice), după cum și-n istorie Ranke mai înaintea oricui s-ar ocupa doar de fapte, se impun ca modele asociative celui ce vrea neapărat exemple.

Născută dintr-o familie nobilă, cu „situație", consolidată încă din anul una mie, distanțarea-i față de contemporaneitatea pe care n-o „iartă" și patosul aristocratic cu care alteori ia parte la evenimente, fac din ea una dintre cele mai interesante figuri ale epocii.

Proust o ia drept model pentru bizara doamnă de Villeparisis, Chateaubriand pretext al unor șfichiuiri; doamna de Staël îi caută prietenia; nu o neglijează în relațiile ei nici doamna Récamier, iar Tocqueville se pare că era mai interesat de observațiile ei decît de ale oricărui contemporan.

Jansenistă mai degrabă decît iezuită, nu s-a sfiit ori de cîte ori a fost cazul să sacrifice aparența spectaculară a fenomenului principiului său antrenant, adevărul vrut, celui simțit, și proza, intenției premergătoare.

Mondenității nu i-a făcut concesii decît în limitele bunei creșteri și-n ciuda mariajului nereușit (cu un general mai în vîrstă cu treizeci de ani decît ea), compromisului social nu i-a acordat nici măcar circumstanțele „sacrei convenții nupțiale". Deziluzionare?! Prea puțin sau poate doar consecințele unei lucidități dureroase la care nu s-ar mai putea adăuga, nici măcar intențional, deliciile unei refulări subliniate.

Prostia e sancționată de ea prompt, oricui ar aparține, uscăciunea și sterilitatea fiind și ele crud dezvăluite, iar vanitatea subliniată de două ori, în orice împrejurare. Nimeni și nimic nu e cruțat. Analiza-i fină clivează orice escamotare și deseori răsturnări de perspectivă scot la iveală cele mai ascunse ticluiri. Abordarea „cazurilor" se face numai „de jos în sus", iar pozei deseori atît de piezișă nu-i scapă nici un detaliu.

Absolutismul, ce-i drept, o stinghereşte, dar monarhia n-o supără decît atunci cînd nu este constituțională. Puterii îi preferă însă diplomația; devoțiunea superficială îi repugnă și artificiozitatea nu o suportă. Este, de fapt, de înțeles; crescută aristocratic și supradotată intelectual, cum ar fi putut tolera artificiul fără acoperire și ignominia?

Lui Ludovic al XVI-lea nu-i iartă nici „jocurile" maritale, după cum nu trece cu vederea nici superficialitatea unor curteni; și totuși, majestuozitatea, ca principiu, îi impune, raportînd însă la ea întregul deboș pentru a întări fresca. Pe Ludovic al XVIII-lea îl vede în tot dezechilibrul inteligenței încurcate în inutil, în jocul unei politici neesențiale, iar pe Carol al X-lea, inteligent, bigot, desfrînat și stupid, neputînd renunța la senzualitate, într-o lume care-i repugnă totuși. Și precum monarhul, așa și Curtea aristocrată și impotentă. Ducii, conții și pairii își concurează suveranul în cele mai vane aspirații, în timp ce primejdiile le amenință surparea privilegiilor. Burbonii sînt cei mai ilustrativi în acest sens și cu ei doamna de Boigne este și cea mai neînduplecată în sancționarea lașității. La cei din ramura Savoiardă o supără degenerescența unei vieți tensionate haotic de abjecție și desfrîu. Și după cum nici reginei Angliei nu-i iartă senzualismul excesiv, deși rafinat, nici țarului nu-i trece cu vederea duritatea esenței de cazac. Pînă și suveranului pontif îi reproșează ramolismentul

şi turpitudinea, nepermise totuşi la vîrsta lui. Respect îi impune doar politica externă a lui Vergennes şi tratatul de la Versailles care-i restaurează Franţei întreg prestigiul compromis. Pe Calonne, Loménie şi Brienne îi tratează drept incapabili, în timp ce toată admiraţia i-o acordă lui Necker, prolificul ministru de finanţe, convulsiv antrenat să realizeze imposibilul pe care doar Talleyrand îl izbuteşte. Şi ca şi La Rochefoucauld, nu-şi stăpîneşte incisivitatea decît în faţa lui Richelieu şi Decazes, care imprimă istoriei Franţei un mers mai liberal, împreună cu baronul Louis.

Carbonarii o entuziasmează, dar numai ca factor reactiv în faţa unui rău nevindecabil totuşi. Iar lui Carol al X-lea, cu toate succesele expediţiei lui în Alger (în care vede însă şi raptul unei monarhii hrăpăreţe), nu-i iartă mai ales ordonanţele din 25 iulie 1830 în urma cărora se dizolvă Camera, se modifică radical Carta şi se suprimă întreaga libertate a presei. Măsură îndrituită din punct de vedere totalitar, provocînd însă revoluţia din 1830, şi ulterior sfîrşitul monarhiei.

Furioasă de eşecurile unor capete încoronate incapabile să înţeleagă istoria, le atacă întreaga recuzită cu o deosebit de fină ironie. Şi toţi, începînd cu majestăţile lor şi sfîrşind cu ultimele elemente ale unei ierarhii de păpuşi îşi primesc judecăţile aspre şi consideraţiile meritate, în care exactitatea observaţiei se asociază cu rigoarea spiritualului detaşat de compromisul cotidian.

Uşurinţa cu care aceştia conduc popoarele o revoltă însă cel mai mult iar duritatea reprimantă de-a dreptul îi repugnă.

De o inteligenţă tot atît de efervescentă ca a doamnei de Staël, îşi face din politică tărîm de studiu, iar din observaţie prim instrument de lucru. N-o împiedică în exersarea suplului intelect decît limitele bunei cuviinţe şi ale creşterii sale alese.

Motiv dealtfel nou, pentru care şi portretistica ei vizează mai puţin aspectele fizice ale personajelor cît personalitatea lor, fineţea observaţiei şi puterea-i de pătrundere aducînd, mai degrabă, prin perspicacitate şi dezinvoltură, cu cele ale unui La Rochefoucauld sau Retz decît ale unui Saint-Simon sau Rollin. Nici nu l-ar fi putut astfel surprinde pe Chateaubriand în posturi mai puţin grandioase decît cele vrute de el sau pe doamna Récamier în intimitatea relaţiilor

sale cu ducele de Orléans, marea ei slăbiciune monarhică, pe care atîtea ambiţii şi interese o împinseseră spre tronul Franţei. Să trăieşti în culisele atîtor monarhii, să-ţi dai seama de „subsolurile" atîtor aranjamente, să treci prin trei revoluţii cu restauraţiile lor şi să apuci un *„fin du siècle"* cu toate evenimentele sale semnificative, ni se pare însă nu numai destin ci şi şansă istorică. Cum altfel ar fi putut observa ea ce a observat la personajele sale, dacă acestea, aidoma celor din teatrul shakespearian, desprinse de grija cotidianului şi totuşi atît de preocupate de el, n-ar fi avut toată libertatea şi posibilităţile de a-şi proiecta istoric aspiraţiile, intenţiile, ambiţiile şi vrerile sau exersa intelectul întru diatribă şi reflexie ?

Şi totuşi, cu inteligenţa-i vie, n-a vrut decît să pătrundă, să-şi explice ca să expună şi, poate (de ce nu, cînd viaţa alături de un soţ mult mai în vîrstă decît ea o privase de atîtea alte delicii ?), compensativ, să-şi ofere satisfacţia unor gînduri sau intuiţii fără oprelişti. În afară de aceasta, pascaliana-i remarcă (întîlnită dealtfel şi la La Rochefoucauld) privind imixtiunile inimii în treburile minţii, motivaţiile şi explicaţia compromisului, îndrituirea pesimismului raţional, recomandarea raţionalismului liberal şi a unei supleţe amestec *„d'ésprit de finesse et de géométrie"*, operînd şi-n discurs şi-n politică fac din ea nu numai îndrăzneţul martor al vremii sale, ci şi judecătorul ei.

Mai puţin extremistă decît ar fi intenţionat să fie, sau cum am mai spus, exprimîndu-ne în limbajul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, jansenistă mai degrabă decît iezuită este, în orice caz, o conştiinţă vie şi nepătată a acelor vremi (atît de complexe, dealtfel), animată mai ales de dorinţa relevării adevărului, indiferent care ar fi fost acesta, a recunoaşterii celor mai ascunse vreri şi imbolduri spre acţiune, păstrînd totuşi măsura în proiecte şi acel *„juste milieu"* francez în judecăţile-i de valoare.

Aşa se explică faptul că-n salonul ei din Faubourg Saint Gérmain (ce modă şi ce „spaţiu" al dezbaterilor spirituale !) aristocraţia feminină n-o uluieşte, ca pe Balzac de pildă, cea masculină n-o entuziasmează, iar manierele şi trucurile unor abilităţi versatile nu-i stîrnesc prea mult admiraţia, ştiind să zgîrie întotdeauna pojghiţa prea marii politeţi, ca să descopere sub ea ade-

văratele intenţii ale orgolioaselor eu-ri. „*Il est trop poli pour être honnête*" era doar o formulă franceză stabilită în acele secole. Şi cum s-ar fi putut ca tocmai spiritul ei să nu dea dovadă de o astfel de prevedere?

Cititorului nostru i se pun însă în faţă spre lectură numai o parte din imensitatea observaţiilor şi amintirilor neastîmpăratei contese. E o selecţie totuşi judicios făcută, întrucît, prin alegere, nu s-a urmărit atît relevarea picanteriei, a aventurii, a laturii umoristice sau a acelui „*coté d'ésprit*" francez, cît prezentarea înaltei aristocraţii din acea vreme, pe care, de fapt, o animau aceleaşi şi aceleaşi mari probleme omeneşti. Iar „mătuşa" care-şi aminteşte (formula autoarei memoriilor pentru motivaţia titlului) e doar un „*trouvail*" justificativ pentru opera recomandată ca mijloc terapeutic împotriva degringoladei morţii şi a pierderii tradiţiilor.

Demersul creativ este şi el interesant. La început o nevoie de a trăi într-un trecut în care o proiecta prezentul lipsit de nădejde, apoi dorinţa de a-şi potoli regretele unor amintiri care nu se lăsau nici ele uitate, mai ales într-o vreme atît de torsionată de suferinţă; motivaţie generală sau explicaţie a imboldului determinativ în elaborare. Ca desen, însă, lucrurile sînt mult mai simple.

Mai întîi, o desfăşurare a amintirii amintirilor moştenite dintr-o mare familie aristocratică despre viaţa de la Curtea din Versailles şi care, deşi descrise cu dezinvoltura femeii care ar lucra la gherghef, (formula contesei), prezintă totuşi un deosebit interes pentru iniţierea în tainele culiselor monarhale. Şi în descrierea etichetei de la Curte, de pildă, nu interesează atît faptul în sine, cît gustul artistic care-l determină, cu toate normele estetice după care se şi desfăşoară.

Obiceiurile de la Curtea regală nu sînt însă interesante pentru complicaţia sau strălucirea lor, cît pentru simbolica pe care o reprezintă în demersul instituirii unor permanenţe cărora atît regele cît şi marea aristocraţie trebuie să le facă faţă. Dar oare rigorile ţinutei nu le trădează pe cele ale spiritului?

Monarhul, de pildă, trebuia să strălucească nu numai în ţinută, ci şi în replici: „Se vede, îi spunea el unui jucător de table cu care juca zilnic şi care juca cu multă patimă, se vede că joci pe banii dumitale, în timp ce eu joc pe ai altora". Iar regina să-l secondeze, vădind, dacă nu aceleaşi calităţi spirituale, cel puţin aceeaşi modă în augustele-i desfăşurări. Adică, reţinerea-n manifestările de orice gen, măsura-n lucruri, cochetăria şi deseori numai aceasta, mai ales în relaţiile afectiv-amoroase. Pentru ea era astfel firească şi chiar binevenită curtea pe care i-o făcea contele suedez Fersen, după cum, însă, tot dictat de modă, îi era şi refuzul patimei acestuia în momentul cînd tensiunea sa afectivă depăşise o anumită măsură (aşa se explică şi îndepărtarea lui de la Curte şi plecarea în America). De unde şi reţeta: devotament fără margini în afecţiune, sinceritate, respect, dar şi o deosebită discreţie în manifestare.

Faţă de aceste precepte de conduită, de o rigoare uneori de-a dreptul stingheritoare, toată admiraţia, mai puţin însă interesul, decît doar estetice, deoarece era firesc ca manifestările aristocratice să fie îndeaproape observate tocmai în cadrul impus de ele. Aşa se explică lumina deloc favorabilă în care este prezentată doamna de Polignac, doamnă de onoare, dar a cărei prestanţă e ştirbită de un comportament în care se vădeşte lipsa de caracter — concept atît de riguros forjat şi el în anteriorul secol al clasicismului — şi de spirit.

Nici contelui de Artois, apoi, cu tot rangul său, nu i se poate trece cu vederea lipsa de stil în comportamentul pe care-l etala cu prea multă dezinvoltură, precum şi ticăloşia, privită însă tot ca semn al unei şi mai grave lipse de gust. În aceeaşi măsură, însă, nici soţiei sale, contesa de Artois, nu i se iartă prostia, morocăneala şi dizgraţiozitatea.

Xenofilia lui Ludovic al XVI-lea, o altă trăsătură a caracterului respectivului monarh, privită însă ca semn de mare largheţe a spiritului, e tot atît de amendată cînd farsa i se substituie obiectului fără putinţă de depistare. Cazul prinţilor Chio, doi ţărani, de fapt, din Berry, care-l păcăliseră pe rege dîndu-se drept moştenitori ai imperiului din Orient, fără însă ca ţinuta,

manierele şi comportamentul lor, rămase dealtfel proverbiale în istorie, să le trădeze vreodată adevărata origine.

Orice morav, gest sau fapt mai răsunător este analizat în lumina canoanelor bunei cuviinţe şi taxat ca valoare după gradul semnificaţiei sale. Ce importanţă capătă astfel ţinerea sfeşnicului în momentul ceremonialului culcării regelui, cînd lumina acestuia trebuia să-i faciliteze rostirea rugăciunii, cerere de coborîre a graţiei divine pentru întregul regat! Şi aceasta într-un ansamblu aproape ritualic de gesturi în care pînă şi ridicolul ulterior, prevăzut însă, era circumscris de îndignare.

Revoluţia din 1789, ca şi celelalte la care a asistat, e considerată ca un revers al neglijenţelor monarhice, al unui orbitor orgoliu aristocratic faţă de abuzurile comise-n cotidian, ceea ce trădează o mai mare apropiere a gîndirii contesei de Boigne de Bossuet, decît de iluminiştii secolului al XVIII-lea, iar Emigraţia un fapt istoric salvator doar din punct de vedere fizic pentru aristocraţia franceză, cituşi de puţin şi pentru prestigiul ei, pe care nici Restauraţia nu reuşeşte să-l mai restabilească în vechile tipare.

Cu ocazia emigrării e prezentată însă şi nobilimea italiană şi engleză, monarhia napolitană, londoneză, precum şi toate moravurile legate de viaţa curteană străină. Moment critic, dealtfel, pe fundalul căruia se profilează caractere, se năruie prestigii, se verifică autenticităţi şi se restabilesc principii uitate. Prilej însă atît de manifestare a ridicolului cît şi a grandorii, modestiei sau sincerităţii. Dar nu mai puţin şi ocazie de verificare a dictonului că după cum talentul nu poate acoperi turpitudinea, nici eticheta o falsă nobleţe. De remarcat însă pentru aristocraţia engleză din acea perioadă un fapt deosebit de interesant: amestecul său de suprarafinament francez, de imaginaţie, fineţe şi gust, cu o deosebită nepăsare faţă de grosolănia vulgară (cavalerul Legard).

Raportate apoi la aceleaşi criterii de judecată, interesante sînt şi observaţiile referitoare la mutaţiile pe care oamenii le pot suferi pe parcursul duratei, atunci cînd la orizontul dezastrului nu se-ntrevede nici o speranţă. Cazul acelui servitor al familiei de Osmond, Bermont, oscilînd între grandoare şi josnicie

tocmai în funcţie de momentele în care îi apare şi dispare bunul simţ.

În aceleaşi circumstanţe, autoarea memoriilor se judecă însă şi pe sine, acuzîndu-se dar şi motivîndu-şi în acelaşi timp gestul mariajului făcut la înghesuială. Necugetarea e pusă pe seama tinereţii, iar consecinţele suportate cu deplina conştiinţă a intenţiei sacrificiului făcut. Francheţe deci, apoi stoicism şi resemnare, în lumina celei mai necruţătoare lucidităţi. Niciodată însă ea n-a ascuns nici parvenitismul soţului său, voinţa-i de putere şi postura ei de păpuşă-automat (cu toată subţirimea educaţiei şi a intelectului său) în mîinile lui. Dar nici n-a cîrtit împotriva ei, socotind-o ca pe un preţ al salvării propriilor părinţi. De fapt, datorită acestui mariaj şi datorită situaţiei de emigrantă, vede şi întreg spaţiul vest-european, Italia, Elveţia, Ţările-de-Jos şi Anglia, spectru etnic a cărui unitate de structură e asigurată de unitatea, de participarea la o cultură cu dominante creştine. Zgîrcenia saxonă o motivează însă ca revers al risipei atît de condamnată dealtminteri din punct de vedere moral; prevederea germană o socoteşte ca semn al grijei (caracteristică fundamentală a autenticităţii), iar disponibilitatea italiană ca pe o mare virtute a spiritului latin, generos şi puternic.

Restauraţia şi sfîrşitul Imperiului reprezintă perioada în care dispersării îi urmează reafirmarea spiritului pe baza evidenţelor obţinute şi a învăţămintelor trase. Din păcate însă o experienţă vastă, dar se pare că nu şi suficientă pentru ca erorile să nu se mai repete. Nevoia de compensare prevalînd evidenţa măsurii, va duce din nou la excese pe care insul, privat odinioară de necesar, nemaiputîndu-se stăpîni, le va converti iar în imperative, astfel ajungîndu-se din nou la reacţii şi conflicte istorice. Numai că răgazul postrevoluţionar e şi prilej de noi aprofundări şi mijloc de contractare al unor noi relaţii culturale. Din contactul cu Chateaubrind reţine patosul grandorii romantice, iar din prietenia cu doamna de Staël, fiica lui Necker, subtilitatea reflexiei distilate prin două etnii, mijloc deosebit de eficace în crearea unei înţelegeri ameliorate a spiritului francez faţă de cel german. Doamna Récamier o fascinează cu abi-

litatea-i procedurală — manifestată la toate nivelurile şi-n toate împrejurările — cu gustu-i deosebit de rafinat, cu diplomaţia ei şi, în orice moment, cu ţinuta. De la actorul Talma reţine naturaleţea expresiei verbale, lipsa de emfază, iar de la Benjamin Constant arta de a-şi transpune în scris observaţiile. Îi repudiază însă atît gelozia lui cît şi a doamnei de Staël, explicîndu-şi-o, totuşi, la amîndoi, prin izbucnirile pasionale anulatoare a principiilor clasice de păstrare a echilibrului. Pe seama fricii de singurătate îşi pune — atît ei cît şi lui Chateaubriand şi lui Byron, pe care-i cunoscuse foarte bine — întreaga creaţie. Motiv declanşator al procesului poate, cauză unică însă, în nici un caz. Dar se pare că uneori şi cele mai subtile spirite simplifică.

Nici lui Napoleon nu i-a iertat parvenitismul, ca şi soţului ei dealtminteri, cu toate că le-a recunoscut tot timpul virtuţiile volitive, ierarhic acestea ocupînd însă locurile de jos pe scara valorilor. *„Noblesse oblige"* se pare că nu era numai o formulă, ci şi o condiţie *sine qua non* a unei anumite stări.

Talleyrand, cu toată iscusinţa-i diplomatică în materie de relaţii, n-a putut-o nici el amăgi şi, deşi îl plasează alături de Richelieu, îl preferă pe acesta din urmă. Doar clerul Franţei îi inspiră admiraţie prin comportamentul din timpul Emigraţiei. În Imperiu însă concesivitatea înalţilor prelaţi în faţa voliţiei napoleoniene o dezamăgeşte. Probabil că nu-i plăcuseră nici anumite capitole din Machiavelli, deşi la cei din familia ei aprecia mult abilitatea politică, indiferent de haina pe care aceştia o purtau. Dovadă dealtfel şi repudierea portretului pe care bizarul florentin o făcea tipului de emigrant. Şi nici un tip de erou ulterior acestei perioade n-a reuşit să-i schimbe părerile, nici chiar persuasiunea lecturilor lui Chateaubriand, căruia dealtfel nu se sfieşte să-i sublinieze, ori de cîte ori are ocazia, bizareria inconsecvenţelor.

Restauraţia o bucură în limitele unor apartenenţe de care nu poate scăpa, păstrînd însă suficient faţă de ea răceala distanţei reflexive. Prilejul e nimerit însă pentru observarea spiritului slav, „descins" pentru prima oară în masă, cu acest prilej, la Paris. Şi tipul de cazac, acesta părîndu-i-se, pentru respectiva

categorie etnică a fi cel mai reprezentativ, e descoperit chiar şi sub mantaua Ţarului. Nutreşte apoi o compasiune aristocratică faţă de primitivism, dar şi o admiraţie tandră faţă de spontaneitatea-i afectivă. Cu toate acestea orgoliul naţional o face să reacţioneze în faţa imixtiunii armatei străine. Numai că deşi grandoarea napoleoniană nu o lasă rece, nu poate fi indiferentă nici faţă de soarta familiei sale sub Imperiu. Aşa că din motive limpede de înţeles preferă totuşi Restauraţia, pe care n-o acceptă însă, decît cu extrem de multe rezerve; triumful orgoliului continuînd s-o dezguste cel mai mult la oricine şi-n orice împrejurare. Iar dacă prostiei, care o revoltă cu atît mai mult cu cît e mai „pretenţioasă", îi mai face cîte o concesie tranzitorie, îngînfării nu-i iartă nici o manifestare.

Gustul, rafinamentul, educaţia jansenistă şi bunul simţ clasic nu ar fi permis dealtfel niciodată inteligenţei sale (în care era tot atît *„ésprit de finesse"* cît şi *„de géométrie")* nici un joc cu valorile în care să escamoteze buna credinţă şi adevărul. Exemplu didactic ?! În nici un caz. Contesa de Boigne rămîne doar o mărturie clasică de conştiinţă lucidă pe care n-au putut-o adumbri nici ispitele, nici interesele, şi pe care n-a tentat-o decît adevărul.

Nu se poate însă încheia prefaţa unei cărţi atît de interesante pentru orice om preocupat de fresca artistică a unei epoci, de cancanurile sale istorice şi de secretele complicatelor sale „mecanisme", fără a sublinia şi aportul celor ce s-au străduit ca această operă să apară şi în limba română: în primul rînd e vorba de aportul Editurii *Minerva*, apoi de cel al traducătoarei — Teodora Popa-Mazilu — specializată, aş zice, în alegerea *Memoriilor* unor distinse şi fine observatoare ale epocilor lor, şi dintre care să sperăm că cele ale uluitoarei *„Madame la comtesse de Boigne"*, nu vor fi ultimele. În acest sens, s-ar părea că nu în zadar o femeie se „apleacă" asupra jurnalelor şi notaţiilor altor femei, chiar dacă acestea nu-i sînt contemporane

(mă refer la *Povestea vieții mele* de George Sand, la *Memorii* de Françoise de Motteville și, evident, la cartea de față).

Probabil că afinitățile și aspirațiile celor preocupate în special de observația cotidiană să nu difere de la epocă la epocă. Așa se explică dealtfel și plăcuta lectură a textului nu numai în versiunea franceză ci și în transpunerea sa românească, aceasta neîmpiedicînd cîtuși de puțin reflecțiile pe marginile sale și nici știrbind eleganța pretențioaselor expresii franțuzești.

Numai așa se explică faptul că, pe cît de mult impune noblețea unui gînd, tot pe atît de mult pretinde și exprimarea lui.

MARCEL PETRIȘOR

TABEL CRONOLOGIC

1750 Bunicul scriitoarei, care era marinar, face o călătorie la San-Domingo unde, îndrăgostindu-se pătimaș de domnișoara de La Garenne, se însoară cu ea. Averea soției sale fiind într-o stare jalnică, pentru a o despovăra de toate popririle și ipotecile, s-a văzut nevoit să rămînă în acel loc. Cu anii, și-a trimis — unul cîte unul — pe toți cei șase băieți ai săi (în afară de ultimul care s-a înecat), la Paris, la fratele său.

Primul băiat trimis în Europa a fost viitorul marchiz de Osmond, tatăl scriitoarei, care s-a însurat cu o domnișoară Dillon, fata unui gentilom irlandez din familia Dillon de Roscomon. La cîteva săptămîni după nuntă, tînăra căsătorită a fost numită doamnă de onoare a prințesei Adélaïde, prima dintre cele cinci fete ale lui Ludovic al XV-lea.

1781 Nu după mult timp, tînărul menaj se instalează la Versailles unde, li se naște primul copil : Éléonore-Adèle de Osmond, viitoarea doamnă de Boigne și autoarea *Memoriilor* de față, carte ce s-a bucurat de un imens succes de îndată ce manuscrisul a fost descoperit, la începutul acestui secol, la Biblioteca Națională din Paris.

1789 Izbucnește revoluția franceză în care pier, pe eșafod, Ludovic al XVI-lea, soția sa Maria-Antoaneta, precum și o seamă de curteni și nobili, monarhiști înflăcărați pe care poporul îi condamnă fără drept de apel, pentru toate abuzurile și samavolniciile săvîrșite.

În timpul revoluției, Adèle — în vîrstă doar de opt ani — pleacă împreună cu părinții ei, la Londra.

1798 Foarte tînăra Adèle de Osmond, văzînd situația mai mult decît precară a părinților ei, acceptă cererea în căsătorie a generalului de Boigne, mai vîrstnic decît ea cu treizeci de ani, proaspăt reîntors din Indii și putred de bogat. Tînăra Adèle, care la douăzeci și cinci de ani, în portretul pictat de Isabey, era de o frumusețe izbitoare, la șaptesprezece era însăși întruchiparea purității, gingășiei și perfecțiunii : ovalul desăvîrșit al chipului, trăsăturile de o mare finețe, părul lung și buclat, ochii mari, întunecați și languroși contrastînd cu luminozitatea pletelor aurii, gura perfect desenată, precum și trupul armonios, toate aceste calități aveau să facă din viitoarea scriitoare, o femeie extrem de atrăgătoare. Dacă mai adăugăm la toate aceste daruri, o minte deosebit de ascuțită, un spirit de pătrundere și o putere de observație rar întîlnite la o fată atît de tînără, precum și o voce remarcabilă, de adevărată cîntăreață, ne dăm lesne seama cam ce impresie a putut ea face generalului de Boigne care, așa cum ni-l zugrăvește doamna Lenormant, era : „îmbătrînit înainte de vreme, distrus de climatul din Indii, cu o sănătate șubredă, bucurîndu-se de o reputație controversată, cu obiceiuri cazone, dar putred de bogat și care arunca cu banii în stînga și dreapta".

Căsătoria făcută din interes n-avea să fie fericită. După numai zece luni, generalul o duce pe tînăra lui soție, îndărăt, soacrei sale. Dar rudele, care voiau să se înfrupte din averea milionarului, i-o aduc îndărăt. Generalul o ia cu sine în Scoția ; mai tîrziu, se retrage în Savoia, țara sa de baștină, după ce-și instalează din nou soția la Londra, alături de părinții ei. După o vreme, o aduce în Franța unde se instalează amîndoi regește, în splendidul castel Beauregard, de lîngă Paris.

Dar cum Adèlei de Boigne îi era peste putință să se apropie cît de cît de un bărbat autoritar, ursuz și cu maniere mai mult decît grosolane, generalul vinde frumoasa reședință de la Beauregard, cumpără castelul Châtenay, pe care-l dăruiește soției sale, iar el se stabilește în Savoia.

1804 Instalată la Paris, Adèle de Boigne participă la serbările prilejuite de încoronarea lui Napoleon, căci nu are curajul să înfrunte regimul, dar refuză să facă parte dintre doamnele de onoare ale Josèphinei Beauharnais.

Măreția lui Napoleon nu numai că n-o copleșește, ci dimpotrivă, văzîndu-l de aproape, în Galeria Dianei din palatul Tuileries, îl găsește cît se poate de dizgrațios : „Împăratul mi s-a părut cumplit, spune ea, căci seamănă leit cu un rege de caro."

1814 Refuzînd să părăsească Parisul, doamna de Boigne asistă, cu inima strînsă, la intrarea aliaților în capitala Franței. Abia acum își dă seama cît de mult își iubește patria, fiindcă se simte cuprinsă brusc de o emoție pe cît de neașteptată, pe atît de puternică. Pașii patrulelor străine care se auzeau în noapte „a fost primul zgomot ciudat care m-a făcut să-mi dau seama că am o inimă franceză !" spune ea. Interesată de comportarea persoanelor din jur, își

observă şi-şi analizează semenii, cu un spirit de pătrundere care vestea încă de pe atunci scriitoarea incisivă de mai tîrziu.

1815—1819 După Imperiu, marchizul de Osmond, fiind numit ambasador la Torino, apoi la Londra, contesa de Boigne face toate onorurile casei, în locul mamei sale care e bolnavă.
Aceasta este perioada în care Adèle de Boigne are prilejul să cunoască foarte multă lume, să observe moravuri şi obiceiuri, să analizeze caractere, să vadă de aproape adevăratele chipuri ale unor oameni despre care pînă atunci avusese o cu totul altă părere. Villèle, Decazes, ducele de Blacas, regalişti înfocaţi, îi devin din ce în ce mai antipatici. În schimb, îşi îndreaptă toată simpatia către ducele de Richelieu care luptă din răsputeri, nu să-şi apere scaunul de prim-ministru, ci să scape ţara de jugul umilitor al invadatorilor.

1817 Moare doamna de Staël, fiica marelui Necker, prietenă intimă cu doamna de Boigne. Suspectă Directoratului, din pricina legăturilor sale cu scriitorul Benjamin Constant, doamna de Staël fusese exilată la Coppet, în Elveţia, unde s-a şi prăpădit.

1820 Doamna de Boigne inaugurează, împreună cu soţul ei, un spital pe care acesta îl clădise aproape de Paris. Soţii mai corespondează din cînd în cînd, se mai văd, dar din ce în ce mai rar.
În acelaşi an, obosit şi bătrîn, marchizul de Osmond cere să fie pensionat. Adèle de Boigne se instalează la Paris, în strada Bourbon, unde va locui pînă la căderea Restauraţiei.

Tot în 1820 este asasinat de către Louvel, ducele Charles de Berry, cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea (născut la Versailles în 1778) şi însurat cu Marie-Caroline de Bourbon, fiica lui Francisc I, regele celor două Sicilii.

1824 Moare Ludovic al XVIII-lea, nepotul lui Ludovic al XV-lea soţul Louisei de Savoia.

1829 Apare cartea *Cronica domniei lui Carol al IX-lea* de Prosper Mérimée, prieten intim cu Adèle de Boigne cu care a întreţinut o foarte strînsă corespondenţă timp de paisprezece ani (din 1852 şi pînă în martie 1866). Mérimée îi scrie prietenei sale de pretutindeni : din Franţa, din Spania, din Anglia ; lucru curios, Adèle de Boigne nu face nici o referire la această vastă corespondenţă în *Memoriile* sale, corespondenţă tipărită sub titlul : *Lettres de Mérimée à la comtesse de Boigne* (apărută în 1933, la Librairie Plon, din Paris).

1830 Izbucneşte revoluţia din iulie care se termină cu abdicarea lui Carol al X-lea, frate cu Ludovic al XVI-lea şi cu Ludovic al XVIII-lea. Ajuns rege al Franţei în 1814, Carol al X-lea — în ciuda succeselor expediţiei din Alger — se compromite total în ochii poporului, emiţînd faimoasele Ordonanţe din 25 iulie 1830, prin care dizolva Camera, schimba Carta şi suspenda libertatea presei.

În acelaşi an moare şi generalul Benoit de Boigne, (născut în 8 martie 1751), la Chambéry, lăsîndu-şi soţia destul de bogată. Înainte însă de a se prăpădi, clădeşte — între 1822 şi 1830 — un ospiciu de nebuni şi un azil de bătrîni numit Saint-Benoit, donaţii care se pare că l-au costat peste trei milioane de franci.

Moare Benjamin Constant, scriitor şi om politic, iubitul doamnei de Staël, pe care Adèle de Boigne nu s-a sfiit să-l înfăţişeze în adevărata sa lumină.

După 1830 Adèle de Boigne devine prietena intimă a cancelarului Étienne Pasquier, prietenie care avea să dureze pînă în 1862 cînd bătrînul cancelar se stinge în vîrstă de nouăzeci şi cinci de ani. „Cancelarul, scrie Henry Bordeaux în cartea sa *Portrete de femei şi copii* (apărută la Paris, la Librairie Plon, în 1913), aparţinea acelei rase de oameni a cărei fire este rezonabilă şi eminamente aptă pentru viaţa socială... Punea preţ înainte de orice, pe calm, logică şi clarviziune. Capabil să înţeleagă multe lucruri (...), afară de unele cutezanţe, care, atît în artă cît şi în istorie, te deconcertează, era îngăduitor, urînd însă dezordinea şi anarhia."

Prietenia dintre aceşti doi bătrîni, cu timpul devine aproape mişcătoare : îşi scriu zilnic, se întîlnesc în fiece seară, se îngrijesc unul de sănătatea celuilalt, discută, îşi poftesc prietenii să-i vadă şi-şi aşteaptă, demni, sfîrşitul.

1831 Chateaubriand, pe care Adèle de Boigne îl şfichiuie adesea cu biciul usturător al ironiei sale, demascîndu-i dorinţa aprigă de parvenire, cabotinismul, slăbiciunea pentru sexul slab şi mai ales egoismul feroce, se stabileşte la Geneva, de unde face adesea vizite — însoţit de doamna Récamier — la Coppet, fosta reşedinţă a doamnei de Staël.

1832 Ducesa de Berry, nora fostului rege Carol al X-lea, încercă să răscoale Vandeea, pentru a-l izgoni de pe tron pe Ludovic-Filip, ca să-l aşeze în locul acestuia pe fiul ei încă nevîrstnic, sub numele de Henric al V-lea. Tentativa nu reuşeşte ; ducesa este exilată.

1835 Are loc atentatul lui Fieschi asupra lui Ludovic-Filip, atentat care însă dă greş.

1837 Vă veţi întreba cum a început Adèle de Boigne să scrie ? În urma unei nenorociri care i s-a întîmplat în familie (şi-a pierdut nepotul, pe băiatul fra-

telui ei, pe care-l iubea ca pe propriul său copil), ca să-şi uite într-un fel durerea, s-a apucat să aştearnă pe hîrtie cîteva din întîmplările la care asistase sau pe care le trăise. Cum după moartea lui Ludovic al XVIII-lea evenimentele încep să se precipite, urmează revoluţiile din 1830 şi din 1848 care „vor fi privite, scrie Henry Bordeaux în cartea amintită mai înainte, (pag. 137), ca paginile cele mai noi şi cele mai captivante din lungile *Memorii* ale contesei. Ea acumulează aici detalii, fapte mărunte, lucruri văzute, redîndu-ne reflexul acelor evenimente atît pe străzi cît şi în saloane. Ochii săi nu se mulţumesc doar să placă : ea vede clar, dar mai mult de aproape decît de departe. De aproape, nu omite nici un amănunt al nici unui caracter".

Înzestrată cu asemenea haruri, Adèle de Boigne va excela în portrete şi mai ales în caricaturi, motiv pentru care a şi fost supranumită „Goya secolului al XIX-lea", un Goya cu jupoane, e adevărat, şi mai mult acuarelistă decît pictoriţă în uleiuri groase, dar totuşi un Goya. Această aristocrată prin naştere, care detestă puterea absolută, care e socotită de către cei din clasa sa socială „o stîngistă periculoasă", nu pregetă să-i zugrăvească aşa cum erau nici pe slabul şi şovăielnicul Ludovic al XVI-lea, nici pe greoiul şi prostănacul de frate-său, burduhănosul Ludovic al XVIII-lea, nici pe bigotul Carol al X-lea, care ţinea într-o mînă crucea iar în cealaltă sînul vreunei curtezane, nici pe Ludovic-Filip cu toate păcatele sale. Căci în decursul lungi sale existenţe, Adèle de Boigne a trecut prin trei mari revoluţii — 1789, 1830 şi 1848 — şi a trăit sub domnia a cinci regi, dacă e să-l punem la socoteală şi pe Ludovic-Bonaparte (Napoleon al III-lea).

1838 Moare Charles-Maurice, prinţ de Talleyrand, unul dintre cei mai perfizi şi mai duplicitari politicieni ai veacului

trecut, care, după ce l-a trădat pe Napoleon (al cărui ministru de externe fusese), devine ministrul de externe al lui Ludovic al XVIII-lea, pentru ca în timpul Monarhiei din iulie, să-l vedem ambasador la Londra (1830—1835).

1843 Prosper Mérimée, unul dintre cei mai buni prieteni ai doamnei de Boigne, este ales membru al Academiei Inscripțiilor, iar în 14 martie 1844, membru al Academiei Franceze.

1848 Izbucnește revoluția care se termină prin abdicarea lui Ludovic-Filip (24 februarie 1848) și prin proclamarea celei de a doua Republici.

În același an moare Chateaubriand, care ocupă un loc de seamă în *Memoriile* Adèlei de Boigne.

1849 Moare doamna Récamier (Jeanne-Françoise-Julie-Adélaïde), iubita lui Chateaubriand.

1852 Ales în 1848, președinte al Republicii, prințul Charles-Louis-Napoléon Bonaparte (fiul Hortensei de Beauharnais și al lui Louis Bonaparte), se proclamă — în urma loviturii de Stat din 2 decembrie — împărat al Franței, sub numele de Napoleon al III-lea, punînd astfel bazele celui de al doilea Imperiu.

1852 După moartea cancelarului Pasquier, Adèle de Boigne nu-și mai părăsește domeniul pe care-l are la Buisson-Rond, la un sfert de ceas de Chambéry, domeniu ce putea fi recunoscut de departe după splendida alee de platani la capătul căreia se afla castelul. Clădirea pătrată, cu un singur cat, cu o arhitectură destul de greoaie, era impozantă, dar distantă și glacială.
În ceea ce-o privește pe stăpîna acestui castel, o poză strecurată în paginile manuscrisului *Memoriilor* ne-o arată — în 1864 — îmbrăcată într-o crinolină de culoare închisă ; o femeie, care, deși bătrînă

(are acum optzeci și trei de ani), mai păstrează unele urme din marea frumusețe de odinioară : ovalul perfect al feței, trăsăturile delicate, iar ochii, deși adînciți în orbite, sînt limpezi și luminoși.

1866 Îi apare romanul *O pasiune în lumea mare,* ale cărui pagini mai apucă să le corecteze înainte de a se prăpădi. Romanul, deși abundă în sentimentalisme dulcege și plicticoase, e totuși interesant prin tabloul convingător al societății (acțiunea se petrece la Paris între 1813 și 1829) pe care-l zugrăvește cu multă vervă și veridicitate, cît și prin analiza aprofundată a celor cîtorva personaje.
În același an Adèle de Boigne moare, în vîrstă de 85 de ani.

1867 Prin bunăvoința doamnei Lenormant, prietenă bună și mare admiratoare a contesei de Boigne, apare postum și cel de al doilea roman al memorialistei, intitulat *Mareșala de Aubemer,* a cărui acțiune destul de dezlînată, se petrece în secolul al XVII-lea.
În *Revue des Deux Mondes,* din 1 octombrie, apare articolul *Contesa de Boigne,* semnat de Guizot.

1870 Apare lucrarea *Cancelarul Pasquier, amintiri ale ultimului său secretar* de L. Favre (Éd. Didier).

1873 Apare lucrarea *Generalul de Boigne* de Victor de Saint-Genis (Éd. Poitiers).

1911 Este, în sfîrșit, descoperit manuscrisul *Memoriilor* contesei de Boigne. Tipărit, el se bucură de un succes rar întîlnit, fiindcă lucrarea dezvăluie o memorialistă de prima mînă ce avea să entuziasmeze nu numai întregul Paris, ci și întreaga Franță, în frunte cu Marcel Proust care o ia pe scriitoare drept model pentru faimoasa doamnă de Villeparisis, din romanul său *În căutarea timpului pierdut.*

Străină de orice mistică și devoțiune, urînd aristocrația din care făcea parte, urînd partidul preoților care, sub Restaurație, ajunsese să se întindă ca o „eczemă“, Adèle de Boigne se apropie, prin această grandioasă lucrare a sa, prin coloritul și incisivitatea ei, de scrierile lui Saint-Simon, dar mai ales, prin perspicacitatea, verva uneori amuzantă și alura dezinvoltă, de faimoasele *Memorii* ale Cardinalului de Retz.

ANDREI MAZILU

VERSAILLES - EMIGRAȚIA - IMPERIUL RESTAURAȚIA DIN 1814

Nu m-am gîndit ce titlu să dau acestor pagini disparate, cînd legătorul — cărora le-am încredințat — m-a întrebat ce anume urma să scrie pe copertă. N-am știut ce să-i spun. Memorii *mi s-a părut prea solemn ;* Amintiri... *Doamna de Cayla a compromis oarecum acest titlu și cîteva recente publicații l-au mînjit și mai rău.*

Preocupată de această idee, noaptea l-am visat pe nepotul meu pe care cineva îl întreba ce era cu cele două volume prinse în agrafe. „Sînt povestirile mătușii mele“. „Bun, deci să fie «Povestirile mătușii mele»“, am strigat eu, trezindu-mă. Iată cum a ajuns această carte să fie numită : Povestirile unei mătuși.

CITITORULUI, DACĂ VA EXISTA VREUNUL

La începutul anului 1835, m-a lovit o nenorocire groaznică: un copil de paisprezece ani, pe care-l creșteam de mai bine de doisprezece ani, pe care-l iubeam ca o mamă, a pierit, victimă a unui tragic accident. Dacă am fi luat o cît de mică preeauție, l-am fi putut salva; dar deși îl iubeam toți, cu o dragoste pătimașă, nimeni nu s-a gîndit la așa ceva. Eu, cel puțin, știu că nu-mi voi mai reveni niciodată după o asemenea lovitură. După această catastrofă, cele mai triste ceasuri din tristele mele zile erau cele în care fusesem obișnuită să mă ocup de inteligența precoce a acestui copil care — nădăjduiam — avea s-o ajute pe a mea cînd va începe să mă lase.

La cîteva luni după moartea băiatului, stînd de vorbă cu un prieten — care, plin de suflet și de bunătate, încerca să-mi tămăduiască rănile inimii — și povestindu-i un amănunt despre eticheta de odinioară de la Curtea din Versailles, mi-a spus:

— Ar trebui să scrii aceste lucruri; tradițiile se pierd și te asigur că vor fi citite cu mare interes și curiozitate.

Nevoia de a trăi în trecut, cînd prezentul nu-ți mai oferă nici o speranță, m-a făcut să-i urmez sfatul. Am încercat — pentru a-mi mai potoli regretele — să fac

acest lucru în ceasurile pe care odinioară le petreceam într-un mod atît de plăcut. Uneori a trebuit să lupt împotriva durerii, fără însă s-o pot înfrînge; alteori, descopeream în scris, chiar o oarecare distracție. Caietele de față sînt rezultatul acestor eforturi, ele n-au avut alt scop decît să-mi schimbe gîndurile pe care nu le mai puteam îndura.

Singurul meu plan — dacă am avut într-adevăr vreunul — a fost să aștern pe hîrtie ceea ce i-am auzit pe părinții mei povestind despre tinerețea lor și despre Curtea de la Versailles. Trîndăvia, inutilitatea vieții mele după acea nenorocire, m-au determinat să-mi continui depănarea amintirilor; am început să vorbesc despre mine, poate chiar prea mult, în tot cazul mai mult decît aș fi dorit; dar am vrut ca viața mea să fie un fel de fir călăuzitor pentru cititor, acesta dîndu-și astfel seama de unde știam toate lucrurile pe care le istoriseam.

Am mîzgălit o mulțime de hîrtie, într-un mod aproape ilizibil, pînă cînd într-o zi, o persoană de gust, în care am mare încredere, mi-a smuls cu forța, din mînă, cîteva foi și le-a citit. Ea m-a obligat să comand să se facă o copie după tot ce scrisesem și s-o revăd cu atenție. De făcut o copie, nu era greu; cît despre „revăzut", era inutil. Eu nu mă pricep să scriu și la vîrsta mea n-aveam să mai învăț o astfel de meserie; dacă țineam să-mi redactez frazele, pierdeam singurul merit pe care-l mai puteau avea aceste pagini: cel de a fi fost scrise fără nici o pretenție, așa cum îmi veniseră în minte. Dacă ar fi trebuit să am în vedere și alte lucruri decît amintirile mele, aș fi renunțat imediat; n-am urmărit decît să-mi umplu timpul, nu să fac literatură.

Dacă totuși nepoții mei își vor arunca vreodată privirile peste aceste scrieri, nu trebuie să se aștepte să găsească „o carte", ci doar o flecăreală de femeie bătrînă; scriu, așa cum aș coase de pildă, la gherghef, o tapiserie. M-am slujit cînd de pană, ca să las acul să se mai odihnească, și cînd de ac, ca să-mi las pana să se odihnească,

așa că manuscrisul meu va ajunge la moștenitorii mei, cum va ajunge de pildă, cine știe ce fotoliu vechi.

Neconsultînd nici un document, probabil că multe date vor fi greșite; nu pot spune nimic altceva decît ce-am scris. Nu cred că ar putea exista o imparțialitate absolută, dar socot că putem avea pretenția că există totuși o sinceritate deplină: și asta se întîmplă numai atunci cînd spui cinstit ceea ce crezi.

Răscolind trecutul, mi-am dat seama că poți spune lucruri bune despre cei mai răi oameni și lucruri rele, despre cei mai buni; am încercat să nu fiu părtinitoare, deși trebuie să recunosc că treaba a fost destul de dificilă. Dacă n-am reușit pe deplin, pot să vă asigur că cel puțin am avut intenția de a face acest lucru.

Timpurile devenind mai calme, poate că unii oameni vor fi totuși destul de perspicaci să observe că, în vremurile în care am trăit eu, a trebuit, prin forța împrejurărilor, să țin cu unul din partide, cînd, din instinct, din fire și din raționament, mi-a fost întotdeauna silă și groază de astfel de lucru, fiindcă am văzut la ce greșeli și la ce situații ridicole ne-a expus.

Nădăjduiesc că nepoții mei vor fi scutiți de o asemenea situație; le-o doresc din toată inima atît lor, cît și țării mele care are nevoie de puțină liniște.

În ce mă privește, probabil că va trece multă vreme pînă ce careva — plictisit de vreo dimineață ploioasă sau de vreo lungă și mohorîtă seară de toamnă — va deschide această carte, destinată bibliotecii din Pontchartrain [1].

Châlenay, iunie 1837

Adèle de Boigne

[1] *Nota din 1860:* „Moartea, cruda moarte care se apropie, mi-a schimbat toate previziunile. Acest manuscris va fi depus în biblioteca din castelul Osmond, departamentul l'Orne, locul unde părinții mei au văzut lumina zilei și unde doresc să fiu îngropată."

Nepotului meu
RAINULPHE DE OSMOND

„I pray you when you shall these deeds relate
Speak of me as I am : nothing extenuate
Nor set down aught in malice." [1]

Othello, Shakespeare

Evenimente atît de mari au umplut viața generațiilor care te-au precedat și au absorbit-o într-o asemenea măsură, încît tradițiile de familie s-ar fi pierdut în acel vast ocean, dacă o femeie bătrînă ca mine nu și-ar fi scormonit amintirile din tinerețe și nu le-ar fi așternut pe hîrtie.

Acum, de dragul tău, iubitul meu nepot, încerc să le leg între ele.

[1] „Te rog, cînd vei da seamă / De-aceste întîmplări nenorocite, / Arată-mă cum sînt : nici pătimire, / Nici ură-n scrisul tău" (trad. Ion Vinea).

PARTEA ÎNTÎI

VERSAILLES

Capitolul I

Originea familiei mele. — Bunicul : aventura lui din tinerețe. — Însurătoarea bunicului. — Trimiterea fiilor săi în Europa. — Frații bunicului. — Eticheta de la Curte. — Tinerețea tatei. — Familia mamei. — Însurătoarea tatei. — Mama capătă un loc la Curte. — Părinții mei se stabilesc la Versailles. — Nașterea mea. — Vechile obiceiuri de la Curte. — Regele Ludovic al XVI-lea. — Regina. — Doamna de Polignac. — Monsieur, conte de Provence. — Monseniorul, conte de Artois. — Madame, contesă de Provence. — Madame, contesă de Artois. — Doamna Elisabeth. — Prinții de Chio.

Gianoni, în cartea sa *Istoria Neapolelui*, te va îndemna să ai foarte mari pretenții în legătură cu familia ta ; Moreri te va lămuri în legătură cu drepturile tale de a te socoti urmașul acelor fericiți aventurieri normanzi, cuceritorii cetății la Pouille, drepturi tot atît de întemeiate cum sînt majoritatea celor mai vechi familii. Catedrala din Salisbury, adăpostește rămășițele unuia dintre arhiepiscopii săi, un Osmond de care ne leagă, de asemenea, unele amintiri, iar contele de Sommerset are ca blazon o pasăre în zbor, care e și blazonul tău și pe care l-a moștenit de la seniorul de Osmond, compatriot cu

Wilhelm Cuceritorul. Acest blazon a fost dăruit de ducele Normandiei, guvernatorului său, tot un Osmond, care-l scăpase din mîinile răzbunătoare ale lui Louis d'Outremer.

Ramura engleză s-a stins de multă vreme, dar numele de Osmond e cunoscut în această țară și-l întîlnim tot timpul atît la poeți cît și în romane. Ramura normandă a sărăcit prin partajele egale ; fiii cei mari ai ultimelor trei generații, care au precedat generația tatălui meu, n-au avut decît fete și încă într-un număr atît de mare, încît s-au văzut nevoite să se mărite cu oameni destul de scăpătați. Astfel, una dintre surorile bunicii, stareță la Remiremont, se zice că i-ar fi răspuns domnului de Sainte-Croix, soțul surorii sale, cînd acesta a întrebat-o dacă nu regretase niciodată că nu se măritase :

— Nu, cumnate, căci domnișoarele de Osmond au obiceiul de a contracta căsătorii mult prea proaste !

Iată cam tot ce-ți pot spune despre familia noastră. Dacă, în epoca în care ai fi pășit în lume, te-ar fi interesat, într-o oarecare măsură, aceste ramuri nobilare, ai fi regăsit mult mai ușor urmele acelor timpuri îndepărtate precum și unele amănunte intime a ceea ce s-a petrecut în decurs de o sută de ani. Dealtfel, eu nu mă prea pricep să istorisesc astfel de lucruri. N-am dat niciodată o prea mare importanță neamului din care te tragi ; ca fată, sigur că nu mi-a fost contestată originea ; dar ca femeie, n-am mai avut nici un drept la ea și poate că această situație foarte clară m-a împiedicat să mă ocup tot atît de mult de ea, cît m-am ocupat de altele. Nu vreau să-ți istorisesc decît amănuntele care-mi vin în minte, legate de ceea ce am aflat sau am văzut personal, fără pretenția unei continuități, ci doar ca pe niște povestiri care te vor interesa datorită legăturilor pe care le-am avut cu persoanele pe care le voi aduce în discuție : va fi ca un fel de sporovăială, căreia însă sinceritatea îi va conferi un preț deosebit.

Bunicul a fost marinar. Deși foarte tînăr, comanda — în timpul războiului din 1746 — o corvetă, așa că i s-a încredințat sarcina de a escorta un convoi de vase de la Rochefort la Brest. O furtună înfricoșătoare a împrăștiat vasele și l-a mînat pe al său tocmai în Martinica, unde a poposit foarte descumpănit. Bunicul a găsit întreaga colonie într-o serbare care nu se mai isprăvea, unde ospățurile și jocul de artificii se țineau lanț. De îndată ce debarcă, bunicul fu întrebat dacă adusese niște scrisori pentru alteța sa.

— Ce alteță ?

— Ducele de Modena.

— N-am auzit vorbindu-se de nici un duce de Modena.

Dar chiar atunci veni cineva să-l caute, din partea ducelui ; fu condus în apartamentul pe care guvernatorul îl cedase unui bărbat deosebit de frumos, împobobit cu ordine și cordoane și avînd o înfățișare impunătoare.

— Cum se face, cavalere de Osmond, că n-ai nici o scrisoare pentru mine ? Deci nu vasul dumitale e cel care trebuia să-mi fie trimis !

Bunicul îi explică pe îndelete, cum plecase din Rochefort îndreptîndu-se spre Brest, și cum întîmplarea îl aduse în Martinica.

Prințul îl copleși cu atenții apoi îi porunci să plece de îndată cu scrisorile sale. Dar corveta nu mai era în stare să străbată din nou mările. Din fericire, în port se afla o mică goeletă. Prințul îi încredință bunicului comanda acelui vas, îi îngădui să-și abandoneze corveta și, arătîndu-i o scrisoare prin care îl ruga pe domnul de Maurepas să-l numească pe bunicul, căpitanul vasului, îi explică pe îndelete că era, prin alianță, văr primar cu regele. Îi cedase acestuia Modena, ceea ce constituia de fapt un secret, iar regele îi oferise în schimb suveranitatea insulei Martinica ; bineînțeles că nu voise să consimtă la acest schimb decît după ce-și văzuse noua reședință : era foarte mulțumit de ea și-l expedia pe bunicul cu rati-

ficarea tratatului aşteptat la Versailles cu o atît de mare nerăbdare, încît aducătorul unei veşti atît de bune putea nădăjdui orice fel de favoruri. Adăugă, în *post-scriptum-ul* scrisorii sale că cerea, în plus, pe lîngă numirea de comandant de vas a cavalerului de Osmond, şi crucea Saint-Louis. Bunicul îi vorbi de un vas al cărui comandant urma să fie schimbat.

— Acest vas ţi-ar plăcea ?

— Desigur !

— Ei bine, te fac comandantul lui. Am să-i scriu lui Maurepas acest lucru !

Ducele de Modena era înconjurat de o adevărată Curte şi de o casă princiară pe care le adusese cu sine : un mare şambelan, un mare scutier, valeţi de cameră etc. Toată colonia, începînd cu guvernatorul şi pînă la cel din urmă negru, erau la ordinele sale ; bunicul, care atunci cînd sosise, fusese foarte neîncrezător, pînă la urmă se lăsă convins că un om care împărţea astfel grade şi decoraţii nu putea fi decît un adevărat suveran. Plecă deci, întinzînd la maximum pînzele vasului ; cu riscul de a se îneca, străbătu cît putu de repede, oceanul, se aruncă într-o barcă de îndată ce zări ţărmul Franţei, apoi încălecă pe un căluţ de poştă şi — fără să fi apucat să-şi tragă sufletul măcar o clipă — sosi la Versailles, la domnul de Maurepas. Cum ministrul tocmai ieşise, el nu voi să părăsească palatul fără să fi stat de vorbă cu dînsul ; atunci, un valet îl pofti într-un cabinet, ca să-l aştepte pe stăpînul său. Un alt valet — bătrîn — văzîndu-l atît de agitat şi de arătos, îi dădu ceva de mîncare ; bunicul înfulecă totul, apoi, doborît de oboseală, se aşeză într-un fotoliu şi adormi buştean.

Ministrul se întoarse, dar slugile uitaseră de cavalerul de Osmond. Seara, dezbrăcîndu-şi stăpînul, valetul îi vorbi acestuia despre un tînăr ofiţer de marină care era foarte grăbit să-l vadă. Domnul de Maurepas nu aştepta nici o veste de la nimeni. Valetul întrebă de el, începu a-l căuta şi pînă la urmă îl găsi dormind în fotoliu. Tînărul se trezi tresărind, se apropie de ministru şi-i întinse un pachet mare.

— Monsenioare, iată tratatul semnat !

— Ce tratat ?

— Cel din Martinica.

— Din Martinica ?

— Da, prinţul de Modena m-a trimis cu el, încoace !

— Prinţul de Modena ? Ah, încep să înţeleg ; du-te şi te culcă, odihneşte-te ca lumea, noaptea asta, şi vom sta de vorbă mîine dimineaţă.

Ministrul rîse cu hohote, crezînd că tînărul ofiţer nu se trezise de-a binelea şi că-şi continua cu glas tare, visul ; dar, pe măsură ce citea acele scrisori stranii, avu el, la rîndu-i impresia că visează ; toate autorităţile de pe insulă credeau acelaşi lucru; iar „prinţul“ însuşi îi scrisese cum nu se poate mai serios, sub numele lui de împrumut. Scrisoarea pe care i-o arătase bunicului, se afla şi ea în pachet.

A doua zi dimineaţă, domnul de Maurepas îl primi din nou, cu multă bunăvoinţă, pe bunicul, care află că ducele lui de Modena era un aventurier ce vroise probabil să scape cît mai repede de el. În rest, nu părea chiar atît de nemaipomenit ca un băiat atît de tînăr să-şi fi însuşit o părere ce se instăpînise atît de solid în întreaga colonie ; aşa că-l iertă pentru vina de a-şi fi părăsit corveta. Vasul pe care i-l făgăduise „alteţa sa“, fusese între timp încredinţat altcuiva, dar, ţinînd seama de recomandarea „vărului său primar“, cu atît mai mult cu cît bunicul era un foarte destoinic ofiţer de marină, regele îi încredinţă comanda unei fregate, pe care conducînd-o, domnul de Maurepas nădăjduia că va merita în curînd şi crucea Saint-Louis. Bunicul, ruşinat şi dezmeticit din visele sale de mărire, se reîntoarse la Brest, foarte mulţumit totuşi că scăpase atît de uşor după ce-şi abandonase corveta. Cît despre ducele de Modena, se legase atît de tare de onorurile pe care le uzurpase, încît

nu se îndură să părăsească insula; fu arestat în Martinica, recunoscut ca escroc și trimis la galere.

Cîțiva ani mai tîrziu, bunicul — aflîndu-se la San-Domingo — se însură cu o domnișoară de La Garenne, rudă de departe cu el (mamele lor fuseseră domnișoare de Pardieu) și care era socotită enorm de bogată. Avea într-adevăr niște acareturi nemaipomenite, dar atît de grevate de datorii și într-o stare atît de jalnică, încît bunicul se văzu obligat să-și părăsească slujba și să se stabilească în colonie, încercînd să facă puțină ordine în toată harababura aceea. Diverse împrejurări nefericite îl obligară să rămînă acolo, așa că nu mai putu părăsi acel loc. De-a lungul anilor, își trimise rînd pe rînd, cei șase băieți, în Europa. Ultimul pe care-l trimise, avu ghinion; copilul, așezat pe un cablu răsucit pe punte, fu aruncat în mare odată cu acel cablu și se înecă. Ceilalți cinci ajunseseră cu bine, la destinație. Primul a fost tatăl meu, marchizul de Osmond apoi a urmat episcopul de Nancy, apoi vicontele de Osmond, apoi abatele de Osmond, masacrat la San-Domingo în timpul revoluției, apoi, în sfîrșit, cavalerul de Osmond care a pierit ca locotenent de vas în războiul din America.

Toți acești copii au fost primiți în mod patern de către un frate al bunicului, pe atunci conte de Lyon și, la puțină vreme după asta, episcop de Comminges. Băiatul cel mai mare din generația bunicului contele de Osmond, nu avu — conform obiceiului familiei — decît fete de la soția sa, o domnișoară de Terre și tot conform obiceiului, aceste fete se măritară foarte prost. Ele isprăviră de împărțit tot vechiul patrimoniu al familiei Osmond, între altele Ménil-Froger și Médavy, care-i aparțineau de prin anul o mie și ceva.

Contele de Osmond era șambelan al ducelui de Orléans, bunicul regelui Ludovic-Filip, și un foarte intim al palatului regal, mai ales al reginei-mame care-l trata cu o afecțiune de-a dreptul filială. Memorialiștii vremii îl citează pentru firea lui cam ușuratică, ceea ce nu l-a împiedicat totuși să fie foarte plăcut, foarte serviabil și să se afle tot timpul într-o foarte bună companie. Voi avea ocazia să mai vorbesc despre acest strămoș. V-am spus că era șambelan al bunicului regelui. N-ar fi putut să fie al fiului regelui și iată de ce: e vorba de niște amănunte care par ridicole generației noastre, dar a căror tradiție se pierde undeva, în vechime, și care, chiar prin acest lucru, se bucură de interes și curiozitate. Regele Ludovic al XV-lea, îi păstrase monseniorului duce de Orléans, desemnat sub numele de „dolofanul duce de Orléans“, nepotul regelui, rangul de primul prinț de sînge la care nu mai avea dreptul; cum în ramura vîrstnică nu mai existau decît fiii Delfinului care erau socotiți „fii ai Franței“, i se acordă această cinste ducelui de Orléans. Or, Casa onorifică a primului prinț de sînge era numită și plătită de rege, iar curtenii erau bucuroși să facă parte din ea. La ceilalți prinți de sînge, primul gentilom și primul scutier erau singurii numiți și plătiți de rege: un om de la Curte nu putea accepta decît astfel de locuri pe lîngă ei. La moartea grasului duce de Orléans, fiul său ceru vehement să fie socotit, în continuare, primul prinț de sînge. Nașterea copiilor contelui de Artois fu un motiv de refuz și Curtea fiind prea puțin dispusă să facă ceea ce dorea domnul duce de Orléans, el nu izbuti să-și însușească acest titlu. Așa că se văzu silit să-și caute alți convivi dintr-o altă clasă socială decît cea a tatălui său și această circumstanță îl hotărî, sub pretextul unei reforme, să nu-și mai numească slujbașii Casei sale și s-o rupă cu orice fel de reprezentare; sigur că acest lucru a contribuit și el la proasta dispoziție care l-a aruncat mai apoi în niște nenorociri în care și-a găsit moartea, pe care dealtfel a meritat-o din plin.

Dar să revin la familia noastră. Bunicul mai avea și o soră care ședea la celălalt frate al ei, episcopul de Comminges, la Altan, în Pirinei. Ea s-a măritat cu un oarecare domn de Cardaillac, om foarte stimat în ținutul lui, proprietarul unui foarte frumos castel ce purta un

nume tot atît de vechi ca şi munţii din jur. S-a stins destul de repede şi nu din vina mătuşii mele, care a născut, sărmana şapte copii, în trei ani : prima oară, doi, o doua oară, alţi doi, iar a treia oară, trei. Episcopul de Comminges se afla la Paris în timpul acestei ultime naşteri şi, în clipa în care a aflat vestea, o femeie ce se afla lîngă el, a zis :

— Monseniore, scrişi repede să vi-l păstreze pe cel mai frumos !

Aceeaşi doamnă de Cardaillac căzu într-o prăpastie, tîrîtă de o şaretă încărcată cu bolovani de rîu ; ajunse în fundul ei, în această ciudată companie şi toată lumea credea că fusese făcută bucăţi ; dar ea nu-şi rupsese decît un picior, după care mai avu încă o droaie de copii. Tata şi unchii mei fură crescuţi cu cea mai mare grijă, sub ochii episcopului de Comminges ; apoi fură daţi la cel mai bun colegiu din Paris, unde se aflau sub supravegherea personală a unui preceptor, om cu mult spirit, dar care — drept orice învăţătură — nu le administra decît lovituri de picioare în pîntece. Aşa că, la paisprezece ani, cînd tata îşi îmbrăcă uniforma, avu, în sfîrşit, curajul, să-l anunţe pe episcop că de şase ani, era profund nefericit şi că nu învăţase absolut nimic. De această revelaţie profitară fraţii săi ; cît despre el, îl urcară pe un căluţ de poştă şi-l trimiseră la regimentul din Metz. Din fericire, n-a căpătat gustul cafenelelor şi în timpul primilor ani petrecuţi în garnizoană şi-a făcut singur acea educaţie pe care episcopul o credea cu pioşenie tot pe atît de excelentă pe cît era de costisitoare.

Cînd împlini nouăsprezece ani, tatăl său îi trimise din San-Domingo, un cadou de două mii de scuzi, în afară de venitul lui lunar, ca să se distreze în timpul primului semestru pe care urma să-l petreacă aşa cum voia el, bineînţeles, la Paris. Cu aceşti bani, tînărul plecă la Nantes unde îşi cumpără un bilet la primul vapor ce străbătea oceanul, şi se îndreptă spre San-Domingo ca să-şi petreacă acel concediu alături de tatăl său pe care

dorea să-l şi cunoască, fiindcă părăsise casa părintească de la vîrsta de trei ani. Această grabă de a-şi revedea familia, îl făcu să cîştige pe deplin inima părintelui său, căci tatăl şi fiul s-au adorat unul pe altul, toată viaţa lor. Cît despre bunica, ea era o creolă neaoşă pentru care copiii n-au însemnat niciodată altceva decît o datorie. Anii se scurseră, tata îşi continuă cariera militară, petrecîndu-şi iernile la Paris, la unchiul său şi în societatea foarte intimă a palatului regal unde era tratat — datorită contelui de Osmond — ca unul de-ai casei. Fu numit locotenent-colonel în regimentul de Orléans, de îndată ce vîrsta îi îngădui să profite de bunăvoinţa prinţului, şi doamna de Montesson, măritată cu ducele de Orléans, îl copleşi cu bunătatea ei. Consacra întotdeauna o mare parte din timpul său liber episcopului de Comminges ; în 1776 îl însoţi la băile de la Barèges. Acolo o întîlniră pe domnişoara Dillon, de care episcopul se îndrăgosti aproape tot atît de tare ca şi nepotul său. Le pofti pe fată şi pe mama ei să vină la Altan, castelul situat în Pirinei, reşedinţa episcopilor de Comminges, unde ţinea morţiş să oficieze cît mai repede căsătoria nepotului său, dorind ca frumoasa domnişoară Dillon să-i facă onorurile casei, stabilindu-se, chiar în aceeaşi iarnă, la Paris. Dar tata nu voi să se însoare fără consimţămîntul a lor săi şi ceremonia fu amînată pentru la primăvară.

Acum a venit rîndul să vorbesc despre familia mamei.

Domnul Robert Dillon, din familia Dillon de Roscomon, era un gentilom irlandez, posesorul unei averi frumoase ; pentru a o spori, cum catolicii nu aveau voie să se ocupe de afaceri, un frate de-al său, fu însărcinat să vîre banii în negoţ. Domnul Robert Dillon se însură cu o moştenitoare bogată, de la care nu avu decît o singură, fiică, pe lady Swinburne. Rămas văduv, se însură a doua oară cu miss Dicconson, cea mai mică dintre cele trei surori, toate frumoase ca nişte îngeri, pe care tatăl lor, preceptorul prinţului de Galles — fiul lui Iacob al II-lea

— le crescuse la Saint-Germain. Imediat după căsătorie, părinții lor se reîntoarseră în Anglia și se stabiliseră în Lancashire, într-o foarte frumoasă regiune.

Domnul Dillon și încîntătoarea sa soție se instalară în Worcestershire, loc unde s-a născut mama și primii șase copii. Dar iată că fratele, pe care Robert Dillon îl rugase să aibă grijă de afacerile din Irlanda, muri pe neașteptate și abia atunci văzu cît de prost îi girase afacerile. Domnul Dillon se văzu astfel obligat să se ocupe el însuși de ele. Și cum cele mai importante afaceri le avea cu Bordeaux-ul, se hotărî să se mute în acel oraș împreună cu întreaga sa familie ; propunerea o încîntă pe soția sa care, crescută în Franța, o prefera Angliei. Domnul Dillon închirie deci o casă frumoasă la Bordeaux, cumpără un teren prin împrejurimi și începu să ducă o viață de om înstărit, pînă în ziua în care — ridicîndu-se de la masă — își duse mîna la cap, strigînd : „Ah, biata mea nevastă și bieții mei copii !" după care își dădu sufletul. Ultimele lui cuvinte erau pe deplin justificate, căci o lăsa pe doamna Dillon, în vîrstă de treizeci și doi de ani, însărcinată pentru a treisprezecea oară, singură într-o țară străină, fără o rudă, fără nici un om apropiat, fiindcă gelozia fără margini a soțului ei n-ar fi tolerat așa ceva. Această izolare trezi — cum era și firesc — interesul protectorilor. Afacerile sale — despre care doamna n-avea nici cea mai vagă idee — fură limpezite și pînă la urmă se constată că domnul Dillon trăia doar din capitaluri care se apropiau de sfîrșit și că soția lui rămăsese cu treisprezece copii și doar cu o bucată de pămînt, la trei leghe de Paris, care nu-i putea aduce mai mult de patru mii de livre rentă.

Doamna Dillon era încă frumoasă ca un înger, binecrescută și deosebit de isteață ; copiii ei erau de o frumusețe la fel de tulburătoare ca și a ei. Sigur că acest cuib al dragostei interesă diverse persoane, care începură a se ocupa de familia îndoliată. Toată lumea vru să le

vină în ajutor și le veni atît de bine, încît bunica mea, fără să-și fi părăsit vreodată turlele din Terrefort, își ținu rangul și descoperi secretul de a crește treisprezece copii și de a le găsi slujbe ce făgăduiau să devină extrem de rentabile, cînd iată că Revoluția puse brusc capăt acestor cariere. În epoca despre care vă vorbesc, bunicii nu-i rămăsese de măritat decît o fată. E adevărat că era deosebit de frumoasă și de binecrescută, dar n-avea un sfanț.

Nunta tatălui meu fiind fixată în primăvară, episcopul plecă la Paris. Odată ajuns în acest oraș, nemaiaflîndu-se sub farmecul acelei fete, nu-i fu deloc greu să-și convingă nepotul că acea căsătorie nu era avantajoasă, că tata trebuia să profite de numele și de poziția lui ca să se însoare cu o fată cu zestre. Tînărul n-avea nici un fel de avere în Europa ; cea din colonii era destul de precară, căci partajele, acolo, fiind egale, n-ar fi avut niciodată un venit suficient ca să se însoare cu o femeie care n-avea un ban ; episcopul — chiar dacă i-ar fi primit la el — nu le putea acorda decît un ajutor temporar ; domnișoara Dillon putea fi o fată foarte de treabă, dar din păcate, n-avea nici un fel de rude suspuse, în Franța. Contele de Osmond mai ales — care era foarte mîndru de nepotul său, trăgînd nădejde să facă o carieră frumoasă — protestă vehement împotriva a ceea ce numea el „a i se pune lațul de gît".

Tocmai atunci veni și răspunsul din San-Domingo. Tata — care habar n-avea ce se petrecuse în lipsa lui — sosi în garnizoană ca să primească ultimele porunci ale unchiului său, înainte de a se înapoia la Bordeaux. Abia atunci află că episcopul își schimbase părerea și că nu mai voia să audă vorbindu-se despre căsătoria proiectată ; dealtfel și încetase să mai scrie la Terrefort. Urmă o scenă destul de violentă între tata și episcop care-i spuse de la obraz, că tînărul menaj să nu se aștepte să găsească azil în casa lui. Tata îi informă imediat pe ai săi despre această schimbare survenită la unchiul său și-i

scrise și domnișoarei Dillon despre situația în care se afla. Ea se angajă să rupă orice relație cu el, își retrase făgăduiala de a se mărita cu tînărul ofițer și-l obligă și pe el să-și retragă cuvîntul c-o va lua de nevastă; după ce făcu toate aceste lucruri nu mai dori altceva decît să moară de jale, ca o adevărată eroină de roman. Tata se simți jignit de o astfel de hotărîre împotriva căreia el n-ar fi cutezat niciodată să se ridice, deși avantajele pe care i le-ar fi putut oferi fetei fuseseră mult diminuate de dispoziția proastă în care se afla unchiul său. Dar, aflînd din întîmplare, de situația disperată în care se afla domnișoara Dillon despre care se spunea că ar fi pe moarte — își dădu seama de noblețea sentimentelor care o determinaseră să se poarte astfel. Între timp, primi și răspunsul tatălui său care îi dădea binecuvîntarea și-l sfătuia să se însoare cu fata pe care o iubea, făgăduind să-l ajute cu tot ce avea nevoie, deși acest lucru îl obliga, firește, la mari sacrificii. Totodată, îl anunța că-i trimisese cîteva butoaie cu zahăr care valorau douăzeci de mii de franci, bani cu care să facă față primelor cheltuieli ale instalării.

Înarmat cu această scrisoare, tata plecă imediat călare, trecu peste orice consemn, ajunse la domnișoara Dillon și, după opt zile, tînăra îi era soție. De îndată ce se însănătoși pe deplin, o luă cu el la Paris, dar episcopul refuză să-i vadă. Contele de Osmod, care avusese mari obiecții în legătura cu această căsătorie pripită, se strădui pe cît putu să diminueze inconvenientele. O prezentă pe mama, la palatul regal, așa cum ar fi procedat cu propria sa noră, iar aceasta se impuse repede la Curte. Doamna de Montesson o plăcu în mod deosebit și ar fi vrut s-o facă doamna de onoare a ducesei de Chartres, dar contele de Osmond refuză în mod categoric, această cinste. Nu-i convenea ca soția nepotului său să fie doamna de onoare a unei prințese care nu făcea parte din familia regală; dealtfel, observase că doamna de Montesson voia s-o acapareze, lucru cu care el nu fu de acord.

Arhiepiscopul de Narbonne (Dillon), fusese puțin cam șocat de obiecțiile familiei de Osmond privind căsătoria unei fete care-i purta numele și pe care o socotea rudă foarte apropiată. Așa că se comportă ca un protector foarte activ al tinerei perechi, îi pofti la el, la țară, la reședința sa din Picardia, numită Hautefontaine, unde ducea o viață mai mult laică, decît episcopală. Mama avu, în acel loc, succese dintre cele mai mari. Era nemaipomenit de frumoasă, avea un aer de măreție, poate puțin cam disprețuitor, și știa la perfecție să se lase adorată; dar toate acele adorații erau raportate cu strictețe tatei, pe care l-a iubit cu o dragoste pătimașă, pînă la moarte. Sosirea acestei femei atît de frumoase precum și tot romanul legat de măritișul ei, constitui un mic eveniment la Curte într-o vreme în care nu existau alte evenimente mai importante; fu prezentată tuturor de către doamna de Fleury care, ca domnișoară de Montmorency, era rudă cu tata. Așa că fu extrem de admirată.

La cîteva luni după asta, arhiepiscopul de Narbonne și contele de Osmond, uzînd de influența lor, mama fu numită doamna de onoare a doamnei Adélaïde, fiica lui Ludovic al XV-lea. Doamna ducesă de Chartres nu-și manifestă în nici un fel — față de ducele de Osmond — invidia față de acest aranjament. Dar doamna de Montesson s-a simțit cumplit de ofensată de acest lucru, și a rămas aproape certată cu părinții mei, dar mai ales cu contele de Osmond, a cărui prietenie cu ducesa de Chartres a devenit și mai strînsă. Era un sentiment mai mult patern despre care nimeni n-a cutezat să bîrfească, deși ducele de Chartres îl numea, în glumă, pe conte, „soțul soției sale“. Ducele a murit la începutul Revoluției, cruțînd-o astfel pe soția sa de a afla multe din isprăvile și din greșelile sale. Îmi aduc aminte de el, ca de un bărbat înalt și slab, cu un aer foarte nobil și purtînd niște veste foarte scumpe, dar veșnic pline de tutun. Îl iubeam mult, deși el îl prefera pe fratele meu; îmi mai aduc aminte că-mi umplea întotdeauna ochii cu

tutun, ori de cîte ori se apleca asupra mea să mă sărute ; aşa că luasem obiceiul să-i închid, cînd alergam înaintea lui, fapt care-l amuza foarte mult.

Tatei îi era grozav de silă să stea la Curte. Ca toţi oamenii care nu erau obişnuiţi cu acest lucru, se simţea străin acolo şi totodată dezavantajat. Era pe atunci, un bărbat cu un fizic extrem de plăcut, deosebit de manierat, un foarte bun militar, iubindu-şi mult profesia şi fiind la rîndu-i iubit de toţi cei din regimentul său. Mamei îi plăceau prinţii şi avea în ea instinctul Curţii ; slujba ei o silea să petreacă o săptămînă din trei, la Versailles. Această despărţire era foarte grea pentru amîndoi, şi modestia situaţiei lor materiale făcea ca acest dublu menaj să fie foarte costisitor pentru punga lor. Aşa că mama îl convinse pe tata să se stabilească la Versailles ; hotărîrea era bună, avînd în vedere situaţia lor, dar puţin obişnuită cînd nu aveai o slujbă însemnată. Tata mi-a spus adesea că nimic nu-l costase mai mult în viaţă şi că acesta fusese cel mai mare sacrificiu pe care-l făcuse de dragul mamei. E sigur că gusturile, obiceiurile, mintea lui ascuţită, firea sa independentă nu se prea împăcau cu slujba de curtean. Dar, sub Ludovic al XV-lea — în afară de unele forme de etichetă — era uşor să trăieşti la Curte, mai ales că regele, care era el însuşi un om de treabă, ştia să aprecieze nişte calităţi asemănătoare cu ale sale.

Foarte curînd, după instalarea părinţilor mei la Versailles, am venit şi eu pe lume. Mama mai născuse un copil, dar mort, aşa că eu am fost primită cu o bucurie de nedescris, iertîndu-mi-se pînă şi faptul că eram fată şi nu băiat. N-am fost înfăşată după cum era moda pe atunci în Franţa, ci îmbrăcată după moda englezească şi alăptată de mama, sub ochii întregii Curţi de la Versailles. Aşa că am devenit în scurtă vreme păpuşa prinţilor şi a Curţii, cu atît mai mult cu cît eram foarte cuminte şi cu cît un copil — pe vremea aceea — era tot atît

de rar într-un salon pe cît sînt de răsfăţaţi şi de despotici, astăzi.

Tata începu a se obişnui la Versailles şi pînă la urmă, îi plăcu viaţa pe care o ducea acolo.

Sîmbătă seara şi duminică în ţinută de gală, trebuia să fie nelipsit de la Curte, unde lumea se călca pe picioare. Toţi miniştrii, toţi cei cu funcţii însemnate, adică primul căpitan al gărzii de serviciu, marele scutier, guvernanta copiilor Franţei şi supraintendenta casei reginei, dădeau sîmbăta un prînz, iar duminica, o masă de seamă, la care erau rugaţi să ia parte şi cei sosiţi de la Paris. Persoanele care aveau case în jurul Versailles-ului, aproape că-şi smulgeau musafirii, unii altora. La Curte se întindea de obicei, o masă de onoare, servită pe cheltuiala regelui, la care însă nici un om cu pretenţii nu voia să ia parte ; dacă, prin cine ştie ce întîmplare, nu erai poftit în vreuna din casele despre care am vorbit, preferai să mănînci un pui la frigare, la vreun han oarecare, decît să te aşezi la acea masă privită ca „secundară“, deşi la origine, ea fusese instituită de seniorii de la Curte şi pînă spre mijlocul domniei lui Ludovic al XV-lea, toată lumea lua parte la ea, fără nici o dificultate. Dar pe atunci slujbele nu ţineau casa, aşa că puteai mînca la masa comună. Acum, ea era ocupată de titularii slujbelor, fapt care constituia un fel de „subalternitate“ ce te situa într-o poziţie de care era cu neputinţă să mai scapi atîta vreme cît te aflai la Curte ; „subalternii“ erau toţi cei care primeau ordine de la persoane care nu aveau titlul de „mare“. Astfel, un gentilom obişnuit care primea ordine de la primul gentilom al camerei regelui, era un subaltern, în vreme ce primul scutier, care primea ordine de la marele scutier, era un curtean ; dar scutierii care primeau ordine de la el, făceau parte dintr-o clasă inferioară, despărţită de ceilalţi printr-o linie de demarcaţie cu neputinţă de trecut. De pildă, domnul de Grailly, fiind doar scutier, găsea întotdeauna închise uşile celor de la Curte.

Aceşti locuitori de mîna a doua ai castelului de la Versailles, aveau o societate a lor, a cărei patroană era doamna de Angivillers, soţia intendentului clădirilor. Societatea lor era foarte plăcută, foarte spirituală. Se distrau teribil, dar nici un curtean nu s-ar fi putut duce acolo, cu regularitate. Tata regreta adesea acest lucru, fiindcă în acel loc întîlneai artişti, savanţi, oameni de litere, în sfîrşit, diverse persoane care nu erau curteni şi pe care afacerile sau simpla lor plăcere îi atrăgea la Versailles.

Prinţul de Poix, îndrăgostit de una dintre cameristele reginei(aceste cameriste erau de fapt nişte doamne deosebit de frumoase, din cea mai înaltă burghezie), începu a frecventa din ce în ce mai des această societate, sub pretextul că funcţia lui de administrator al Versailles-ului îl silea să aibă dese legături cu intendentul de Angivillers. Lucrul fu socotit de prost-gust, dar totuşi cîţiva tineri se strecurară şi ei odată cu el în această societate ; ei dădură amănunte deosebit de satisfăcătoare despre graţia femeilor şi despre amabilitatea bărbaţilor. Poate că pînă la urmă, cele două cercuri s-ar fi apropiat, dar femeile de la Curte manifestară o opoziţie îndîrjită.

Cînd părinţii mei se stabiliseră la Versailles, ofiţerii din gardă, făceau parte din cea de a doua categorie. Erau numiţi „domnii albaştri". Purtau, de puţină vreme, uniforma şi chiar cred că nici măcar căpitanii gărzilor n-o avuseseră înainte de Revoluţie. Umblau îmbrăcaţi în haine obişnuite şi nu se deosebeau de ceilalţi decît printr-un mare baston negru, cu mîner de fildeş. Regina Maria-Antoneta îi pofti pe ofiţerii din gardă la balurile ei şi prin asta le schimbă situaţia ; totuşi, ei nu luau niciodată masa împreună cu familia regală. Îmi amintesc perfect de bine că la palatul Bellevue, ofiţerul de gardă care era de serviciu, nu lua niciodată masa împreună cu prinţesele. Treaba asta era atît de riguroasă, încît domnul de Béon, soţul uneia dintre doamnele de onoare ale prinţesei Adélaïde, mînca la o altă masă cînd era de serviciu, iar a doua zi, venea să se aşeze alături de soţia sa, la masa prinţeselor. Era totuşi o inovaţie şi această lipsă de etichetă însemna, de fapt, o mare concesie pe care o făcuseră prinţesele. Dar ceea ce este şi mai neobişnuit, e faptul că episcopii se aflau în aceeaşi situaţie şi nu luau masa nici cu regele şi nici cu prinţii din familia regală. Nu mi s-au explicat niciodată motivele acestei excluderi.

Printre aceste etichete, exista una cu care tata nu s-a putut niciodată împăca şi despre care l-am auzit adesea vorbind : felul cum era invitat la ceea ce se numea „supeul în cabinete". La aceste supeuri luau parte familia regală şi vreo treizeci de persoane invitate în mod special. Mesele aveau loc în apartamentul regal, în nişte odăi atît de mici încît trebuiau să se folosească pînă şi de masa de biliard, silindu-l astfel pe rege să termine cît mai repede partida, pentru ca servitorii să poată pune masa.

Femeile erau anunţate cu o zi înainte ; purtau cu toatele rochii vechi, demodate, cu pliuri şi cu taliile căzute : se aşezau în mica sală de comedie pe rîndul de bănci care le era rezervat. După spectacol, îi urmau pe rege şi pe regină, în cabinete. Soarta bărbaţilor era mai puţin plăcută. Vizavi de banca destinată femeilor, existau alte două bănci. Curtenii — care aşteptau pînă ce erau poftiţi să ia loc — se aşezau pe ele. În timpul spectacolului, regele — care se afla singur în loja sa — îşi îndrepta din cînd în cînd lornionul, către cele două rînduri de bănci şi toţi îl vedeau, scriind cu un creion unele nume. Seniorii care ocupau acele bănci (asta se numea „prezentarea pentru cabinete") se adunau apoi într-o sală vecină cu cabinetele. Imediat după asta, un uşier, cu o lumînare în mînă şi cu hîrtiuţa scrisă de rege în cealaltă, întredeschidea uşa şi rostea un nume ; fericitul ales, făcea o reverenţă celorlalţi şi intra în „sfînta-sfintelor". Apoi uşa se deschidea din nou, uşierul rostea un alt nume şi tot aşa mereu pînă ce se isprăvea lista. După

ce termina, ușierul trîntea ușa cu putere, căci așa prevedea eticheta. La acest zgomot, cei rămași își dădeau seama că-și făcuseră nădejdii deșarte, așa că plecau oarecum rușinați, deși știau dinainte că erau poftiți întotdeauna mai mulți musafiri decît numărul de locuri. Mama mi-a spus că i-au trebuit ani de zile ca să-l determine pe tata să vină și să se așeze pe acele bănci și că deși pînă la urmă a acceptat să se ducă din cînd în cînd, fiind destul de des strigat, totuși acest lucru i-a fost întotdeauna extrem de neplăcut. Căci l-a văzut pe cutare, venind zece ani în șir, de la Paris, doar ca să audă ușa trîntindu-se cu zgomot peste cea mai aprigă dorință a sa, fără ca ea să se fi deschis vreodată și pentru el. Poate că atîta perseverență îl deranja pe rege sau poate că se obișnuise să vadă mereu acele chipuri, așa cum se obișnuiesc prinții să adreseze veșnic aceeași întrebare, acelorași persoane.

Balurile reginei erau și ele un lucru bine stabilit; persoanele ce-i fuseseră prezentate erau întotdeauna anunțate din vreme cînd aveau loc aceste baluri; venea cine voia, dar voiau foarte mulți pentru că erau foarte plăcute. De obicei, aveau loc în căsuțele de lemn ridicate pe terasa de la Versailles și care rămîneau acolo cît ținea carnavalul. Dar și balurile, cu toată grația reginei, erau tot un prilej de nepopularitate pentru Curte.

Creșterea averilor în clasa intermediară, anulaseră toate formele și toate obiceiurile înaltei aristocrații și, în pofida absurdei ordonanțe care te obliga să dovedești că ești nobil ca să poți fi ofițer, toți care aveau parale și educația corespunzătoare intrau în armată. Aristocrația și finanțele erau deci foarte strîns legate, atît în garnizoane, cît și în toate cercurile subțiri din Paris. Balurile de la Versailles constituiau totuși o linie de demarcație și încă una foarte precisă și categorică. Domnul de Lusson, un bărbat tînăr și încîntător, imens de bogat, ofițer destoinic, trăind în mod obișnuit în cea mai aleasă societate, făcu imprudența de a se duce la unul din aceste

baluri; fu alungat cu atîta duritate, încît tînărul — deznădăjduit de ridicolul cu care se acoperise, într-o vreme în care ridicolul era răul cel mai rău dintre toate relele — cînd ajunse la Paris, se omorî. Faptul păru normal celor de la Curte, dar odios înaltei burghezii.

Finanțele n-au furnizat numai victime balurilor date de regină. Domnul de Chabannés, care se trăgea dintr-o familie ilustră, frumos, tînăr, bogat, făcîndu-și debutul la Curte, avu ghinionul de a aluneca, dansînd și neghiobia de a striga, căzînd: *„Jésus-Maria!“* Nu s-a mai putut ridica niciodată după acea cădere. Porecla de „Jésus-Maria“ i-a rămas, spre disperarea lui, pentru vecie. A luat parte la războiul din America, a săvîrșit fapte de vitejie, s-a acoperit de glorie, dar s-a întors în Franța tot „Jésus-Maria“, cum plecase. Așa că ducele de Guines a avut dreptate să le spună fetelor sale, în ziua în care le-a prezentat la Curte:

— Amintiți-vă că în țara asta viciile n-au nici o urmare, dar că ridicolul ucide!

Domnul de Lafayette nu pieri totuși sub povara poreclei de „Gilles cel Mare“ [1] pe care domnul de Choiseul i-o dăduse după ce se întorsese din America. Ea inspiră, dimpotrivă, atîta entuziasm încît cei din jur își asumară sarcina să-i asigure succesul în fața doamnei de Simiane, căreia el îi adusese unele omagii înainte de a pleca. Respectiva doamnă era socotită drept cea mai frumoasă femeie din Franța și nu avusese niciodată nici o aventură. Toată lumea se strădui s-o arunce în brațele domnului de Lafayette, așa încît, la cîteva zile după reîntoarcerea acestuia, aflîndu-se împreună într-o lojă, la Versailles, începu a se cînta o arie din nu știu ce operă, arie intitulată *„Nu poți fi crudă cu dragostea învăluită-n lauri“*, consacrată lor, care le arăta limpede simpatia și aprobarea publicului.

[1] Erou de comedie din secolul al XVIII-lea care făcea de obicei pe prostul.

Am auzit-o pe mama povestind, că surorii sale, președinta de Lavie făcînd o călătorie la Paris, i se procurase o banchetă ca să asiste, ca o simplă spectatoare, la balul reginei ; regina se apropiase și-o întrebase pe mama cine era acea frumoasă persoană.

— E sora mea, doamnă.

— A vizitat sala de bal ? o întrebase regina.

— Nu, doamnă, e doar o simplă spectatoare, a răspuns mama, pentru că încă nu v-a fost prezentată !

— Trebuie să i-o arăți, așa că eu și cu regele ne vom retrage în altă odaie.

Într-adevăr, regina îl luă pe rege de braț și-l duse în altă cameră, în vreme ce mătușa mea vizită sala.

Regina nu voise să fie decît extrem de îndatoritoare, dar președintele de Lavie luă lucrurile cu totul altfel. Era un om de modă veche, foarte mîndru de noblețea sa, un personaj burduhănos din Bordeaux unde, ca președinte al Parlamentului se bucura de o stimă deosebită ; fu indignat cînd auzi că regele și regina trebuiseră să iasă din salon, pentru ca soția sa să poată intra. Se înapoie deci la Bordeaux, clocotind de mînie și, deși fu numit deputat, continuă să se arate foarte rebel, cu toate că umilirea nobilimii de către Curte îi surîdea grozav. Vanitățile rănite fac întotdeauna mult mai mulți dușmani decît ai crede.

Eticheta adoptată la serbările extraordinare și în călătorii, ni se pare incredibilă astăzi. Trebuia să te înscrii din vreme, adică și bărbații și femeile se duceau la primul gentilom al camerei regelui și-și scriau numele, cu propria lor mînă, pe o listă, din care erau aleși invitații, eliminîndu-i pe cei care nu urmau să fie poftiți, acest refuz fiind, evident, extrem de neplăcut. Doamna Delfină [1] a vrut să reintroducă această etichetă în timpul Restaurației, pentru spectacolele și așa destul de rare, de la Curte. Dar s-a izbit de refuzul categoric al tuturor și nimeni n-a mai vrut să fie constrîns să se ducă să se înscrie pe listă ca să obțină un refuz. Tuturora li s-a părut că e mult mai puțin dezagreabil să nu se mai înscrie decît să fie respinși.

În ceea ce privește călătoriile, eticheta varia după reședințele respective. La Rambouillet, unde regele nu se ducea decît numai pentru cîteva zile și însoțit doar de bărbați, erai primit ca un simplu particular bogat, perfect servit și scutit de orice cheltuială. La Trianon, unde regina nu făcea decît vizite scurte, însoțită de puține persoane, lucrurile se petreceau la fel. La Marly, erai bine găzduit, aveai și mobila și hrana necesară. Invitații erau repartizați la diverse mese, date de prinți și de prințese, în pavilioanele lor, pe cheltuiala regelui. Pe urmă, se înapoiau în salonul cel mare unde se aduna toată Curtea.

La Fontainebleau, invitații nu căpătau decît o odaie goală, unde nu se afla nimic în afară de cei patru pereți. Trebuia să-și procure ei singuri mobilă, lenjerie și de-ale gurii. Adevărul e că — așa cum toți miniștrii și toți cei cu funcții mari își aveau casele lor și cum toți prinții aveau masa întinsă pentru cei care-i însoțeau — găseai întotdeauna pe cineva care să te poftească atît la masa de prînz, cît și la cea de seară. Dar nimeni nu se arăta preocupat de locul unde urma să stai. Cînd castelul era plin — și o foarte mare parte din el se afla într-o stare atît de jalnică încît era de nelocuit — invitații sau mai curînd „admișii", căci și aici trebuia să te înscrii, erau distribuiți prin oraș ; în acest caz, numele lor era scris, cu creta, pe poartă, ca să se știe unde stăteau. Nu știu dacă aceste locuințe erau plătite, dar avantajele pe care aceste călătorii le aduceau celor de la Fontainebleau erau destul de mari, din moment ce locuitorii nu se plîngeau de această servitute. Toată lumea știa că nicăieri Curtea Franței nu se arăta mai darnică decît la Fontainebleau.

[1] E vorba de Maria-Tereza, ducesă de Angoulême, fiica lui Ludovic al XVI-lea și care n-a devenit Delfină decît după moartea lui Ludovic al XVII-lea.

Pe scena micului teatru al castelului se reprezentau cele mai îngrijite premiere și se știa aproape sigur că cele mai încîlcite intrigi ministeriale se descîlceau la Fontainebleau, continuîndu-se astfel, cel puțin aparent, tradiția istorică a acestei frumoase reședințe. Ultima călătorie a avut loc în 1787. În ciuda inospitalității aparente, aceste călătorii costau foarte scump Coroana ; regele, întotdeauna gata să-și sacrifice propriile sale gusturi, deși această reședință îi plăcea mult, renunță să mai vină, pentru că îl costa prea mult.

Acestui rege de treabă îi era foarte greu să-și învingă timiditatea, care se manifesta uneori sub forma unor libertăți cam nelalocul lor, rezultatul obișnuințelor din copilăria sa, fapt care-l dezavantaja grozav față de cei care nu vedeau în el decît această scoarță grosolană. Avînd cea mai bună intenție de a fi îndatoritor față de cîte cineva, înainta către el pînă cînd omul, tot dîndu-se îndărăt, ajungea să se izbească de perete ; dacă nu-i venea în minte să spună nimic — și faptul se întîmpla destul de des — regele izbucnea în hohote puternice de rîs, se întorcea pe călcîie și pleca. Cel care îndura această scenă în public, suferea cumplit și, dacă nu era un obișnuit al Curții, pleca furios, convins că regele voise să-i joace un renghi și să-l înjosească. În intimitate, regele se plîngea amar de felul în care fusese crescut. Spunea că singurul om pe care-l ura, era ducele de La Vauguyon [1] și cita — în sprijinul acestui sentiment, lingușelile josnice adresate lui și fraților lui, de către acest curtean netrebnic. Monsieur nutrea totuși mai puțină silă față de memoria ducelui de la Vauguyon. Domnul conte de Artois era de aceeași părere cu regele. Era, prin firea lui veselă, prin grațiile, poate chiar și prin superficialitatea sa, răsfățatul familiei, și făcea boacănă după boacănă. Regele îl muștruluia, îl ierta și-i plătea întotdeauna datoriile. Singurul lucru pe care nu-l putea înlătura era

[1] La Vauguyon (1706-1772) a fost locotenent-general și preceptorul celor trei fii ai Delfinului.

lipsa de respect care începea a se face simțită atît asupra lui cît și a reginei.

Regele nu juca niciodată decît table și numai pe cîțiva scuzi ; într-o zi, îi spuse unui jucător înrăit :

— Cred că joci cu atîta patimă, fiindcă probabil jocul te amuză ; dealtfel, joci pe banii dumitale, pe cînd eu joc pe banii altora !

În vreme ce el vorbea astfel, domnul conte de Artois și regina jucau pe niște sume atît de mari, încît erau obligați să admită în societatea lor pe oamenii cei mai viciați din Europa care să joace cu ei. Din pricina acestui obicei nenorocit — o adevărată patimă și pentru unul și pentru celălalt — li s-au tras toate necazurile care i-au scurtat reginei viața.

Cine ar fi cutezat s-o acuze pe regina Franței că s-ar fi vîndut pentru un colier, dacă ar fi apucat s-o vadă în jurul unei mese încărcată cu monezi de aur și de argint străduindu-se cu orice preț să le cîștige de la supușii săi ? Sînt convinsă că în adîncul inimii sale nu punea nici un preț pe mormanul acela de bani. Dar cînd joci, ții cu tot dinadinsul să cîștigi. Acum vă veți întreba : dacă reginei nu-i plăcea jocul, atunci de ce juca ? Ah, fiindcă avea o altă pasiune : cea a modei. Se înzorzona ca să fie la modă, făcea datorii ca să fie la modă, juca cu patimă ca să fie la modă, era spirituală ca să fie la modă, era cochetă ca să fie la modă. A fi cea mai frumoasă femeie la modă, i se părea titlul cel mai demn de rîvnit. Acest lucru, nedemn de o regină, a fost pricina tuturor păcatelor sale, care au fost totuși exagerate.

Reginei îi plăcea să fie înconjurată de cei mai tineri și mai arătoși bărbați de la Curte. Le accepta omagiile aduse femeii, cu mult mai multă plăcere decît cele aduse reginei. De unde puteai trage concluzia că un tînăr ușuratic era tratat cu mult mai multă bunăvoință și simpatie decît un bărbat serios și folositor țării. Invidia și gelozia stăteau tot timpul la pîndă ca să calomnieze aceste fapte. Cea mai de condamnat era desigur, îngă-

duința pe care regina o manifesta față de această hoardă de tineri imprudenți de a-i vorbi regelui, fără respectul cuvenit și de a-i lua în rîs glumele grosolane. Prea marea ei dorință de a plăcea, o făcea să săvîrșească și greșeli de altă natură care îi aduceau o sumedenie de dușmani. Se bucura de mult credit, era încîntată să știe că-l are, și-i plăcea să uzeze de el ; nu se amesteca însă niciodată serios în afaceri, și acest credit nu era folosit decît ca un mijloc de succes în societate. Îi plăcea să dispună de slujbe și avea prostul obicei de a promite aceeași slujbă mai multor persoane. Nu exista regiment al cărui colonel să nu fi fost numit, la cererea reginei, dar cum făgăduia un post vacant la zece persoane, vă dați seama că-și făcea nouă dușmani și de obicei, cel numit se dovedea a fi un ingrat. Cît despre poveștile scornite de pamfletari în legătură cu amorurile sale, eu socot că au fost simple calomnii. Părinții mei — care vedeau și știau tot ce se petrecea în Palat — mi-au spus că toate acele bîrfeli n-au avut nici o bază. Regina n-a iubit decît un singur bărbat și anume pe contele de Fersen, un suedez frumos ca un înger și foarte distins, care venise la Curtea Franței. Regina a fost cochetă cu el, așa cum era cu toți străinii, fiindcă „așa cerea moda". El însă s-a îndrăgostit sincer și pătimaș de ea ; regina s-a ținut o vreme, tare, apoi l-a obligat să se îndepărteze de ea. Tînărul a plecat în America, a rămas acolo doi ani, în timpul cărora a fost atît de bolnav încît s-a înapoiat la Versailles îmbătrînit cu zece ani, și cu marea lui frumusețe aproape pierdută. Se pare că această schimbare a impresionat-o mult pe regină ; oricare vor fi fost motivele, prietenii ei intimi nu s-au mai îndoit că l-ar mai fi respins pe conte. Tînărul nutrea față de ea, un devotament fără margini, o afecțiune pe cît de sinceră pe atît de respectuoasă și de discretă ; nu trăia decît pentru ea și se comporta în așa fel încît s-o compromită cît mai puțin posibil. Așa că această legătură, deși cunoscută, n-a iscat nici un scandal. Dacă prietenii reginei ar fi

fost și ei tot atît de discreți și tot atît de dezinteresați ca domnul de Fersen, viața acestei nefericite regine ar fi fost poate mai puțin calomniată. Se pare că doamna de Polignac a fost geniul ei rău. Nu că ar fi fost o femeie rea, dimpotrivă, era indolentă și prea puțin spirituală. Dar se afla sub influența cumnatei sale, contesa Diana, ambițioasă, lacomă, cu moravuri îndoielnice, care voia să acapareze toate favorurile pentru ea și pentru familia ei ; tiranizată de iubitul ei, contele de Vaudreuil, om pe cît de ușuratic pe atît de imoral, voia ca prin intermediul reginei, să vîre mîinile pînă la coate în banii Statului. Contesa îi făcea deci scene cumnatei sale cînd cererile sale sufereau unele întîrzieri. Atunci regina își găsea favorita plîngînd și încerca imediat să-i sece izvorul acelor lacrimi. În ceea ce privea propria sa avere, doamna de Polignac se mulțumea — fără să ceară nimic — să primească, cu nonșalanță, favorurile pregătite de intrigile contesei Diana, încît regina îi mai și lăuda dezinteresul. Ea credea tot ce-i spunea și o iubea în mod sincer. Încrederea în ea a fost fără margini timp de cîțiva ani.

Numirea domnului de Calonne i-a impus reginei unele restricții ; era unul dintre intimii doamnei de Polignac și regina nu voi ca un membru din Consiliul regelui să fie cooptat în Consiliul ei. N-a spus cu glas tare ce gîndea, dar coteria, preferînd să aibă un controlor general la dispoziția sa, interveni pe lîngă contele de Artois. Datorită lui, domnul de Calonne fu numit, în ciuda silei pe care o simțea regina față de el. Și cum își manifesta fățiș nemulțumirea, relațiile dintre ea și doamna de Polignac se răciră, cu toate încercările pe care le făcu domnul de Calonne de a le reîncălzi. Într-o zi, în timp ce ea îi adresa o rugăminte, de Calonne îi răspune :

— Dacă ceea ce dorește regina e posibil, lucrul e ca și făcut ; dacă nu e posibil, înseamnă că se va face !

În ciuda unor cuvinte atît de „guvernamentale", regina nu l-a iertat niciodată.

Dacă își avea inconvenientele ei, această dorință de a plăcea, avea și avantaje : căci o făcea uneori pe regină să fie deosebit de agreabilă ; de îndată ce-și uita rolul ei de „femeie la modă", de care era preocupată tot timpul, era plină de naturalețe și de demnitate. Cred că n-ar fi fost prea greu s-o determini să fie cît mai naturală, dacă bineînțeles cineva ar fi avut curajul să-i vorbească despre acest lucru. Dar cei din jurul ei nu făceau decît să confirme versurile unui poet englez :

„All who approach them, their own ends pursue." [1]

În sînul familiei sale, regina era foarte iubită, căci era foarte îndatoritoare, preocupată tot timpul să aplaneze micile scandaluri care izbucneau întruna. Din păcate, era o confidentă mult prea indulgentă a contelui de Artois, care-i mărturisea toate prostiile săvîrșite, înduplecîndu-l pe rege să-l ierte, rege pe care poate l-ar fi iubit dacă „moda" i-ar fi îngăduit acest lucru.

Monsieur [2], curtean ambițios și viclean, n-o iubea pe regină. Prevedea că, în ziua în care ea va deveni mai puțin superficială, se va lăsa stăpînită de acea autoritate la care aspira el, așa că se temea să nu se compromită dacă-și va manifesta prea vădit această dorință. Nu se vîra în afacerile politice, tocmai ca să se bucure de reputația unui om fără pată, și pentru a se putea amesteca atunci cînd socotea el că era util.

Contele de Artois [3] dimpotrivă, trudea cu rîvnă la totala sa compromitere, care avea să-l ducă de rîpă nu numai pe el, ci și familia, ba chiar și țara. N-avea decît înclinările și cusururile tinerilor din vremea sa, dar el le etala pe cea mai înaltă treaptă, ca să le vadă oricine. Iar rangul — această banală calitate a oamenilor de lume — nu i le putea acoperi îndestul.

[1] Toți care vorbesc cu ei, urmăresc țelurile lor proprii.
[2] E vorba de Louis-Stanislas-Xavier conte de Provence, născut la Versailles în 1755.
[3] Născut la Versailles în 1757.

La atacul Gibraltarului [1], unde a avut fantezia să asiste, a dat dovadă de o atitudine atît de deplorabilă, încît generalul care comanda oastea, s-a văzut nevoit să trimită vorbă bateriilor engleze să nu mai tragă fiindcă prințul începuse a vizita lucrările de apărare. S-a spus că acest lucru s-a făcut fără știrea sa, dar astfel de treburi se află întotdeauna cînd vrei să se afle. Știu că s-au făcut reproșuri domnului de Maillebois, care ar fi răspuns :

— Socot că acest lucru e mai important decît strîmbătura prințului !

Ridicolul simulacru al duelului său cu ducele de Bourbon a constituit o nouă dovadă a unei comportări pe care conduita sa n-a făcut decît s-o confirme din plin.

Madame, soția lui Monsieur [2], avea mult spirit și o anumită grație, în ciuda urîțeniei sale care era de pomină. În primii ani, se împăcase foarte bine cu Monsieur. Dar, după ce el s-a îndrăgostit de doamna de Balbi, aproape că nici nu mai dădea pe la Madame care se consolase să rămînă doar în compania cameristelor sale și — îndrăznesc s-o spun — a băuturii, dar într-o asemenea măsură, încît toată lumea observase acest lucru.

Sora ei, contesa de Artois, era și mai urîtă decît ea, de o prostie proverbială, morocănoasă și dizgrațioasă, care se răzbuna pe ușuraticul și necredinciosul ei bărbat, înșelîndu-l fără jenă, cu ofițerii din garda palatului. O sarcină care păru tuturor cam suspectă și care se soldă cu o fată ce muri de mică, îl determină pe contele de Artois să nu se mai apropie de nevastă-sa, fiindcă nu mai voia să-și sporească familia care era acum alcătuită din doi băieți. În ciuda acestei precauții, o nouă sarcină a contesei de Artois o sili pe aceasta să-i mărturisească

[1] Care a avut loc în 1782, în timpul războiului din America.
[2] Marie-Joséphine-Louise de Savoia, fiica regelui Victor-Amedeu al III-lea și sora a trei dintre ultimii regi din ramura vîrstnică : Carol-Emanuel al IV-lea, Victor-Emanuel I și Carol-Felix. O altă soră, Maria-Tereza, era contesă de Artois (n. ed. fr.).

reginei, păcatul, pentru ca ea să solicite indulgența regelui și a cumnatului ei. Regina, foarte tulburată de această mărturisire, îl chemă pe contele de Artois, se închise cu el în odaie și o luă pe departe înainte de a ajunge la subiect. Cumnatu-său stătea în picioare, în fața ei, cu pălăria în mînă. Cînd auzi despre ce e vorba, izbi cu pălăria în podea, își puse mîinile în șolduri și rîzînd cu hohote, strigă :

— Ah ! Bietul om, bietul om, îi plîng de milă, căci e destul de pedepsit !

— Ei, spuse regina, dacă iei lucrurile așa, îmi pare rău din pricina bătăilor de inimă pe care le-am avut pînă ce ai venit încoace ! Du-te la rege și spune-i că o ierți pe contesa de Artois !

— Ha ! Ha ! Să ai bătăi de inimă pentru așa ceva ! Ah, bietul om, bietul om !

Regele fu mai sever, și presupusul vinovat fu imediat expediat în colonii. Dar, așa cum îi spunea doamna Adélaïde, mamei, istorisindu-i această întîmplare, regele ar fi trebuit să trimită toată compania în colonii ; contesa de Artois plecă de îndată la băi, după cîte îmi amintesc, iar după asta nu s-a mai vorbit despre nici un copil.

Doamna Elisabeth [1] n-a jucat nici un rol la curte înainte de revoluție. După Revoluție aproape că a meritat titlul de martiră. Casa ei era alcătuită cum nu se poate mai neconvenabil. Contesa Diana de Polignac, care era scandalul personificat, îi era doamnă de onoare și i-o mai vîrîse pe gît și pe doamna de Canillac, cea care prilejuise duelul dintre contele de Artois și ducele de Bourbon. Prietenia ei cu contele de Artois era cunoscută, dar toată lumea știa că era complet dezinteresată. Îl iubea doar pentru el, deși n-avea nici o avere și trăia într-o strîmtoare vecină cu sărăcia ; cu toate acestea nu accepta nici cel mai mic cadou de la el. Exista o anumită distincție

[1] Născută în 1764 ; sora lui Ludovic al XVI-lea ; a murit pe eșafod, în 1794.

în toată această comportare, dar asta nu însemna că puteai s-o pui lîngă o tînără prințesă, deși nu era deloc o persoană imorală.

Inclinarea pe care o avea Curtea Franței către străini, a fost exploatată într-un mod destul de ciudat de doi greci iluștri, izgoniți din patria lor de vexațiunile musulmane. Prințul de Chio și fiul său, prințul Justiniani, descendenți în linie directă, din împărații Orientului, veniră să ceară ospitalitate lui Ludovic al XV-lea, la începutul domniei sale. El le-o acordă, cu măreție și noblețe, așa cum se cuvenea unui rege al Franței. Așteptînd răspuns la reclamațiile pe care le făcuse la serai, ca să i se restituie bunurile, prințul de Chio fu rugat să accepte o pensie consistentă, iar prințul Justiniani intră în slujba Franței, fiind numit comandantul unui regiment de elită.

Cei doi prinți greci trăiau astfel de cîțiva ani, din mărinimia regală ; erau bine primiți în cele mai selecte cercuri din Paris și Versailles. Accentul lor precum și o notă de ceva străin în manierele lor, le asigurară cel mai deplin succes. Într-o zi, cînd luau masa poate pentru a suta oară, la contele de Maurepas, acesta îl văzu pe contele de Chio, așezat lîngă el, pălind și tremurînd.

— Nu vă simțați bine, prințe ?

— N-am nimic, o să-mi treacă...

Dar indispoziția lui spori în așa măsură, încît trebui să se ridice de la masă și să-l cheme pe fiul său ca să-l însoțească. Domnul de Maurepas petrecuse zece ani de exil pe domeniul său din Châteauneuf, în Berry. Cînd plecase de acolo, lăsase casa în paza unui paznic și a unuia dintre valeții săi ; acesta din urmă venit din întîmplare la Versailles, servise la masă și se afla a doua zi în odaia stăpînului său cînd acesta îi porunci să se ducă și să afle cum se mai simțea prințul de Chio. Domnul de Maurepas îl văzu pe valetul său înăbușindu-și rîsul, și uitîndu-se la ceilalți valeți.

— Ce te face să rîzi, Dubois ?

— Domnul conte știe bine cine e... prințul de Chio.
— Și ce te face să te amuzi astfel ?
— Ah, domnul conte își bate joc de mine... doar îl cunoaște bine !
— Cred și eu, din moment ce-l văd în fiece zi.
— Ei cum, și domnul conte nu l-a recunoscut ? E cu neputință !
— Ei, haide, mă nelinișteşti cu enigmele tale ! Spune ce ai de spus !
— Păi, domnule conte, prințul de Chio e Gros-Guillot al nostru !
— Cine e Gros-Guillot ăsta ?
— Nu pot crede că domnul conte nu-și mai aduce aminte de Gros-Guillot... venea destul de des să lucreze la castel... Gros-Guillot care locuia în căsuța aia albă de lîngă pod... Iar fiu-său... Nu cred că domnul conte l-a uitat pe micul Pierre, care era atît de drăguț și de isteț, cel pe care doamna contesă îl punea să-i țină frîul măgarului... Ah, văd, în sfîrșit, că domnul conte își aduce aminte ! Eu i-am recunoscut imediat, iar Gros-Guillot m-a recunoscut și el.

Domnul de Maurepas îl rugă pe valet să-și țină gura ; dar, odată cercetările pornite se descoperi imediat că moștenitorii imperiului din Orient erau, de fapt, doi țărani din Berry care-i păcăliseră pe regele Franței, guvernul și Curtea, vreme de cîțiva ani. Cum le-o fi trecut această idee prin minte, de unde veneau și încotro s-or fi îndreptat ? Asta n-am mai aflat și nu cunosc decît acest episod din viața celor doi aventurieri atît de isteți.

Capitolul II

Viața la Versailles. — Șederea la țară. — Hautefontaine. — Frascati. — Esclimont. — Prințesa de Rohan-Guéméné. — Curtea fiicelor lui Ludovic al XV-lea. — Doamna Adélaïde. — Doamna Louise. — Doamna Victoire. — Bellevue. — Viața prințeselor la Versailles. — Supeu la Madame. — Culcatul regelui. — Ducesa de Narbonne. — O istorioară despre Masca-de-Fier. — O istorioară despre domnul de Maurepas. — Vicontele de Ségur. — Marchizul de Créqui. — Contele de Maugiron. — Ducesa de Civrac.

De sîmbătă și pînă duminică, persoanele care-și părăseau cercul lor obișnuit, ca să vină să-și îndeplinească îndatoririle, la Versailles, unde mai stăteau și ca vai de lume, duceau o viață cumplit de politicoasă. Ea nu era însă deloc lipsită de interes pentru cei care locuiau tot timpul acolo ; cu alte cuvinte, exista o viață de castel unde lucrul cel mai important era bîrfa. Cei mai mulți dintre curteni, în loc să fie preocupați de soarta țării, se dădeau de ceasul morții ca să afle de ce-a fost îndepărtat domnul de Malesherbes sau de ce a fost adus domnul de Calonne. Dar mințile luminate, cum era și mintea tatălui meu, se interesau de cu totul alte lucruri decît despre un scandal privind muzica sau despre ruptura dintre Jean-Jacques Rousseau și mareșala de Luxemburg, fapte care constituiau pe atunci marile evenimente ale societății. Nimeni nu se gîndea la politica generală. Iar dacă, din întîmplare, o făcea, atunci însemna că era preocupat de un interes personal sau al grupului din care făcea parte. Guvernele străine ne erau tot atît de necunoscute, cum ar fi de pildă, astăzi, cel al Chinei. Toți îl găseau pe tata cam pedant pentru faptul că era preocupat de unele probleme politice ale Europei și citea singura gazetă care mai consemna astfel de evenimente. Doamna Adélaïde chiar îl întrebă într-o zi :
— Domnule de Osmond, e adevărat că primești *La Gazette de Leyde ?*
— Da, doamnă.
— Și o citești ?
— Da, doamnă.
— E de necrezut !

În ciuda acestui „de necrezut", doamna Adélaïde sfîrşi prin a ţine foarte mult la tata. În ultimii ani care au precedat Revoluţia, el era tot timpul la ea, fără să fie în slujba acesteia. Contele Louis de Narbonne, cavalerul ei de onoare, prieten intim cu tata, era încîntat că voia să-i ţină locul, fără titlu oficial şi fără remuneraţie, loc pentru care el era prea comod ca să se deranjeze. Mama era şi ea un fel de favorită. V-am mai spus că mă alăptase; în loc să-i dea un concediu în timpul alăptării, doamna Adélaïde îi îngădui să mă aducă la Bellevue. Trebui să i se dea un apartament separat pentru tot acel tapaj pe care-l face de obicei un copil foarte mic. Tata se dusese la regimentul lui. Doamna Adélaïde dorea ca, pe timpul verii, mama să stea la Bellevue. Dar fie că se plictisea, fie că instinctul ei de femeie obişnuită cu Curtea o făcea să fie circumspectă, nu primi, aşa că stabilirea ei acolo nu avu loc decît mai tîrziu.

În timpul primilor ani de şedere a părinţilor mei la Versailles, ei îşi fragmentau vara între reşedinţele ducelui de Orléans — Sainte-Assise şi Raincy — între Hautefontaine, care aparţinea arhiepiscopului de Narbonne, Frascati, aparţinînd episcopului de Metz şi Esclimont, reşedinţa mareşalului de Laval.

De fapt, n-am dreptate cînd spun că Hautefontaine aparţinea arhiepiscopului de Narbonne, fiindcă palatul era al nepoatei sale, doamna de Rothe, fata surorii sale, lady Forester, văduvă după generalul de Rothe; fusese o femeie foarte frumoasă, avea o fire despotică şi făcea, cu cinste, onorurile casei tuturor invitaţilor unchiului său, alături de care trăia de multă vreme într-o intimitate pe care nici măcar nu se mai deranja s-o ascundă. Arhiepiscopul avea opt sute de mii de livre; la doi ani o dată, se ducea la Narbonne unde petrecea cincisprezece zile şi unde prezida Statele, la Montpellier, vreme de şase săptămîni. În tot acest timp, ducea o viaţă pe picior mare, evident bisericească, dînd dovadă de o mare capacitate administrativă în prezidarea Statelor. Dar, în ziua în care isprăvea, îşi vîra hîrtiile în portofel şi nu se mai gîndea la ele decît la viitoarea adunare a Statelor, după cum nu se mai gîndea nici la problemele diocezei sale.

Hautefontaine era reşedinţa lui obişnuită. Doamna de Rothe era stăpîna, dar arhiepiscopul ţinea casa. Îşi însurase nepotul, pe Arthur Dillon, fiul lordului Dillon, cu domnişoara de Rothe, singura fiică a nepoatei sale. Era o tînără foarte frumoasă, foarte la modă, doamnă de onoare a reginei şi avea o legătură pe care i-o ştia toată lumea, cu prinţul de Guéméné, care-şi petrecea viaţa la Hautefontaine. Instalase, într-un sat din împrejurimi, un echipaj de vînătoare pe care-l avea împreună cu domnul de Lauzun şi cu arhiepiscopul care se folosea, în acest scop, de numele nepotului său Arthur.

La Hautefontaine era aproape întotdeauna lume; se mergea la vînătoare de trei ori pe săptămînă. Doamna Dillon era o bună muziciană; prinţul de Guéméné îi aducea acolo pe cei mai renumiţi virtuozi ai secolului. Aveau loc concerte excelente, se juca o comedie bună, aveau loc curse de cai, în sfîrşit, cei de acolo se distrau de minune.

Tonul era atît de liber, încît mama mi-a povestit că se simţea uneori atît de încurcată, încît pur şi simplu îi dădeau lacrimile. În primii ani ai căsătoriei sale, fusese adesea ţinta sarcasmelor şi glumelor încît de multe ori se simţise destul de nefericită; dar patronajul arhiepiscopului se dovedi a fi deosebit de preţios pentru tînăra pereche, pe care nimeni nu mai cuteză s-o ia peste picior. Un foarte bătrîn vicar, care se afla şi el în acel mediu atît de vesel, văzîndu-o într-o zi foarte tristă, îi spuse:

— Doamnă marchiză, nu fi necăjită, eşti deosebit de frumoasă şi stîrneşti invidii. Pînă la urmă te vor ierta totuşi. Dar, dacă vrei să trăieşti liniştită, ascunde-ţi dra-

gostea pentru soţul dumitale. Dragostea conjugală este singurul lucru pe care nu-l tolerează nimeni aici !

Fiecare era liber să se manifeste cum voia ; dar cu o anumită bună-cuviinţă de care nimeni nu se lăsa înşelat. Existau astfel nişte protocoale bine stabilite şi trebuia să fii o doamnă de un rang mult prea mare sau să ai o situaţie cu totul specială ca să cutezi să nu le iei în consideraţie. Doamna Dillon nu făcea parte din nici una dintre aceste categorii, iar pe deasupra, continua să-şi mai păstreze şi bunele maniere. Îmi aduc aminte că-mi spunea adesea :

— Cînd am ajuns la Hautefontaine, eram sigură că stăpîna casei era iubita ducelui de Guéméné, dar după şase luni am început să mă îndoiesc.

În general, în această societate, gesturile erau cu atît mai caste, cu cît vorbele erau mai îndrăzneţe. Un bărbat care ar fi pus mîna pe spatele unui fotoliu ocupat de o femeie, ar fi părut de o grosolănie fără pereche. Trebuia să fii foarte intim cu cineva ca să-i poţi oferi braţul, la plimbare, şi asta nu se întîmpla nici măcar la ţară. Niciodată nu-i ofereai unei femei nici mîna, nici braţul ca s-o conduci la masă. Niciodată un bărbat n-ar fi cutezat să se aşeze pe aceeaşi sofa pe care stătea o femeie, în schimb putea debita în faţa ei orice trăznăi, unele de-a dreptul ruşinoase.

La Hautefontaine — din respect pentru firea stăpînei castelului — trebuia să te duci la slujbă în fiece duminică dimineaţa. Nimeni nu-şi lua însă cu sine cartea de rugăciuni, ci cărţi de citit, unele adesea scandaloase ; am dat toate aceste amănunte în legătură cu Hautefontaine, pentru că le cunosc la perfecţie. Nu pretind că toţi arhiepiscopii din Franţa duceau o viaţă asemănătoare, ci doar că se putea trăi şi aşa, fără să te cobori cîtuşi de puţin în ochii oamenilor. Toţi clericii care aveau în ei ceva măreţ, plin de strălucire, care erau la modă, la Curte, care erau mai elevaţi şi mai distinşi, se duceau cu regularitate la Hautefontaine unde erau primiţi cu

onoruri. Episcopul de Montpellier (nu-i ştiu decît numele de familie) era singurul care — prin înalta lui virtute — îi mai impunea puţin arhiepiscopului ; iar cînd acest episcop urmărea vînătoarea din caleaşcă, arhiepiscopul avea grijă să le spună celorlalţi vînători :

— Domnilor, vă rog să vă abţineţi şi să nu înjuraţi azi.

Dar de îndată ce-l cuprindea ardoarea vînătorii, el era primul care uita recomandarea şi înjura cum îi venea la gură.

În general, prelaţii noştri nu erau singurii din Europa care ştiau să fie şi bădărani, dar şi extrem de politicoşi. Iată ce mi-a povestit acum cîteva zile, în legătură cu acest lucru, contele Théodore de Lameth :

Ca să se bucure de beneficii ecleziastice consistente, cavalerii de Malta trebuiau să suporte tonsura. Episcopii Franţei acceptau cu greu această ceremonie, pentru că aceşti cavaleri răpeau clerului o parte considerabilă din bunurile sale. Théodore de Lameth, fiind cavaler de Malta şi căpitan de cavalerie, în vîrstă de douăzeci de ani, avea şansa şi dorinţa de a obţine astfel de beneficii. Ceru deci să fie tuns, dar întîmpină mari dificultăţi. Aflîndu-se în garnizoană la Strasbourg, discută treaba asta în Germania şi obţinu — contra unei sume modeste — ca episcopul de Paderborn să-i accepte cererea pe care compatrioţii săi i-o refuzaseră. În ajunul zilei fixate pentru tonsură, el debarcă la Paderborn. Vinul de Champagne, vorbele mai decoltate, însufleţiră nespus de mult masa. A doua zi, căpitanul de cavalerie se prezentă la biserică, în uniforma sa, învăluit într-o mantie aşezată în aşa fel încît să lase să i se vadă epoletul, contra-epoletul şi mînerul spadei ; poalele acelei mantii ample le ţinea pe braţ. Pletele pe care le purtase pînă atunci împletite într-o coadă, acum îi atîrnau pe umeri. Il găsi pe episcop în faţa altarului, înconjurat de o mulţime de clerici. Ceremonia avu loc cu multă pompă şi grandoare. Episcopul ţinea într-o mînă un foarfece mare,

iar în cealaltă pletele neofitului. Tînărul tremura, căci se vedea tuns de așa manieră, încît nu mai cuteza să se reîntoarcă la garnizoană. Dar pe măsură ce slujba se prelungea, episcopul lăsa să-i alunece printre degete pletele tînărului, în așa fel încît pînă la urmă nu reteză decît vîrfurile a două sau trei șuvițe. În momentul în care ceremonia se isprăvi, proaspătul cavaler se așeză în genunchi pentru a primi binecuvîntarea episcopală și fu foarte mirat ca în loc de această binecuvîntare să audă spunîndu-i-se încet, pe un ton cît mai solemn :

— Du-te de-ți scoate uniforma, apoi vino repede la mine ; vom bea împreună o ceașcă cu ciocolată, apoi vom merge să vînăm o capră sălbatică.

Frumoasă concluzie și demnă de intrare în materie. Istorisirea acestei ceremonii ciudate, redată cu mult umor de un om de optzeci și doi de ani, mi s-a părut că evocă într-un mod deosebit de amuzant moravurile din tinerețea sa.

Prințesa de Guéméné, guvernanta copiilor Franței, nu putea să nu doarmă la Versailles fără o hîrtie scrisă în întregime de mîna regelui. Ea nu cerea niciodată această favoare decît numai atunci cînd se ducea la Hautefontaine.

Această viață atît de strălucitoare și de puțin episcopală, fu întreruptă de moartea doamnei Dillon și de afacerile, tot mai încurcate, ale arhiepiscopului. Acesta se trezi înglodat în datorii, în ciuda veniturilor sale uriașe, așa că Hautefontaine fu abandonat cu puțină vreme înainte de Revoluție. Mama, oricum, nu se mai ducea atît de des acolo, după ce mă avu pe mine, pentru că acolo nu erau acceptați copiii ; așa cerea spiritul burghez al familiei.

Frascati, reședința episcopului de Metz, era situată chiar la porțile acestui mare oraș. Episcopul, care era frate cu mareșalul de Laval, se îndrăgostise de nepoata sa, marchiza de Laval, pe care o plictisea de moarte copleșind-o cu atențiile și cadourile sale ; așa că marchiza

nu consimțea să-i facă hatîrul de a se duce să stea în acea splendidă reședință decît dacă mama voia s-o însoțească ; iar ea era foarte dispusă să facă acest lucru, mai ales în perioada în care garnizoana tatei se afla în Lorena.

Episcopul era extrem de bogat și avea întotdeauna masa pusă pentru toată garnizoana din Metz și pentru toți ofițerii superiori care treceau pe acolo, în drum spre regimentele lor. Această casă ecleziastico-militară era mult mai severă și mai ordonată decît cea din Hautefontaine. Totuși, pentru a păstra amprenta timpului, toată lumea știa că stareța mănăstirii din Metz și episcopul nutriseră sentimente foarte vii, unul față de celălalt, de-a lungul anilor, și că această legătură, foarte veche, acum nu mai era bazată decît pe respect.

Prietenia dintre mama și marchiza de Laval, o obliga adesea să se ducă și la Esclimont, la socrul ei, mareșalul. Acolo totul era foarte calm, căci toți duceau o adevărată viață de familie. Bătrînul mareșal își petrecea timpul făcînd muzică — evident detestabilă — pentru care avea o adevărată patimă. Soția sa, bună și indulgentă, deși exagerat de cucernică, se ocupa cu tapiseria. Marchiza de Laval [1], abia ieșită din mănăstirea de fete Sfînta Maria, nimerise în această casă liniștită. Așa că se apropie foarte mult de mama simțind față de ea un devotament fără margini, ca dealtfel și față de tata cu care era rudă, fericită să regăsească la ei principii pe care ea le aprecia, adică mai puțină plictiseală și rigoare a moravurilor decît la Esclimont.

La Versailles, casa cea mai frecventată de părinții mei, era casa prințesei de Guéméné, care-i copleșea cu bunăvoința ei ; dealtfel, tata era un fel de rudă cu ea. Prințeasa era o persoană ciudată ; avea mult spirit, dar îl folosea ca să se cufunde în sminteala ei de „iluminată".

---

[1] *Marie-Louise-Mauricette de Montmorency-Luxembourg, marchiză de Laval*, fusese nașa Adèlei de Osmond, devenită mai tîrziu contesă de Boigne.

Era tot timpul înconjurată de o haită de cîini, față de care avea un adevărat cult, pretinzînd că, prin intermediul lor, era în legătură cu spiritele superioare. În toiul unei discuții, unde dădea dovadă de mult spirit și judecată, se oprea brusc și cădea într-un fel de extaz. Uneori, le istorisea prietenilor săi apropiați ceea ce, chipurile, aflase, simțindu-se foarte ofensată dacă vreunul cuteza să rîdă. Într-o zi, mama nimeri peste ea în baie, unde plîngea cu hohote.

— Nu vă simțiți bine, doamnă prințesă ?

— Nu, fata mea, sînt groaznic de mîhnită și de obosită căci m-am bătut toată noaptea... uite, pentru copilul ăsta nefericit (și-l arătă pe Delfin), dar n-am putut învinge și mi l-au luat ; sînt sigură că nu se mai poate face nimic pentru el... și că va împărtăși soarta celorlalți.

Mama, obișnuită cu aberațiile prințesei, nu dădu atenție vorbelor sale. Dar mai tîrziu, amintindu-și de ele, mi le-a spus și mie.

Regina venea destul de des la doamna de Guéméné, dar totuși mai puțin decît la doamna de Polignac. Doamna de Guéméné era o doamnă de un rang mult prea mare pentru a se mulțumi cu rolul unei favorite. Datoria ei era să doarmă în odaia Delfinului. În acest scop, își aranjase un apartament în care patul fusese așezat în fața unei oglinzi unde se vedea odaia micului prinț. Cînd ceea ce se numea „schimbatul“, adică înfășatul în prezența medicilor, avusese loc dimineața, se trăgeau niște perdele groase peste oglindă și doamna de Guéméné putea dormi liniștită. Cum treaba asta o făcea foarte tîrziu, doamna de Guéméné avea timp suficient să citească ori să scrie. Avea o cantitate uriașă de pietre scumpe pe care nu le purta niciodată, dar pe care îi plăcea să le împrumute cu ostentație. Nu exista ceremonie la Curte la care să nu apară giuvaierurile doamnei de Guéméné.

Vara, mînca adesea în căsuța ei de pe *avenue* de Paris, unde erau aduși și copiii regelui. Într-o zi, în timp ce pleca astfel, escortată de gărzi, un oarecare se miră în gura mare că se făcea atîta deranj pentru un țînc în scutece. Dar doamna de Guéméné îi răspunse :

— Nimic nu e prea mult cînd o persoană ca mine e guvernanta lui.

Madame, fiica regelui, desemnată sub titlul de „La petite Madame“, avea o figură atît de tristă, încît intimii regelui îi spuneau „Serioasa Mousseline“.

Contesa de Guéméné a suportat, cu un curaj demn de admirat, răsturnările soartei și anume falimentul cu totul neașteptat al soțului ei, prințul de Guéméné. Părinții mei s-au dus s-o vadă într-un vechi castel pe care tatăl ei, prințul de Soubise, i-l inchiriase. Trăia într-o mediocritate vecină cu sărăcia, dar li se păru — dacă e cu putință așa ceva — mult mai demnă și mai impunătoare decît în pompa de la Versailles. A fost foarte mișcată de această vizită, mai ales că nu se mai înghesuia nimeni s-o viziteze.

Regina, grăbită să-i dea slujba ei doamnei de Polignac, se arătă mult mai severă decît în alte împrejurări. Așa că demisia doamnei de Guéméné a fost acceptată cu bucurie, fiind chiar zorită de regină, cu destulă brutalitate, să se retragă cît mai repede. Mama — care-i purta o dragoste filială — a fost cumplit de supărată și n-a pus niciodată piciorul în casa doamnei de Polignac.

Curtea mică a doamnelor cărora li se zicea „*Mesdames*“ [1] era o Curte aparte, numită „Vechea Curte“, unde rînduielile se păstrau cu strictețe. Prințesele petreceau toată vara la Bellevue unde nepoții și nepoatele lor se succedau fără întrerupere ca să ia masa cu ele, de cele mai multe ori pe neanunțate, căci curierul venea doar cu cîteva minute înaintea lor. Cînd era vorba de curierul lui Monsieur sau de cel al lui Ludovic al XVIII-lea, me-

[1] Fiicele lui Ludovic al XV-lea.

sele erau mai îngrijite și mai copioase. Pentru ceilalți, nu se comanda nimic special, nici chiar pentru rege, care avea o poftă zdravănă de mîncare, dar care nu era totuși chiar atît de gurmand ca fratele său. La Bellevue, familia regală mînca laolaltă cu toți cei ce se aflau acolo, adică cu persoanele din slujba prințeselor, cu familiile lor și cu alți comeseni; în general, între douăzeci și treizeci de persoane. Madame Adélaïde, cea mai destoinică și mai spirituală dintre fiicele lui Ludovic al XV-lea, era comodă și destul de superficială, așa că nu era greu să trăiești alături de ea, deși era de o trufie fără margini. Dacă sosea vreun străin și-i spunea „alteță regală", se încrunta, îl chema pe cel care-l introdusese pe ambasador, ba uneori chiar și pe ministrul afacerilor externe și-i bombănea îndelung despre neglijența de necrezut de care dăduseră dovadă. Ea voia să fie *Madame* și nu admitea ca o fiică de rege să fie luată drept o alteță regală oarecare.

Îi era groază de vin, de care nu se atingea niciodată, iar persoanele care stăteau lîngă ea, la masă, trebuiau să se întoarcă cu spatele ca să soarbă o înghițitură din pahar. Nepoții săi aveau întotdeauna grijă de acest lucru. Dacă uitau, nu zicea nimic, dar nu mai puteai ședea alături de ea, la masă, căci una din doamnele sale de onoare venea să te poftească să te așezi mai încolo. Menajîndu-i unele susceptibilități, și mai ales pe cea de a nu scuipa pe jos — fapt care o făcea să devină aproape brutală — te simțeai foarte bine în compania ei.

Doamna Adélaïde era cea mai mare[1] dintre cele cinci prințese, fiicele lui Ludovic al XV-lea. Nu voise să se mărite, preferînd să rămînă „fiica Franței", conducînd Curtea, pînă la moartea tatălui ei. Fusese prietena și sfătuitoarea Delfinului, fratele ei, și memoria sa proverbială îi fusese acestuia totdeauna de mare aju-

[1] Autoarea se înșală. Adèlaïde de France (1732-1800), născută la Versailles era de fapt a treia fiică a lui Ludovic al XV-lea.

tor. Una dintre surorile sale, doamna Infantă, domnea în mod destul de trist, în Parma; o alta, doamna Louise, era carmelită. Dintre toate cele cinci prințese, ea era cea mai mondenă. Îi plăceau grozav distracțiile, era foarte gurmandă, foarte preocupată de toaletele sale, simțea nevoia să inventeze mereu cîte ceva în materie de modă, avea o imaginație deosebit de fecundă și o foarte mare predispoziție către cochetărie. Astfel, cînd regele intrase în odaia doamnei Adélaïde ca s-o anunțe că doamna Louise fugise în toiul nopții, primele ei vorbe au fost: „Cu cine ?"

Cele trei surori rămase la Paris nu-i iertară niciodată Louisei faptul că se ascunsese de ele și chiar dacă se mai duceau uneori s-o vadă, o făceau fără plăcere și fără nici o prietenie. Moartea acesteia nu le mîhni deloc. Nu același lucru s-a întîmplat cu doamna Sophie. Doamnele Adélaïde și Victoire, o regretară profund și prietenia dintre cele două surori ar fi devenit și mai tandră dacă cele două doamne de onoare, de Narbonne și de Civrac nu s-ar fi străduit din răsputeri să le despartă, fără însă să izbutească.

Doamna Victoire avea prea puțin spirit, în schimb era de o mare bunătate. Ea e cea care a rostit — cu lacrimi în ochi — în timpul unei discuții în care se vorbea despre suferințele nefericitului norod care n-avea pîine: „Dar, pentru Dumnezeu, nu s-ar putea resemna să mănînce cozonac ?"

La Bellevue, unde trăiau toți laolaltă, se adunau pentru masă, la ora două, iar la cinci fiecare se retrăgea în odaia lui unde rămînea pînă la opt cînd se reîntorceau cu toții în salon; după cină, seara se prelungea după cum se amuzau mai mult ori mai puțin; uneori, dupămasă se juca loto. V-ar veni greu să credeți că la acest joc, foarte rar socotelile erau exacte și că într-o astfel de reuniune simandicoasă, multe persoane se pretau la tot felul de escrocherii. Existau între alții, un episcop, cel mai strîngător dintre toți, o mareșală bătrînă,

în sfîrşit, destulă lume pentru ca mama să se hotărască să joace mereu pe aceleaşi numere, în aşa fel încît toată lumea să ştie dinainte pe ce anume juca. După loto, prinţesele şi doamnele lor de onoare treceau în salon, unde fiecare era liber să facă ce voia.

La Versailles, era cu totul altă viaţă. Mesdames ascultau slujba, fiecare la ea acasă : doamna Adélaïde în capelă, iar doamna Victoire, în oratoriul ei. Apoi îşi petreceau dimineaţa împreună, fie la una, fie la cealaltă, luînd masa de prînz numai ele două. La ora şase, jocurile de noroc aveau loc la doamna Adélaïde ; atunci toată lumea le făcea curte. Adesea asistau, la aceste jocuri, mai toţi prinţii şi prinţesele. La ora nouă, toată familia regală se aduna pentru cină la Madame, soţia lui Monsieur. Nu luau parte la această masă decît numai cei din familie şi nimeni nu lipsea, decît foarte rar ; pentru asta, îţi trebuia nişte motive foarte serioase, altfel regele se supăra. Nici măcar domnul conte de Artois, pe care masa asta îl plictisea cumplit, nu cuteza să lipsească. În timpul mesei, se comentau bîrfele de la Curte, se discutau diverse interese familiale, te simţeai foarte destins şi adesea foarte vesel, căci odată scăpaţi de atmosfera care-i apăsa, prinţii erau oameni ca toţi oamenii. După masă, fiecare se ducea într-ale sale. Regele se ducea la culcare. Ceea ce se numea „culcare", avea loc în fiece seară, la ora nouă şi jumătate. Bărbaţii de la Curte se adunau în fosta odaie a lui Ludovic al XIV-lea (care nu era cea în care dormea Ludovic al XVI-lea). Cred că oricine se prezenta, putea intra în acea odaie. Regele venea dintr-o altă odaie, urmat de slujitorii săi. Avea părul strîns şi nu mai purta nici ordine, nici medalii. Fără să dea atenţie cuiva, intra sub arcada patului ; preotul de serviciu primea din mîinile unui valet de cameră, cartea de rugăciuni şi un sfeşnic mare, cu două lumînări. Acesta îl urma pe rege dincolo de arcadă, îi întindea cartea şi-i ţinea sfeşnicul în timpul rugăciunii care era

foarte scurtă. Apoi regele se întorcea în partea cealaltă a odăii, plină de curteni ; preotul întindea sfeşnicul primului valet de cameră. Acesta îl înmîna persoanei desemnate de rege şi care-l ţinea tot timpul cît dura culcatul. Ţinutul sfeşnicului era o mare cinste ; în toate saloanele Curţii, prima întrebare pusă persoanelor care veneau de la culcatul regelui, era : „Cine a ţinut sfeşnicul ?" şi alegerea — aşa cum se întîmplă pretutindeni şi în toate timpurile — era foarte rar aprobată.

Regelui i se scoteau, rînd pe rînd, haina, vesta, apoi cămaşa ; rămînînd gol pînă la mijloc, începea să se scarpine şi să se frece, ca şi cum ar fi fost singur şi nu în prezenţa întregii Curţi, ba adesea chiar în prezenţa unor străini de marcă. Primul valet de cameră întindea cămaşa de noapte persoanei celei mai îndreptăţite s-o primească, adică vreunuia dintre prinţii de sînge dacă se aflau de faţă ; acesta era un drept şi nu o favoare. Cînd era o persoană foarte intimă, regele făcea adesea diverse mici şotii : se făcea că n-o primeşte, se pitea în vreun colţ, se lăsa fugărit prin odaie, însoţind aceste glume de nişte hohote zdravene de rîs care indispuneau persoanele ce ţineau într-adevăr la el. Cămaşa odată îmbrăcată, îşi punea halatul de casă ; în aceeaşi clipă, trei valeţi îi scoteau centura şi pantalonii îi cădeau peste pantofi ; cum într-o atît de ridicolă postură, nu putea păşi ca lumea, îl apuca iar cheful de şotii şi începea a-şi tîrî picioarele, împiedicîndu-se în pantaloni şi făcînd din nou înconjurul odăii. Culcatul regelui nu se înscria într-un anume timp : uneori putea dura cîteva minute, alteori, aproape un ceas. Asta depindea de persoanele care se aflau în faţă. Cînd nu existau *„releveuri"*, adică persoane menite să însufleţească discuţia şi care se pricepeau cum să-i vorbească regelui, culcatul nu dura mai mult de zece minute. Dintre aceşti *„releveuri"*, cel mai abil era contele de Coigny ; el avea întotdeauna grijă să descopere ce carte anume citea regele şi se pricepea să conducă în aşa fel discuţia încît să scoată în evidenţă

exact ceea ce trebuia. Așa că sfeșnicul i se înmîna foarte des, iar prezența lui îi ofusca pe toți cei care doreau ca „culcatul“ să fie foarte scurt.

Cînd regele era prea sătul, se tîra către fotoliul pe care i-l așezau în mijlocul odăii, și se trîntea greoi, în el, ridicîndu-și picioarele ; imediat doi paji se așezau în genunchi și-l descălțau lăsînd să-i cadă pe podea pantofii, cu un zgomot care ținea de etichetă. În momentul în care ușierul auzea acest zgomot, deschidea ușa, rostind : „Domnilor puteți pleca !“ Fiecare își lua tălpășița și ceremonia se isprăvea. Doar persoana care urma să țină sfeșnicul putea să mai rămînă, dacă avea de adresat vreo rugăminte regelui. Așa se explică și atenția deosebită cu care era privită această bizară favoare. După ce toată tevatura asta se termina, fiecare își vedea de ale sale : unii plecau la Paris, alții se îndreptau către saloanele unde rămăseseră femeile, episcopii, oamenii care încă nu fuseseră prezentați regelui și unde partidele de joc fuseseră întrerupte.

Regina, ieșind de la Madame, se ducea la doamna de Polignac, iar sîmbăta, la doamna de Lamballe ; Monsieur, se ducea la doamna de Balbi ; Madame, în odaia ei, cu cameristele sale ; contele de Artois, în mulțimea de la Versailles sau la tîrfele din Paris ; contesa de Artois în odaia ei, cu vreunul din ofițerii de gardă ; și, în sfîrșit, cele două Mesdames, fiecare la doamnele lor de onoare.

Doamna de Civrac avea grijă de salonul doamnei Victoire ca să fie plini cu curteni de mîna întîi. Doamna de Narbonne nu făcea nimic altceva decît să se întrețină cu invitații, căci firea ei arogantă nu-i îngăduia nici un fel de prietenii. Unii pamfletari de pe vremea aceea au scris că domnul conte de Narbonne ar fi fost fiul doamnei Adélaïde ; lucrul era fals și absurd, dar adevărul e că prințesa făcuse pentru el niște sacrificii enorme: Această doamnă de Narbonne, atît de dominatoare, îndura toate capriciile contelui Louis. Cînd acesta făcea cîte o boacănă sau pierdea bani serioși la jocurile de

noroc, doamna de Narbonne tuna și fulgera, în special împotriva doamnei Adélaïde, nimeni nemaiizbutind să-i intre în voie. După cîteva zile, biata prințesă se vedea obligată să-și răscumpere cu bani grei liniștea. Iată deci cum își procura domnul de Narbonne sumele uriașe, fără cea mai mică bătaie de cap, sume pe care le cheltuia cu atîta ușurință[1]. Doamna Adélaïde simțea greutatea jugului și, din cînd în cînd, ofta amar. Într-o seară, mama o conduse în apartamentul ei, dar acolo nimeriră peste doamna de Narbonne mai îmbufnată ca niciodată ; domna Adélaïde jură că a doua zi nu se va mai întoarce în apartamentul ei ; tot legănîndu-se cu această idee, alcătui un adevărat roman imaginîndu-și ce avea să spună doamna de Narbonne despre felul cum procedase, despre firea ei etc.

— Nu spui nimic, doamnă de Osmond ? Într-adevăr, ai dreptate ! Sînt slabă, ce vrei, sînt o burbonă, simt nevoia să fiu călăuzită, dar nu sînt trădătoare !

— N-o bănuiesc pe doamna nici măcar de indiscreție, dar știu că mîine veți fi mult mai indulgentă ca de obicei cu doamna de Narbonne ca să vă răzbunați pentru această vagă infidelitate de azi.

— Vai ! Din păcate, văd că ai dreptate !

Într-adevăr, a doua zi, o explicație provocată de prințesă se solda cu o nouă cerere de bani ; cum vedea banii, doamna de Narbonne era fermecătoare toată seara. Prin-

[1] E vorba de contele *Louis de Narbonne-Lara*, născut la Colorno, în ducatul de Parma, în 1755 ; fiul ducelui de Narbonne-Lara, gentilomul camerei ducelui de Parma, Filip de Bourbon (fiul lui Filip al V-lea de Anjou) și al ducesei de Narbonne-Lara doamnă de onoare a ducesei de Parma — doamna Elisabeta de Franța, fiica lui Ludovic al XV-lea. La moartea acestei prințese, doamna de Narbonne s-a înapoiat în Franța și a devenit doamna de onoare a prințesei Adélaïde, altă fiică a lui Ludovic al XV-lea. Regalist constituțional, contele Louis de Narbonne a fost ministru de război, în 1791, a emigrat în 10 august a aceluiași an, iar în 18 brumar s-a înapoiat în Franța și, raliindu-se lui Bonaparte, a ocupat diverse posturi înalte pînă în 1813, cînd a murit (n. ed. fr.).

țesa, încercînd să-și ascundă slăbiciunea, îi spuse mamei — în timp ce se retrăgea — că doamna de Narbonne își ceruse scuze pentru că tunase și fulgerase, în ajun ; nu mai adaugă cum anume o calmase, dar toată lumea cunoștea secretul acestei comedii. Contele Louis era primul care rîdea de toată tărășenia și asta simplifica lucrurile : fiindcă, în acea epocă, orice viclenie, orice viciu, orice lașitate dacă erau acceptate fățiș și mărturisite într-o formă spirituală, se bucurau de indulgența tuturora.

Prințesa trebuia condusă de la doamna de Narbonne la ea acasă, la castel, de către doamna sa de onoare care era de serviciu în ziua aceea. De multe ori se dispensa de ea, mai ales cînd se făcea frig pentru că doamna de onoare mergea pe jos, în timp ce prințesele circulau, în mod obișnuit, pe coridoare și în anticamere, în lectică. Acele scaune capitonate, purtate de valeți, erau foarte elegante, aurite și cu emblemele respective pe ambele părți. Cele ale duceselor erau acoperite de catifea roșie, iar valeții purtau livrelele casei din care făceau parte ; celelalte doamne aveau valeți de meserie, dar care purtau livreaua regelui, numiți în termenii Curții, „purtătorii albaștri".

Timp de aproape un an, doamna Adélaïde luase obiceiul ca de îndată ce venea de la doamna de Narbonne să-i primească la ea pe mama și pe tata. Simțea nevoia de discuții mai serioase. Dar doamna de onoare fu avertizată, prințesa fu muștruluită și-i mărturisi cinstit mamei că nu mai cuteza s-o cheme la ea.

Într-una din acele discuții, apucase să-i mărturisească tatei eșecul suferit după ce-și manifestase curiozitatea în legătură cu Masca-de-Fier. Îl rugase pe fratele ei, Delfinul, să-i ceară regelui toate amănuntele în legătură cu această taină, și să i le spună și ei. Delfinul îl întrebase pe Ludovic al XV-lea, dar acesta îi răspunsese :

— Fiule, am să-ți spun dacă ții cu tot dinadinsul, dar jură-te așa cum m-am jurat și eu, că nu vei divulga nimănui această taină !

Delfinul îi mărturisi că nu dorea să afle acest secret decît ca să i-l poată împărtăși surorii sale Adélaïde, așa că-i spuse că renunța. Regele îi răspunse că proceda cu atît mai bine cu cît acel secret — pe care nu-l putea dezvălui fiindcă fusese pus să jure — nu prezentase niciodată vreo importanță deosebită și că după atîta vreme nu mai suscita nici un interes. Adăugă apoi că dealtfel nu existau decît doi oameni în viață care-l cunoșteau : el și domnul Machault. Apoi prințesa îi istorisi tatei cum ajunsese domnul de Maurepas, ministru.

La moartea lui Ludovic al XV-lea, fetele sale, care-l îngrijiseră tot timpul cît fusese bolnav de vărsat, trebuiau conform inexorabilei etichete, să fie despărțite de noul rege. Acesta, căruia tatăl său îi recomandase întotdeauna să țină seamă de sfatul mătușii sale Adélaïde, îi scrise ca s-o întrebe cui să încredințeze grija acelui regat care-i căzuse în brațe. Doamna Adélaïde îi răspunse că tatăl său n-ar fi ezitat să-l cheme pe domnul de Machault.

Un nou bilet al regelui : Ce trebuia să hotărască în legătură cu funeraliile ? Care este eticheta ? Cui să se adreseze ? Răspunsul doamnei Adélaïde : Nimeni nu era mai potrivit în ceea ce privea eticheta și tradițiile ca domnul de Maurepas care trebuia să se ocupe de toate acele amănunte. Curierul pentru domnul de Machault încă nu plecase. Domeniul domnului de Machault se afla la trei leghe dincolo de Pontchartrain, iar drumul pînă acolo era groaznic de prost. Curierul fu rugat ca, în trecere, să lase și o scrisoare domnului de Maurepas.

Bătrînul curtean plictisit de surghiunul lui, sosi imediat. Regele îl aștepta cu nerăbdare ; îl pofti în cabinet și în timp ce discutau, fură înștiințați că se adunase Consiliul. Obiceiul cerea ca fiecare ministru să fie anunțat de ușier. Dacă această formalitate, nu era îndepli-

nită, nu puteai lua parte la Consiliu. Ușierul, văzîndu-l pe domnul de Maurepas atît de intim cu noul rege și știind că fusese chemat, îl privi ezitînd; regele, deși tulburat, nu spuse nimic; domnul de Maurepas salută ca și cum ar fi fost și el invitat la Consiliu. Regele intră în sală fără a cuteza să-și ia rămas bun de la el. Domnul de Maurepas îl urmă, luă parte la Consiliu, și cîrmui Franța timp de zece ani. Cînd după cîteva ceasuri, sosi domnul de Mauchault, locul fusese ocupat. Regele îi spuse cîteva banalități, îi adresă cîteva complimente și-l lăsă să plece. Doamna Adélaïde se necăji, plînse, dar și ea și nepotul ei erau Bourboni — cum zicea ea — și n-aveau destulă energie, nici pentru a rezista în fața voinței altora, nici pentru a se asocia pe deplin cu aceștia.

Dacă Thoiry ar fi plecat la vreme din Pontchartrain, poate că n-ar mai fi existat Revoluție în Franța. Domnul de Machault, care era un om înțelept, s-ar fi priceput să scoată la iveală părțile bune ale lui Ludovic al XVI-lea, nu ca Maurepas, curtean spiritual, dar ușuratic și imoral, în mîinile căruia își încredințase soarta. Asta nu înseamnă că Maurepas n-ar fi fost omul care să nu convină cel mai bine gusturilor și nevoilor de moment.

Am spus că în acea epocă, dacă aveai spirit, treceai peste orice. Spiritul juca pe atunci rolul pe care-l joacă astăzi talentul. Am să vă istorisesc cîteva din anecdotele pe care le-am auzit povestite de mama, care deși împinse pînă la ipocrizie, astfel de fapte nu păreau altceva — chiar după o bucată bună de vreme — decît o spirituală maliție!

Vicontele de Ségur, omul cel mai la modă în acea vreme, făcea unele versuri frumoase, cînd se afla în societate, așa că era privit ca un bărbat cu mari calități. Domnul de Thiard, impacientat, și poate gelos pe succesele sale, făcu la rîndul său o piesă în versuri în care îl sfătuia pe contele de Ségur să-și trimită lucrările la cofetar, dovedind — spunea el — că avea exact atîta

spirit cît încăpea într-o bomboană. Domnul de Ségur se prefăcu a rîde de această recomandare, dar hotărî să se răzbune. Cunoștea, în Normandia, pe o oarecare doamnă Z..., o femeie deosebit de frumoasă, care locuia în castelul ei, trăia cît se poate de decent alături de soțul ei, bucurîndu-se de o destul de mare considerație, în ciuda amiciției sale cu domnul de Thiard, despre care se spunea că ar fi fost mult prea intimă și care dura de vreo cîțiva anișori, căci se părea că domnul de Thiard o iubea cu patimă. Vicontele de Ségur, al cărui tată era ministru de război, ceru ca regimentul din care făcea parte, să fie mutat în orășelul vecin cu castelul doamnei Z...; își jucă la perfecție rolul, se prefăcu îndrăgostit nebunește de ea și, după ce-i făcu o curte asiduă, care dură mai multe luni, izbuti s-o determine să-i cedeze. Biata doamnă de Z... se trezi însărcinată; bărbatul ei lipsea din ținut, domnul de Thiard, așijderea. Atunci îl anunță pe viconte de necazul pățit. În ajun, încă îi mai făcea declarații înfocate; acum el o privi de sus, îi spuse că-și atinsese scopul și că puțin îi păsa de ea. Că nu voise decît să se răzbune pe domnul de Thiard și să-i arate că era în stare să facă și alte lucruri decît stihuri dulcege. Îi sărută mîna, se întoarse pe călcîie și doamna de Z... nu mai auzi niciodată de el. Într-adevăr, vicontele plecă imediat la Paris, istorisindu-și isprava oricui voia să-l asculte.

Doamna de Z... făcută de rușine în ochii soțului, dezonorată în ochii celor din provincie, certată cu domnul de Thiard, muri la naștere. Domnul de Z... fu nevoit să recunoască acea copilă nefericită, pe care-o vom întîlni mai tîrziu în societate (sub numele de doamna Léon de Z...) și a cărei înclinare către intrigă o făcea demnă de tatăl ei. Niciodată vicontele de Ségur, n-a băgat de seamă, că o asemenea aventură — cu care se lăuda în gura mare — ar fi șocat pe cineva.

Și acum iată alta, de alt gen:

Domnul de Créqui dorea cu ardoare o slujbă la Curte așa că în acest scop făcea la rîndu-i curte doamnei și

domnului de Maurepas. Una dintre slugărniciile sale era să facă în fiece seară o partidă de cărţi, cu bătrîna şi extrem de plicticoasa doamnă de Maurepas, care-l susţinea cu însufleţire; bineînţetes că domnul de Maurepas fu sensibil la rugăminţile soţiei sale. Chiar în ziua în care obţinu slujba, domnul de Créqui veni la doamna de Maurepas. Doamna de Flamarens, nepoata doamnei de Maurepans, care făcea onorurile casei, îi oferi domnului de Créqui, ca de obicei, cărţile de joc. Acesta se înclină în faţa ei şi-i spuse pe un ton de gheaţă:

— Vă rog să mă scuzaţi, dar eu nu joc niciodată!

Şi într-adevăr, nu mai jucă cu doamna de Maurepas. Această josnicie, manifestată astfel, nu jigni pe nimeni şi nimeni nu rîse cu mai multă poftă decît bătrînul ministru.

Domnul de Maugiron era colonelul unui superb regiment, dar îi era groază sau mai curînd silă de tot ce era cazon, iar pe de altă parte, nici nu era prea curajos. Într-o zi, cînd grenadierii Franţei — unde slujise la început — atacară în nişte împrejurări deosebit de periculoase, domnul de Maugiron se vîrî între ei şi luptă cu atîta dîrzenie încît fu remarcat de toată lumea. A doua zi, la masă, ofiţerii din regimentul său îl felicitară.

— Domnilor, aţi văzut că atunci cînd vreau, le spuse el, pot să mă comport ca oricare dintre dumneavoastră. Dar lucrul acesta mi se pare atît de neplăcut şi mai ales atît de prostesc, încît vă făgăduiesc că nu se va mai întîmpla niciodată. M-aţi văzut în toiul focului; să vă aduceţi bine aminte de acest lucru, fiindcă e pentru ultima oară!

Şi într-adevăr, se ţinu de cuvînt. Cînd regimentul lui trecea la atac, el se dădea deoparte, le ura succes ofiţerilor săi şi le striga cît putea de tare:

— Uitaţi-vă la imbecilii ăia care ţin să fie ucişi!

Cu toate astea, domnul de Maugiron nu era un ofiţer slab; regimentul său era ţinut în perfectă ordine, se descurca de minune, în toate împrejurările şi acest colonel bizar era — culmea — foarte iubit şi foarte preţuit. El e cel căruia nevastă-sa — o femeie foarte spirituală — i-a scris acea faimoasă scrisoare: *„Îţi scriu fiindcă nu ştiu ce să fac şi închei fiindcă nu ştiu ce să-ţi spun.*

Sassenage de Maugiron,
foarte supărată că sînt supărată".

La o astfel de scrisoare, nu se putea să nu răspunzi la fel de spiritual.

Mareşalul de Noailles, se comportase foarte urît în război şi reputaţia lui, în ceea ce privea curajul, devenise cam suspectă. Într-o zi ploioasă, regele îl întrebă pe ducele de Ayen dacă mareşalul va veni la vînătoare.

— Oh, nu cred, sire, tata se teme de apă ca de foc!

Aceste vorbe avură mare succes.

Am ţinut să relatez cîteva fapte ca să vă daţi seama că în acele vremuri — despre care ni se spune că erau mult mai morale ca ale noastre, în acele vremuri în care se zice că societatea era un tribunal în care toată lumea îşi punea în lumină meritele — tupeul şi mai ales neruşinarea erau suficiente pentru a evita sentinţele pe care probabil că societatea le-ar fi dat împotriva unor nedreptăţi afişate însă cu mult mai mult cinism.

Am mai spus că doamna de Civrac era doamna de onoare a doamnei Victoria. Viaţa ei e un adevărat roman pe care nu mă pot abţine să nu vi-l povestesc.

Domnişoara Monbadon, fata unui notar din Bordeaux, împlinise vîrsta de douăzeci şi cinci de ani. Era înaltă, frumoasă, spirituală şi mai ales ambiţioasă. Fu cerută în căsătorie de un nobil de ţară, din vecinătate, care se numea domnul de Blagnac. Omul era sărac, necioplit, incapabil să-i aprecieze calităţile, dar rîvnindu-i cu ardoare averea modestă pe care urma s-o moştenească de la tatăl ei. Persoana care se ocupa de această căsătorie, scoase în evidenţă spiţa aleasă a domnului de Blagnac, care se trăgea din familia de Durfort. Domnişoara de

Montbadon porunci să se aducă actele viitorului soț și, după ce le cercetă cu atenție, se mărită cu domnul de Blagnac. Vîrînd încă cîteva hîrtii în portofelul în care vîrîse pergamentele genealogice ale soțului ei, se urcă în diligență, împreună cu acesta, și sosi la Paris. Prima vizită i-o făcu lui Chérin ; îi întinse hîrtiile și-l rugă să le examineze cu mare atenție. După cîteva zile se înapoie să le ia și fu asigurată că soțul ei se trăgea din ramura Durfort-Lorge. Ea ceru să i se elibereze un certificat și începu a-și spune Blagnac de Civrac. Scrise bătrînului mareșal de Lorge, cerîndu-i o întrevedere, și spunîndu-i — cu modestie — că era doar în trecere prin Paris. Credea că soțul ei avea onoarea de a fi neam cu el. Oricît de puțin s-ar fi înrudit, ar fi fost totuși o atît de mare cinste, o atît de mare fericire, încît nu voia să se reîntoarcă în obscura ei provincie, înainte de a ști acest lucru. Dacă îndrăznea să pretindă a cere să fie primită de doamna mareșal, recunoștința ei sigur că ar fi fost fără margini. Mareșala se lăsă înduioșată de aceste vorbe mieroase, fără ca totuși să recunoască înrudirea asupra căreia nu mai insistă. Doamna de Civrac fu deci poftită să-i facă o vizită unde se purtă cu multă politețe. Obținu îngăduința de a reveni ca să-și ia rămas bun, și reveni. Plecarea fu întîrziată, așa că doamna mai veni o dată. Pînă la urmă nu mai plecă deloc. Foarte curînd, mareșala o îndrăgi ; așezată pe un mic taburet, la picioarele sale, ea lucra la aceeași tapiserie și încet, încet, deveni o obișnuită a casei. Soțul ei încă nu-și făcuse apariția. Într-o zi, ea auzi vorbindu-se, cu destul dispreț, în casa mareșalului, despre situația celor din corpul de gardă ; își ridică brusc capul, cu o înfățișare mirată. Cînd rămase singură cu familia Lorge, spuse :

— Domnule mareșal, mi-e teamă ca din pricina ignoranței noastre provinciale să nu părem vinovați în ochii domniei voastre, fiindcă una din rudele domniei voastre face parte din corpul de gardă... Deci slujba asta e nepotrivită, nu-i așa ?

Domnul de Lorge îi răspunse prietenos, dar își declină politicos orice urmă de înrudire.

— Dumnezeule, spuse ea, nu pricep nimic din toate astea, dar am să vă aduc actele soțului meu.

Într-adevăr, aduse acele acte care erau în perfectă regulă, precum și certificatul eliberat de Chérin. Generalul nu mai avu ce spune și dealtfel nici nu ținea neapărat să spună ceva.

Soțul fu scos din corpul de gardă, plasat într-un regiment și trimis în garnizoană. Soția căpătă un mic apartament la mezaninul palatului de Lorge. Mareșalul n-avea băieți. Mareșalul de Duras avea unul singur, care promitea încă de pe atunci să fie o pramatie. Doamna de Blagnac însărcinată, începu a fi corcolită : taburetul se preschimbă în fotoliu. În curînd nu i se mai spuse decît doamna de Civrac, cel de al doilea titlu al ramurii de Lorge. În sfîrșit, după numai cîteva luni, se înscăunase atît de bine în casa mareșalului, încît putea dispune de orice, păstrînd întotdeauna măsura și un profund respect atît față de domnul cît și față de doamna de Lorge. Familia Duras împărtășea și ea simpatia pe care o inspira.

Cînd se alcătui Curtea doamnei Victoire, i se dădu o slujbă oarecare ; dar în curînd, deveni favorita ei și fu numită doamnă de onoare ; cu acest prilej, fu făcută ducesă de Civrac. Păstrase întotdeauna cele mai bune relații cu soțul ei pe care-l copleșea cu tot felul de dovezi de considerație, dar care era prea bădăran pentru a putea trage foloase de pe urma lor. Pînă la urmă, reuși să-l numească ambasador la Viena, unde avu bunul simț să moară la scurtă vreme după numire. Asta a fost singura dovadă de inteligență pe care a dat-o în toată viața sa. A lăsat-o pe nevastă-sa cu trei copii : un băiat — care a devenit mai tîrziu duce de Lorge și a moștenit averea familiei Durfort, și două fete : viitoarele doamne de Donissan și de Chastellux.

Doamna de Civrac era pe cît de spirituală pe atît de abilă ; căci de îndată ce se văzu bogată, vru, la rîndu-i să

devină şi ea protectoarea cuiva. Şi astfel deveni protectoarea oraşului Bordeaux, Toţi cei sosiţi din Bordeaux, găseau sprijin la ea, iar ea izbuti astfel să schimbe situaţia propriei sale familii. Monbadonii deveniră astfel, încet, încet, „domnii“ de Monbadon. Nepotul ei căpătă o slujbă, ajunse colonel şi sfîrşi prin a deveni aproape curtean. După aceste succese, în apogeul măreţiei sale, doamna de Civrac se duse la băi, în Pirinei.

Totul îi reuşise acestei doamne, numai că ea era extrem de lacomă. Deşi foarte bolnavă, izbuti să aranjeze căsătoria fiului ei, ducele de Lorge, cu domnişoara de Polignac a cărei mamă era pe atunci atotputernică, punînd doar o singură condiţie : slujba de căpitan al gărzilor pentru băiatul ei care era încă foarte tînăr. Cînd lucrurile erau ca şi aranjate, doamna de Gramont, la fel de intrigantă ca şi ea, dădu totul peste cap. Aceasta se bucura în ochii reginei de meritul de a fi fost exilată de Ludovic al XV-lea, din pricina unui răspuns insolent dat doamnei Du Barry [1]. Pretenţiile sale erau susţinute şi de familia Choiseul ; regina îl preferă pe fiul doamnei de Gramont, aşa că balanţa înclină în favoarea acestuia. Doamna de Civrac află pe neaşteptate, că tînărul de Gramont [2], sublocotenent în nu ştiu ce regiment, sosise la Versailles, că fusese făcut duce de Guiche, căpitan al gărzilor şi că fusese anunţată căsătoria acestuia cu domnişoara de Polignac. Doamna de Civrac, se înfurie atît de tare încît sîngele i se urcă la cap şi, în patruzeci şi opt de ore muri de o boală care în nici un caz nu trebuia să aibă un deznodămînt atît de rapid. Doamna Victoire, foarte necăjită de această pierdere, făgădui mamei — pe patul de moarte — s-o numească pe fiica sa,

[1] *Jeanne Bécu, contesă Du Barry* (1743—1793), iubita lui Ludovic al XV-lea, ghilotinată sub Teroare.

[2] *Louis-Antoine, duce de Gramont* (1755—1836), general şi pair al Franţei, în timpul Restauraţiei. Nepotul ducesei de Gramont, sora ducelui de Choiseul, ghilotinată în 1794.

doamna de Chastellux, doamnă de onoare în locul ei. Cealaltă fiică, doamna de Donissan, fusese numită mai demult, prima cameristă a doamnei Victoire.

Această doamnă de Donissan, care mai trăieşte şi azi şi care are optzeci şi doi de ani, este mama doamnei Lescure. Amîndouă s-au bucurat de o tristă celebritate în timpul răscoalelor din Vandeea, la care au luat parte activă, deşi erau femei. Doamna de Lescure, devenită mai apoi doamna de la Rochejaquelein, istoriseşte dealtfel, în *Memoriile* sale, acele triste evenimente, vorbind pe larg despre acea nefericită campanie.

Capitolul III

Copilăria mea. — Păpuşa. — Bunătatea regelui. — Începutul Revoluţiei. — Convocarea Statelor Generale. — Plecarea contelui de Artois. — 6 octombrie 1789. — Călătoria în Anglia. — Doamna Fitzherbert. — Cataramele prinţului de Galles. — Şederea la ţară. — Prinţesele Angliei.

Pot spune că am fost, literalmente, crescută pe genunchii familiei regale. Şi regele şi regina mă răsfăţau grozav. Într-o vreme în care, aşa cum am mai spus, copiii erau daţi la doică, apoi la înţărcat, apoi la mănăstire unde — îmbrăcaţi ca nişte mici doamne sau ca nişte mici domni — nu apăreau decît ca să fie dojeniţi, certaţi sau pedepsiţi ; eu — cu rochiţa mea subţire de batist şi cu o clădăraie de bucle aurii ce-mi împodobeau obrăjorul frumos, eram răsfăţata tuturor. Tata se amuzase să-mi dezvolte inteligenţa şi constatase că aş fi un fel de copil-minune. Căci la trei ani ştiam să citesc la perfecţie şi debitam, atît spre plăcerea mea, cît şi a altora, părţi întregi din tragediile lui Racine. Tatei îi plăcea să mă ia cu el la spectacolele de la Versailles. Dar după prima piesă mă ducea la culcare, ca să nu mă obosească,

și-mi aduc aminte că regele mă chema uneori în loja lui ca să-i povestesc piesa pe care urma s-o vadă. La asta, adăugam și propriile mele reflecții care aveau, de obicei, mare succes. În toiul remarcelor mele literare, îmi amintesc că într-o zi, i-am spus că doream să-i cer o favoare și, încurajată de blîndețea lui, i-am mărturisit că rîvneam la doi din cei mai mici țurțuri de cristal ai candelabrului ca să-mi fac din ei cercei, avînd în vedere că a doua zi urma să mi se facă găuri în urechi.

Îmi amintesc de bucuria pe care am resimțit-o într-o situație de aceeași natură. Doamna Adélaïde — care mă răsfăța grozav — mă puse într-o zi să-i spun o poveste scornită de mine. I-am istorisit cum o zînă i-a dăruit unei prințese un palat de diamant, înșirîndu-i toate minunățiile ce se aflau în el și, în sfîrșit, culmea fericirii, eroina găsise într-un secreter dintr-un rubin de un roșu închis, o comoară de șase sute de franci. Doamnei Adélaïde îi veni o idee ascultîndu-mi povestea și, după ce se strădui s-o convingă pe mama, puse în micul meu secreter, care sigur că nu era din rubin, o sută de monezi de cîte șase franci și o hîrtie pe care scria : *„Șase sute de franci pentru Adèle“*, atît cît primise și prințesa din poveste. Nu-mi mai aduc aminte dacă știam să număr pînă la o sută, dar îmi aduc perfect de bine aminte de tulburarea pe care am simțit-o cînd am văzut acea comoară.

Pînă la urmă, părinții mei petrecură întreaga vară la Bellevue ; odaia mea se afla la parter și dădea spre curte. Doamna Adélaïde făcea zilnic plimbări lungi pentru a-și inspecta lucrătorii. Cînd trecea prin fața ferestrei mele, mă striga ; îmi puneam repede pălăria, încălecam fereastra și plecam cu ea, fără dădacă. Prințesa era întotdeauna urmată de un mare număr de valeți și de o trăsurică la care era înhămat un cal, pe care-l ducea de frîu, un rîndaș, trăsurică în care ea nu se urca aproape niciodată, dar în care eu mă urcam aproape întotdeauna,

deși îmi plăcea mult să mă țin de fusta ei și să-i fac, ceea ce numeam eu, „conversație“. Aveam ca rival și totodată ca prieten, un cîine alb, sîrmos, extrem de inteligent, care era și el luat întotdeauna la plimbare. Cînd nimeream peste vreo porțiune noroioasă, doi servitori, care aveau grijă de el, îl vîrau într-un sac și-l cărau astfel pînă dădeam iar de drum curat. În ce mă privește, eram foarte mîndră că știam pe unde trebuia să merg ca să nu mă murdăresc de noroi ca el.

Reîntorși la castel, îi disputam lui Vizir cușca de catifea roșie pe care mi-o lăsa, cu mult mai multă plăcere decît fagurii de miere pe care-i zdrobea pe parchet. Adesea, prințesa Adélaïde se așeza în patru labe și alerga împreună cu noi, prin odaie, pentru a ne împăca și pe mine și pe Vizir ori pentru a obține premiul dat celui care alerga mai repede. Parcă o văd și acum, înaltă și uscată, cu rochia ei violetă (asta era uniforma de la Bellevue), plisată, cu boneta cu funde și cu cei doi dinți mari din față, singurii care-i mai rămăseseră. Pe vremuri, fusese o frumusețe, acum însă era urîtă. Tot doamna Adélaïde a poruncit să mi se facă, pe cheltuiala ei, o păpușă nemaipomenită, cu tot trusoul pus într-un coșuleț, cu bijuterii, între care și un ceas de Lépine [1], pe care-l mai am și acum, și un pat de ducesă în care am dormit pînă la vîrsta de șapte ani. Asta, ca să vă dați seama cît de mare era păpușa. Inaugurarea acelei jucării magnifice a fost o adevărată sărbătoare pentru familia regală, care venise să mănînce la Bellevue. Ridicîndu-se de la masă, mă trimiseră să aduc păpușa. Cele două canaturi ale ușii fură date în lături și păpușa își făcu apariția, culcată pe patul ei și însoțită de toate accesoriile. Regele mă ținea de mînă.

— Pentru cine sînt toate astea, Adèle ?

---

[1] Ceasornicarul regelui. Acest splendid ceas de aur a aparținut mai tîrziu, marchizului de Osmond care l-a moștenit de la mătușa sa, ducesa Adèle de Boigne.

— Sire, cred că pentru mine.

Toată lumea începu să se joace cu noua mea proprietate. Scoaseră păpușa din pat și mă vîrîră pe mine ; regina și doamna Elisabeth se amuzau teribil, făcînd patul și întorcînd, cu dibăcie, saltelele. Bietele prințese habar n-aveau că foarte curînd (asta se petrecea în 1788), vor fi obligate să-și facă singure patul ! Cine le-ar fi spus acest lucru ar fi fost socotit nebun !

Succesele mele nu erau mai mici nici față de generația tînără. Domnul Delfin, mort la Meudon, mă iubea grozav, mă chema întruna să mă joc cu el, iar domnul duce de Berry era adesea pedepsit pentru că la bal nu voia să danseze decît cu mine. Doamna și domnul duce de Angoulême nu prea mă băgau în seamă. Dar iată că Revoluția puse capăt succeselor mele la Curte. Nu știu dacă ele au acționat asupra mea în sensul unui leac homeopatic, dar e sigur că, fără acest debut al vieții mele, n-aș fi căpătat niciodată nici ascuțimea de minte, nici spiritul de pătrundere care m-au făcut să observ și să analizez atîtea lucruri. Evenimentele începură a deveni din ce în ce mai serioase pentru ca cei de la Curte să mai aibă vreme să se mai amuze de drăgălășeniile unui copil. Sosise anul 1789.

Tata nu luă deloc ușor gravitatea faptelor. Ceremonia adunării Statelor Generale fu solemnă și însoțită de o asemenea măreție, încît atrase la Versailles străini din toate colțurile Europei. Mama, în mare ținută de Curte, împodobită cu bijuterii, îl anunță pe tata să se gătească. Văzînd că nu apare, intră în odaia lui și-l găsi în halat de casă.

— Grăbește-te, dragă ! Și așa am întîrziat !

— N-am întîrziat, fiindcă eu nu merg. Nu vreau să-l văd pe nenorocitul ăla, abdicînd !

În aceeași seară doamna Adélaïde vorbi despre cele văzute în sală. Apoi se adresă tatei în legătură cu cîteva chestiuni de amănunt. El îi răspunse că habar n-avea.

— Dar unde erai așezat ?

— Nicăieri, fiindcă nu m-am dus, doamnă !

— De ce ? Nu te-ai simțit bine ?

— Ba da, doamnă.

— Cum, cînd unii au venit tocmai de la mama naibii ca să asiste la această ceremonie, dumneata nu te-ai deranjat nici măcar să treci strada ?

— Nu-mi plac înmormîntările, doamnă !

— Iar mie nu-mi place ca la vîrsta dumitale să te crezi mai grozav ca toți ceilalți !

După care, prințesa îi întoarse spatele și ieși.

Nu trebuie să tragem de aici concluzia că tata nu voia să facă nici o concesie. Dimpotrivă, era convins că vremurile le cereau în mod imperios ; numai că el voia să fie făcute după un plan bine gîndit dinainte ; le voia largi și din toată inima, nu smulse cu forța. Văzuse, cu spaimă, adunîndu-se Statele Generale pentru că, cunoscînd într-o oarecare măsură dorințele fiecăruia, știa că nimeni nu-și fixase un punct pînă unde să meargă, fie din exigență, fie din îngăduință. În plus, îl cunoștea foarte bine pe Necker[1] pe care-l știa dispus să-l așeze pe rege pe muchea unei prăpastii, fără a intenționa să-i dea brînci în ea, dar umflîndu-se în pene că era singurul care-l putea opri la vreme să nu cadă, dovedind în felul acesta cît era de necesar.

Mînia doamnei Adélaïde se potoli repede în fața evenimentelor care începură să se dezlănțuie.

Într-o zi, mă jucam cu copiii de Guiche ; dar iată că veniră să mă ia acasă mult mai repede ca de obicei. În

[1] *Jacques Necker* (1732—1804), financiar și om politic de origine germană, care a devenit directorul general al finanțelor Franței, în 1777. Înființînd niște adunări provinciale menite să stabilească impozitele, și-a atras ura Parlamentului și a trebuit să demisioneze. Rechemat în 1788 și nemaiputînd restabili situația financiară, convocă Statele Generale. Alungarea sa (în 11 iulie 1789) declanșează tulburările din 14 iulie 1789. A fost tatăl celebrei doamne de Staël.

locul valetului care avea grijă de mine, m-am trezit cu valetul tatei, care era și omul său de încredere. Aveam o dădacă englezoaică ce vorbea foarte prost franțuzește; valetul îi întinse un bilețel scris de mama. În vreme ce ea îl citea, am reintrat în odaia micilor mei tovarăși de joacă, unde între timp totul fusese dat peste cap: copiii plîngeau, iar cei mari împachetau. Mă înveliră într-o blană, valetul tatei mă luă în brațe și, în loc să mă ducă la părinții mei, mă instală împreună cu dădaca, la un bătrîn profesor de engleză care locuia într-o cămăruță, la etajul patru, într-un cartier îndepărtat. În noaptea următoare mă luară și mă duseră la țară unde am petrecut cîteva zile fără nici o veste de la ai mei. Eram destul de măricică pentru a suferi mult din pricina acestui exil. Era în perioada tulburărilor care avuseseră loc în iunie, la Paris și a plecării contelui de Artois împreună cu copiii săi și ai familiei Polignac. După ce m-am întors, am aflat că cel mai mare dintre copiii familiei de Guiche, plecase, iar sora sa fusese ascunsă la părinții dădacei sale. Motivul tuturor acestor emoții pentru noi, copiii, era zvonul care se răspîndise că poporul — cînd de fapt nu era vorba decît de o mînă de pungași — se pregătea să-i răpească pe copiii nobililor pentru a-i lua prizionieri. Eram îngrozitor de speriată de această perspectivă, cînd iată că avură loc evenimentele din 6 octombrie. Părinții mei locuiau aproape de castel, dar în oraș; apartamentele care li se dăduseră la Versailles erau mult prea incomode chiar și pentru persoanele obișnuite să locuiască acolo. Nu știu cine l-a înștiințat pe tata, în timp ce se afla la masă, despre zvonurile — de astă dată mult prea întemeiate — care începuseră să circule; se ridică de la masă și se duse imediat la castel; mama urma să vină și ea, la ora la care începea jocul de cărți la Mesdames. Dar nici nu apucă bine tata să plece, că străzile ce duceau spre Versailles fură inundate de o mulțime înfuriată, care striga cît o ținea gura și care, din cînd în cînd, mai trăgea și cu

pușca. Vorbele pe care le rosteau erau cu mult mai înfricoșătoare decît chipurile lor încruntate. Orice legătură cu castelul fu astfel întreruptă. Întunecîndu-se, mama se retrase într-o odaie neluminată, și, lipită de oblonul ferestrei, încercă să afle, din frînturile de discuții pe care le auzea, ce anume se petrecea. Stăteam pe genunchii ei și pînă la urmă am adormit. M-a așezat încetișor pe sofa, ca să nu mă trezească și s-a hotărît să se ducă ea însăși ca să capete informații, ținîndu-l de braț pe valetul despre care v-am mai vorbit. Se duse rînd pe rînd la diversele porți ale castelului, dar nu putu pătrunde înăuntru. În sfîrșit, nimeri peste un om din garda națională, care o recunoscu și care-i spuse:

— Duceți-vă acasă, doamnă marchiză, nu e bine să fiți văzută pe străzi la ora asta! N-am voie să vă las să intrați înăuntru, consemnul e strict. Dealtfel, tot nu veți cîștiga nimic, fiindcă riscați să fiți arestată la orice poartă. Personal n-aveți de ce vă teme, dar să știți că pînă dimineață, nu va mai rămîne nici măcar un singur soldat din gardă de pază!

Aceste vorbe erau rostite la ora nouă seara, înainte de a începe masacrul, iar cel care le rostise era un om blînd și potolit și nu unul dintre răzvrătiți. Mama nu-l recunoscu atunci pe acel om; a aflat însă mai tîrziu, că era un negustor de ciorapi. Se reîntoarse consternată acasă, după cum vă puteți închipui, totuși mai puțin speriată decît la plecare, cînd lumea de pe stradă striga în gura mare că avea să-i gîtuie pe toți cei de la castel. Pe la miezul nopții, sosi și tata. M-am trezit, bucuroasă de a-l revedea, numai că această bucurie a fost de scurtă durată. Tata venise să ia niște bani și să-și ia rămas bun de la noi. Porunci vizitiului să pună șaua pe cai și să-i mîne pe drumuri ocolite, pînă la Saint-Cyr, unde-l aștepta fratele său, abatele de Osmond care urma să plece cu el. Amîndoi își schimbaseră costumele de curte cu veșminte simple de călătorie. Tata își încărcase pistoalele. În vremea asta, mama cosea tot aurul

pe care-l găsise în casă în cele două centuri ale celor doi bărbaţi. După o jumătate de ceas, totul fu gata şi cei doi plecară. Am vrut să mă agăţ de gîtul tatei. Dar mama m-a smuls cu o bruscheţe cu care nu eram obişnuită. După ce uşa s-a închis, am văzut-o pe mama căzînd în genunchi, într-o izbucnire de durere care m-a uluit. Abia atunci am priceput că ea voise să-l cruţe pe tata de suferinţa inutilă de a fi martorul mîhnirii noastre. Această lecţie a avut un asemenea efect asupra mea, încît niciodată, în viaţă, nu m-am mai lăsat pradă unor demonstraţii de durere care ar fi putut spori mîhnirea sau neliniştea celorlalţi.

Mai tîrziu, l-am auzit pe tata povestind că, ajuns pe terasa de la Orangerie, unde urma să aibă loc întîlnirea, se plimbase vreme îndelungată de unul singur ; în sfîrşit, îşi făcu apariţia un om învăluit într-o mantie. La început se evitară, apoi se recunoscură ; era contele de Saint-Priest, pe atunci ministru, om cu mult bun-simţ şi curajos. Continuară să se plimbe vreme îndelungată, amîndoi, dar ceasurile treceau şi nu mai venea nimeni. Neliniştiţi şi miraţi, nu ştiau ce motive să-l fi împiedicat pe rege să plece în acea noapte, aşa cum plănuise, şi să se îndrepte spre Rambouillet. Nu cutezau nici să se înfăţişeze la Palat, în costumele lor de călătorie ; nu numai că ar fi fost contrar etichetei, dar — într-o astfel de împrejurare — s-ar fi dat de gol. Domnul de Saint-Priest, care locuia la castel, se hotărî să se întoarcă acasă şi să-şi schimbe hainele, după care urma să se reîntîlnească cu tata, în alt loc, mult mai departe. Tata l-a aşteptat vreme îndelungată pînă cînd, în sfîrşit, acesta şi-a făcut apariţia.

— Dragul meu Osmond, du-te să-ţi linişteşti nevasta. Regele nu mai pleacă. Şi strîngîndu-i mîna, adăugă : Dragul meu, va pleca cu Necker ! Şi regele şi monarhia s-au dus pe copcă !

Plecarea regelui la Rambouillet fusese hotărîtă în taină, dar ordinele pentru pregătirea trăsurilor fuseseră

transmise conform formelor cerute de etichetă, aşa că zvonul se răspîndise cît ai bate din palme. Rîndaşii ezitau să înhame caii, vizitiii să-i mîne. Norodul se adunase în faţa grajdurilor şi nu lăsa trăsurile să iasă afară. Domnul Necker, avertizat, venise să-l convingă pe rege că dificultăţile materiale ale transportului, erau o piedică mult mai mare decît discursurile sale şi că toată lumea se hotărîse să rămînă. A se duce la Rambouillet pe o mîrţoagă, el care făcea cîte douăzeci de leghe pe cel mai elegant cal de rasă, i s-ar fi părut un lucru la care nici n-ar fi cutezat să se gîndească. Ca şi la Varennes, şansele de salvare fuseseră pierdute din cauza unor principii caraghioase care pentru familia regală a Franţei deveniseră o a doua natură. Tata, obligat să se reîntoarcă acasă pentru a-şi schimba hainele, nu se mai duse la castel în acea noapte, aşa că nu fu de faţă la grozăviile petrecute acolo.

De îndată ce regele consimţi să fie dus la Paris, porţile castelului se deschiseră şi mama veni s-o vadă pe doamna Adélaïde. O găsi împreună cu sora sa Victoire, în odaia de la parter, cu obloanele trase şi cu o singură lumînare aprinsă. După primele vorbe, mama le întrebă de ce întristau şi mai mult o zi şi aşa destul de tristă.

— Pentru că, draga mea, n-ai văzut ce s-a petrecut dimineaţă, răspunse doamna Adélaïde, cu calm şi blîndeţe.

Într-adevăr, dimineaţă se trăsese în toate ferestrele ; nici un geam nu mai era întreg. Mama rămase lîngă ele, pînă în clipa plecării. Voi să le însoţească, dar refuzară amîndouă cu încăpăţînare şi nu acceptară această dovadă de devotament decît din partea doamnelor lor de onoare — ducesa de Narbonne şi doamna de Chastellux. Conduseră astfel pînă la Sèvre, trista procesiune care-l ducea pe rege la Paris ; de acolo, cele două prinţese se îndreptară spre Bellevue. Părinţii mei sosiră şi ei acolo a doua zi.

Totuşi, frămîntările nu se potoleau. La Versailles, agitaţia fu foarte mare, iar ameninţările împotriva mamei, cumplite. Se spunea că doamna Adélaïde îl ducea de nas pe rege, cum voia ea, şi că mama o ducea la rîndu-i de nas pe doamna Adélaïde ; că de fapt, mama era capul tuturor răutăţilor. Invectivele deveniră atît de neruşinate, încît după trei zile, dîndu-ne seama de primejdia care ne păştea, am plecat în Anglia. Păstrez prea puţine amintiri despre această călătorie. Nu-mi aduc aminte decît de impresia extrem de puternică pe care mi-a făcut-o priveliştea Oceanului. Aşa copil cum eram, am simţit pentru el un adevărat cult pe care nu l-am trădat niciodată. Talazurile sale cenuşii-verzui au avut întotdeauna în ochii mei, un farmec pe care nici frumoasele ape albastre ale Mediteranei nu m-au putut determina să-l uit.

Am debarcat la Brighton. Întîmplarea a făcut să ne întîlnim cu doamna Fitzherbert, care se plimba pe faleză. Cu cîţiva ani mai înainte, fugind de stăruitoarele atenţii ale prinţului de Galles, venise la Paris. Mama, care era verişoară cu ea, o vizitase foarte des. Mai tîrziu, un preot catolic, binecuvîntînd legătura ei cu prinţul, ea începuse a trăi cu el într-o intimitate căreia amîndoi se străduiau să-i dea un aspect conjugal. Locuiau — ca nişte simpli particulari — într-o căsuţă din Brighton. Părinţii mei au fost deci primiţi cu multă bucurie şi găzduiţi cîteva zile. Îmi aduc aminte că, într-o dimineaţă, am fost la doamna Fitzherbert, care ne arată cabinetul de toaletă al prinţului ; exista acolo o masă lungă, toată acoperită cu catarame de pantofi. Cînd le-am văzut, am tras un chiot ; rîzînd, doamna Fitzherbert deschise un dulap mare care era tot atît de plin de catarame, ca şi masa. Avea cîte una pentru fiecare zi a anului. Aşa cerea moda din vremea aceea, iar prinţul de Galles era cel mai elegant dintre cei mai eleganţi. Acea colecţie de catarame aţîţă imaginaţia mea de copil şi multă vreme, prinţul de Galles, n-a reprezentat nimic altceva în ochii mei decît pe proprietarul tuturor acelor catarame.

Părinţii mei fură bine primiţi în Anglia. Francezii nu prea călcau pe acolo, în acea vreme. Mama era o femeie frumoasă, elegantă, aşa că familia ei o copleşi cu atenţii. Am petrecut Crăciunul la contele de Winchilses, în frumoasa lui reşedinţă din Burleigh. Mi se pare că în acel castel se trăia pe picior mare, dar eu eram mult prea obişnuită cu reşedinţele impunătoare, ca să mă mai mire ceva. Mama lordului Winchilses, lady Charlotte Finch, era guvernanta prinţeselor Angliei. Le-am văzut adesea, pe toate trei, la ea acasă. Erau mult mai mari decît mine şi nu mi-au plăcut cîtuşi de puţin. Prinţesa Amélie îmi spunea *„little thing“*, ceea ce mă deranja foarte tare. Deşi vorbeam foarte bine engleza, încă nu ştiam că *„little thing“*, era de fapt o mîngîiere.

Capitolul IV

Reîntoarcerea în Franţa. — Poziţia tatei, în 1790. — O aventură în timpul unei călătorii în Corsica. — Şederea la Tuileries. — Întîlnirea cu regina. — Plecarea celor două Mesdames. — Fuga la Varennes. — Ludovic al XVI-lea nu e de acord cu emigrarea. — Acceptarea Constituţiei. — Tata îşi dă demisia. — Comportarea regelui faţă de el. — Plecarea din Franţa şi sosirea la Roma. — Abatele de Osmond măcelărit la San-Domingo. — Vicontele de Osmond intră în oştirea prinţilor.

În luna ianuarie 1790, tata s-a reîntors în Franţa. După trei luni, am venit şi noi. Am uitat să vă spun că plecase din armată, în 1788, pentru a îmbrăţişa cariera diplomatică. Probabil că fusese colonel în regimentul Bar-

rois, de infanterie, în garnizona din Corsica[1], fiindcă se ducea acolo în fiece an.

Una din aceste călătorii prilejui o întîmplare puțin importantă atunci, dar care a devenit interesantă mai tîrziu. Tata se afla la Toulon, la domnul Malouet, intendent de marină și prietenul său, așteptînd ca vîntul să-și schimbe direcția și să-i îngăduie să se îmbarce, cînd fu anunțat un gentilom corsican care dorea să-l vadă. Omul fu poftit să intre. După cîteva politețuri reciproce, gentilomul îi mărturisi că dorea să se înapoieze cît mai repede cu putință, la Ajaccio, avînd în vedere că singura felucă aflată în port fusese închiriată de tatăl meu. Îl rugă deci să îngăduie patronului să-l ia și pe el.

— Lucrul e destul de dificil, domnule, căci feluca e a mea, dar voi fi cît se poate de bucuros să vă ofer un loc.

— Dar, domnule marchiz, eu nu sînt singur, ci cu fiul meu și cu bucătăreasa.

— Ei bine, domnule, vom găsi un loc și pentru ei.

Corsicanul se pierdu în mulțumiri. După cîteva zile vîntul își schimbă direcția, dar în tot acest răstimp, corsicanul veni să-l vadă pe tata. În sfîrșit, se îmbarcară. Cînd se servi masa, la care tata își pofti oaspeții — cîțiva ofițeri din regimentul său precum și pe corsican — rugă un ofițer, pe domnul de Belloc, să-l poftească și pe tînărul îmbrăcat în uniforma Școlii Militare, care ședea deoparte și citea. Acesta refuză. Domnul de Belloc, iritat, veni și-i spuse tatei :

[1] Numit colonel în regimentul de infanterie Barrois, la 1 ianuarie 1784, cavaler de Saint-Louis, în 23 aprilie 1786, marchizul de Osmond a fost rugat să se ocupe de afacerile refugiaților olandezi în Franța (29 martie 1788). La cererea ministrului de externe, care l-a asigurat din partea regelui că, dacă va rămîne în armată, va fi avansat la gradul de aghiotant, marchizul și-a dat demisia din armată, în aprilie 1788. Mai tîrziu, în iunie 1789, a fost numit ministru în Olanda (n.a.).

— Simt dorința să-l arunc peste bord pe ipocritul ăla mic, care are o mutră atît de antipatică ! Îmi dai voie, colonele ?

— Nu, zise tata rîzînd, nu-ți dau voie și nu sînt de aceeași părere cu dumneata ! Băiatul are caracter și sînt convins că va face carieră !

Acel „mic ipocrit“ era viitorul împărat Napoleon. Iar Belloc, cred că, mi-a istorisit această întîmplare de cel puțin zece ori.

— Ah, dacă domnul colonel mi-ar fi îngăduit atunci să-i fac vînt peste bord, adăuga el oftînd, n-ar fi întors azi toată lumea cu susul în jos !

A doua zi după sosirea la Ajaccio, domnul Buonaparte-tatăl, însoțit de toată familia sa, veni să-i facă tatei o vizită să-i mulțumească. Din acea zi, au început relațiile sale amicale cu Pozzo di Borgo. Tata îi întoarse vizita doamnei Buonaparte. Locuia la Ajaccio, într-o căsuță dintre cele mai frumoase din oraș, pe poarta căreia era scris cu cochilii de melc : *„Trăiască Marbeuf“*. Domnul de Marbeuf fusese protectorul familiei Buonaparte. Gurile rele spuneau că doamna Buonaparte îi fusese chiar mai mult decît recunoscătoare. Cînd a vizitat-o tatăl meu, încă mai era o femeie foarte frumoasă ; a găsit-o în bucătărie, fără ciorapi, cu un simplu jupon, pus peste cămașă, ocupată să facă dulcețuri. În ciuda frumuseții sale, i se păru demnă de ocupația ei.

După ce i s-a încredințat o treabă în legătură cu olandezii refugiați în 1788, tata a fost numit ministru la Haga și mai deținea încă această slujbă cînd am fost nevoiți să plecăm în Anglia. O ceartă între prințul de Orania și ambasadorul Franței a determinat Curtea de la Versailles să nu mai trimită decît un ministru în Olanda, deși olandezii voiau ambasador. Această tracasare îl împiedică pe tata să-și ia postul în primire. Se înarmă deci cu atît mai multă răbdare, cu cît spera ca pînă la urmă să obțină totuși rangul de ambasador.

Locuitorii din Versailles, necăjiţi într-un fel de lipsa Curţii, începuseră a-i duce dorul. Efervescenţa se mai potolise şi acum regretau tristele zile din octombrie. După ce mama s-a reîntors, a fost primită cum nu se poate mai bine tocmai de către cei care o atacaseră cel mai violent, cînd plecase ; cu toate acestea, n-am rămas prea mult la Versailles. Am început prin a ne petrece vara la Bellevue ; în iarna următoare, am locuit într-un apartament din Pavilionul Marsan, la Tuileries. Îmi aduc foarte clar aminte, de o scenă petrecută în vara aceea. N-o mai văzusem pe regină, de foarte multă vreme. Dar iată că venise şi ea la Bellevue, escortată de garda naţională. Socot că încă de pe atunci regina era prizonieră, fiindcă cei care-o păzeau, n-o scăpau o clipă din ochi. Fapt e că am găsit-o pe terasă, înconjurată de cei din garda naţională. Regina n-a mai revenit la Bellevue şi a fost ultima oară cînd am mai văzut-o de aproape ; mai tîrziu, n-am zărit-o decît de departe, la Tuileries. Îmi amintesc că era îmbrăcată într-o rochie de pînză de in, albă, brodată cu crengi de liliac ; pe cap avea un văl şi o pălărie mare de pai ale cărei panglici late ce fluturau erau legate într-un nod mare în partea unde se înnoda şi vălul. Biata femeie, habar n-avea ce soartă groaznică o aştepta ! Fiul ei, cel de al doilea Delfin [1], care o însoţise la Bellevue, se juca în nisip, împreună cu fratele meu. Gărzile naţionale se amestecau în jocurile lor, dar cei doi copii erau mult prea mici ca să fie deranjaţi de acest amestec. Eu rămăsesem lîngă regină, care mă ţinea de mînă. Mi s-a spus mai tîrziu că regina se simţise obligată să le explice gărzilor că primul Delfin — care murise — mă iubise foarte mult, că ea nu mă mai văzuse de la moartea copilului şi că aşa se explica faptul că nutrea atîta simpatie faţă de mine.

Departe de a se potoli, Revoluţia deveni din ce în ce mai ameninţătoare. Regele, care plănuia să părăsească

[1] E vorba de Ludovic al XVII-lea, născut în 1785 şi mort la Temple, în 1795.

Parisul, dorea să le îndepărteze mai întîi pe mătuşile sale. Ele cerură Adunării Generale îngăduinţa — pe care dealtfel o şi obţinură — de a pleca la Roma. Dar înainte de a pleca, mai rămaseră o vreme la Bellevue.

Tata fusese numit, între timp, ministru la Petersburg, în locul domnului de Ségur (1790). În raportul său, fostul ministru arăta că această alegere fusese făcută la cererea expresă a împărătesei Ecaterina. Tata fu de acord cu numirea, dar ţinu mai înainte de a-şi lua în primire noua slujbă, să-şi vadă soţia şi copiii plecaţi din Franţa.

În ajunul plecării prinţeselor, tata auzi întîmplător că nu vor fi lăsate să plece. Oratori demagogi predicau o adevărată cruciadă împotriva castelului Bellevue, de unde urmau să le smulgă pe cele două bătrîne şi să le aducă la Paris ; alţii susţineau că nu puteau lua prea mulţi prizionieri, că n-aveau ce face cu ei etc., etc. Mulţimea, instigată, şi începuse a se îndrepta spre Bellevue. Tata se întoarse repede la Tuileries, îi porunci valetului său despre care v-am vorbit şi care se numea Bermont, să-şi pună cizmele, şi-l trimise la prinţesa de Tarent, care locuia în foburgul Saint-Germain şi cu care era foarte bun prieten, rugînd-o să-i dea lui Bermont un cal şi să-l trimită — prin cîmpia de la Meudan — la Bellevue, ca să le spună prinţeselor să plece imediat. Ordinul prevedea că urmau să fie ridicate la ceasurile patru dimineaţa ; or, atunci abia era zece noaptea. Slugile prinţeselor începură să murmure, căci multe dintre ele ar fi dorit să nu mai plece nicăieri. Bermont se îndreptă spre grajduri : nici o trăsură nu era gata. Se întoarse la doamna Adélaïde, îi spuse că nu mai avea nici o clipă de pierdut, că el însuşi auzise cu urechile sale urletele coloanei care înainta de cealaltă parte a Senei. În sfîrşit, prinţesele consimţiră să se urce în trăsura domnului de Thiange, care se afla, din întîmplare, în curte. Atunci se deciseră şi slugile să fugă şi trăsurile plecară una după alta. Nici nu ieşise bine ultima, pe poarta de la Meudon, că poarta dinspre Sèvres fu luată cu asalt de mulţimea

dezlănțuită, care se năpusti în castel și-l prădă. Prințesele însă apucaseră să scape. Mai tîrziu, unii l-au acuzat pe contele Louis de Narbonne că le ajutase să fugă; fiind cavalerul de onoare al doamnei Adélaïde, ar fi trebuit s-o însoțească, dar el preferase să rămînă la Paris. Prințesele fură arestate pe drum. Dar, eliberate în urma unui decret al Adunării Naționale, își continuară călătoria. Ne-o începurăm și noi pe a noastră, care decurse fără incidente, și le ajunserăm din urmă pe prințese, la Torino. Stabilită la Roma, mama petrecu cîteva luni de mare neliniște din pricina pericolului la care era expus tata. În sfîrșit, în primăvara anului 1793, veni și el la Roma, după fuga neizbutită a regelui, la Varennes. Iată ce l-am auzit istorisind în legătură cu acest lucru:

Regele își făcuse planul să se îndepărteze de Paris, și să se retragă într-un oraș întărit a cărui garnizoană să-i fie fidelă. Domnul de Bouillé, comandant în Est, primi sarcina să pregătească un oraș, apoi să dea ordinul de plecare. Tata era la curent cu acest plan. Sub pretextul că se ducea să-și ia în primire slujba din Rusia, trebuia să părăsească Parisul, să se oprească la frontieră, să-l întîlnească pe rege acolo unde s-ar fi aflat atunci, să primească ultimele porunci de la el pentru a redacta o scrisoare sau un manifest pe care urma să-l ducă imediat Curților din Nord, explicîndu-le totodată situația regelui care — scăpat din mîinile răzvrătiților — făcea apel la toți cei care-i erau fideli, în Franța. Regele cerea mai ales Curților străine să nu recunoască altă autoritate decît a sa și să nu trateze cu prinții emigrați. Căci între Tuileries și contele de Artois și începuseră cele mai crîncene neînțelegeri.

Tata îl zori pe domnul de Montmorin să-l trimită mai repede, dar lenea proverbială a acestui ministru, cunoscută dealtfel de toți, îi întîrzie plecarea. Tata nu cuteza să plece fără instrucțiunile sale, de teamă să nu iște bănuieli. Ziua fixată pentru fuga regelui, se apropia.

În sfîrșit, i se făgădui că scrisorile de acreditare vor fi gata a doua zi.

Tata tocmai se plimba pe Champs-Elysées, cînd văzu trecînd trăsura reginei, reîntorcîndu-se de la Saint-Cloud. Regina se aplecă peste portieră și-i făcu un mic semn cu mîna. Atunci nu-l înțelese, dar îl pricepu a doua zi, cînd valetul său îl informă că familia regală plecase. Planul fusese devansat cu patruzeci și opt de ore pentru că printre femeile de serviciu aflate în slujba Delfinului fusese introdusă una nouă care nu le inspira încredere. Tata n-o mai văzuse pe regină după ce ea luase această hotărîre, așa că nu mai avu cum s-o avertizeze; pe de altă parte, nici nu putea pleca fără instrucțiunile ministrului. Își dădu imediat seama că misiunea sa eșuase, așa că nu se mai gîndi decît cum să facă să-l întîlnească pe rege despre care auzise că s-ar afla la Montmédy. Acest plan, nu-l împiedică să alerge, cu diverse alte treburi, toată dimineața. Ajuns la Montmédy, găsi întreg orașul stupefiat. Demagogii erau speriați; regaliștii nu cutezau să-și manifeste sentimentele. Toți tăceau mîlc și nimeni nu reacționa în nici un fel. Dar iată că sosi un curier aducînd vestea că regele fusese arestat; dintr-o dată, orașul fu năucit de strigătele și de vociferările antimonarhiștilor. Iacobinii își recăpătară cutezanța, iar monarhiștii se ascunseră.

De la fereastra Pavilionului Marsan, tata zări escorta care aducea înapoi la castel — trecînd prin grădină — întreaga familie regală. Le-a trebuit un ceas și jumătate ca să intre de pe podul turnant, în castel. În fiece clipă, poporul oprea trăsura pentru a-i copleși cu ocări, pe cei dinăuntru, manifestîndu-și intenția de a izgoni gărzile și de a-i înșfăca pe prizonieri. În sfîrșit, cortegiul intră în castel, fără să fi curs nici măcar o picătură de sînge; căci dacă s-ar fi vărsat un singur strop, mai mult ca sigur că cei din trăsură ar fi fost măcelăriți pînă la unul. De îndată ce putu ajunge pînă la rege, tata se și înființă la castel. Regina îi povesti ce se întîmplase,

fără să acuze pe nimeni, nedînd vina decît pe soartă. Amănuntele aflate astfel chiar din gura reginei, prin intermediul tatălui meu, cît și de la cei care mi le-au povestit mai pe urmă, m-au determinat să le aștern pe hîrtie, exact așa cum s-au petrecut.

Trăsura reginei fusese comandată de doamna Sullivan (care urmase după doamna Crawford) trăsură pe care domnul de Fersen o folosise pentru una dintre prietenele sale, baroana de Crafft. Tot pe numele aceleiași baroane, regina și suita sa obținuseră un pașaport în perfectă regulă și un permis pentru caii de poștă. Trăsura fusese vîrîtă cu multe zile înainte în remiza doamnei Sullivan. Ea își asumă sarcina de a vîrî înăuntru toate cele necesare familiei regale. Ar fi fost de dorit ca cei care locuiau la Tuileries să se împrăștie, dar ei nu voiau să se despartă. Deși pericolul era foarte mare, ei țineau să scape, sau să moară împreună. Monsieur și Madame, care consimțiră totuși să plece separat, ajunseră fără piedici, la destinație. Adevărul e că n-au făcut altceva decît să treacă granița prin locul cel mai apropiat. Regele, neputînd părăsi Franța, nu avea la dispoziție decît un singur drum. Deși slujitorii săi luaseră toate precauțiile, ultima dădu greș. Berlina baroanei de Crafft urma să fie ocupată de rege, de regină, de doamna Elisabeth, de copii și de baronul de Viomesnil. Pe capră, se aflau două gărzi, îmbrăcate în livrele. Cum doamna de Tourzel nu fu informată despre plecare decît în ultima clipă, încercă să facă uz de drepturile sale de a nu-l părăsi nici o clipă pe Delfin. Argumentul era argument, așa că doamna de Tourzel luă locul domnului de Viomesnil, în trăsură. Din acea clipă, familia regală nu mai avu cu sine nici o persoană care să fie în stare să ia pe loc o hotărîre dacă se ivea ceva neprevăzut. Nu mai rămăseseră decît cei doi soldați din corpul de gardă care, oricît ar fi fost ei de devotați, nu-și puteau totuși asuma o astfel de răspundere. Această situație fu cunoscută mult prea tîrziu, pentru a se mai putea remedia ceva. Ziua și ora plecării odată sosite, regele și regina se retraseră ca de obicei și se culcară. Dar se sculară imediat, se îmbrăcară cu hainele ce le fuseseră pregătite din timp și plecară singuri din Tuileries. Regele o ținea de braț pe soția sa ; trecînd prin fața porții păzite, o cataramă i se agață în ceva și el fu gata să cadă. Santinela îl ajută să nu se prăvale și se interesă dacă nu cumva se rănise. Regina se crezu pierdută. Dar izbutiră totuși să treacă.

Traversînd Piața Carrousel, se întîlniră cu trăsura domnului de Lafayette ; făcliile purtate de oamenii acestuia, luminară din plin perechea regală. Domnul de Lafayette scoase capul pe fereastră ; cei doi fură siguri că vor fi recunoscuți, dar trăsura își continuă drumul. În sfîrșit, ajunseră în colțul Pieții Carousel. Domnul de Fersen îi urma de departe ; grăbi pasul și deschise portiera unei trăsuri de piață unde se aflau doamna de Tourzel și copiii. Delfinul fusese îmbrăcat într-o rochie de fată. Asta a fost singura deghizare la care au recurs. O așteptară cîteva minute pe doamna Elisabeth. Ieșirea ei din Palat întîmpinase dificultăți. O garderobieră devotată, o ținea de braț. Marchizul de Briges făcea pe vizitiul trăsurii. Contele de Fersen se urcă la spate. Trecură cu bine de barieră. Dar berlina nu se vedea nicăieri, așa cum se înțeleseseră. Așteptară mai bine de un ceas. În sfîrșit, își dădură seama că încurcaseră locul întîlnirii, fiindcă cel propus la început fusese schimbat și uitaseră să-l prevină pe domnul de Briges. Cum nu puteau trece de barieră, se văzură nevoiți să facă un lung ocol pentru a ajunge acolo unde se găsea berlina. Îi aștepta într-adevăr, dar pierduseră o mulțime de timp. Fugarii se vîrîră repede, în ea. În acea clipă, domnul de Fersen întinse unuia din cei doi soldați de gardă pistoalele sale pe care îi era gravat numele și care au fost mai apoi descoperite la Varennes.

Nici o întîmplare neprevăzută nu-i făcu să zăbovească ; plătiți bine, dar fără exagerare, vizitiii merse-

seră repede. Văzîndu-l pe Charles de Damas la postul său, călătorii se mîngîiară cu ideea că plecarea lor întîrziată nu va avea nici o urmare neplăcută; aproape că începuseră a se crede în siguranță. Se făcuse foarte cald, iar Delfinul suferea din pricina zăpușelii. Atunci ridicară jaluzelele — care fuseseră coborîte — și, ajungînd la stația de poștă din Sainte-Menehould, uitară să tragă storurile din partea unde stăteau regele și regina, față în față. Chipurile lor și mai ales cel al regelui, erau foarte cunoscute. Regele zări un om sprijinit de roata trăsurii, iar acel om îl privea cu o atenție ciudată. Se aplecă, prefăcîndu-se că se joacă cu unul dintre copii și-i spuse reginei să tragă imediat storul, dar să nu pară grăbită. Ea făcu întocmai, dar cînd regele ridică din nou capul, îl zări din nou pe omul cu pricina, sprijinit acum de cealaltă roată a trăsurii și privindu-l cu atenție. Ținea un scud în mînă și compara chipul de pe ban cu cel din trăsură; dar nu scoase totuși nici un cuvînt.

Regele șopti:

— Ne-a recunoscut! Oare ne va trăda! Mă rog, cum o vrea Cerul!

În vremea asta, vizitiii isprăviră de înhămat caii. Omul continua să se sprijine de roata trăsurii, fără să rostească o vorbă. După ce părăsiră stația de poștă din Sainte-Menehould, fugarii crezură că scăpaseră de primejdie; regele chiar zise că ar trebui să-l răsplătească pe omul acela care îi recunoscuse și care totuși își ținuse gura, că nu se va lăsa pînă ce nu-l va găsi, fără să bănuiască măcar că-i era sortit să-l revadă.

Ce s-o fi petrecut oare în mintea lui Druet — căci așa se numea omul care-i recunoscuse pe cei din trăsură — în acele clipe, e greu de presupus: să fi avut o clipă de milă, de șovăială, sau, mai curînd, Sainte-Menehould nefiind decît un cătun, să se fi temut că nu va putea asmuți destulă lume pentru a opri trăsura? Ceea ce știu e că, foarte curînd după asta, se urcă pe un cal și o apucă pe drumul spre Clermont, unde era șeful stației de poștă și unde socotea să le-o ia înainte celor din trăsură. Ajunsese la doi pași de Clermont, dar nu zări nici urmă de trăsură. La un moment dat se întîlni cu diligența care pleca din Clermont.

— Trăsura cu care te-ai întîlnit, e departe? strigă el.

— N-am văzut nici o trăsură.

— Cum se poate? Și descrise în amănunt trăsura.

— N-a luat-o pe drumul ăsta, dar am văzut de sus, de pe capră, o berlină pe drumul către Varennes; poate c-o fi aia!

Druet nu se mai îndoi o clipă. Într-adevăr, la intretăierea drumului spre Clermont cu cel spre Varennes, zări berlina. Călătorii își manifestară o oarecare nemulțumire pentru faptul că, pe o porțiune atît de lungă de drum, nu exista un popas unde să schimbe caii de poștă. Plecaseră totuși mai departe și încă cu atîta repeziciune, încît Druet cu greu îi putu ajunge. Vă dați seama cît de alarmați au fost călătorii recunoscîndu-l pe omul ce se sprijinise de roata trăsurii, acum călare pe un cal înspumat. Făcu reproșuri severe surugiilor pentru că merseseră atît de repede pe un drum atît de lung, le porunci să încetinească amenințîndu-i că-i va reclama șefului stației de poștă din Sainte-Menehould, apoi le-o luă înainte. Cei din trăsură nu cutezară să-i mai grăbească pe surugii; dealtfel trăgeau nădejde să evite primejdia. Un loc de popas, pregătit cu grijă de domnul de Bouillé, fusese plasat chiar înainte de intrarea în Varennes. Pentru asta, trebuiau să treacă peste podul situat la ieșirea din orășel; ziua era pe sfîrșite. Popasul de poștă, care trebuia să se afle la poalele dealului din Varennes, nu era însă de găsit. Nădăjduiră că-l vor afla în deal. Dar nu fu nici acolo. Surugiii bătură în geam.

— Ce facem?

— Mergeți înainte, li se răspunse.

În sfîrșit, ajunseră și la popasul de poștă. Între timp, se făcuse întuneric beznă. În grajd — li se spuse — n-aveau nici măcar un cal de schimb. Șeful de poștă nu

le îngădui să meargă mai departe, cu caii obosiţi. În timp ce parlamentau, regina văzu trecînd cîţiva dragoni purtînd în spinare nişte şei de cal. Bănui că toţi caii de poştă şi detaşamentul de soldaţi pregătiţi de domnul de Bouillé, erau pe aproape ; dar caii de poştă se aflau într-o parte a oraşului, iar caii dragonilor, în cealaltă parte, iar între ei, podul. Slujbaşii de la popasul de poştă îi sili pe călători să coboare din trăsură, pretextînd că se vor odihni cît timp surugiii vor hrăni şi adăpa caii ; de teamă să nu iște bănuieli, refuzînd, coborîră şi intrară într-o casă, fără să ştie că fuseseră denunţaţi şi recunoscuţi. O şaretă răsturnată pe pod, împiedica orice legătură cu detaşamentul de dragoni. Cînd sună clopotul şi cînd sosi ducele de Choiseul — care se rătăcise pe nişte drumuri mărginaşe pe unde fusese obligat să ocolească din pricina măsurilor ce fuseseră luate la Varennes — îi spuse regelui că nu mai exista nici o altă posibilitate de a-l salva, decît să-l urce, împreună cu ai săi, pe nişte cai de dîrvală şi s-o ia la goană, trecînd prin vad. Dar că treaba asta nu se putea face fără violenţă şi fără schimburi de focuri ; regele refuză, spunînd că nu va consimţi niciodată să se verse, din pricina lui, nici măcar o picătură de sînge francez. Nici domnul de Choiseul, nici regina nu mai insistară, deşi se vedea foarte clar că acesta din urmă era de părerea celui dintîi. Dealtfel, îi spuse mai tîrziu tatei că din clipa în care nu găsiseră caii de schimb, înţeleseseră că erau pierduţi şi că nu mai exista nici o speranţă.

Ghinionul făcuse ca domnul de Bouillé să încredinţeze importantul post din Varennes, fiului său, contele Louis de Bouillé, care era de o superficialitate şi de o delăsare fără pereche. Fără slăbiciunea paternă a domnului de Bouillé — care încredinţase această misiune unui tînăr de douăzeci de ani — probabil că Revoluţia ar fi luat cu totul altă întorsătură. Poate că pînă la urmă nu s-ar fi soldat cu atîta vărsare de sînge, ci dimpotrivă,

doar cu o serie de ameliorări substanţiale ale Constituţiei franceze.

Acel Druet, pe care regele, cu puţin timp înainte se gîndise să-l răsplătească, se înfipse cu insolenţă, în faţa familiei regale şi-o înjură cum îi veni la gură. Nu-mi mai aduc aminte de alte amănunte, decît de faptul că regina pomenea mereu de Barnave [1], în timp ce erau aduşi înapoi la Paris, comparîndu-l într-una cu domnul de Latour-Maubourg [2].

Am spus că regele nu era deloc de acord cu demersurile pe care contele de Artois le făcea în numele său. Această neînţelegere nu luă sfîrşit nici după ce Monsieur se întîlni cu fratele său şi prizonierii de la Tuileries începură a se duşmăni pe faţă cu şefii de la Coblentz. Regina întreţinea, cu aprobarea regelui, o corespondenţă asiduă cu baronul de Breteuil, aflat pe atunci la Bruxelles şi care avea ca scop să interzică guvernelor străine de a se vîrî în intrigile prinţilor. Se ascundea de doamna Elisabeth, care le dădea dreptate fraţilor ei, aşa încît în interiorul acelui trist castel, nu mai exista nici măcar încredere. Tata era intermediarul reginei în corespondenţa ei cu domnul de Breteuil ; deseori ducea scrisori de-ale sale şi domnului de Mercy ; uneori, cînd se temea să nu atragă atenţia prin vizitele sale prea dese, scrisorile le lua Bermont. Tatei i se oferiseră şaizeci de mii de franci ca să predea acele scrisori. Una singură din acele scrisori ale reginei l-ar fi umplut de bani.

Situaţia familiei regale devenea din ce în ce mai greu de suportat. Pînă la urmă regele consimţi în sfîrşit să recunoască Constituţia. Tata, deşi slujitorul lui, a dezaprobat total comportarea lui Ludovic al XVI-lea care

[1] *Antoine Barnave* (1761—1793), om politic, francez, partizan înflăcărat al unei monarhii constituţionale, decapitat de Teroare.
[2] *Marie-Victor-Nicolas de Fay* (1768—1850), viconte, apoi marchiz de Latour-Maubourg, ministru de război al Franţei între 1819 şi 1821.

ținea cu tot dinadinsul să pună tot felul de piedici Constituției pe care abia o acceptase.

— Sire, din moment ce-ați jurat că veți respecta întocmai această Constituție, îi spuse el într-o zi, trebuie să faceți întocmai cum ați jurat, în mod loial și cinstit, și să realizați ce depinde de dumneavoastră !

— Da, dar nu e bine întocmită !

— Mă rog, poate va cădea, dar asta nu trebuie să se întîmple din pricina dumneavoastră !

În noua situație creată, tata blamă deschis faptul că regina păstra o atît de strînsă corespondență cu cei din Bruxelles. Ea păru să-l asculte și să-i dea dreptate. Dar începu a se ascunde de el și-și găsi o altă persoană care să-i ducă scrisorile.

Acei nefericiți prinți, nu voiau să urmeze sfatul nimănui, prefăcîndu-se totuși că le primesc și le acceptă, în parte, pe unele dintre ele. Rezulta deci că purtarea lor era mai mult decît ciudată, că putea fi lesne confundată cu trădarea în ochii dușmanilor lor și cu lașitatea, în ochii prietenilor lor ; căci nu trebuie să uităm că cei din Coblentz erau aproape tot atît de ostili față de Ludovic al XVI-lea ca și iacobinii. Misiunea pe care tata urma s-o îndeplinească la Petersburg, căzuse în urma arestării familiei regale, la Varennes. Îi ceru deci regelui îngăduința de a-și da demisia din postul de la Petersburg. Acceptînd Constituția, regele nu voia să fie slujit decît de cei pe care el îi numea „patrioți", adică oameni despre care știa că-i erau devotați cu trup și suflet. Tata, deși aristocrat, îl cam deranja cu părerile sale democratice, și apoi era sigur că pînă la urmă avea să plece după mama, la Roma. Așa că regele îi acceptă bucuros demisia, făgăduindu-i că de îndată ce lucrurile se vor liniști, va trimite să-l cheme îndărăt, la Curte. Îi mulțumi pentru faptul că n-avea de gînd să se ducă la Coblentz. Regina, mai ales, insistă mult să plece în Italia.

— Dumneata ești de-al nostru, domnule de Osmond, iar noi vrem să te păstrăm !

Regele își dăduse seama de primejdia unei emigrări în Germania, dar intuise că tata nu era deloc ispitit să se îndrepte într-acolo. Dealtfel, probabil că ar fi fost foarte prost primit, căci toți cei aflați în slujba regelui erau priviți cu ochi foarte răi de frații săi, mai ales de contele de Artois, care în acea epocă, era un fel de șef al lor. Tata mai rămase o bucată de vreme la Paris. La ultima întrevedere pe care o avusese cu regele, acesta îi dăruise un brevet de pensie în valoare de douăsprezece mii de franci, plătiți din caseta sa persosală.

— Nu-s prea bogat, îi spusese el, iar dumneata nu ești lacom. Poate că ne vom revedea în vremuri mai bune cînd voi putea să te răsplătesc într-un mod mult mai demn.

Starea sănătății mamei, care devenise alarmantă, îl hotărî în sfîrșit, pe tata să se smulgă din acel Tuileries unde nu mai voia să rămînă, dar pe care totuși nu se îndura să-l părăsească. În primăvara anului 1792, sosi la Roma.

La amărăciunea pricinuită de evenimentele politice, se adaugă și cea a morții fratelui său, abatele de Osmond, bărbat tînăr și de mare nădejde. Se reîntorsese la San-Domingo în 1790, cu gîndul să preia proprietatea părinților săi și să pregătească un loc de retragere familiei noastre în cazul în care nu s-ar mai fi putut locui în Franța. La începutul insurecției din San-Domingo, jucă un rol dintre cele mai onorabile ; dar într-o zi, căzu în mîinile cîtorva negri care-i făcură felul.

Tata îl păstrase pe vicontele de Osmond în fruntea regimentului (de Neustrie) pe care-l comanda la Strasbourg, atîta vreme cît stătuse în Franța. Dar, după plecarea sa, vicontele — însoțit de toți ofițerii din regimentul său — se aliară cu armata prinților.

PARTEA A DOUA

EMIGRAŢIA

Capitolul I

Şederea la Roma. — Cearta prinţeselor. — Societatea mamei. — Abatele Maury. — Cardinalul de York. — Crucea Sfîntului Petru. — Doamna Lebrun. — Şederea la Albano. — Sosirea la Neapole. — Regina Neapolelui şi fiicele sale. — Idei preconcepute în privinţa părăsirii Italiei. — Lady Hamilton. — Atitudinea sa. — Bermont. — Trecerea prin Saint-Gothard. — Mademoiselle, la Constance. — Sosirea în Anglia.

Voi trece foarte repede peste şederea în Italia. Nu mai păstrez din această şedere, decît o singură amintire : că am auzit vorbindu-se despre certurile de la Curtea prinţeselor, care chiar şi în epoca aceea mi se păreau caraghioase. Neînţelegerea dintre cele două doamne de onoare ajunsese pînă acolo, încît împărţise în două tabere numărul redus de francezi ce se aflau atunci la Roma. Unii ţineau cu familia Narbonne, alţii cu familia Chastellux, detestîndu-se în mod cordial.

Părinţii mei se văzură puşi astfel într-o situaţie foarte dificilă, fiindcă mama era doamna de onoare a doamnei Adélaïde ; familia Chastellux recunoscu acest lucru şi nu se supără pe ai mei. Copiii Chastellux erau buni prieteni cu mine, la fel ca şi Louise de Narbonne, nepoata ducesei de Narbonne. Totuşi, pentru a nu isca gelozii, eram excluşi cu toţii din preajma prinţeselor. Cît am stat la Roma, n-am văzut-o pe doamna Adélaïde decît de trei ori ; adevărul e că trecusem de vîrsta la care te amuzi cu un copil aşa cum te-ai amuza, de pildă, cu un cîine. În ciuda certurilor domestice la care erau şi martore şi victime, niciodată cei din jur nu izbutiseră să le despartă pe cele două prinţese. Au murit la cîteva zile una după alta, după ce trăiseră toată viaţa alături, în cea mai tandră şi mai perfectă înţelegere. Doamna Victoire avea o mare admiraţie pentru sora, care, la rîndu-i nutrea faţă de ea, o profundă afecţiune.

Deşi cu o sănătate foarte şubredă, mama continua să stea — în virtutea inerţiei — lîngă ele. În fiece seară se adunau în odaia lor cîteva persoane, printre care cei mai asidui erau prelaţii Caraffa, Albani, Consalvi şi, în sfîrşit, abatele Maury, pe atunci corifeul partidului regalist. Toate acele persoane erau spirituale şi distinse. Încet, încet, m-am obişnuit să trag cu urechea la discuţiile lor. Abatele Maury, expus tuturor urilor, tuturor intrigilor pentru a fi îndepărtat de Scaunul Papal pe care avea toate şansele să-l ocupe datorită puternicei afecţiuni ce-o nutrea faţă de el Papa Pius al VI-lea, trecuse printr-un aspru noviciat. Uneori, îi povestea mamei necazurile sale ; ea îl consola şi-l încuraja, totodată certîndu-l. Papa îl numise arhiepiscop de Niceea şi-l trimise — în calitate de nunţiu papal — la încoronarea împăratului Leopold [1], ceea ce avea să-i asigure pălăria de cardinal. Cînd se reîntoarse în Italia îmi confirmă acest lucru şi, cu acest prilej, îmi dărui un splendid topaz pe care i-l făcuse cadou împăratul, împreună cu o mulţime de alte pietre preţioase. Ştiind că era renumit pentru avariţia sa care ajunsese de-a dreptul proverbială, nu-mi pot explica nici astăzi cum de se îndurase

[1] Cel de al doilea fiu al Mariei-Tereza, care a domnit între 1790 şi 1792, după moartea fratelui său mai mare, Iosif al II-lea.

să se despartă de acea piatră prețioasă. Poate că pe vremea aceea să nu fi fost chiar atît de îngrozitor de zgîrcit. Monseniorul Consalvi se bucura de stima întregii Europe; despre el, voi vorbi mai tîrziu. Cardinalul de York, ultimul vlăstar al nefericiților Stuarți, locuia la Roma. Mama era nepoata fostului său preceptor; auzind acst lucru, o tratǎ cu o bunăvoință fără margini. O pofti să vină la el, la Frascati, vara, iar iarna îi invita aproape tot timpul — atît pe ea cît și pe tata — să ia masa cu el. Trăia într-un palat foarte mare, cu foarte puțină mobilă și fără sobe; purta o glugă pe cap și două mantii îmblănite, îmbrăcate una peste alta; își ținea picioarele sprijinite pe o cutie mare de fier, plină cu cărbuni încinși, iar mîinile și le vîra într-un manșon de blană. Musafirii ar fi adoptat și ei, cu plăcere, aceeași vestimentație, căci pur și simplu, degerai în somptuosul său palat. Dintr-un exces de bunăvoință față de mama, poruncea totuși să se ardă cîteva bucăți de lemne, în cel de al patrulea salon, pretinzînd că, chiar și de la această distanță, căldura îl sufoca și nu putea să respire. Nu uitați totuși că stătea cu picioarele pe cutia aceea uriașă, de fier, plină cu cărbuni încinși și că asta, nu-l deranja deloc. Dar trebuia să moștenească și el ceva de la familia regală din care se trăgea, fie chiar și o simplă manie ca aceasta! Slugile îi spuneau „majestatea voastră". Comesenii, mai diplomați, evitau orice apelativ. El nu vorbea decît italiana; engleza, foarte puțin și atît de prost încît cu greu puteai pricepe ce anume voia să spună, ceea ce îi displăcea grozav. Toată simpatia lui și-o revărsa asupra lui Consalvi, pe care-l trata ca pe un fiu. Nu putea sta o clipă fără „Ercole", (așa îi spunea el lui Consalvi), iar bietul Ercole era plictisit de moarte de această sîcîială continuă.

Cardinalul era, în acea epocă, foc și pară pe cumnata lui, contesa de Albany, care acceptase o pensie de la Curtea Londrei. Vorbea despre acest lucru, cu mîndria unui adevărat suveran, jignit în orgoliul său. Mai

tîrziu, a recurs el însuși la mărinimia engleză. Vedeți deci cît e de greu de prevăzut ce anume se poate întîmpla în vremuri de restriște. Sigur că în acea epocă, domnul cardinal era de bună-credință cînd susținea că prefera să moară decît să se vadă pe lista pensionarilor Angliei și totuși iată că pînă la urmă a cerut să fie și el trecut acolo.

Îmi aduc, de asemenea, aminte de o întîmplare care a făcut vîlvă la Roma. Domnul Wilbraham Bootle, un englez tînăr, ce se distingea atît prin poziția sa socială, cît și prin figura, spiritul și imensa lui avere, se îndrăgostise de o oarecare domnișoară Taylor, care era într-adevăr, foarte frumoasă, dar care în afară de această frumusețe nu mai avea nimic ce aduce soțului ei. Totuși domnul de Wilbraham nu se lăsă pînă ce nu obținu consimțămîntul domnișoarei. La un mare banchet, dat de lordul Camelford, se vorbi despre o ascensiune făcută dimineața pînă la crucea așezată pe domul Sfîntul Petru. Scara care urca pînă la cruce era exterioară. Domnul Wilbraham spuse că, din pricina vertijurilor, el nu va cuteza niciodată să ajungă pînă acolo și că, nimeni și nimic pe lume nu l-ar putea determina să încerce așa ceva.

— Nimeni pe lume? zise domnișoara Taylor.

— Nimeni, domnișoară!

— Nici chiar dacă te-aș ruga eu?

— Dumneata nu poți avea inima să mă rogi un lucru despre care ți-am mărturisit că mi-e groază.

— Iartă-mă, dar iată că ți-l cer. Te rog, iar dacă trebuie, îți poruncesc!

Domnul Wilbraham Bootle încercă să ia lucrurile în glumă, dar miss Taylor insistă, în ciuda eforturilor pe care le făcu lordul Camelford de a o potoli. Pînă la urmă, toți cei de față hotărîră să se întîlnească a treia zi în fața domului Sfîntului Petru și să asiste la încercarea impusă tînărului. El o îndeplini cu cel mai deplin calm și sînge-rece. După ce coborî, triumfătoarea

frumusețe înaintă spre el, cu mîinile întinse; el i le luă, le sărută și-i spuse:

— Domnișoară Taylor, am satisfăcut capriciul unei ființe încîntătoare. Acum îngăduie-mi să-mi iau revanșa și să-ți dau un sfat: cînd ții cu tot dinadinsul să-ți păstrezi puterea, nu trebuie să abuzezi niciodată de ea. Îți doresc din toată inima să fii fericită. Acum, rămîi cu bine!

În piața Sfîntul Petru îl aștepta o trăsură de poștă. Se urcă în ea și părăsi Roma. Domnișoara Taylor avu destulă vreme să regrete prostia pe care o făcuse, căci după zece ani era tot nemăritată; nu mai știu ce s-a mai întîmplat cu ea, după aceea.

O vedeam adesea pe doamna Lebrun [1] sau mai curînd pe fiica sa care era una dintre camaradele mele de joc. Doamna Lebrun era o femeie de treabă, încă frumoasă, dar proastă ca noaptea; era talentată, dar era din cale-afară de sclifosită, atît din pricină că era frumoasă cît și pentru că era artistă.

Cardinalul Corradini, unchiul lui Consalvi, avea la Albano o căsuță pe care o pusese la dispoziția mamei și unde am petrecut două veri la rînd. Păstrez o destul de slabă amintire despre acel ținut minunat, dar în schimb n-am uitat măgarul grădinarului, care mă plimba adesea prin împrejurimi.

La începutul anului 1792 sosi la Roma sir John Legard împreună cu soția sa, miss Aston, vară primară cu mama. Această legătură familială deveni foarte strînsă. Banii cu care părinții mei veniseră din Franța erau pe sfîrșite. Pensia fixată de rege nu-i fusese plătită tatei decît o singură dată. Cavalerul Legard îi rugă să-l însoțească la Neapole și pe urmă să se reîntoarcă împreună la conacul său din Yorkshire unde le oferi cea mai generoasă și mai amicală ospitalitate. Părinții mei acceptară să petreacă împreună cu el cîtva timp la Neapole, fără însă

[1] E vorba de renumita pictoriță Vigée-Lebrun, care a trăit între 1755 și 1842.

să se angajeze la mai mult. Legard nu insistă. Am rămas la Neapole zece luni. Mama a fost foarte bine primită și foarte adulată de regină [1] care o puse să-i istorisească tot ce se petrecuse la Curtea Franței, precum și începutul Revoluției atît de plin de învățăminte pentru ea ca regină. Am fost admisă alături de fiicele ei și astfel a început prietenia mea cu prințesa Amélie care a ajuns mai apoi regina Franței. Vorbeam franțuzește și englezește, citeam împreună, am petrecut cîteva zile cu ea, la Portici și la Caserta. Prințesa mă prefera tuturor celorlalte prietene ale sale; eram mai puțin apropiată de surorile sale, deși ne jucam deseori împreună.

După prințesa Amélie, cel mai mult o iubeam pe prințesa Antoinette, mai tîrziu principesă a Austriei. Cît despre prințesa Christine — care a devenit mai apoi regina Sardiniei — o excludeam din toate jocurile noastre la care, deși mult mai mare decît noi, ar fi vrut să ia parte. Cele două prințese mai mari, împărăteasa și marea ducesă de Toscana, erau măritate în acea epocă.

Existau foarte mulți străini la Neapole și cred că se distrau de minune; în ce mă privește, luam prea puțin parte la aceste distracții. Uneori mă luau la Operă. Eram o bună cîntăreață și începusem a avea o voce destul de frumoasă de care Cimarosa [2] era încîntat. El nu dădea lecții, dar venea destul de des să mă pună să cînt; ba chiar îmi recomandase și un maestru căruia îi spunea ce anume trebuia să facă.

Momentul cînd trebuia să părăsim Neapolul, se apropia. Cavalerul Legard îi rugă din nou pe părinții mei să-l urmeze în Anglia. Comunicațiile cu San-Domingo — de unde încă mai nădăjduiam un ajutor — deveniseră mai

[1] E vorba de Marie-Caroline, fiica împăratului Austriei, Francisc I și a împărătesei Maria-Tereza; a fost soția lui Ferdinand al IV-lea, regele Neapolelui și a trăit între 1752 și 1814.

[2] *Domemico Cimarosa* (1749—1801), muzicant italian născut la Aversa, compozitor de muzică instrumentală și mai ales de operă, dintre care amintim *Căsătoria secretă.*

lesnicioase. Tata păstrase în Olanda tot mobilierul ambasadei, din care putea trage unele foloase. Sir John Legard, îi oferi — cu toată delicatețea posibilă — o retragere onorabilă. În decursul celor zece luni pe care le petrecusem la Neapole, îi copleșise pe părinții mei cu cele mai calde dovezi de prietenie. Rămînînd în Italia, trebuia să cădem din nou pe capul celor două prințese bătrîne : doamna Adélaïde și doamna Victoire. Dar și ele începuseră a fi din ce în ce mai strîmtorate, iar cei din preajma lor sigur că n-ar fi văzut cu ochi buni o nouă familie care să le împovăreze. Toate aceste reflecții îi determinară pe părinții mei să primească invitația cavalerului Legard, după ce bineînțeles, tata obținu aprobarea doamnei Adélaïde. Ea fu de acord cu plecarea noastră adăugînd că dacă nu izbuteam să ne stabilim în Anglia, atîta vreme cît va mai avea o bucată de pîine, va fi extrem de bucuroasă s-o împartă cu noi. Regina Neapolelui se strădui s-o păstreze pe mama lîngă ea ; îi oferi chiar o mică pensie, dar pe atunci noi mai nădăjduiam încă să primim partea ce ni se cuvenea din San-Domingo.

Dealtfel, regina Neapolelui era cam capricioasă, iar noua sa favorită, lady Hamilton, începuse a se afirma tot mai mult. Această lady Hamilton s-a bucurat de o atît de tristă celebritate încît mă văd obligată să vorbesc puțin și despre ea.

Domnul Greville, intrînd într-o zi în bucătărie văzu, în colțul unde se afla soba, o fată foarte tînără, încălțată doar cu un pantof, fiindcă la celălalt picior își cosea ciorapul grosolan pe care urma să-l îmbrace. Cînd fata ridică ochii, domnul Greville rămase uluit, căci era de o frumusețe dumnezeiască. Interesîndu-se, află că era sora rîndașului de la grajduri. Nu-i fu prea greu s-o determine să urce scara și s-o instaleze în salon. Trăi cu ea o vreme, învățînd-o să scrie și să citească. Acest tînăr superficial și zăpăcit, neglijîndu-și afacerile, dădu faliment și se văzu obligat să părăsească Londra.

Unchiul său, William Hamilton, ministrul Angliei la Neapole, tocmai se afla în concediu la Londra. Tînărul îi mărturisi că cea mai mare mîhnire a sa se datora nu faptului că trebuia să părăsească Londra, ci pe o tînără persoană, extrem de frumoasă, care stătea la el și care avea să fie, pur și simplu, aruncată în stradă. Sir William îi făgădui că va avea el grijă de ea. Într-adevăr, se duse s-o caute chiar în clipa în care portăreii o alungau din casa nepotului său ; doar ce-o văzu, și se îndrăgosti nebunește de ea. O luă cu sine în Italia ; nu știu ce rol a jucat ea în viața lui, dar după cîțiva ani sfîrși prin a o lua de nevastă. Pînă atunci se părea că o tratase cu o afecțiune paternă care se potrivea cu vîrsta lui și care-i îngăduia, pînă la un anumit punct, s-o prezinte în lumea, puțin cam dificilă, a Italiei. Această ființă, frumoasă ca un înger, și care nu izbutise niciodată să citească și să scrie ca lumea, avea totuși un instinct înnăscut al artelor. Așa că profită din plin de șederea sa în Italia și de dorințele pe care soțul ei i le îndeplinea cu promptitudine. Deveni o bună muziciană, unică în felul ei, care-i încînta pe spectatori și-i înflăcăra pe artiști. Acum vreau să vă vorbesc despre ceea ce lumea numea „atitudinile" lady-ei Hamilton.

Pentru a satisface dorința soțului ei, tînăra lady umbla de obicei îmbrăcată într-o tunică albă, strînsă cu un cordon în talie ; pletele îi fluturau libere sau erau prinse cu un pieptén, fără a avea însă forma coafurii obișnuite. Cînd consimțea să dea cîte o reprezentație, se înarma cu două sau trei șaluri de cașmir, cu o urnă, o casoletă, o liră și o tobă. Cu acest bagaj ușor, îmbrăcată în costumul ei clasic, se așeza în mijlocul salonului. Își punea pe cap un șal, care-i cădea pînă la picioare. Apoi, se învăluia în cel de al doilea, apoi în al treilea. Pe urmă și le smulgea brusc pe toate, alteori le înlătura numai pe jumătate, încît șalurile deveneau un fel de fundal pe care apărea chipul eroinei pe care-o întruchipa. Dar întotdeauna ea era singura care izbutea să înfățișeze cel

mai bine personajul pe care şi-l alegea. Se inspira din statuile antice şi deşi nu le copia în mod servil, înflăcăra puternic imaginaţia poetică a italienilor. Au încercat şi alţii s-o imite, dar n-au reuşit. Talentul acestei fete făcea parte dintre acele lucruri unde e suficient doar un pas ca să ajungi de la sublim la ridicol. Dealtfel, pentru a putea avea succesul ei trebuia să fii tot atît de dumnezeiesc de frumoasă cum era ea, din cap şi pînă în picioare ; or, astfel de fiinţe se întîlnesc foarte rar. În afară de această înclinare către arte, nimic nu era mai vulgar şi mai comun ca lady Hamilton. Cînd îşi scotea tunica antică şi-şi punea o rochie obişnuită, îşi pierdea orice distincţie. Discuţia cu ea era lipsită de interes şi mai ales de inteligenţă. Totuşi bănuiesc că trebuie să fi avut un soi de gingăşie de care făcea uz împreună cu incomparabila sa frumuseţe, fiindcă a exercitat o adevărată fascinaţie asupra persoanelor pe care avea interesul să le seducă : mai întîi, pe bătrînul ei soţ pe care l-a făcut de rîs, apoi pe regina Neapolelui pe care a spoliat-o şi a dezonorat-o, iar pe urmă, pe amiralul Nelson, a cărui glorie a fost mînjită cu noroi de această femeie, devenită monstruos de grasă şi pierzîndu-şi între timp, frumuseţea. Deşi i-au trecut printre degete adevărate averi date de Nelson, de regina Neapolelui şi de sir William Hamilton, a murit în cea mai neagră mizerie, în tristeţe şi umilinţă. Se pare că a fost o femeie rea şi capricioasă, cu un suflet josnic, dar cu o înfăţişare fără egal. Regina Neapolelui a stat mult în cumpănă pînă ce a consimţit s-o primească. Sir William a apelat la mama sa ca s-o convingă pe regină să-i facă această favoare. Dar, la foarte scurtă vreme după prezentare, a şi pus stăpînire pe sufletul reginei. Acum se ştie cu precizie că toate acele crude răzbunări care au avut loc la Neapole în numele reginei şi al amiralului Nelson au fost provocate, dacă nu cumva chiar poruncite de lady Hamilton. Mama a fost cu atît mai dezolată cu cît era foarte ataşată de regina Caroline cu

care a rămas într-o corespondenţă foarte asiduă şi faţă de care a avut mai apoi mari obligaţii.

Am vorbit pînă acum, de mai multe ori, despre valetul tatei, Bermont. Cînd plecarea noastră în Anglia a fost în sfîrşit, hotărîtă, tata a vrut să-l plaseze la Neapole, la generalul Acton. Ar fi fost minunat ; dar el a refuzat în mod categoric. Se însurase de mulţi ani cu o femei care fusese mai întîi dădaca mea, apoi a fratelui meu, atunci cînd pe mine mă încredinţaseră unei englezoaice. Avea copii care rămăseseră în Franţa. Îi spuse clar tatălui meu că nu voia să se despartă de noi.

— Dar dragul meu Bermont, eu nu-mi pot permite luxul să ţin un valet !

— Se poate, domnule marchiz, dar vă trebuie un catîrgiu. Pentru călătoria pe care urmează s-o faceţi veţi cumpăra catîri. O să aveţi nevoie de un om care să-i îngrijească şi să-i conducă, iar omul ăla o să fiu eu, stăpîne !

Mişcat pînă la lacrimi, tata nu avu încotro şi acceptă. Bermont cumpără catîrii cu tot atîta zel pe cîtă pricepere. Îi mînă cu multă îndemînare, iar un negru tînăr, venit de copil de pe domeniul tatei, din San-Domingo, conducea berlina ocupată de tata, mama, cei doi copii ai lor, nevasta lui Bermont şi o tînără negresă care urma să aibă grijă de mine şi pe care eu mă străduiam s-o învăţ să vorbească englezeşte.

Resursele tatei încă nu fuseseră cu totul epuizate. Hotărîse că va călători cu cavalerul Legard, cheltuind în comun şi, începînd din acel moment, mintea acestuia din urmă se frămînta fără încetare cum să ne facă drumul cît mai plăcut cu putinţă. De aici şi ideea cu cumpăratul catîrilor, animale capricioase şi antipatice care ne-au căşunat mii de încurcături, au dus la cheltuieli exagerate şi ne-au făcut călătoria insuportabilă, ba uneori chiar periculoasă. De pildă, cavalerul n-a vrut pentru nimic în lume să ne îngăduie să demontăm trăsurile, nici să luăm ghizi şi cai din ţinut pentru a traversa Saint-

Gothardul, aşa că, la un moment dat, am fost siguri că ne vom lăsa oasele pe acolo. Cocoţată pe o catîrcă napolitană, care nu mai văzuse în viaţa ei zăpadă, am traversat muntele, condusă de tata care, la fiecare pas, se înfunda în omăt pînă la genunchi, fiind teribil de speriat. Îmi amintesc că lacrimile îmi îngheţaseră pe obraz, dar nu scoteam o vorbă ca să nu sporesc neliniştea pe care-o vedeam zugrăvită pe chipul tatei.

— Ţine hăţurile, copila mea !

— Nu mai pot, tată !

Într-adevăr, mănuşile mele de piele, la început ude, apoi îngheţate, sfîrşiseră prin a-mi face sloi degetele, pe care trebuiră să mi le frece zdravăn, cu zăpadă. Apoi tata mi le înfăşură în jacheta unui om care se afla împreună cu noi şi aşa ne continuarăm drumul. Sosiţi la un schit, timpul se mai limpezi un pic. Bagajele noastre, trimise înainte, ajunseseră la Urseren, aşa că nu puturăm să ne schimbăm hainele ude. Tata îl găsi pe cavaler, discutînd cu un călugăr care-l sfătuia să se oprească.

— Dumneata ce spui, marchize ?

— Păi, după ce-ai tras vinul în sticlă nu-ţi mai rămîne altceva de făcut decît să-l bei !

— Aşa e, reluă cuviosul călugăr, aşa e, domnilor ; şi există două sticle gata pregătite, pe masă, iar dacă nu ajung, slavă Domnului, mai avem !

Acest răspuns mă făcu să rîd cu hohote şi să uit de suferinţele îndurate. În copilărie, îţi refaci imediat forţele, chiar şi cu cîteva hohote de rîs. În ciuda celor două sticle pregătite, ne continuarăm drumul. De partea cealaltă a muntelui, nu mai exista nici o primejdie. Tata discuta cu mine, îmi explica ce erau avalanşele pe care le vedeam căzînd, aşa încît coborîrea mi se păru tot atît de plăcută pe cît de cumplit mi se păruse urcuşul.

Am petrecut cîteva zile la Lausanne, apoi la Constance, unde se stabilise bătrînul episcop de Comminges.

Am zărit-o de departe pe Mademoiselle [1]. Nu se vedea cu nimeni şi era privită cu un soi de repulsie de toată acea adunătură de emigranţi instalaţi la Constance. După ce am coborît Rinul, cu vaporul, am ajuns la Rotterdam. Tata s-a dus la Haga ca să intre în posesia banilor pe care-i avea depuşi acolo. Apoi ne-am îmbarcat, am ajuns cu bine la Harwich, iar de acolo am pornit direct spre Yorkshire.

Capitolul II

Şederea la Yorkshire. — Sir John Legard. — Însurătoarea sa. — Lady Legard. — Firea lui John Legard. — Influenţa sa asupra celor tineri. — Opiniile sale politice. — Domnul Brandling. — Şederea la Westmoreland. — Educaţia mea. — Plecarea părinţilor mei la Londra. — Vreau să mă duc după ei. Plimbarea dinainte de plecare. — Din nou Bermont. — Ciudăţenia comportării sale.

A venit vremea să le descriu mai în amănunt pe gazdele noastre. Firea cavalerului Legard s-ar potrivi cum nu se poate mai bine cu cea a unui erou de roman. Căci era un amestec din tot ceea ce există mai ciudat. Născut cu gusturile cele mai delicate, cu spiritul cel mai fin, cu imaginaţia cea mai înflăcărată, cu nevoia de discuţii subtiri, îşi petrecuse toată tinereţea retras pe domeniul din Yorkshire alături de oamenii cei mai vulgari. Cu timpul, devenise un fel de tiran al familiei unde prima victimă era nevastă-sa. Doamna Aston, mama a două fete sărace şi a unui fiu putred de bogat — după obiceiul ţării — era o tînără văduvă deosebit de atrăgătoare în epoca în care sir John Legard, ofiţer de gardă, îi făcea curte fetei sale mai mari. Aproape că nici nu se

---

[1] E vorba de prinţesa Adélaïde de Orléans, născută în 1777, fiica ducelui Philippe-Joseph de Orléans.

mai gîndea la ea, cînd iată că află că cea de a doua fată a doamnei Aston se măritase cu domnul Hodges, şi că cea mare continua să se socoată angajată față de el. Avură o explicaţie în care el îi spuse clar că nu era bogat, că era silit să locuiască pe pămînturile sale şi că nu voia să ceară un asemenea sacrificiu unei fete crescute în lumea bună din Londra. Biata mea verişoară nu vru să priceapă acest limbaj şi acceptă o mînă care nu i se oferea decît cu foarte mare regret. Sir John părăsi armata şi se stabili la Yorkshire. Poate că această retragere ar fi fost mai puţin austeră dacă doamna Hodges n-ar fi început să se comporte mai mult decît uşuratic şi să dea prilej lumii s-o bîrfească. Ponoasele le trase biata doamnă Legard care fu obligată să suporte — din pricina zăpăcitei de soră-sa — asprimea din ce în ce mai mare, a soţului ei. Deşi cea mai bună femeie din lume, nu era făcută să stea retrasă, fie şi alături de un om distins, nu pentru că n-ar fi avut destule cunoştinţe, dar nu mai vedea altfel viaţa decît sub aspectul ei material. Nu avea altă atribuţie în casă decît să se ocupe de masă, iar această treabă îi răpea cîteva ceasuri bune în fiece dimineaţă. O dată pe săptămînă, fix de la cutare la cutare oră, nici mai mult, nici mai puţin, îşi scria corespondenţa. Dacă timpul afectat acestei ocupaţii trecea, lăsa pagina neterminată, îşi lua vîrtelniţa şi trimitea scrisoarea peste opt zile. La o altă oră făcea o plimbare, înconjurînd întotdeauna de un număr fix de ori, aceeaşi alee. Măsura şi socotea cam cîţi metri de tiv trebuia să facă într-un anumit timp şi se străduia să isprăvească lucrul în minutul pe care şi-l fixase. Soţul ei o poreclise „milady Pendulă", şi avea dreptate.

Ei bine, această femeie construită astfel, iubea grozav lumea, distracţiile şi toaletele. De îndată ce avea cea mai mică ocazie de a-şi satisface astfel de gusturi, şi le satisfăcea. N-ar fi cutezat să ceară caii şi trăsura pentru a se duce la plimbare şi cu atît mai puţin pentru a face o vizită ; dar cînd soţul ei îi spunea, cu o voce dintre cele mai solemne ; „Milady, ar fi cazul să faci o vizită la cutare castel din împrejurimi", inima îi tresălta de bucurie. „Sigur, sir John, cu cea mai mare plăcere", şi-şi pregătea toaletele. Dacă era vorba de o masă, şi-şi putea pune cele trei ace de diamant, singurele sale bijuterii, era în culmea satisfacţiei. Îşi regăsea exuberanţa de la douăzeci de ani pe care — de alţi douăzeci de ani — soţul ei se căznea, cu o asprime neobişnuită, să i-o înăbuşe întruna. Era întotdeauna nepoliticos, chiar grosolan cu ea. Soţia lui, extrem de calmă, părea că nici nu bagă în seamă felul lui de a se purta. Sînt convinsă că dacă toate acele grosolănii ar fi jignit-o, dacă n-ar fi avut o fire atît de impasibilă, nu cred că ar fi continuat să se comporte astfel. Cavalerul Legard, neavînd copii şi deci neputînd să-şi exercite din plin nici sensibilitatea, nici chiar severitatea faţă de o femeie atît de placidă, se înconjura de copilele rudelor sale, printre care mă număram şi eu, deşi eram cea mai mică. Aveam, toate, o frică teribilă de el, deşi îl adoram. O privire mai puţin severă era o răsplată pe care o apreciam ca pe un triumf. Cînd ne spunea „bună seara", dacă cumva adăuga şi „Adèle", iar o dată sau de două ori nu mai ştiu cu ce prilej mi-a spus chiar : „bună seara, scumpă mea *(my love)*", simţeam o bucurie de nedescris. Ştiam precis că nu-i scăpa nimic, că nici o vorbă nu era întîmplătoare, că nu exista nici o tresărire a inimii noastre pe care el să n-o ghicească şi să nu ţină seama de ea.

Şi totuşi, eu nu eram una dintre favoritele sale. Spunea că sînt orgolioasă. Mai tîrziu, şi-a dat seama că eram mîndră. Pusă în situaţia de a crede că autoritatea sa s-ar putea exercita asupră-mi în aşa fel încît să-i jignească pe părinţii mei, eram foarte rezervată şi nu mă expuneam în nici un fel reproşurilor sale ; asta însă nu înseamnă că nu eram sensibilă la laudele sale. Avea obiceiul ca în fiece zi, după masă, să prizeze puţin tabac. Odată, cineva îi ceru puţin tutun.

— Mi-am uitat tabachera, zise el.

Una dintre prietenele mele se oferi să se ducă s-o aducă.

— Mulțumesc, dar s-a dus Adèle după ea.

M-am întors într-adevăr, aducînd tabachera. Observasem mişcarea pe care o făcuse cu o clipă mai înainte, căutînd-o.

— Ai dreptate, sir John, zise soția lui. Ştiai că s-a dus Adèle ?

— Da, ştiam.

Acel „ştiam", mi-a rămas adînc gravat în memorie ca unul dintre cuvintele cele mai măgulitoare care mi-au fost adresate vreodată. Ce sistem mai bun de educație ca acesta, cu condiția să nu abuzezi de el ! Sir John era chinuit de gută şi, în timpul iernii mai ales, stătea țintuit într-un fotoliu, răbdînd durerea cu un curaj demn de admirat. Cînd nu avea mîinile anchilozate, manevra cu iscusință fotoliul, prin toată casa, dar era nevoit adesea să recurgă la ajutorul cuiva pentru a-i întoarce paginile cărții pe care o citea şi, slavă Domnului, eram destule dispuse să-i facem acest serviciu. Uneori, pentru a ne dovedi recunoştința sa, citea cu glas tare. Il prefera pe Shakespeare, pe care-l interpreta admirabil, însoțindu-şi lecturile de nişte comentarii foarte interesante. Lui îi datorez dragostea mea pentru literatura engleză, precum şi puținele cunoştințe pe care le-am căpătat în acest domeniu. Cum venea vara, îşi recăpăta sănătatea ; dibăcia şi agilitatea sa deveneau de necrezut. Fusese foarte frumos în tinerețe, acum însă devenise burduhănos şi părea mult mai bătrîn decît era în realitate ; cel puțin aşa mi se părea mie. Iubea cu patimă muzica. Eu aveam o voce foarte frumoasă, dar el nu-mi ceruse niciodată să cînt ca să nu mă facă să devin orgolioasă. Uneori, sub un pretext oarecare intra în odaia unde studiam, zicînd :

— *Go on, child !* (Continuă, fetițo !)

Aveam foarte mare grijă să aleg bucățile care-i plăceau cel mai mult. Şi cînd observam că uita să mai dea pagina

cărții pe care o citea sau că rămînea cu pana în mînă fără să mai scrie, simțeam o bucurie cu totul deosebită, fără nici o urmă din vanitatea pe care se temea că mi-o inspiră. Era mai curînd un Pitt [1] decît un tory [2]. Reprezenta perfect „*the independent country gentlemen*" [3]. Nu-i plăcea noblețea, îi disprețuia pe oamenii la modă, îi detesta pe parveniți. Era pătimaş ataşat de țara lui şi avea toate prejudecățile şi toate pretențiile unui englez autentic, în ceea ce priveşte supremația sa asupra tuturor celorlalte țări. Il iubea pe rege, fiindcă era „regele Angliei", şi Biserica, fiindcă rigidele sale principii morale se asociau cu cele politice. Am petrecut doi ani bînd, în fiece zi, o jumătate de pahar de porto, la desert, după toast : „*Old England for ever, the king and constitution and our glorious revolution*" [4]. Probabil această frază data din momentul cînd familia Legard renunțase la principiile regelui Iacob. Strămoşii săi jucaseră un rol de seamă printre cavaleri. Eram cu atît mai convinsă de acest lucru cu cît sir John avea o mătuşă foarte bătrînă, rămasă nemăritată, care nu venea niciodată să ia masa la el, din pricina acelui toast. Locuia într-o vilişoară, prin apropiere, la Beverley, îi datora mult nepotului ei ca şef al familiei, dar avea doi colți împotriva lui, în afară de toast : unul, fiindcă renunțase să mai locuiască în conacul senioriral, devenit mult prea mare pentru averea sa, care era mult prea mică ; celălalt, pentru că nu

---

[1] *William Pitt* (1759—1806), om britanic de stat, zis şi „cel de al doilea Pitt", fiul lui William Pitt, conte de Chatham, tot om de stat care a trăit între 1708 şi 1778 ; prim-ministru al Angliei a luptat împotriva Franței napoleoniene şi a votat actul unirii cu Irlanda. Deşi a organizat trei coaliții împotriva Franței, n-a putut împiedica nici victoriile lui Napoleon, nici ruina comerțului britanic.

[2] Membru al partidului conservator englez care avea ca scop apărarea prerogativelor regale şi ale privilegiilor bisericii anglicane.

[3] Rentier de provincie.

[4] Bătrîna Anglie veşnică, regele, constituția şi revoluția noastră glorioasă.

păstrase pronunția gutturală a literei g, din numele său, despre care ea pretindea că ar fi de origine normandă, Lagarde. În ce-o privea, ea îl rostea totdeauna gutural. Mă iubea mult, și descoperirăm, într-o bună zi, că din pricina sîngelui meu normand, Sir John îi pregătea un nou necaz; nemulțumit că mătușa sa părăsise castelul, pentru a locui într-o vilișoară, nepotul își părăsi provincia. În ciuda dragostei lor pătimașe față de patrie, englezii nu țin prea mult la locul natal; se îndepărtează fără regret de locul unde părinții lor și ei înșiși au locuit vreme îndelungată, căutîndu-și o reședință care să corespundă gusturilor lor de moment, fie pentru agricultură, vînătoare, pescuit, întreceri pe pămînt sau pe apă, fie pentru orice altă fantezie care-i absoarbe atîta vreme cît ea durează. Am cunoscut un domn Brandling, care a părăsit un castel minunat unde văzuse lumina zilei și unde crescuse, ca să se stabilească la cincizeci de mile de acolo, într-o casă închiriată, în mijlocul unui ținut urît, numai pentru că rîndașii puteau să-i plimbe caii în fiece dimineață, pe un teren cu iarbă, lung de zece mile, fără ca el să fi pus piciorul pe un metru din acel teren. Motivul i se păruse suficient ca să-și ia nevasta pe sus — pe care dealtfel o iubea enorm — smulgînd-o de lîngă ai săi și de lîngă prietenii pe care-i aveau de-o viață. La rîndul ei, englezoaica nu s-a simțit deloc stingherită de această hotărîre care nu i s-a părut bizară și care n-a fost contestată de nimeni. Dacă nu mă înșel, toate aceste trăsături și moravuri te fac să cunoști o țară.

În timpul șederii de cîteva luni în Elveția, cavalerul Legard, căpătase — datorită lacului Geneva și plimbărilor pe apă — convingerea că existenței sale îi era absolut necesară un lac. Cumpără deci cîteva pogoane de pămînt pe malul lacului Winandermere, în Westmoreland și se hotărî să-și construiască acolo o casă. Pînă ce avea să-i fie gata locuința, închirie una în împrejurimi, unde își transportă penații și unde îl urmarăm și noi.

Trebuie să spun că, timp de doi ani, acest om, cu o fire atît de imperioasă, cu un caracter atît de dur, nu numai că n-a lăsat să-i scape un singur cuvînt care să-l jignească pe tata, ci dimpotrivă, a trăit alături de el, afișînd cea mai caldă și mai amabilă politețe. Îl iubea într-adevăr, mult, dar culmea e că a fost la fel de politicos și de manierat și cu mama, după care nu se prea omora cu firea, fiindcă nici ea nu se prea sinchisea de susceptibilitățile sale. Marea lui generozitate îl făcea să-și înfrîngă pornirile și dacă a fost mai rigid cu mine, a făcut-o numai din motive de educație. De fapt, reușise pînă la un anumit punct, fiindcă atunci cînd am părăsit ospitaliera sa casă, după ce împlinisem paisprezece ani, nu credeam că am ceva mai deosebit cu care să mă pot mîndri în lume.

Tata, în timpul acelei retrageri se ocupase numai de educația mea. Lucram regulat, opt ore pe zi, și numai lucruri serioase. Studiam istoria, eram îndrăgostită de filozofie. Tata nu mă lăsa să citesc singură, dar îmi îngăduia să citesc sub supravegherea lui. Îi era teamă să nu-mi încolțească cine știe ce idei false în tînărul meu creier, dacă înțeleptele sale reflecții nu le-ar fi pus stavilă. Poate pentru compensație, tata adăuga studiilor mele, și cîteva lucrări de economie politică, lucrări care m-au amuzat foarte mult. Îmi amintesc de hohotele de rîs ale domnului de Calonne cînd, în anul următor, la Londra, m-a găsit citind o lucrare de Smith — *Wealth of Nations*[1] — cu care eu, de fapt, mă recream; rîsetele sale au constituit pentru mine primul avertisment că un astfel de gust nu era ceva obișnuit pentru o fată de cincisprezece ani.

Mama, amenințată de o boală la sîn, trebui să se ducă la un consult la Londra, unde fu sfătuită să rămînă acolo, cît mai aproape de medici. Familia ei puse mînă de la mînă ca să-i furnizeze mijloacele bănești

[1] Prosperitatea națiunilor.

necesare. Lady Harcourt, prietena ei, și lady Clifford, verișoara ei, își asumară sarcina de a rezolva această problemă. Regina Neapolelui — căreia mama îi scria cu regularitate — o rugă să nu se îndepărteze de medici și-i trimise trei sute de ludovici, anunțînd-o că în fiece an, ambasadorul din Neapole îi va înmîna această sumă. Rudele sale îi trimiseră și ele cinci sute de lire sterline cu care se putea descurca la Londra.

Tata se reîntoarse la Westmoreland, la noi, cei doi copii ai săi care rămăseserăm singuri. Nu mă pot abține, odată ajunsă aici, să nu istorisesc o întîmplare care m-a impresionat foarte mult. Cavalerul Legard, dezolat de perspectiva de a rămîne singur cu soția sa, deveni și mai morocănos ca de obicei ; eram, pur și simplu, indignată, fiindcă femeia era deosebit de bună cu mine, atît cît putea ea să fie. Într-o seară, ne aflam amîndouă pe aceeași bancă, într-o trăsurică pe care o conducea el. De cealaltă parte a lacului, soarele apunea într-o asemenea splendoare de lumină, încît și eu, și cavalerul Legard ne-am simțit atît de profund impresionați, că ne-a pierit pînă și graiul. În sfîrșit, el se adresă soției sale, privind-o cu ochii săi inteligenți și strigînd entuziasmat :

— Ce minunat apus de soare !

— Nu m-aș mira ca mîine să plouă, spuse ea.

El se întoarse, fără să mai adauge un cuvînt, dar gata să explodeze, de parcă ar fi stat pe o bombă. Deși eram încă o copilă, mi-am dat seama cît de nepotrivite erau aceste două ființe ; în acea clipă, mila mea a fost mult mai mare pentru tiran decît pentru victimă.

Iată-mă ajunsă și la un caz atît de ciudat pentru o inimă omenească, încît nu pot să nu-l povestesc. Acel Bermont — pe care l-am lăsat mai înainte catîrgiu improvizat — primind la Roma de la niște prelați, prieteni de-ai tatălui meu, o medalie pe care scria : *„Fidelului Bermont“*, odată sosit în Anglia, fu cuprins — după cum ne mărturisi — de „dorul de țară“. Îl anunță deci

pe tata că nu-și mai găsea locul din pricina copiilor săi despre care nu mai știa nimic, că trebuia să plece neapărat în Franța, că moartea lui Robespierre îl ajuta să-și realizeze planul. Tata îi spuse :

— Du-te, dragul meu. Știi ce bani mai am, așa că iată, îți dau un sfert din ei. Dacă n-ai să ai altceva mai bun de făcut, după ce-ți vei vedea copiii și te vei liniști, te poți întoarce cînd vrei !

— Vă mulțumesc domnule marchiz, dar n-am nevoie de bani, am tot ce-mi trebuie !

După care, plecă. Bermont cîștigase la loterie, cu cîțiva ani înainte de Revoluție, o mie de scuzi pe care-i încredințase tatei. Mai tîrziu, ceruse înapoi banii la care avea grijă să adauge la fiecare trimestru leafa ce i se cuvenea. Registrul de socoteli, unde toate aceste operații fuseseră consemnate, rămăsese la el. Îl luase odată cu puținele obiecte de valoare care-i mai rămăseseră tatei. Dar treaba asta n-a observat-o nimeni, vreme îndelungată. Înapoindu-se de la Londra, tata o lăsase pe mama acolo doar cu negresa ei. Într-o seară însă, mama o strigă zadarnic. Cei din jur se agitară, o căutară ; în sfîrșit, descoperiră că fugise împreună cu Bermont, reîntors special din Franța pentru a o lua cu el. Se îndrăgostise nebunește de ea și plănuiseră totul, în cel mai mic amănunt ; și asta, sub ochii încrezători ai nevestei sale care nu s-a îndoit o clipă de fidelitatea lui.

La puțină vreme după această ispravă, în vreme ce ne aflam la Londra, doi oameni intrară în salonul unde lucram alături de mama ; ea stătea întinsă pe canapea. Tata ne citea ceva. Cei doi oameni veniseră să-l aresteze, la cererea lui Bermont ; îl urcară într-o trăsură și-l duseră la închisoare. Vă închipuiți dezolarea noastră. Trebuia să-și procure niște garanți. Mama, care nu-și părăsise șezlongul de trei luni de zile, se făcu luntre și punte să-i găsească. După cîteva ceasuri, reuși. Totuși, tata petrecu noaptea la închisoare. Bermont reclama mii de scuzi, plus dobînzile și leafa lui și a soției

sale de cînd plecaseră din Franța. Totul se ridica la o adevărată avere pentru un biet emigrant. Registrul de conturi, care ar fi fost cea mai bună dovadă în ceea ce privea punctualitatea cu care fuseseră plătiți cei doi servitori, se afla în posesia lui Bermont. Oamenii legii trecură peste sila pe care o simțea tata și-l determinară să nege în întregime datoria. Pentru a dovedi această datorie, Bermont n-avea altă posibilitate decît să recurgă la dobînzile care însă îi fuseseră plătite în mod regulat. Era deci obligat să arate registrul de socoteli. Trebui să-l arate, renunțînd la o parte însemnată din pretențiile sale și dîndu-și pe față reaua credință ; numai că acum nu mai avea ce pierde nici față de el, nici față de ceilalți. Se purtă cu o insolență și cu o bădărănie fără pereche, acceptînd să fie confruntat cu vechiul său stăpîn pe care-l tîrîse în închisoare, fără ca măcar să fie cît de cît tulburat. Explice cine poate această bizară anomalie. Acest om, în timpul celor douăzeci și cinci de ani de devotament și fidelitate, în împrejurările cele mai compromițătoare, să fi jucat un rol pentru care trăgea nădejde la o răsplată considerabilă și pierzînd această nădejde să-și fi dat arama pe față ? Ori firea i s-a schimbat peste noapte și patima a pus stăpînire pe inima lui pînă atunci atît de cinstită ? Îmi este cu neputință să-mi dau seama. Biata lui nevastă fu disperată. Căci în afară de nedreptățile săvîrșite, mai avea a se plînge și de infidelitatea lui.

Pentru a pune capăt acestei aventuri, voi spune doar că a luat-o cu sine pe tînăra negreasă la Dole unde a făcut niște speculații financiare care au dat greș. A părăsit-o, lăsînd-o cu doi copii mici în poală. Femeia a încercat să muncească pentru a-și hrăni copiii. Neizbutind, i-a luat într-o seară de mînă și i-a dus la un leagăn. Trecură cîteva zile în care n-o mai văzu nimeni. În sfîrșit, se întoarse acasă, unde muri, pur și simplu, de foame. Nu s-a plîns niciodată nimănui și n-a cerut ajutor de la nimeni. Doar atît că ducîndu-și copiii la

leagăn, le-a rugat pe surori să aibă milă și grijă de ei, iar cînd a plecat, a strigat :

— Ei nu sînt vinovați cu nimic !

Această biată fată, care era atît de frumoasă cît îi îngăduia pielea ei de abanos, avea un suflet cu totul deosebit și merita o soartă mai bună.

Capitolul III

Șederea la Londra. — Portretul meu la cincisprezece ani. — Felul meu de a trăi. — Domnul de Calonne. — Asprimea unui legiuitor. — Societatea emigranților. — Preoții francezi. — Misiunea domnului de Frotté. — Baronul de Roll. — Episcopul de Arras. — Contele de Vaudreuil. — Marchiza de Vaudreuil. — Doamna de La Tour. — Căpitanul d'Auvergne. — Abatele de La Tour. — Doamna de Serant. — Domnul duce de Bourbon. — Societatea creolă.

Silită de a mă afla adesea pe scena despre care voi vorbi, cred că ar trebui să spun, mai întîi, cum arătam pe atunci.

Mai serios și mai solid instruită decît majoritatea persoanelor de vîrsta mea, cu un gust destul de rafinat și cu multe și variate cunoștințe în literatura a trei limbi pe care le vorbeam cu aceeași ușurință pe toate, nu știam, în schimb, nimic despre ceea ce se numește „lume“, unde niciodată nu mă simțeam la largul meu. Fără a fi frumoasă, aveam o figură plăcută. Ochii mici, dar vioi și foarte negri, însuflețeau un ten demn de remarcat chiar și în Anglia. Buze proaspete, dinți foarte frumoși și o clădăraie de păr de un blond-cenușiu ; gîtul, umerii, pieptul, toate bine făcute ; picioarele mici. Dar toate astea mă linișteau prea puțin, din moment ce brațele și mîinile îmi rămăseseră roșii, din pricina frigului pe care-l îndurasem cînd trecusem prin Saint-Gothard ; și vă rog

să mă credeți că mă simțeam îngrozitor de prost din cauza acestui lucru.

Nu știu cînd am descoperit că totuși eram frumoasă, dar, oricum, asta s-a întîmplat la o bună bucată de vreme după ce-am sosit la Londra. Exclamațiile oamenilor simpli, de pe stradă, au fost primele semne care mi-au atras atenția asupra acestui lucru : „Ești mult prea frumoasă, ca să nu te măriți !“ îmi spusese odată un căruțaș, aranjîndu-și cochet părul. Sau : „Ei bine, află că dacă ai să mai plîngi, n-ai să fii niciodată ca doamna asta frumoasă !“ o asigura o precupeață, care vindea mere, pe fiică-sa. „Domnul să-ți binecuvînteze chipul atît de frumos, căci e o plăcere să se uite omul la dumneata !“ strigase odată un hamal cînd trecuse pe lîngă mine.

In rest, e cît se poate de adevărat că aceste omagii, așa cum se întîmplă de obicei, nu m-au izbit decît atunci cînd nu le-am mai auzit. Nu știu dacă toate femeile simt la fel, dar pe măsura ce le auzeam începusem să țin seama de ele. Deci primele cuvinte de laudă au fost cele ale trecătorilor, apoi cele pe care le auzi străbătînd anticamerele, apoi cele pe care le culegi din locurile publice. Cît despre omagiile din saloane, făcute cu oarecare eleganță, trăiești o bucată bună de vreme în virtutea lor.

Ca să revin la tinerețea mea, eram de o atît de mare timiditate, încît roșeam ori de cîte ori mi se adresa cineva sau se uita la mine. Or, această treabă nu e prea plăcută. Ea constituie o adevărată suferință, iar eu o împingeam atît de departe, încît lacrimile mă sufocau adesea, fără nici un alt motiv decît un exces de încurcătură pe care nimic nu-l justifica. Cu o astfel de fire, mă resemnasem destul de ușor să nu mai părăsesc odaia mamei și mai ales căpătîiul patului ei unde acum zăcea mai tot timpul. Nu ieșeam decît foarte rar, ca să mă plimb împreună cu tata. Singurele mele distracții erau să joc șah cu un medic bătrîn sau să ascult ce discutau cei cîțiva bărbați care mai veneau pe la tata. Printre

aceștia, se numără și domnul de Calonne, căruia începuse să-i placă atît de mult casa noastră, încît stătea mai mult la noi decît la el. Ascultam cu lăcomie povestirile relatate cu interes și grație, cînd iată că am băgat de seamă că același eveniment era istorisit de el în mod cu totul diferit și că nu spunea aproape niciodată adevărul. Am început deci să-l disprețuiesc profund și abia dacă mai catadicseam să-l ascult. Deși cu o minte și cu niște calități cu totul deosebite, nu făcea decît boacăne și prostii. În vreme ce era pe cale să le săvîrșească, nu voia să asculte de sfatul nimănui : dădea buzna, se năpustea cu capul înainte și pînă nu săvîrșea prostia nu se lăsa. După asta, înainte de a simți pe pielea lui urmările, le prevedea, se învinovățea, se condamna și abandona hotărîrea pe care-o luase, cu o docilitate care nu se putea compara decît cu încăpățînarea din ajun.

În epoca despre care vă vorbesc, era certat cu toată lumea (pînă și cu domnul conte de Artois, pentru care se ruinase), plin de datorii, trăind sub protecția ambasadei Spaniei unde ceruse să fie atașat pentru a evita arestarea, dar trăind atît de vesel și de plin de vervă ca și cum s-ar fi aflat în cea mai grozavă situație din lume. Iată, în legătură cu acest lucru, o mică întîmplare care ne ajută să ne facem o idee despre aviditatea oamenilor de legi din Anglia. Se afișase la Primărie lista persoanelor care — atașate pe lîngă diverse legații — nu puteau fi arestate pentru datorii. Spania era pe atunci în ceartă mare cu Anglia. Ambasadorul spaniol plecase ; lista rămăsese totuși afișată, dar putea fi smulsă în orice clipă, și aruncată. Domnul de Calonne se ducea zilnic la Primărie ca să se asigure că lista rămăsese la locul ei. Într-o zi, se întîlni cu un legiuitor, un om de treabă pe care-l văzuse în multe alte locuri.

— Ce faci, domnule, în cartierul ăsta îndepărtat ?

Domnul de Calonne îi spuse despre ce era vorba.

— Nu te mai deranja să vii pînă aici, eu trec zilnic prin sala asta ca să mă duc la tribunal ; îți făgădu-

iesc să mă uit la listă şi să te anunţ de îndată ce va surveni vreo schimbare.

Domnul de Calonne se pierdu în mulţumiri şi nu se mai gîndi la nimic. Lunile trecură şi, o bună bucată de vreme, nici măcar nu se mai gîndi la listă. Între timp, avu de rezolvat o mică afacere pentru care apelă la binevoitorul său amic. Pe nota de plată pe care o primi, citi stupefiat : „*item* pentru a fi cercetat dacă numele domnului de Calonne a rămas pe lista legaţiei Spaniei, cincisprezece şilingi ; *item* etc., etc.". Suma se ridica la două sute de lire sterline. Domnul de Calonne se înfurie, dar fu bun de plată sau, ca să fim cinstiţi, adăugă şi această sumă la celelalte datorii.

N-am dus niciodată viaţa de emigraţie, dar am văzut-o destul de îndeaproape pentru a păstra despre ea nişte amintiri pe care e foarte greu să le pui în ordine, atît sînt de disparate. Îţi venea să lauzi pînă la înduioşare aceleaşi persoane a căror superficialitate, lipsă de judecată şi urîţenie sufletească, te făceau să te revolţi. Femei din cea mai înaltă societate, lucrau zece ore pe zi, ca să-şi poată hrăni copiii. Seara, se împopoţonau, se strîngeau laolaltă, cîntau, dansau şi se distrau pînă după miezul nopţii. Asta era partea frumoasă a lucrurilor. Partea urîtă consta în faptul că se ponegreau, denigrîndu-se în ceea ce privea munca pe care o prestau, plîngîndu-se că una dădea un randament mai bun ca cealaltă, comportîndu-se mult mai urît decît muncitoarele de profesie. Amestecul dintre vechile pretenţii şi lipsurile prezente, era dezgustător.

Am văzut-o pe ducesa de Fitz-James, într-o casă din împrejurimile Londrei, păstrîndu-şi vechile maniere şi invitînd la masă pe toţi cei pe care-i cunoştea. Asta după ce se înţelesese cu toţi invitaţii ca, după ce se ridicau de la masă, fiecare să pună cîte trei şilingi într-o ceaşcă aşezată pe şemineu. După ce toată lumea pleca, ducesa nu numai că număra banii, dar dacă vreunul avea prostul obicei să pună în ceaşcă doar o jumătate de guinee

în loc de trei şilingi nu se lăsa pînă ce nu-l dibuia şi pînă nu-i zicea vreo două, pe un asemenea ton, încît îţi lua piuitul. Asta n-o împiedica, ba dimpotrivă, socot că o ajuta să trăiască într-un oarecare lux.

Am văzut-o pe doamna Léon şi toată acea societate cheltuind cu nemiluita, dar cînd se duceau undeva, femeile coafate şi împopoţonate, se cocoţau pe imperiala diligenţei, spre indignarea fără margini a burgheziei engleze, care nu s-ar fi urcat acolo nici s-o omori. Aceleaşi doamne frecventau parterul Operei unde nu se aflau decît femei întreţinute de care nu se deosebeau cîtuşi de puţin. Moravurile erau şi mai libere decît înainte de Revoluţie, iar acele forme, care dădeau o oarecare spoială de graţie imoralităţii, acum nu mai existau. Contele Louis de Bouillé, intrînd beat, într-un salon, se aşeză lîngă ducesa de Montmorency, apoi o trase lîngă sine şi pe ducesa de Châtillon, răspunzîndu-i persoanei care-l rugase să se poarte civilizat :

— Ei nu zău, ce tot spui ? Nu sînt pe moşia mea ? şi le luă de talie pe cele două doamne.

Un asemenea ton nu era rezervat exclusiv numai domnului de Bouillé. Aproape toată lumea trăia ca în familie, fără ca Biserica să mai fi fost chemată să binecuvînteze acele legături. Încurcăturile băneşti, nevoia de a se asocia ca să trăiască, slujeau drept motiv unora sau drept pretext altora. Şi apoi, din moment ce nimeni nu gîndea nimic rău, totul era iertat. Nu exista nici o altă intoleranţă, dar aceasta era deplină. Am văzut astfel de lucruri, nu însă într-un număr prea mare. Masa emigranţilor ducea o viaţă ireproşabilă ; şi era firesc să fie aşa : căci din epoca aceea, a şederii lor prelungite în Anglia, şi-a schimbat şi poporul englez părerea proastă pe care-o avea despre poporul francez. În ceea ce priveа părerile politice, ele erau o culme a lipsei de judecată. Pînă şi părerile emigranţilor care duceau o viaţă dintre cele mai austere, erau cum nu se poate mai absurde. Toate persoanele care închiriau un apartament

mai mult de o lună, erau prost-văzute; era mult mai bine să-l închiriezi cu săptămîna, acest lucru însemnînd că erai sigur că te puteai întoarce dintr-o clipă într-alta, înapoi, în țara ta.

Tata închiriase, pe trei ani, o căsuță în foburgul Brompton. Cei din jur și începuseră să clevetească întrebîndu-se dacă mai avea ceva de pierdut...

N-ar fi drept, vorbind despre emigranți, să trec sub tăcere purtarea clerului. Ea a fost de așa natură încît și-a cîștigat stima și venerația poporului englez, prea puțin dispus să-i favorizeze pe preoții papistași. Fiecare familie burgheză sfîrșise prin a-și avea abatele ei, de predilecție francez, care-i învăța pe copii să vorbească franțuzește, asistați adesea și de părinții acestora. Reuniți în colegii, unii dintre acești preoți se ocupau de mici negustorii din care trăiau sau veneau în ajutorul celor infirmi sau bătrîni. În ciuda dorinței de a face prozeliți, au fost destul de înțelepți pentru ca nimeni să nu reclame așa ceva, și nu-mi aduc aminte să fi auzit de nici un fel de plîngere împotriva vreunui preot în toată perioada de timp cît a durat exilul. Această comportare le-a atras aproape un fel de venerație care s-a soldat cu unele rezultate de-a dreptul mișcătoare. De pildă, cei care aveau sarcina de a aproviziona micile lor colonii, se duceau vinerea la Billingsgute, cu șilingul în mînă, unde negustorii de pește le umpleau coșurile. Aveau delicatețea — remarcabilă pentru niște oameni atît de simpli — de a lua șilingul și de a le da preoților marfă în valoare de zece sau doisprezece șilingi. Bieții preoți francezi se minunau ce cumpărături pot face cu un singur șiling. Această ciudată tranzacție comercială se reînnoia în fiece vineri și asta timp de ani de zile. Oamenii din Billingsgute aveau impresia că acești preoți le purtau noroc.

Nefericita expediție din Quiberon avusese loc cu mult timp în urmă, în niște împrejurări deplorabile, și

fusese nefastă pentru toți cei care luaseră parte la ea. Șederea în insula d'Yeu a constituit cea mai mare rușine pentru înalta aristocrație. Dealtfel, domnul de Vauban ne-a lăsat o descriere foarte amănunțită a acestei întîmplări.

Domnul de Frotté, fratele generalului, a venit la Londra. Misiunea sa era să-l avertizeze pe contele de Artois că Vandeea era pierdută dacă nici unul dintre prinți nu se ducea acolo s-o ajute. Nu știu cine l-a adus pe domnul de Frotté la mama; știu însă că începuse a veni foarte des. Negocierile sale trenau, căci mai mult se amuza făcînd glume decît treabă serioasă. În sfîrșit, după ce anunță că trebuie să plece, ceru un răspuns categoric. L-am văzut sosind la mama, cu mutra unui om disperat. Indignarea lui depășise orice limită. Iată ce anume ne-a povestit:

Domnul conte de Artois îl primise, înconjurat de ceea ce numea el „Consiliul său", adică episcopul de Arras, contele de Vaudreuil, baronul de Roll, cavalerul de Puységur, domnul de Theil și alți cîțiva, căci erau opt sau zece (notați că însărcinarea domnului de Frotté, care pleca a doua zi, era secretă). Domnul de Frotté vorbi despre situația din Vandeea. Fiecare din cei de față ridicară tot felul de obiecțiuni; pînă la urmă, hotărîră că prezența contelui de Artois, acolo, sigur că era necesară. Dar imediat începură a înșira dificultățile unei asemenea călătorii. Cum va trăi monseniorul de Artois fără valeți, bucătari, medici etc., etc., (noroc că în epoca aceea nu era vorba și de duhovnici). Totul fu dezbătut în amănunt. Contele de Artois părea destul de nepăsător și se arătă chiar gata să plece. Domnul de Frotté încheie, zicînd:

— Pot deci să-l înștiințez pe fratele meu, generalul, că monseniorul de Artois va fi acolo în cutare zi?

— Îngăduie-mi o clipă, zise baronul de Roll, cu accentul lui nemțesc; eu sînt căpitanul gărzilor monsenio-

rului și, prin urmare, răspund de persoana domniei sale. Domnul de Frotté mă poate asigura că nu-l paște nici o primejdie pe monseniorul de Artois ?

— Sîntem o sută de mii de oameni gata să ne dăm viața înainte de a cădea un singur fir de păr din capul monseniorului ! Și cu asta, cred că ți-am spus tot !

— Acum vă întreb pe dumneavoastră, domnilor, credeți că ar exista, în acel loc, suficientă siguranță pentru ca monseniorul să se hazardeze și să plece într-acolo ? Oare pot eu consimți la așa ceva ? adaugă baronul.

Toți susținură că nu, că mai mult ca sigur era cu neputință ca domnul de Artois să plece în Vandeea. După asta, contele ridică ședința spunîndu-i domnului de Frotté că-i dorea drum bun și că-i părea nespus de rău că trebuia să renunțe la un lucru despre care își dădea și el, probabil, seama că era cu neputință de realizat.

Domnul de Frotté, la început uluit, apoi mîniat, izbi cu pumnul în masă și strigă, înjurînd, că nu merita ca atîția oameni curajoși să-și riște viața pentru el și familia regală. De la acea ședință, venise direct la noi ; era încă atît de furios, încît nu se putu abține să nu ne povestească și nouă tot ce se petrecuse, în amănunt, cu atîta patimă, mînie și indignare, care mă impresionară de așa natură, încît am să-mi aduc întotdeauna aminte de această scenă. Probabil că în urma acelor lucruri pe care le comunicase fratelui său, acela avusese curajul să-i scrie lui Ludovic al XVIII-lea acea faimoasă scrisoare care începea astfel : *„Sire, lașitatea fratelui vostru a făcut să pierdem totul !“*

Ei bine, lucrurile n-au stat chiar așa. Sigur, contele de Artois nu făcea parte dintre acei oameni curajoși care se aruncă — cu capul înainte — unde e primejdia mai mare ; dar dacă cei din jur l-ar fi îndemnat să se ducă, poate că pînă la urmă s-ar fi dus, deși n-ar fi făcut cine știe ce ispravă. Să nu fim chiar atît de aspri cu el. Să ne uităm puțin în jurul nostru și vom vedea ce influență exercită puterea și succesul asupra oamenilor. Ministrul, la cîteva luni după ce se instalează, femeia frumoasă, artistul de mare talent, bărbatul la modă nu poartă cu toții jugul lingușelii ? După atîtea laude nu încep să se creadă, în mod sincer, niște ființe aparte ? Dacă numai cîteva clipe ale unei adulări fugare au un atît de prompt rezultat, de ce să ne mai mirăm că niște prinți — cărora li se insuflă încă din leagăn ideea importanței lor, precum și faptul că sînt niște ființe privilegiate — săvîrșesc tot felul de lașități ce derivă din sminteala de a se crede niște persoane deosebite, și că prima datorie a fiecăruia dintre noi este să avem grijă de ele ? Sînt convinsă că într-adevăr contele de Artois i-a arătat domnului de Frotté imposibilitatea de a-și risca pielea și că acest argument i s-a părut de necontestat. Cînd le spunem prinților că am fi fericiți să ne dăm viața pentru ei, treaba asta pare un fel de formulă cum ar fi de pildă „sînt cel mai umil servitor al domniei voastre“, cu care încheiem de obicei, o scrisoare ; numai că ei o iau cît se poate de în serios și socot că e într-adevăr o cinste pentru noi să ne dăm viața pentru ei. Credeți că asta e numai vina lor ? Nu, în primul rînd e vina celor din jurul lor, care le-au insuflat asemenea idei, întotdeauna și sub toate regimurile.

Nici uneia dintre persoanele care-l înconjurau pe contele de Artois nu-i păsa de o expediție aventuroasă, al cărui insucces n-avea să le aducă decît oboseală și lipsuri crunte. În plus, baronul de Roll a fost — în această împrejurare — unealta doamnei de Polastron. Dragostea ei sinceră, dar prost înțeleasă, față de contele de Artois, nu-i inspira, de fapt, temeri decît pentru siguranța contelui, fără să aibă în vedere și gloria lui. Episcopul de Arras, arogant și violent, extrem de ocupat cu intrigile pe care le țesea împotriva Curții lui Ludovic al XVIII-lea (căci cei doi frați se dușmăneau pe față, și agenții lor încercau tot timpul să le dejoace planurile), episcopul de Arras, zic, se temea de vreun tertip menit să-l smulgă pe conte din mîinile sale și să-l dea pe mîi-

nile militarilor, cu atît mai mult cu cît în acea epocă prinţul nu manifesta nici cea mai mică predilecţie pentru preoţi. Iar episcopul n-avea într-adevăr în el, nimic de oştean.

Domnul de Vaudreuil — iubitul despotic şi atotputernic al ducesei de Polignac — devenise soţul supus al unei tinere verişoare ale sale, cu care se însurase în timpul emigraţiei şi a cărei conduită — căci fata nu prea avea măsură — ar fi putut să-l facă de rîsul tuturor dacă ar fi aflat că trăieşte cu doamna de Polignac. L-am văzut destul de des pe contele de Vaudreuil, la Londra, fără să-i fi descoperit niciodată distincţia de care contemporanii săi făceau atîta caz. Fusese unul dintre corifeii acelei şcoli a exagerării, care-şi făcuse apariţia înainte de Revoluţie, pasionîndu-se pentru toate fleacurile şi rămînînd rece în faţa lucrurilor mari. Datorită banilor pe care-i lua din visteria regală, devenise un fel de Mecena al unor Vergilii oarecare, care-l ridicau în slăvi, în cupletele lor. La doamna Lebrun, era gata să-şi dea duhul, de admiraţie, în faţa cîte unui tablou, şi-i proteja pe artişti. Se bătea pe burtă cu ei, păstrîndu-şi aerele de măreţie pentru salonul doamnei de Polignac şi ingratitudinea pentru regină, pe care l-am auzit bîrfind-o fără ruşine. Aflat în emigraţie şi îmbătrînind, nu-i mai rămăsese decît ridicolul unor pretenţii şi laşitatea de a-i vedea pe iubiţii soţiei sale întreţinîndu-i casa şi umplînd-o pe nevastă-sa de cadouri, pe care ea pretexta tot timpul că le cîştigase la loterie. Din păcate, doamna Vaudreuil nu putuse deprinde, în propria-i familie, maniere delicate. Mama ei, o provensală bătrînă, care nu era lipsită de o oarecare abilitate, nu-i dădea nici un exemplu în acest sens. Iată, de pildă, o întîmplare, dintr-o mie altele.

În timpul campaniei prinţilor, unul dintre prietenii ei plecînd la oaste, i-a lăsat în păstrare o pungă cu două sute de ludovici.

— Dacă trăiesc, i-a spus, am să vin să ţi-i cer. Dacă mor, te rog să-i dai fratelui meu !

Prietenul se întoarse teafăr şi sănătos. Prima lui grijă fu să alerge la mama doamnei de Vaudreuil. Dar ea nu scoase o vorbă despre bani. Puţin cam timid, tînărul nu îndrăzni să ia el iniţiativa. În sfîrşit, după mai multe vizite, se hotărî să-şi ceară banii.

— Vai, dragul meu, mă tem că n-a mai rămas mare lucru din ei, îi spuse ea cu accentul ei provensal.

Şi fără să fie cîtuşi de puţin încurcată, îi întinse punga în care nu se mai aflau decît doisprezece ludovici. Vă închipuiţi că o astfel de persoană nu-şi putea creşte fetele în principii prea severe. Toate au fost nişte profitoare. Una dintre ele, doamna de La Tour, îşi urmase soţul la Jersey, unde oastea din care făcea parte se afla în garnizoană. În acea epocă, guvernatorul insulei era un oarecare d'Auvergne, căpitan în marina engleză, care avea pretenţia că se trage din familia de Bouillon. Domnul d'Auvergne deveni foarte intim cu doamna de La Tour, care începu a face onorurile casei guvernatorului. Ofiţerii, malițioşi, îi spuneau, între ei, doamna de La Tour d'Auvergne ; femeia acceptă numele şi de atunci atît ea, cît şi soţul, cumnaţii şi copiii ei, renunţară la vechiul nume Paulet şi-l luară pe cel d'Auvergne. Mai tîrziu, sprijinindu-şi această pretenţie pe nişte acte pe care căpitanul d'Auvergne — ce murise fără a avea urmaşi — i le lăsase ei, doamna se stabili în Franţa şi susţinu că se trage din vechea familie de la Tour d'Auvergne ; evident, nu cîştigă nimic, dar alianţa cu acea veche familie nici nu-i fu contestată de nimeni. În această treabă, a fost ajutată şi susţinută de fratele ei, abatele de La Tour, un intrigant fără pereche. În vremea despre care vă vorbesc era secretarul intim şi devotatul fără margini al episcopului de Arras, şi tuna şi fulgera împotriva tuturor emigranţilor care se reîntorceau în Franţa. Într-o bună dimineaţă, dispăru fără să avertizeze pe nimeni, iar după cincisprezece zile aflarăm că primul

consul îl numise titularul episcopiei din Arras. Mînia patronului și predecesorului său nu mai cunoscu margini împotriva acelui „popă ticălos".

Aș putea scrie pagini întregi despre această familie de Vaudreuil, dar ar fi prea puțin amuzante, dacă nu chiar plictisitoare. Trebuie totuși s-o absolvim de toate aceste cusururi pe doamna de Serant-Walsh, fiica mai mare, persoană plină de calități, care a fost una dintre primele doamne de onoare ale împărătesei Joséphine. Era deosebit de instruită, foarte spirituală și împăratului îi plăcea să discute cu ea, în vremea în care mai avea încă obiceiul să mai stea de vorbă cu lumea. Ea și doamna de Rémusat îi spuneau adesea unele adevăruri foarte utile atît pentru el, cît și pentru alții.

Creditorii contelui de Artois începură a deveni atît de îndrăzneți, încît acesta fu obligat să se refugieze între zidurile palatului Holyrood, la Edimburg, unde nimeni nu-l mai putea deranja. Locui acolo pînă ce apăru o hotărîre a Parlamentului englez în care se spunea că nimeni nu putea fi urmărit pentru datoriile contractate în străinătate. Așa că nici un prinț nu mai rămase la Londra, în afară de ducele de Bourbon care a pierit într-un mod atît de mizerabil, la Saint-Leu, sfîrșit, de altfel, demn de viața pe care a dus-o. Tatăl său, băgînd de seamă că fiului nu-i plăcea cîtuși de puțin șuieratul gloanțelor, îl expulzase din oastea lui Condé unde — între două generații de eroi — tînărul făcea de rîs numele de Condé. Nu era totuși un om rău ; era blînd din fire, dar ușuratic. Poate că purtarea lui se datora, în principal, unei timidități organice, care-l făcea să nu suporte situația lui de prinț ; nu se simțea bine decît printre oamenii de rînd, pentru care n-avea nici un fel de stimă. Înclinarea lui, mult prea mare, către sexul slab, împreună cu sila pe care o simțea pentru saloane, îl făceau să ducă o viață prea puțin onorabilă. Cînd era silit de vreo împrejurare cu neputință de evitat, să se afle într-o companie simandicoasă, suferea în mod

vizibil. Avea totuși un chip frumos, cu trăsături nobile, iar gesturile sale — deși vădeau clar încurcătura în care se afla — erau totuși pline de distincție. O legătură intimă, cu tînăra contesă de Vaudreuil, îl obligă o vreme să frecventeze înalta societate, fără să se simtă însă vreodată la largul său. Se ducea, totuși, parcă cu ceva mai multă plăcere decît în altă parte, în așa zisa societate creolă. Această societate era alcătuită din persoane ale căror locuințe nu fuseseră chiar atît de devastate încît să nu se mai poată sta în ele. Negustorii din Londra le făcură, la început, unele înlesniri, dar cînd văzură că n-aveau să mai fie plătiți, încetară. Această mică societate era de fapt cea mai năpăstuită dintre toți emigranții. O oarecare doamnă de Vigné era cea mai bogată dintre toți. Își dădea aere de mare proprietăreasă, îi spunea ducelui de Bourbon „vecine", pentru că locuia pe strada ei și era îndeajuns de vulgară ca să încerce să se pună bine cu el. Ea a fost cea care i-a răspuns unui englez cînd acesta a întrebat-o dacă era creolă :

— Da domnule, și încă dintre cele autentice.

Fiica acestei doamne, foarte frumoasă și foarte amabilă, era curtată de cei mai distinși dintre emigranți ; dar iată că morile aflate pe domeniile devastate, încetară să mai macine și deci să mai producă, așa că pînă la urmă, fata fu mai mult decît fericită să se mărite cu consulul Angliei la Hamburg. Domnișoara de La Touche, fiica doamnei Arthur Dillon și domnișoara de Kersaint, amîndouă bogate, avînd pămînturi întinse în Martinica, erau cele mai curtate. Prima se mărită cu ducele de Fitz-James, cea de a doua, cu ducele de Duras. Mai tîrziu, am devenit prietenă bună cu amîndouă, așa că voi mai vorbi despre ele.

Capitolul IV

Concert de dimineață. — Generalul de Boigne. — Căsătoria mea. — Firea domnului de Boigne. — Prinții de Orléans. — Con-

tele de Beaujolais. — Domnul duce de Montpensier. — Ducele de Orléans. — Neplăceri domestice. — Călătorie în Germania. — Hamburg. — München. — Reîntoarcerea la Londra. — Povestea lady-ei Mary Kingston.

Nu voi istorisi romanul vieţii mele, căci fiecare îl are pe al său, şi dacă ai talent şi respecţi adevărul, poţi realiza un lucru interesant ; din păcate, eu n-am talent. Aşa că nu voi spune despre mine decît ceea ce este absolut necesar, ca să puteţi înţelege de la cîte ferestre am asistat la spectacolele pe care voi încerca să le descriu şi cum de am ajuns la acest lucru. Pentru asta, e nevoie să intru în unele amănunte privind măritişul meu.

Simţindu-se mult mai bine, mama ţinu să mă distrez. Îl reîntîlnise la Londra pe Sappio, fostul maestru de muzică al reginei Franţei. Veni deci la noi, mă puse să cînt, rămase încîntat de talentul meu şi-l cultivă cu mare zel. Soţia sa, o persoană micuţă şi foarte gentilă, era şi ea bună muziciană. Vocile noastre se potriveau atît de bine încît, atunci cînd cîntam împreună, geamurile şi oglinzile vibrau. N-am mai văzut aşa ceva decît atunci cînd cîntau doamnele Sontag şi Malibran. Acest lucru se bucura de un bun renume, mai ales printre artişti, pentru că era ceva rar. Sappio îşi aducea destul de des nevasta la mama. Încetul cu încetul, se obişnuiră să vină mai ales duminica dimineaţa, alcătuind pînă la urmă un fel de concert, improvizat de artiştii profesionişti şi de cei amatori. Auditorii se înmulţiră, moda îşi vîrî şi ea coada şi, după cîteva săptămîni, mamei îi fu nespus de greu să scape de nepoftiţii care veneau cu grămada la noi. Un oarecare domn Johnson, pe care-l vizitam uneori, îi ceru mamei îngăduinţa să aducă cu sine pe un nou-sosit din India ; omul cunoştea prea puţină lume şi era dornic de societate. Veni, apoi plecă fără ca

noi să-i fi dat prea mare atenţie. Trecură cîteva săptămîni. Străinul ne făcu o nouă vizită, se scuză că o entorsă îl împiedicase să vină mai curînd şi o rugă pe mama să poftească a doua zi să ia masa cu el ; după ce încercă să se eschiveze în fel şi chip, mama nu mai avu încotro şi acceptă. Dealtfel, nu veneau decît familia O'Connell şi familia noastră. Gazda îl rugă apoi pe domnul O'Connell să vină la noi a doua zi dimineaţă şi să mă ceară de nevastă, în numele lui. Mă apropiam de şaptesprezece ani. Nu mi se făcuse niciodată, pînă atunci, nici cel mai mic compliment. Nu cunoşteam altă dragoste, decît dragostea filială. Mama nu-şi găsea liniştea văzînd că resursele noastre, şi aşa destul de precare, erau pe terminate. Regina Neapolelui, alungată din statele sale, i-a spus că nu ştia dacă va mai putea să-i dea, în continuare, pensia pe care i-o fixase. Lamentările mamei mă impresionară totuşi mai puţin decît tăcerea tatei şi insomniile care-şi lăsaseră pecetea pe chipul lui. Eram deci sub aceste impresii, cînd domnul O'Connell sosi cu misiunea de a-mi propune mîna unui om care spunea că are o rentă de douăzeci de mii de ludovici pe an, care oferea trei mii de ludovici, drept venit soţiei sale şi care insinua că, neavînd pe nimeni pe lume, nu va avea nimic mai scump pe pămînt decît pe tînăra sa soţie şi familia ei.

I-am cerut un răgaz pînă a doua zi, deşi hotărîrea mea fusese luată. I-am scris un bileţel doamnei O'Connell ca s-o rog să mă invite să iau masa la ea — lucru care dealtfel se întîmpla destul de des — şi să-l anunţe şi pe generalul de Boigne să vină. Bineînţeles că a fost prompt la întîlnire ; am făcut greşeala — deşi eu o socot un lucru cinstit — să-i spun că nu simţisem nimic pentru el şi probabil că n-aveam să simt niciodată, dar că — dacă el voia să aibă grijă de părinţii mei asigurîndu-le existenţa — îi voi fi atît de profund recu-

noscătoare, încît mă voi mărita cu dragă inimă, cu el. Dacă acel sentiment îi era de ajuns, îmi dădeam consimțămîntul; dacă pretindea mai mult, eram prea cinstită ca să-i pot făgădui ceva, atît în prezent, cît și în viitor. El mă asigură că nu-și făcea nici un fel de iluzii că ar putea inspira altfel de sentimente. Am cerut ca cinci sute de ludovici din renta mea să-mi fie asigurați printr-un contract, care avea să fie semnat de părinții mei, odată cu contractul de căsătorie. Domnul O'Connell își asumă sarcina să redacteze aceste acte. Domnul de Boigne îmi spuse că atunci nu-mi va mai da rentă decît două mii cinci sute de ludovici. Am fost de acord, tăind scurt orice discuție și m-am reîntors acasă pe deplin satisfăcută.

Mama se simți puțin jenată că nu apelasem la ea într-un moment în care era vorba de soarta mea. I-am povestit ce anume făcusem. Și ea și tata, deși foarte mișcați, mă conjurară să reflectez bine. I-am asigurat că eram pe deplin mulțumită, și lucrul era adevărat în acel moment, căci eram animată de eroismul primei tinereți. Din punct de vedere al conștiinței, mă pusesem la adăpost, spunîndu-i acelui om că nu credeam că-l voi iubi vreodată. Mă simțeam în stare să-mi îndeplinesc îndatoririle pe care eram pe cale să le contractez și dealtfel totul era înlăturat de fericirea de a-mi scoate părinții din situația grea în care se găseau. Nu aveam în fața ochilor decît acest lucru și nu simțeam deloc că fac un sacrificiu. Mai mult ca sigur că la douăzeci de ani n-aș fi avut acest curaj, dar la șaptesprezece nu-ți dai seama ce înseamnă să-ți pui în joc viața. După douăsprezece zile eram măritată. Generalul de Boigne avea patruzeci și șapte de ani, eu șaptesprezece. Venea din India, cu o reputație onorabilă și cu o avere imensă făcută în slujba prinților mahrați. Viața sa nu prea era cunoscută și mi-a mințit ori de cîte ori l-am întrebat despre numele, familia și viața lui [1]. Cred că în acea epocă, dorea să rămînă așa cum arăta, adică onorabil. Adusese unele omagii unei foarte frumoase fiice a unui doctor. Ea le primise cu prea puțină bunăvoință sau cu o cochetărie care nu-i fusese înțeleasă. Ieșind într-o zi de la ea, își aminti brusc de tînăra — adică de mine — pe care o cunoscuse cu cîteva săptămîni mai înainte. Voi să-i dovedească acelei frumuseți disprețuitoare că o fată mult mai tînără, mai frumoasă, mai binecrescută, și dintr-o familie nobilă putea să-i accepte mîna. El mi-o oferi, iar eu am acceptat-o, spre nefericirea amîndurora. Dacă în acel moment, aș fi avut totuși o fărîmă de minte, dacă seducția averii nu mi-ar fi surîs o clipă, cred că n-aș fi avut curajul să-mi vîr capul în lațul pe care mi l-am pregătit cu mîna mea. Trebuie totuși să recunosc că, deși o copilă, nici un sentiment ușuratic n-a pus stăpînire pe inima mea, și că atunci cînd m-am văzut înconjurată de atîta lux, n-am simțit totuși nici o bucurie.

---

[1] Benoît Laborgne, s-a născut la 8 martie 1751, în Chambéry. Tatăl său era negustor de blănuri. La început, a urmat Școala de Drept; după studii temeinice la colegiul din orașul natal, s-a simțit atras către cariera armelor. A intrat deci într-un regiment irlandez aflat în slujba Franței apoi, în 1768, s-a mutat în regimentul Clark. Văzînd că avansarea e mult prea dificilă, trece — cu gradul de căpitan — într-un regiment grec aflat în slujba Caterinei, țarina Rusiei. În 1780 e luat prizonier și dus la Chio, apoi la Constantinopole unde rămîne prizonier șapte luni, pînă la încheierea păcii. Ajuns maior, își dă demisia din armată și pleacă în India. După o perioadă destul de grea, în care — ca să trăiască — e nevoit să dea lecții de scrimă, Benoît Laborgne este trimis de către lordul Hastings, guvernatorul Indiei, cu o misiune la prinții indieni. În 1793 îl găsim la Delhi. După o serie de încercări pe lîngă diverși prinți hinduși și după o serie de dificulți cu companiile din India, intră în slujba prințului Sindiah. Îi organizează acestuia armata după sistemul european, se bucură de mari succese și față de alți prinți indieni, este numit general al infanteriei, apoi guvernator al provinciilor cucerite, primind o cotă parte din tot ce capturează, izbutind astfel să adune o avere uriașă. În 1794, prințul Sindiah moare. După doi ani, Laborgne, acum generalul de Boigne, se reîntoarce

Domnul de Boigne nu era atît de bun, nici atît de rău cum te simțeai uneori înclinat să-l judeci după faptele sale. Provenind din burghezia cea mai de jos, fusese vreme îndelungată soldat. Nici azi nu știu cum a ajuns din legiunea irlandeză, aflată în slujba Franței, la elefantul de pe spinarea căruia comanda o oaste de trei mii de cipoi, alcătuită cu grijă de el, și menită să-l slujească pe Sindiah, șeful prinților mahrați, căruia această putere, organizată după tipicul european, îi asigura dominația în nordul Indiei.

Domnul de Boigne trebuie să se fi folosit de multă abilitate și șiretenie ca să poată părăsi India ducînd cu sine doar o părticică din bogățiile uriașe pe care le adunase acolo, părticică ce se ridica la mai bine de zece milioane de lire. Repeziciunea cu care trecuse de la gradul de soldat la cel de comandant, de la o sărăcie lucie la o avere imensă, nu-l făcuse niciodată să simtă frecușul societății ale cărei rotițe îl uimeau. Boala de care suferise,

---

în Europa și se însoară, în 1798, cu Adèle de Osmond, căsătorie din care nu rezultă nici un copil.

Făcut conte, locotenent-general și înmînîndu-i-se Marea Cruce de Saint-Maurice și Saint-Lazar, de către regele Sardiniei, generalul de Boigne devine binefăcătorul orașului natal. Ludovic al XVIII-lea, îl numește aghiotant, îl face cavaler al ordinului Saint-Louis și-i înmînează Legiunea de onoare. Moare la 21 iunie 1830, la Chambéry, unde i se ridică o statuie.

Instituțiile caritabile ridicate de general sînt numeroase: după ce a construit un teatru, a făcut numeroase străzi, a înălțat cîteva institute științifice, a ridicat un colegiu al iezuiților, a mărit considerabil spitalul, a creat un azil pentru bătrîni, un ospiciu pentru nebuni, un loc de refugiu pentru cei care nu puteau munci, a instituit numeroase burse pentru tinerii merituoși dar săraci și dornici să învețe fie carte, fie o meserie.

„Domnul de Boigne, scrie doamna Lenormand, a dat întotdeauna dovadă de multă considerație și respect față de soția sa și, atîta vreme cît a trăit, doamna de Boigne a petrecut în fiecare an cîteva săptămîni împreună cu el, fie la Buissonrond, fie la Chambéry; ori de cîte ori ea îi făcea cinstea de a-l vizita, el invita cît mai multă lume. Însăși soția lui n-a rostit numele generalului decît cu respectul datorat unui astfel de binefăcător." (N. ed. fr.).

îl obligase să folosească opiumul în cantități mari, care-i paralizau deseori și fizicul și psihicul. Îndelungata sa ședere în India adăugase geloziei sale înnăscute — de altfel firească la un om de vîrsta lui — acea gelozie crîncenă, specific orientală; pe lîngă toate astea, mai avea și o fire, cred că cea mai grosolană pe care bunul Dumnezeu a dat-o vreodată, vreunui muritor. Simțea nevoia să se facă nesuferit în aceeași măsură în care oamenii normali se străduiesc din toate puterile să placă. Voia să-și impună puterea pe care i-o conferea imensa lui avere și nu-i dăduse niciodată prin cap să și-o manifeste altfel decît jignindu-i pe cei din jur. Își insulta valeții; își jignea musafirii, dar de cele mai multe ori, victima proastei sale dispoziții eram eu, soția lui. Și deși era un om cinstit, loial în afaceri, deși — cu toată grosolănia lui — părea un om de treabă, totuși această bădărănie la care se adăuga îngîmfarea parvenitului, cel mai nesuferit dintre toate cusurile sale, toate astea îl făcuseră atît de antipatizat de toți, încît nici o ființă, din nici o clasă socială, nu se lipise de el, deși ajutase o mulțime de lume.

În epoca în care m-am măritat cu el, era destul de avar, dar dacă aș fi vrut, aș fi putut dispune cum mi-ar fi plăcut de averea lui. Cred că o femeie mai coaptă, mai abilă, care să știe să pună preț pe bucuriile pe care ți le oferă banii, și urmărind acel testament de care el tot vorbea întruna și pe care l-am văzut refăcîndu-l de vreo cinci-șase ori, s-ar fi putut alege cu o situație frumoasă. Dar ce puteam face eu, o fetiță de șaptesprezece ani, mult mai candidă și mai mîndră decît fetele de seama mea? Treceam din uimire în uimire văzînd cum bărbatul meu își dezvăluia, sub ochii mei, cele mai josnice și mai urîte patimi. Gelozia lui absurdă, exprimată în modul cel mai brutal, mă uluia, mă umplea de mînie și de dispreț. Avînd o situație strălucită, ofeream foarte des mese excepționale, și dădeam concerte minunate, la care bineînțeles că trebuia să cînt și eu. Domnul de Boi-

gne era, din cînd în cînd, foarte încîntat să arate lumii ce achiziție făcuse el : o foarte frumoasă păpușă, care se comporta ca un automat ! Dar nu peste mult, gelozia lui orientală îl apuca din nou ; furios că fusesem privită, admirată, ascultată, și aplaudată, mi-o trîntea de la obraz, în niște termeni mai mult decît cazoni.

Pe atunci erau la modă concertele, la care asistau persoanele cele mai distinse atît din Anglia cît și din străinătate. Adesea veneau și prinții de Orléans ; luau masa la noi, dar țepeni și plini de ei, fără să-și permită nici cea mai mică familiaritate.

Retrași toți trei într-o căsuță în Twickenham, din împrejurimile Londrei, trăiau cît se poate de modest, dar convenabil. Domnul de Monjoie, prietenul lor, alcătuia toată Curtea lor și îndeplinea funcțiile de gentilom de cameră, în rarele ocazii cînd era vorba de etichetă.

În ciuda silei de la început, în curînd am observat că ducele de Montpensier era tot atît de amabil pe cît era de cultivat și de distins. Iubea cu pasiune artele și muzica. Domnul duce de Orléans îi tolera orice din dragoste pentru el. Nimic nu era mai mișcător decît legătura dintre acești doi prinți și dragostea pe care o nutreau amîndoi față de fratele mai mic, domnul de Beaujolais. Acesta nu prea se sinchisea de afecțiunea lor. Era ușuratic, inconsecvent, n-avea nici o ocupație, și cînd s-ar fi putut și el emancipa, la Londra, călca în toate străchinile în care calcă de obicei toți tinerii pedanți. În ciuda chipului său încîntător, a înfățișării sale distinse, căpătase niște apucături atît de urîte, încît nu te simțeai deloc bine în compania lui. Oricine-l zărea cînd ieșea de la Operă, îl ocolea, temîndu-se să nu fie beat criță. Excesele și băutura îl făcură să se îmbolnăvească de piept ; domnul duce de Orléans l-a îngrijit ca o mamă, însă nu l-a mai putut salva. Dar am început să anticipez asupra evenimentelor. În epoca despre care vorbesc, domnul conte de Beaujolais era încă sub influența fraților săi și nu se știa despre el decît că promitea să arate bine.

Domnul duce de Montpensier era urît, dar atît de amabil și de grațios, manierele îi erau atît de distinse încît nici nu-i mai observai urîțenia. Ducele de Orléans avea un chip destul de frumos, dar n-avea nici urmă de distincție, nici în înfățișare, nici în comportare. Niciodată nu părea să se simtă la largul lui. Discuția cu el, deși extrem de interesantă, avea o anumită notă de pedanterie care nu i se potrivea unui om atît de tînăr. În sfîrșit, n-aș putea spune că mă încînta tot atît de mult cît fratele său cu care mi-ar fi plăcut să discut ceasuri în șir dacă aș fi cutezat.

După zece luni de căsnicie furtunoasă, domnul de Boigne îmi propuse într-o bună dimineață să mă readucă la părinții mei. Am acceptat, cu nespusă bucurie. Dar nu asta era și socoteala celor din familia mea, nici din societatea mea care voiau să profite din plin de pe urma milionarului, păsîndu-le prea puțin cine trăgea ponoasele. Așa că iată-mă dintr-odată și victima și martira celor mai odioase persecuții. Îi reproșasem mai ales, bărbatului meu, că mă avusese la șaptesprezece ani, că-mi spulberase toate iluziile cu care pășisem în lume, cu zece luni mai înainte. Numai că domnul de Boigne nu se îndură să-și lase din gheare prada, pe care acum începu a o regreta. Părinții mei, precum și persoanele cele mai distinse dintre emigranți, trecură de partea lui. Unul își asumă sarcina să mă spioneze, altul să-mi interogheze slugile. Cutare se lăuda că avea trecere la Roma și putea desface căsătoria. Altul, găsi că contractul de căsătorie era lovit de diverse nulități etc., etc. Se adunau acasă la soțul meu și mă tocau fără milă. Inventau tot soiul de murdării pe seama mea ; i le povesteau — unii în versuri, alții în proză — și le vindeau pe bani grei. În sfîrșit, toată lumea fu cumplit de pornită împotriva unei fete care abia împlinise șaptesprezece ani și pe care, în ajun, o copleșise cu lingușelile sale. Văzînd atîta jos-

nicie și răutate, pînă și domnul de Boigne s-a revoltat ; și-a ferecat punga și și-a închis casa. Am văzut mai tîrziu, în mîinile sale, unele scrisori, adevărate pilde de elocință împotriva mea, dovezile josnicelor servicii pe care i le făcuseră acei așa-ziși prieteni ai săi. Avusese grijă să păstreze numele persoanelor, sumele pe care le ceruseră și pe care le plătise. Acele sume erau de natură să-l facă să se umfle în pene, să-i satisfacă pe deplin orgoliul, constituind totodată o sîcîială în plus, arătîndu-mi-le. Imposibilitatea de a-l determina pe domnul de Boigne de a aranja în așa fel lucrurile încît să am și eu parte de puțină liniște, nerespectarea făgăduielilor pe care le făcea cum că-și va schimba purtarea față de mine, mîhnirea pe care o simțeam fiindcă eram nedreptățită de cei din jur, induși în eroare de agenți plătiți de soțul meu, m-au determinat să nu mă mai întîlnesc cu el decît după trei luni.

Nu voi intra în nici unul din amănuntele căsniciei mele. E de ajuns să știți că, disperat și crezînd că mă adoră atunci cînd eram despărțiți, sătul de mine și urîndu-mă cînd eram împreună, m-a părăsit „pentru totdeauna", de vreo cinci sau șase ori. Toate aceste despărțiri erau însoțite de scene care mi-au otrăvit tinerețea de care nu m-am bucurat cîtuși de puțin și care a trecut atît de repede încît aproape că nici nu mi-am dat seama.

În 1800 am făcut o călătorie în Germania. Am petrecut o lună la Hamburg unde emigranții erau cîrmuiți de sceptrul doamnei de Vaudémont. Cîteva stîngăcii nevinovate pe care le-am săvîrșit, scandalurile pe care le-au iscat — atît de mari încît era cu neputință să le treci cu vederea — pur și simplu m-au revoltat. De la Hamburg, m-am dus la Altona, apoi la München, populat pe atunci de rămășițele armatei lui Condé, unde am găsit exagerarea împinsă pînă la extravaganță. Începînd de atunci m-am obișnuit să nu fiu de părerea nimănui și să am întotdeauna propria mea părere. Îmi amintesc că am auzit susținîndu-se la München, inepția că emigranții

nu trebuiau să consimtă să se înapoieze în Franța decît cu condiția să li se restituie nu numai castelele, ci și mobilele în starea în care fuseseră cînd le-au părăsit. Cît privește restituirea bunurilor, dobîndirea drepturilor și satisfacerea tuturor pretențiilor, faptul devenise ceva de la sine înțeles. Poate că acele dorințe odată împlinite, i-ar fi dezamăgit, căci emigranții se obișnuiseră pînă într-atîta să tot repete că pierduseră rente de sute de mii de livre, încît ajunseseră să creadă pînă și ei acest lucru. Nu exista conac, oricît de amărît, pe care stăpînul său să nu-l regrete ca pe cine știe ce castel măreț. Am trecut prin Tirol, care mi s-a părut — după expresia prințului de Ligne — cel mai frumos coridor al Europei. Am făcut apoi un drum pînă la Verona pentru a le vedea pe surorile domnului de Boigne, a căror existență, pînă la urmă, mi-a mărturisit-o, apoi ne-am reîntors la Londra, unde am avut bucuria să-mi regăsesc părinții, de care această călătorie mă îndepărtase. Dacă nu mi-aș fi făgăduit să nu intru în amănunte, aș fi avut de istorisit foarte multe lucruri legate de amărăciunile și de ofensele pricinuite de manierele grosolane ale bărbatului meu. Folosesc cu bunăștiință cuvîntul „maniere", fiindcă aveam a mă plînge mai mult de forma decît de fondul felului său de a se comporta. După ce înduri zilnic astfel de dispoziții capricioase, care, dacă le-ai suporta doar din cînd în cînd, nu te-ar deranja, îți dai seama cît de mult îți poți amărî viața. Sîcîielile bărbatului meu mă deranjară atît încît să nu-mi mai rămînă lacrimi cu care s-o plîng pe cea mai bună prietenă a mea. Dragă Mary, povestea ta n-are nevoie de talente speciale ca să poată fi istorisită : e de-ajuns să fie veridică, așa că mă voi strădui s-o redau întocmai.

Murindu-i fratele, lady Kingston devenise o foarte bogată moștenitoare. Acel frate lăsase un fiu ; însurîndu-se însă prea tîrziu, copilul nu mai putuse fi legitimat. Mama, persoană interesantă, murise la nașterea

celui de al doilea copil, care se prăpădise și el. Tatăl lady-ei Kingston nu voise să recunoască niciodată căsătoria fiului său și nici pe copilul pe care acesta îl lăsase în grija surorii sale, lady Kingston. Această asprime mersese atît de departe, încît atîta vreme cît trăise bătrînul, lady Kingston fusese nevoită să-și ascundă interesul pe care i-l purta micului orfan și pe care-l crescu cu o grijă deosebită. De îndată ce intră în posesia averii, ea se preocupă de soarta tînărului Fitz-Gerald, căruia chiar propriul său tată îi lăsase puținul pe care-l avea ; lady Kingston îl ajută să intre în armată, îl sprijini, îi facilită căsătoria cu o tînără ce urma să capete o avere frumoasă apoi — lucru destul de rar în Anglia — instală această tînără pereche, într-o casă pe care conții de Kingston o aveau la Londra și unde nu locuiau niciodată. Lordul Kingston, om sălbatic și posac, nu-și părăsea domeniul din Irlanda unde trăia ca un despot. Lady Kingston avea o mulțime de copii ; grija educării lor o adusese cîțiva ani la rînd în capitală, unde familia Fitz-Gerald avea un cămin foarte plăcut. Soția era blîndă, atentă, soțul — prietenul, fiul, fratele ei. Micile domnișoare Kingston crescuseră pe genunchii lor. Lady Mary, fata cea mai mare, era una dintre persoanele cele mai încîntătoare pe care le-am întîlnit vreodată. Mama sa dorea s-o scoată în lume, dar ea refuza să iasă, preferînd să-și continuie studiile alături de surorile ei. Singura ei plăcere era să se plimbe pe jos ori călare, iar uneori cu brișca. Lady Kingston nu vedea nici un impediment ca domnul colonel Fitz-Gerald s-o însoțească. Acest obicei dura de cîțiva ani, dar lady Kingston nu băgase de seamă că, între timp, fetița de odinioară devenise o fată încîntătoare și că protectorul ei n-avea nici treizeci de ani. Dacă ai fi cercetat cu atenție toate portretele eroilor de roman pentru a extrage idealul de perfecțiune,cred că toți acei tineri ar fi fost cu mult sub ceea ce se putea spune despre tînărul colonel Fitz-Gerald. Chipul lui frumos, ținuta distinsă, fizionomia atît de blîndă și totodată

atît de expresivă, toate acestea nu făceau altceva decît să-ți întărească încrederea în însușirile sale sufletești, cu totul deosebite. Colonelul gărzilor era adorat atît de subalterni, cît și de camarazi.

Mary venea să petreacă dimineți întregi și uneori chiar și serile cu mine. Era însoțită întotdeauna de Fitz-Gerald ; mama ei făcea vizite, surorile stăteau cu guvernantele. Colonelul avea delicatețea s-o aducă, apoi venea s-o ia îndărăt, uneori cu brișca. De îndată ce rămîneam singure, ea avea întotdeauna cîte ceva de povestit despre calitățile colonelului ; dealtfel, nu-mi vorbea decît despre el. Eu eram mult prea tînără și prea inocentă pentru a bănui ceva. Mi se părea cît se poate de firesc să-i laude lui Fitz-Gerald niște calități care păreau, într-adevăr, admirabile. O iubeam mult pe Mary. Mă simțeam măgulită că prefera mica noastră casă din Brompton-Row, celei mai strălucite societăți din Londra. Colonelul, fără să fie muzician, avea o voce foarte frumoasă. Îl rugam să cînte împreună cu noi și rîdeam de ne prăpădeam cînd scăpa cîte un diez sau pocea cîte un cuvînt italienesc ; atunci se jura că ne va sili să cîntăm în galică, pentru a-și lua revanșa. Lady Mary se arăta gata să-i satisfacă dorința și de multe ori cîntau amîndoi, cum nu se poate mai frumos, vechi melodii irlandeze. Vai ! Ce n-aș fi dat ca acele seri atît de plăcute și care n-aveau alți martori decît pe mama și pe tata, să fi fost atît de nevinovate pentru cei doi sărmani tineri, cum erau și pentru mine ! Sînt convinsă că prima care s-a îndrăgostit a fost Mary. Ea s-a simțit puternic atrasă de el, iar Fitz-Gerald nu și-a dat seama de pericolul care-l pîndea.

Îmbolnăvindu-se unul dintre fiii săi, lady Kingston fu chemată pe neașteptate în Irlanda. Nevoind s-o expună pe Mary — a cărei sănătate era și așa destul de delicată — oboselii unei călătorii lungi și rapide, doamna Kingston plecă singură, rugîndu-l pe colonel să i-o aducă el pe Mary. Abia în această călătorie fatală își dădură amîndoi seama de patima care-i stăpînea. Zic „amîndoi“, fiindcă

sînt convinsă că Fitz-Gerald n-a sedus-o pe Mary, iar aceasta nu se gîndea să-l tîrască pe colonel în acel condamnabil abuz de încredere. Fitz-Gerald rămase în Irlanda atîta timp cît stătu şi lady Kingston acolo şi nu se reîntoarse la Londra decît odată cu ea şi cu fiica ei. In timpul acestei absenţe, avu loc măritişul meu. Eu îi scriam, dar ea nu-mi mai răspundea. După ce s-a reîntors la Londra, n-a mai vrut să vadă pe nimeni ; iar eu nu mă puteam duce la ea. Mă aflam în Europa cînd am primit vestea că se îmbolnăvise, iar profunda ei tristeţe o hotărî pe mama sa s-o trimită — ca să mai schimbe aerul şi să se mai distreze — la o prietenă a ei, lady Harcourt. Dar iată că într-o bună dimineaţă, Mary nu mai apăru la dejun ; o căutară, dar în zadar ; pălăria şi şalul, găsite pe malul rîului, îi făcură pe toţi să creadă că se înecase ; dar un muncitor o văzuse, la ora cinci, urcîndu-se într-o trăsură de poştă. După douăsprezece ore, lady Harcourt — cu rigoarea zeului ei metodist — îi afişase numele şi semnalmentele, pe toate zidurile şi în toate gazetele. Mama îi reproşă această crudă publicitate.

— Draga mea, îi răspunsese lady Harcourt, fiecăruia după faptă, şi răsplată ! Şi-a făcut-o cu mîna ei, acum să suporte rigorile moralei !

Vai, biata Mary ! Răutatea unora, severitatea şi cruzimea altora, totul a contribuit la pierderea ei !

La început, au crezut că Fitz-Gerald plecase din Londra, cu vreo treabă, trimis de regimentul său ; dar s-a aflat în curînd că, de fapt, această treabă n-a fost decît un pretext. Lady Kingston, persistînd în orbirea ei, îi trimise veste că fiica ei fugise, dar nu-l găsi. Zilele trecură. Lordul Kingston şi fiii săi, toţi mai mari decît Mary, sosiră din Irlanda şi începură să-i caute pe cei doi. După multă tevatură, aflară, în sfîrşit, că un domn şi fiul său se pregăteau să se îmbarce şi să plece în America. Le luară urma şi-i găsiră chiar în clipa în care Mary se îmbrăca bărbăteşte, pentru a se deghiza cît mai bine.

Cînd lordul Kingston intră în odaia unde se aflau cei doi tineri, aceştia îşi ascunseră amîndoi chipul în palme. Mary se lăsă luată de ai săi, fără ca nici ea, nici el să răspundă la înjurăturile şi la ocările cu care fuseseră copleşiţi, decît cu cuvintele : „Da, sîntem vinovaţi !“ Mary fu adusă mamei sale, dar nu i se îngădui s-o vadă. Tatăl şi fraţii săi se preschimbară în cei mai nemiloşi temniceri. Ea nu încercă să-şi ascundă în nici un fel sarcina, care acum devenise vizibilă. Nu se apără în nici un fel, acceptă, supusă, toate nedreptăţile, dar cu demnitate, calm şi răceală.

Izbuti s-o vadă pe doamna Fitz-Gerald, plînseră împreună, iar la urmă o rugă să vină în ajutorul soţului ei. Aceasta nici nu dorea mai mult ; l-ar fi primit înapoi acasă, cu braţele deschise. Se duse deci la el, trimiţîndu-i vorbă că avea un mesaj din partea lui Mary. Dar el, mulţumindu-i cu efuziune, îi răspunse că viaţa sa nemaiputînd aduce fericire nimănui, o va consacra nefericitei victime pe care o tîrîse în prăpastie. Îi datora trista consolare de a afla că lacrimile de sînge pe care le vărsa nu vor seca niciodată. La cîtiva ani după această catastrofă, doamna Fitz-Gerald mi-a arătat această corespondenţă, fiindcă nu s-a mulţumit doar cu un singur demers şi biata femeie nu mai avea invective pentru crîncenii persecutori ai lui Fitz-Gerald şi ai iubitei sale. Cînd se pregătise să fugă, tînărul îşi luase toate precauţiile pentru a-i asigura un trai fericit soţiei sale ; apoi îi trimise generalului o scrisoare prin care îşi dădea demisia şi se instală într-un sătuleţ din împrejurimile Londrei. Înainte ca Mary să plece, îi trimisese un bileţel prin doamna Fitz-Gerald în care îi spunea unde-l putea găsi şi o asigura că avea să aştepte toată viaţa, în acel sătuleţ, poruncile pe care ea i le va da, dar că nu va încerca să ia în nici un fel legătura cu dînsa, de teamă ca nu cumva să-i îngreuneze situaţia. Mary fu dusă într-o casă părăsită pe care tatăl ei o avea în Connaught, pe ţărmul Atlanticului, într-un loc aproape sălbatic, şi dată în grija a

două slugi devotate lordului Kingston. Fratele ei îl provocă pe Fitz-Gerald la duel : traseră de cîte trei ori unul în celălalt, dar pînă la urmă, fratele lui Mary observă că Fitz-Gerald se ferea cu mare grijă, ca nu cumva să-şi rănească adversarul ; fu silit să se bată ; dar nu voia — spunea el — să mai adauge şi alte necazuri la cele pe care i le căşunase doamnei Kingston şi trasul lui în aer puse astfel capăt duelului în care tînărul nădăjduise că-şi va afla moartea. Neavînd putinţa să continuie acest gen de răzbunare în faţa martorilor, familia Kingston se gîndi la altceva.

Mary se apropia de momentul în care trebuia să aducă pe lume acea fiinţă nevinovată a cărei soartă o făcea să tremure de spaimă. Ameninţările o lăsau rece în ceea ce privea viaţa ei, dar nu şi viaţa copilului. Una din femeile care o păzeau, păru a se mai îmblînzi. Ba, la un moment dat, se oferi chiar să salveze acea mică fiinţă nevinovată, dacă ar găsi pe cineva care s-o poată scoate din castel. Se va pricepe ea să înşele vigilenţa stăpînului ! Mary nu mai avea pe nimeni pe lume care s-o ajute, decît pe Fitz-Gerald. Femeia făgădui să-i ducă o scrisoare. Mary îi scrise deci iubitului ei să trimită un om de încredere în satul vecin, ca să ia copilul. Scrisoarea — cum era şi de aşteptat — ajunse în mîinile lordului Kingston, care o cercetă cu atenţie. Îl cunoştea prea bine pe Fitz-Gerald pentru a şti că, pentru o astfel de treabă, nu se va încrede în nimeni, decît în el însuşi. Într-adevăr, a doua zi, tînărul sosi la locul indicat, singur, pe jos, şi deghizat. Peste cîteva ceasuri, lordul Kingston şi cei doi fii ai săi, intrară în cămăruţa unde Fitz-Gerald se odihnea pe o saltea de paie. Se zice că cei trei i-ar fi oferi un pistol ca să se împuşte ; ceea ce se ştie sigur, e că a pierit în acea odaie. Scrisoarea lui Mary, pe care o găsiră asupra lui, precum şi o miniatură a ei, fură aduse nefericitei fete, amîndouă pline de sîngele lui. Fraţii ei se lăudară cît fuseseră de şireţi ca să-l poată

prinde şi ucide. Mary, distrusă, născu un copil mort, apoi înnebuni, o nebunie atît de furioasă, încît la un moment dat trebuiră s-o lege. Aceste accese de furie alternau cu perioade de totală apatie, dar de îndată ce vedea vreun membru al familiei sale o apucau brusc furiile. Lumea — care la început fusese scandalizată de ingratitudinea lui Fitz-Gerald — sfîrşi prin a fi mai mult decît indignată de comportarea familiei Kingston, încă înainte de această ultimă catastrofă. Cît despre doamna Fitz-Gerald, ea ceru pretutindeni dreptate şi răzbunare, pregătindu-se chiar să dea în judecată familia criminală. Dar lordul Kingston era mult prea puternic în Connaught ca să cuteze careva să depună mărturie împotriva lui, aşa că această deplorabilă afacere fu înăbuşită. Chiar dacă lordul Kingston şi cei doi fii ai săi izbutiră să scape de eşafod, n-au scăpat în schimb de hula şi de ruşinea oamenilor ; nu m-aş mira deloc ca această ruşine îndurată să fi determinat pe unul dintre cei doi fii ai lordului, colonelul Kingston, să rămînă vreme îndelungată în străinătate.

Vedeţi deci şi dumneavoastră că există romane mult mai puţin tragice decît acest trist episod din viaţa reală.

Capitolul V

Călătorie în Scoţia. — Alnwick. — Burleigh. — Marchiza d'Exeter. — Plecarea domnului de Boigne. — Domnul duce de Berry. — Contesa de Polastron. — Abatele Latil. — Moartea ducesei de Guiche. — Moartea doamnei de Polastron. — Superioritatea contelui de Artois asupra prinţului de Galles. — Societatea lady-ei Harington. — Lady Hester Stanhope. — Doamna Grassini. — Dragonetti. — Tarantela. — Viotti.

De îndată ce m-am reîntors la Londra, domnul de Boigne m-a dus în Scoţia. Voia cu orice preţ să mă îndepărteze de familia mea. Ne-am oprit în Westmore-

land, la sir John Legard, care s-a arătat pe cît de afectuos, tot pe atît de amabil față de mine. M-am bucurat foarte mult că am avut prilejul să-l revăd. În Scoția, am fost primită ca unul de-ai casei de către ducele de Hamilton. Am petrecut o bună bucată de vreme în casa lui, am asistat împreună cu fiicele sale, la cursele de cai de la Edimburg, precum și la toate serbările pe care le-au dat. Nu știu care din ele a observat că semănam cu un portret al reginei Maria-Stuart, aflat în palatul din Holyrood. Vorba a trecut din gură în gură, gazetele au difuzat-o și ele, și această asemănare, adevărată sau falsă, m-a făcut să devin atît de cunoscută, încît la curse sau în diverse locuri eram tot timpul urmărită de o droaie de oameni care — dacă e să spun adevărul — nu mă deranjau deloc, ba dimpotrivă, chiar îmi făceau plăcere. Din remarcile pe care le auzeam și le răsauzeam, răzbătea o puternică afecțiune pentru *„our queen Mary“*.

Am vizitat castel după castel, primiți sărbătorește peste tot. Scoțienii sînt oameni ospitalieri. Dealtfel, fusesem „la modă“, la Edimburg, și cine n-a trăit în societatea serioasă a insularilor britanici nu-și dă seama ce importanță au aceste două cuvinte : *„la modă“*. Domnul de Boigne fu mai puțin posac ca de obicei. Aristocrația — cînd avea avere și trăia pe picior mare — îi impunea, și văzînd cît de frumos eram primită peste tot, începuse a se purta mai bine cu mine. Una peste alta, această călătorie a constituit unul dintre cele mai plăcute momente din tinerețea mea.

Reîntorcîndu-ne la Northumberland, ne-am oprit la Alnwick, acea reședință a ducilor de Northumberland, atît de frumoasă și cu un atît de bogat trecut istoric. Stăpînii ei au avut bunul gust de a o păstra așa cum era, ceea ce n-o făcea să fie chiar prea comodă, în ciuda luxului fiecăreia dintre odăi. Odinioară, ducii de Northumberland sunau dintr-un clopot mare ca să-și anunțe vecinii că se aflau la Alnwick și că *hall*-ul lor era deschis tuturor musafirilor care doreau să le onoreze masa.

Acest gen de invitație a fost, cu timpul înlocuit de alte obiceiuri. Totuși clopotul continua să sune o dată pe an, în ajunul sosirii ducilor la Alnwick, și respectul englezilor pentru vechile obiceiuri este atît de mare încît toți vecinii, pe o distanță de zece mile de jur împrejur, dădeau curs acestei invitații. În ciuda egalității pe care o propagă legea, Anglia este singura țară din lume care se mai supune și acum cutumelor feudale care, în general, văd că plac. Azi, după treizeci de ani de cînd l-am auzit prima oară, n-aș ști să vă mai spun dacă acest clopot din Alnwick mai sună și acum.

După Alnwick, am poposit la măreața reședință a lordului Exeter, clădită de cancelarul Burleigh, sub domnia reginei Elisabeta. Lordul Exeter tocmai se recăsătorise, așa că tot castelul era în sărbătoare. Nimeni nu se mai gîndea la prima doamnă Exeter a cărei viață fusese un adevărat roman. Ultimul lord Exeter îl avea moștenitor pe nepotul său Cecil, care, după o viață mult prea mondenă, ajunsese, la treizeci de ani, un blazat. Avea un chip frumos, era deștept, talentat, dar se plictisea de moarte. Unchiul său îl îndemna întruna să se însoare. Dar el cunoscuse prea bine lumea, trăise cu o droaie de femei și înșelase prea mulți bărbați, așa că nu mai voia să mai sporească în nici un fel numărul celor încornorați. Pe scurt, devenise „excentric“. Așa li se spunea pe atunci, bărbaților la modă, plictisiți și blazați cărora mai tîrziu li s-a spus *„dandys“*.

În această proastă dispoziție, a plecat deci într-o bună dimineață, singur la Burleigh Hall, doar cu un cîine, un creion și un bloc de desen, dorind să colinde pitoreasca țară a Galilor. Dar călătoria lui se împotmoli. Ajuns într-un sat, la treizeci de mile de Burleigh, fu reținut acolo de farmecele unei țărăncuțe, fata unui fermier din partea locului. Fata era frumoasă și isteață. Soția pastorului, care ținea foarte mult la ea, se ocupase îndeaproape de educația ei. Fata era podoaba în-

tregului sat, care se mîndrea grozav cu ea. Ce mai, toată lumea o lăuda cu gura pînă la urechi, pe frumoasa și isteața Sarah Hoggins. Domnul Cecil se îndrăgosti nebunește de această frumusețe rustică; vrînd neapărat să-l îndrăgească, se dădu drept pictor, dar adăugă imediat că avînd unele mici economii, i-ar fi plăcut să se stabilească la țară și să devină fermier, dacă ea ar consimți să-l ia de bărbat. Cumpără deci o fermă prin împrejurimi și se însură cu fata, cu numele lui adevărat de Cecil.

Trecură astfel zece ani. Doamna Cecil se ocupa de fermă. Sub pretextul că se duce să-și vîndă schițele și să capete comenzi, domnul Cecil pleca destul de des de acasă. Cînd se înapoia, aducea întotdeauna o sumă de bani menită să îmbunătățească traiul doamnei Cecil și s-o ajute să-și păstreze întîietatea în sat, avînd însă grijă să nu sară niciodată peste cal, și să-i dea mai mult decît îi îngăduia situația ei de mică fermieră. Femeia născu trei copii și nu se îndoi o clipă de poziția socială a bărbatului ei. În sfîrșit, lordul Exeter, omul cel mai mîndru, care n-ar fi iertat niciodată nepotului său o asemenea căsătorie, muri. Domnul Cecil, acum marchiz de Exeter se înapoie în sat, unde petrecu cîteva zile. Cum în acel moment, soția sa nu prea avea de lucru la fermă, îi propuse o mică plimbare, ca să se mai destindă. Ea consimți cu bucurie. Unde nu s-ar fi dus ea cu Cecil? El închirie un bidiviu zdravăn, îi puse o șa în spinare și o pernă legată bine pe care fermiera se așeză comod, la spatele soțului ei, mergînd așa cum mergeau pe atunci toate persoanele de categoria lor. Cecil îi arătă soției sale o mulțime de locuințe frumoase, pe care femeia le admiră îndelung. În sfîrșit, a treia zi, ajunseră la Burleigh unde intrară în parc.

— Intrarea e îngăduită oricui? întrebă femeia.

— Nouă, da. M-am gîndit să te fac stăpîna acestui parc. Ce-ai zice de așa ceva?

— O, aș primi cu dragă inimă.

— Dar castelul ți-ar plăcea?

— Mă mai întrebi?

Tot discutînd astfel, străbătură tot parcul. La sfîrșit, ea spuse:

— Bagă de seamă, Cecil! Gluma e glumă, dar uite că ne-am apropiat prea mult de casă și acuși or să iasă slugile să ne alunge cu măturoiul!

— O, n-ai nici o grijă, draga mea, n-o să ne alunge nimeni.

Se opriră la ușa castelului, unde îi aștepta o droaie de valeți așezați în rînd.

— Iat-o, le spuse el, pe stăpîna voastră, lady Exeter! Să ascultați de ea, așa cum ascultați de mine!

— Da, milord!

Intrînd în vestibul, Sarah — care credea că visează — își veni în fire cînd își văzu copiii elegant îmbrăcați, aruncîndu-se de gîtul ei. Copleșită, căzu în brațele soțului ei.

— Draga mea Sarah, iată în sfîrșit, cea mai frumoasă zi din viața mea!

— Oh, iubitul meu, sînt într-adevăr fericită! strigă ea.

Ar trebui să mă opresc aici, dar conștiința mă obligă să duc povestea pînă la capăt. Domnul Cecil își găsise nevasta adorabilă, atîta vreme cît stătuse la țară, unde era într-adevăr cea mai frumoasă femeie din sat. Transportată pe o altă scenă, ea își pierdu încrederea în sine și în grațiile ei naive; nemaisimțindu-se la largul ei, deveni stîngace și ridicolă. Încet, încet, își pierdu acea prospețime a frumuseții care motivase nebunia domnului Cecil de a o lua de nevastă. Doamnele din înalta societate, care regretau strălucita situație pe care le-o răpise, începură a o șfichiui cu ironiile lor. La început, lordul Exeter se simți ofensat, apoi mîniat, mîhnit, iar pînă la urmă, încurcat. Pentru a evita unele scene penibile, nu mai voi s-o ia cu el în lume, începînd s-o neglijeze. Încă îi mai plăcea s-o vadă în casa lui, unde se refugiase, dar unde nu se mai potrivea cu decorul. Biata femeie

nu știa nici măcar să poruncească slugilor. Neavînd ce face toată ziua, puțina lectură care odinioară constituise pentru ea o adevărată recreiere, acum nu mai izbutea să-i umple timpul. Cel mai neînsemnat bilet pe care trebuia să-l scrie, era un adevărat supliciu, de teamă să nu facă vreo greșeală. Lordul Exeter angajă pentru fiicele sale o guvernantă frumoasă, dorind ca ele să fie educate cu totul altfel decît mama lor. Lucrul era firesc, dar din păcate și fetițele și mama sufereau cumplit.

Schimbarea modului de viață avu urmări mai întîi asupra copiilor ; fetițele se ofiliră și se îmbolnăviră. Pe scurt, în mai puțin de trei ani, fermiera fericită de odinioară, ajunsă o mare doamnă, muri de mîhnire, cu inima zdrobită — după cum spun englezii — fără ca lordul Exeter să se fi purtat rău cu ea, ci doar prin forța împrejurărilor. Vedeți deci că nu te poți smulge din locul unde te-ai născut și dintre oamenii între care ai crescut, fiindcă, aidoma florii transplantată în alt pămînt, te ofilești și pieri.

La puțin timp după ce m-am întors la Londra, domnul de Boigne îmi spuse că vînduse casa în care locuiam și mă obligă să stau într-un hotel foarte sclivisit. Apoi mă anunță că avea de gînd să părăsească Anglia și să mă lase în grija părinților mei. În fond, lucrul îmi convenea, deși eram totuși destul de necăjită să mă văd pentru a treia oară discutată de toată lumea. A plecat într-o iarnă, în toiul unui concert la care invitase cinci sute de persoane ; faptul bineînțeles că a fost comentat de toate gazetele și în toate saloanele. Nu mai eram atît de naivă, încît să cred în bunăvoința semenilor mei și-mi dădeam perfect de bine seama că situația mea era foarte dificilă. Deși m-a costat enorm, m-am oferit să-mi însoțesc bărbatul. El însă m-a refuzat categoric, dar cel puțin de data asta ne-am despărțit fără scandal și am continuat să ne scriem. M-a lăsat într-o situație materială destul de modestă, dar satisfăcătoare pentru a trăi în societatea pe

care o frecventam. Avu totuși bunul simț de a-mi da un ordin scris, către bancherul său, indicîndu-mi suma pe care nu aveam voie s-o depășesc și pe care n-am depășit-o niciodată. Această situație a durat doi ani, doi ani despre care îmi aduc aminte că au fost cei mai liniștiți din viața mea. Duceam o existență foarte modestă. Tata era în deplinătatea sănătății sale fizice și psihice și se ocupa tot timpul de fratele meu și de mine. Am început să ne reluăm lecturile și studiile și să ducem o viață foarte rațională. Fratele meu avea și el o voce foarte frumoasă, așa că adesea cîntam împreună. Mai veneau și alți amatori, printre care trebuie neapărat să-l pomenesc pe ducele de Berry [1]. Acesta se stabilise la Londra unde ducea o viață prea puțin demnă de rangul său și încă și mai puțin demnă de necazurile care-l asaltau din toate părțile. Societatea lui obișnuită era cea a femeilor creole față de care își permitea unele gesturi cam prea familiare. Lucrurile încă ar mai fi mers de bine, de rău, dacă s-ar fi petrecut în mediul francez, dar din păcate, se îndrăgosti de o englezoaică de moravuri ușoare, care-l tîra la curse, în trăsura ei, și pe care o însoțea mai tot timpul la Operă, unde se așeza la parter, alături de ea. Uneori, cînd mulțimea îl înghesuia prea tare, lăsa orice rușine la o parte și se refugia în loja mea sau a altora. La ieșire, o auzeam însă pe demoazela sa care striga cît o ținea gura : „Berry ! Berry !“, cerînd în felul acesta să le vină trăsura.

Ducele de Berry o lua adesea razna în discursurile sale, dealtfel la fel ca și în faptele sale, lăsîndu-se mult prea des pradă mîniei, dovadă că nu era cîtuși de puțin stăpîn pe sine. Astea erau cusururile. Acum vă voi arăta și reversul medaliei. Ducele de Berry era inteligent, amabil, bun și vesel ; era darnic, generos și totuși destul de

---

[1] *Charles, duce de Berry* (1778—1820), cel de al doilea fiu al lui Carol al X-lea, căsătorit cu Marie-Caroline de Bourbon-Sicile, fiica lui Francisc I, regele Celor două Sicilii. Ducele de Berry a murit tînăr, asasinat de un oarecare Louvel.

chibzuit. Cu un venit mediocru, pe care îl primea din partea guvernului englez şi cu nişte gusturi cam prea costisitoare, n-avea totuşi nici măcar un sol datorie. Atîta vreme cît avea bani, punga îi era deschisă cît mai larg cu putinţă, ajutînd în dreapta şi-n stînga; cînd nu mai avea un sfanţ, se lipsea de tot pînă în clipa cînd punga îi era din nou plină. Cu toate ciudăţeniile sale, era un om de treabă. Cred că ar fi fost un suveran foarte primejdios, deşi era singurul din familia sa în stare de acte generoase. Cu toate că mi-e greu s-o spun, mă văd totuşi obligată să mărturisesc că nu era prea curajos. Nu pot concepe acest lucru, fiindcă însuşirea asta părea anume făcută pentru el, căci îi scăpau tot timpul expresii — dovada unor sentimente deosebite — care i-ar fi plăcut pînă şi lui Henric al IV-lea. Dacă totuşi a dat dovadă de slăbiciune — lucru ce nu poate fi pus la îndoială — apoi acesta este rezultatul educaţiei deplorabile a prinţilor noştri. Fratele lui, mai puţin distins decît el, sub toate aspectele, a scăpat totuşi de această tristă fatalitate. Legea privind datoriile făcute în străinătate expirînd, şi contele de Artois plictisindu-se atît la Edimburg cît şi în împrejurimile sale, se întoarse şi se stabili la Londra. Numai că în timpul şederii sale în Scoţia, în jurul lui se petrecuseră mari schimbări. Contele de Artois era, de mulţi ani, foarte ataşat de doamna de Polastron. Ea îl iubea cu patimă, dar nu pentru că era ce era. Căci datorită influenţei exercitată de ea a jucat prinţul acel rol atît de puţin onorabil în timpul Revoluţiei. Locuind, în mod public, la el, această legătură devenise un lucru atît de obişnuit, încît încetase de mult să mai scandalizeze pe cineva.

De îndată ce sosise la Holyrood, contele de Artois, care nu era cîtuşi de puţin credincios, se văzu inoportunat de zelul cu care catolicii din Scoţia se străduiau să-i ofere slujbe peste slujbe, pe la diverse biserici. La nu ştiu ce mare sărbătoare se văzu obligat — la insistenţelor lor — să străbată douăzeci de mile pentru a petrece cinci sau

şase ore în capela nu ştiu cărui mare senior din ţinut. Plictisit de moarte de astfel de corvoadă, dori să aibă un duhovnic care să-l reprezinte. Doamna de Polastron îi scrise doamnei de Laage să-i caute un preot care să ştie să facă o slujbă, dar să fie de provenienţă foarte modestă ca să nu aibă pretenţia să fie poftit în salon, contele de Artois dorind ca duhovnicul să stea la masă cu valeţii săi. Doamna de Laage se adresă domnului de Sabran, iar acesta îi răspunse:

— Treaba e ca şi rezolvată, am găsit un preot modest, băiatul unui portar de-al meu. E tînăr şi destul de chipeş; sînt sigur că nu va face nici un fel de mofturi, fiindcă nu e tipul de om de care să te jenezi.

Apoi i se explică tînărului abate Latil — aşa se numea — despre ce anume era vorba. Cum el acceptă cu bucurie, îl făcură pachet şi-l trimiseră la Edimburg unde începu a-şi face meseria.

Ducesa de Guiche — după cîteva aventuri — sfîrşi prin a se ataşa foarte serios de domnul de Rivière, simplu scutier al regelui. Libertatea din timpul emigraţiei îl ajutase să se apropie de ea: dealtfel îi era foarte devotat. Ducesa părăsise Polonia, unde stătea cu tatăl ei, ducele de Polignac, venise la Londra, fusese trimisă în Franţa de contele de Artois pentru a lua legătura cu Primul Consul, eşuă, trecu în Germania, de acolo înapoi la Londra şi pînă la urmă ajunse la Holyrood, destul de bolnavă. Cum boala se înrăutăţi, domnul de Rivière dădu fuga la ea. Pînă la sosirea acestuia însă, tînărul abate Latil nu-şi pierduse vremea de pomană. Cîştigase încrederea ducesei şi acum o manevra cum voia el. Domnul de Rivière nu fu admis decît ca să vadă cu proprii săi ochi schimbarea survenită în sufletul bolnavei; fiindcă de Rivière o iubea, făcu tot ce-l rugă ea, renunţă la tot ceea ce i-ar fi putut displace şi fu primul care adoptă acel regim de viaţă de o devoţiune ridicolă şi meschină care a devenit mai apoi tipică la Curtea restrînsă a con-

telui de Artois. Doamna de Guiche a pățit la fel. Doamna de Polastron, de față la moartea verișoarei sale, profund impresionantă de puterea de convingere a acelui preot, și-a încredințat inima și sufletul, abatelui Latil. Contele de Artois încă nu aflase nimic și totuși, tot regretînd-o pe ducesa de Guiche, își bătea joc de sclifoselile tînărului popă și de „boscorodeala" — zicea el — a lui de Rivière, la moartea ducesei. Cam așa gîndea prințul, cînd sosi la Londra. Starea doamnei de Polastron, bolnavă de piept, se înrăutăți ; și așa cum se întîmplă de obicei, în această boală, doamna avu unele capricii destul de costisitoare. Nemaiajungîndu-i banii, domnul du Theil, intendentul contelui de Artois, inventă un sistem nou de a spori veniturile stăpînului său. Cum primea destul de des emisari din Franța, se gîndi și recurse la un plan destul de ingenios : răspîndi zvonul unei răscoale ce se pregătea în Vandeea și în Bretania, izbutind astfel să smulgă cîteva mii de lire sterline de la guvernul englez. Dădu două sau trei sute de lire unui nenorocit, care fu mai apoi împușcat, undeva, pe coasta engleză, iar capriciile doamnei de Polastron înghițiră restul. Nu știu dacă prințul s-a pretat la toată această escrocherie ; sînt însă sigură că a închis ochii și a tolerat-o, fiindcă această manevră repetîndu-se de trei ori într-o lună, era cu neputință ca el să nu știe nimic ; domnul Windham, care a descoperit înșelăciunea, a și avut dealtfel o discuție destul de aprinsă cu el. Bineînțeles că toate aceste amănunte le-am aflat de la domnul Windham. Așa că secretul, n-a mai fost secret. Emigranții francezi din Anglia începuseră a se obișnui cu ideea că trebuie să-și însușească banii acestei țări, prin orice mijloace.

Doamna de Polastron se stingea încet. Contele de Artois își petrecea toată ziua lîngă ea. Casele de închiriat din Londra sînt prea mici ca să poți locui împreună cu cineva, dar cei doi stăteau pe aceeași stradă. În fiece zi, la prînz, căpitanul gărzilor sale îl însoțea pe conte pînă la ușa doamnei de Polastron. Venea apoi să-l ia la cinci

și jumătate, pentru masă, și-l aducea îndărăt la șapte, unde rămînea pînă la unsprezece noaptea. Acele lungi ceasuri din zi și din noapte, le petreceau în doi. Doamna de Polastron — care nu putea vorbi prea mult fiindcă obosea repede — îl ruga să-i citească ceva din cărțile sfinte. La început, această treabă o făcu prințul, dar cu timpul, fu lăsată în seama abatelui Latil. Acesta, după ce citea ce avea de citit, începea să comenteze textul. Contele era mult prea mîhnit ca să nu asculte, chiar cu oarecare respect, cuvintele ce păreau s-o liniștească mult pe bolnavă. Pînă la urmă, izbuti să-l convertească și pe el, și încă atît de deplin, încît doamna, înainte de a-și da duhul, îl apucă pe prinț de mînă și punînd palma acestuia în palma abatelui, îi spuse acestuia din urmă :

— Părinte, iată-l ! Ți-l încredințez, te rog să ai grijă și să veghezi asupra lui ! Apoi, adresîndu-se prințului, îi spuse : Dragul meu, urmează întocmai învățăturile abatelui ca să fii și tu tot atît de liniștit ca și mine în clipa în care vei veni să mă întîlnești !

În odaie se aflau o mulțime de persoane care fuseseră de față la această scenă, între alții, cavalerul de Puységur care mi-a și povestit-o. Apoi doamna de Polastron își luă rămas-bun de la toată lumea, fără să sufle o vorbuliță despre scandalul pe care-l iscase felul ei de viață. Pe urmă adormi : nu mai rămaseră lîngă ea decît prințul și abatele. Peste puțin se trezi, își luă doctoria, apoi muri. Abatele nu-și pierdu vremea cu fleacuri ; îl tîrî după sine pe contele de Artois la biserica din King-Street, îl ținut acolo cîteva ceasuri, îl spovedi, iar a doua zi îl împărtăși. Începînd din acel moment, începu a-l domina în așa măsură, încît numai cît se uita la el și-l și făcea să schimbe imediat vorba. Latil încetase să mai mănînce cu valeții încă de cînd plecase din Edimburg ; acum nu numai că mînca la masa prințului, dar acesta își schimbase și atitudinea față de el. Din foarte liber cum fusese, devenise de o rigoare extremă. Domnul de Rivière, care se abținuse, din scrupul, să devină și el astfel,

i se alătură şi începu să-i ţină hangul. Contele de Artois, el însuşi stînjenit de schimbarea sa, se bucură nespus că izbutise să facă un prozelit şi să intre amîndoi pe aceeaşi poartă ce urma să-i scoată pe drumul pe care-şi propuseseră să-l urmeze împreună, cu aceeaşi fervoare. Înainte ca boala doamnei de Polastron să-l absoarbă cu totul pe conte, acesta mai ieşea din cînd în cînd în lume. Cel mai des îl întîlneam la doamna Harington, unde îmi petreceam vremea. Stătea adesea de vorbă cu prinţul de Galles şi, deşi situaţiile lor erau atît de deosebite, contele de Artois îşi domina mai întotdeauna ruda engleză. Avea o atitudine atît de nobilă, era atît de politicos şi de mare senior, încît bietul prinţ de Galles părea a fi doar o caricatură a lui. Avea şi englezul maniere frumoase, dar acestea erau doar simple „maniere", dobîndite prin educaţie, pe cînd cele ale contelui erau înnăscute. La fel şi chipul său care — deşi poate mai puţin frumos decît cel al englezului — avea mult mai multă demnitate şi graţie. Ţinuta, veşmintele, felul de a intra sau de a ieşi din cameră, toate astea erau incomparabile. Îmi aduc aminte că odată, cînd sosi contele de Artois şi făcu o reverenţă în faţa lady-ei Harington, ducele de Berry, care se afla lîngă mine, spuse :

— Cît trebuie să fie de fericit că arată astfel ! Cu o asemenea înfăţişare, întotdeauna jumătate din treabă e ca şi făcută !

Era o glumă, dar, în fond, avea dreptate. Adevărul e că în epoca aceea, contele de Artois arăta minunat, mult mai bine chiar decît arăta în tinereţe. Pe vremea aceea nu frecventa societatea franceză. Primea, din cînd în cînd, pe unii oameni şi oferea cîte o masă. În ziua de Anul Nou, de Sfîntul Ludovic, de sfîntul Carol, femeile îi scriau. El trimitea tuturora cîte o carte de vizită şi le vizita pe cele pe care le cunoştea. L-am văzut, astfel, de trei sau de patru ori, la mama acasă, dar de la distanţă.

Noi n-o frecventam pe doamna de Polastron, iar aşa ceva nu se putea ierta.

Am vorbit mai înainte de salonul lady-ei Harington. Era singurul unde lumea bună se aduna destul de des — sigur, nu fără a fi invitată — dar într-un mod mult mai apropiat şi mai plăcut decît la celelalte. Lady Harington făcea cîte treizeci de vizite într-o singură dimineaţă şi lăsa la uşa persoanelor vizitate invitaţia de a pofti, seara, la ea. Drumurile odată isprăvite, străbătea de mai multe ori Bond Street şi-i culegea pe cei care se plimbau pe acolo. Această treabă se repeta de trei-patru ori pe săptămînă şi, cum societatea era mai întotdeauna aceeaşi, sfîrşi prin a alcătui un fel de coterie. Instinctul meu de sociabilitate franceză, mă îndemna să prefer alte cercuri pe care le întîlneam în alte case. Dar Lady Harington mă copleşea cu atenţiile şi apoi mă simţeam nemaipomenit de bine la ea.

În casa ei m-am împrietenit cu lady Hester Stanhope care, mai apoi, a jucat un rol atît de bizar în Orient. Lady Hester era fata surorii domnului Pitt, pe care ciudăţeniile soţului ei, lordul Stanhope, o făcuseră să moară de mîhnire. Aceleaşi ciudăţenii o aruncaseră pe fata ei mai mare în braţele spiţerului din satul ce se învecina cu castelul Stanhope. Domnul Pitt, pentru a o scăpa pe lady Hester de o soartă asemănătoare, o luase la el. Făcea onorurile unei case sărăcăcioase pe care bruma de avere cu care plecase de acasă abia îi îngăduia s-o ţină. În momentele cînd nu putea primi pe nimeni, domnul Pitt făcea pe doamna de companie a nepoatei sale, rămînînd, cu o nesfîrşită complezenţă, pînă la patru sau cinci dimineaţa la nişte baluri unde se plictisea de moarte. L-am văzut, adesea, aşezat într-un colţ şi aşteptînd cu o răbdare demnă de laudă ca lady Hester să se îndure şi să pună capăt supliciului bietului om.

Nu voi spune ce anume a determinat-o pe lady Hester să se expatrieze, pentru că nu ştiu. Am auzit totuşi

şoptindu-se că din pricina morţii generalului Moose, ucis în bătălia de la Corogne ; dar asta s-a petrecut după plecarea mea, iar eu nu vreau să istorisesc decît ceea ce am văzut cu ochii mei sau am socotit că ştiu dintr-o sursă absolut demnă de încredere. În epoca despre care vă vorbesc, lady Hester era o fată frumoasă, de vreo douăzeci de ani, înaltă, bine făcută, iubind balurile, succesele de orice fel, nu prea cochetă, avînd o înfăţişare destul de hotărîtă şi nişte idei destul de bizare, care nu treceau totuşi dincolo de ceea ce s-ar putea numi originalitate. Pentru o Stanhope (unde toţi erau nebuni), fata era însăşi întruchiparea înţelepciunii.

Pe vremea aceea, cîntam destul de des împreună cu doamna Grassini. Era prima cîntăreaţă care fusese primită la Londra ca o persoană din lumea bună, căci, la talentul cu totul deosebit pe care-l avea, se mai adăuga şi o frumuseţe uluitoare. Isteaţă din fire, ştia să se comporte admirabil peste tot unde era invitată. Ducele de Hamilton o introduse în societatea surorilor sale. Contele de Fonchal, ambasador în Portugalia, dădu în cinstea ei cîteva serbări grandioase la care toată lumea voi să meargă. Nu numai că era invitată la concerte şi la toate celelalte reuniuni, dar era poftită chiar şi în unele cercuri închise. Actriţă excelentă, metoda ei de a cînta era admirabilă. Ea e cea care a pus în valoare vocea de contraalto care aproape că a alungat din teatru sopranele, singurele apreciate pînă atunci. Primul mare talent care a posedat o asemenea voce, a adus o adevărată revoluţie în muzică.

Muzicianul cel mai deosebit pe care l-am întîlnit vreodată, a fost Dragonetti. Era, pe atunci, în apogeul prodigiosului său talent cu care dominase, îngenunchease, îmblînzise — dacă mă pot exprima astfel — acel instrument uriaş şi grosolan, numit contrabas, făcîndu-l să cînte dumnezeieşte. Scotea din cele trei strune groase

ale acelui instrument pe care abia le atingea cu degetele, nişte sunete uluitoare, ajungînd la o execuţie care aproape că ţinea de domeniul miraculosului. Îmi amintesc că, la sfîrşitul unui mare concert, dat la contele de Fonchal — după ce grosul invitaţilor plecase — am rămas un grup restrîns, ca să cinăm. A început să se vorbească despre dansurile naţionale şi despre tarantele. Fiica ambasadorului nostru la Neapole, le dansa foarte bine, după cum le dansasem şi eu odinioară. Toată lumea ne îndemnă să dansăm. Viotti se oferi să ne cînte, dar nu cunoştea prea bine melodia. Dragonetti o cîntă, iar noi două începurăm să jucăm. Viotti începu a cînta şi el, iar Dragonetti îl acompania. Cînd simţirăm că nu mai puteam răsufla, ne aşezarăm. Viotti îşi isprăvi sarcina lui de menestrel, improvizînd o variaţiune încîntătoare. Dragonetti o repetă la contrabas. Violina începu o variaţiune mult mai dificilă, dar celălalt o execută fără greşeală. Atunci Viotti strigă :

— Aşa va să zică ! Ia să vedem dacă mai poţi repeta şi asta !

Şi cîntă cea mai dificilă variaţiune cu putinţă, pe care Dragonetti o reproduse cu aceeaşi perfecţiune. Această întrecere amicală, continuă — spre bucuria noastră — pînă în clipa în care Viotti, aruncîndu-şi vioara pe masă, strigă :

— Ce vreţi, ori are pe dracul în el, ori în contrabas !

Era pur şi simplu, uluit. Dragonetti n-a avut nici un predecesor, nici — pînă în prezent — pe careva în stare să-l imite.

Capitolul VI

Certuri între episcopi. — Cei treisprezece. — Moartea contesei de Rothe. — Regretele arhiepiscopului de Narbonne. — Răspunsul contelui de Damas. — Pozzo di Borgo. — Rivalitatea sa cu Bonaparte. — Edouard Dillon. — Calomnii despre Maria-An-

toaneta. — Duelul. — Un cuvînt al contelui de Vaudreuil. — Pichegru. — Familia Polignac. — Moartea ducelui de Enghien. — Părăsesc Anglia.

În urma rezultatelor Concordatului, lumea emigranţilor francezi începu să se agite. Episcopii, care pînă atunci trăiseră în bună înţelegere, începură a se certa în legătură cu demisiile cerute de Papă. Episcopul de Comminges, unchiul meu, şi episcopul Barral din Troyes, deveniră şefii celor care li se supuseră. Alţii erau conduşi de arhiepiscopul Dillon din Narbonne, şi de episcopul Béthizy, din Uzès. Animozitatea şi ura dintre ei ajunseseră în punctul culminant. Cei care nu voiau să-şi dea demisia întruneau, la Londra, majoritatea. Erau treisprezece şi-şi ziceau, cu mîndrie, „Cei treisprezece".

Doamna de Rothe, care-şi păstrase intactă violenţa, cu toată vîrsta ei înaintată, nu vorbea despre ei decît numai sub acest nume. Îi făcea scene tatei pentru că acesta ţinea cu fratele său şi i-o spunea cu glas tare şi fără ocolişuri. Emigranţii care doreau să se reîntoarcă în Franţa, erau cei mai violenţi în ceea ce priveşte limbajul, urmărind astfel să-şi ascundă planurile, şi în vreme ce-şi făceau bagajele, strigau cît îi ţineau bojocii împotriva dezertorilor care o şterseseră în ajun şi împotriva a tot ceea ce se petrecea în Franţa. In această situaţie, orice gînd, orice demers, orice vorbă rezonabilă, prilejuiau adevărate furtuni. Episcopii demisionari, îşi făcuseră la început planul — după ce dăduseră ascultare Papei — să se ţină tari pe poziţie şi să nu se întoarcă în Franţa. Dar toţi cei din jur le făcură viaţa atît de grea, încît nu mai putură rezista, şi această poziţie dădu o greutate deosebită unei scrisori prin care domnul de Portalis îi ruga să vină în ajutorul Bisericii. După prima furie prilejuită de plecarea unora dintre ei, patimile se potoliră şi „Cei treisprezece", nemaifiind o majoritate, pentru că unii plecaseră, deveniră mai puţin violenţi. Arhiepiscopul din Narbonne şi doamna de Rothe îşi reluară

vechile obiceiuri şi avură din nou încredere în tata, care era foarte ataşat de ei. Nu mă pot abţine să nu vorbesc despre moartea doamnei de Rothe. Biata femeie se afla pe ultima treaptă a unei lungi şi dureroase boli, care avea ca urmare o completă disoluţie a sîngelui. Îşi ascunsese tot timpul suferinţa, faţă de arhiepiscop ca să nu-l tulbure şi-i făcea în mod constant, onorurile salonului ei, pentru ca el să nu simtă nici un fel de schimbare în jurul său, nici un fel de plictiseală. În ultima zi a vieţii sale, îl rugă pe tata să vină să mănînce la ea. Comesenii ei obişnuiţi, episcopii, trebuiau să se ducă să ia masa la Wanstead, la prinţul de Condé [1], iar ea nu mai avea putere să vorbească destul de tare ca să fie auzită de arhiepiscop care, cu vremea, surzise de-a binelea. Se serviră stridii, care ei îi plăceau foarte mult. Arhiepiscopul insistă să mănînce şi ea : doamna de Rothe îi făcu pe plac şi gustă una, apoi îi spuse cu glas abia auzit, tatălui meu pe care-l tutuia :

— Dragă de Osmond, te rog să nu-l laşi să se întindă prea mult cu masa. Mă tem să nu i-o tulbur !

Pe urmă, începu să discute despre unele lucruri care-l interesau pe arhiepiscop. După desert, arhiepiscopul obişnuia să treacă în odaia sa. De îndată ce acesta intră în camera lui, ea spuse :

— Ah, dragă Osmond, de cînd aşteptam acest moment. Închide uşa de la odaia lui, răsuceşte cheia şi sună repede...

În cîteva clipe, îşi făcu apariţia un servitor :

— Trimite-l pe Guillaume la domnul arhiepiscop să-l ţină de vorbă, să facă ce-o şti, dar să nu-l lase să vină aici !

Aceste cuvinte fuseseră rostite cu destulă vioiciune ; apoi adresîndu-se tatei, îi spuse abia şoptit :

---

[1] E vorba de *Louis-Joseph, prinţ de Condé* (1736—1818), unul dintre primii prinţi care au emigrat în 1789. În 1792, a organizat armata revoluţionară zisă „armata lui Condé".

— La vîrsta mea, emoţiile nu mai fac doi bani, iar eu sînt pe ducă...

— Nu credeţi că ar trebui să trimitem după medic?

— Dragul meu, medicul nu mă mai poate ajuta! Mai bine trimite repede după un preot, e mult mai convenabil pentru arhiepiscop!

La zece minute după ce-i poruncise tatei să încuie uşa în urma arhiepiscopului, bătrîna doamnă de Rothe încetase să mai respire. Arhiepiscopul rămase cu convingerea că murise în somn. Dealtfel, l-am şi auzit zicînd adesea:

— Cea mai mare consolare a mea, e să ştiu că n-a suferit şi că nu şi-a putut prevedea sfîrşitul!

Iată un gen de devotament de care numai o inimă de femeie e în stare.

Arhiepiscopul o iubise pe doamna de Rothe; îi era necesară, căci odată cu ea, pierdea o obişnuinţă de peste cincizeci de ani, aşa că o regreta sincer. În ziua în care o înmormîntară, el veni la noi. În clipa sosirii era foarte tulburat; asta nu-l împiedică însă să mănînce zdravăn şi cu poftă. După masă, găsi un volum de Voltaire, care zăcea pe o măsuţă. Începu să vorbească despre relaţiile şi despre certurile dintre ei, despre împăcările, apoi despre operele lui, care iscaseră atîta zarvă cînd apăruseră. Ne recită un cînt întreg din *Fecioara*, poem care făcu cinste memoriei sale. Iată cum ştiu bărbaţii să regrete persoanele care le-au consacrat întreaga lor viaţă. Asta se numeşte — după împrejurări — fie tărie de caracter, fie resemnare.

Cam tot în acea epocă, mă aflam într-o zi, la doamna du Dresnay. Domnul de Damas (cunoscut sub numele de Damas cel galben), ataşat pe lîngă prinţul de Condé, făcu o diatribă legată de ultima violenţă exercitată asupra emigranţiilor ce se înapoiaseră în Franţa. Doamna du Dresnay — care totuşi nu s-a întors decît în 1814, dar care avea destul umor pentru a-i îngădui unele impertinenţe — îi spuse destul de sec:

— Domnule de Damas, cînd cineva e îmbrăcat atît de elegant cum eşti dumneata acum, cînd ai o cabrioletă care te aşteaptă în faţa uşii mele, cînd locuieşti, eşti hrănit şi îngrijit aşa cum eşti dumneata la Wanstead, n-ai dreptul să strigi „*tolle*", împotriva unor bieţi oameni care s-au dus să caute oriunde bucata de pîine pe care n-o pot mînca aici!

— Dar, doamnă, e vina lor! Nu ştiţi ce-a făcut regele pentru ei?

— Nu ştiu, nu ştiu!

— Doamnă, le-a îngăduit să muncească fără a li se aduce prejudicii rangului lor.

Am uitat să vă spun că, înainte de a mă mărita, îl vedeam foarte des pe Pozzo [1], acasă, la părinţii mei. După aceea, cumplita gelozie a domnului de Boigne care suspecta pe toată lumea, pînă şi pe tata, ba chiar şi pe ciinele meu, mi-a interzis orice relaţii sociale, aşa că nu mai vedeam lumea decît ca printr-o lanternă magică. Dealtfel, Pozzo stătuse vreme îndelungată la Viena, unde fusese însoţit de lordul Minto, patronul şi prietenul său. Această prietenie luase naştere în epoca în care lordul Minto — pe atunci sir Gilbert Elliot — fusese vice-rege în Corsica şi unde Pozzo îi era consilier şi ministru. Avea, de asemenea, legături foarte strînse şi cu unchiul meu Edouard Dillon. Acesta din urmă comanda un regiment irlandez, în slujba Angliei, care ocupase Corsica.

Cînd forţele britanice evacuară insula, Pozzo fu obligat să plece, partidul francez fiind în minoritate. Dealtfel, cred că prea puţin îi păsa lui Pozzo, în acea epocă, de partidul francez sau englez; el nu se interesa decît de partidul din care nu făcea parte Napoleon Bonaparte. Cei doi veri se îndepărtaseră unul de celălalt. După foarte

---

[1] *Charles-André Pozzo di Borgo* (1764—1842), diplomat de origine corsicană, care a intrat în slujba ţarului Alexandru I, pe care l-a determinat să participe la înfrîngerea lui Napoleon Bonaparte.

strînsa legătură dintre ei, din tinerețe, urmase o ură crîncenă iscată de ambiție. Pe atunci, fiecare din ei nu urmărea decît să fie mare și tare în Corsica, lucru pe care nu-l puteau izbîndi decît dacă unul din ei îl dobora pe celălalt. Cred că Pozzo n-a apelat la englezi decît numai pentru că Bonaparte s-a declarat revoluționar. Poate că după asta, Pozzo o fi devenit într-adevăr absolutist, dar în acea epocă era foarte liberal, ba aș zice mai curînd republican. Poate că pe vremea aceea, Pozzo se putea socoti rivalul lui Bonaparte; dar această idee, odată intrată în capul lui de corsican încăpățînat, nu l-a mai părăsit și a continuat să se socoată rivalul vărului său chiar cînd acesta a ajuns prim consul și mai apoi împărat. Era mult prea viclean pentru a-și manifesta pe față această ură, dar ea clocotea în creierul lui și nu-i dădea pace nici măcar o secundă. Cred că s-ar fi dus și pînă în fundul iadului dacă ar fi știut că găsește acolo dușmanii lui Bonaparte de care avea atîta nevoie. În acea epocă, stătea mai mult pe la noi, trecînd în mod alternativ de la descurajare și de la cea mai profundă tristețe, la niște nădejdii exagerate și la accese de o veselie nebună, dar întotdeauna spiritual, interesant, amuzant, ba chiar și elocvent. Limbajul său, cam ciudat și plin de imagini, avea ceva pitoresc și neașteptat care-ți înflăcăra imaginația, iar accentul lui străin contribuia și el la originalitatea formei în care se exprima. Era un om extrem de plicticos. Comportarea lui nu căpătase încă acel aplomb pe care i l-au dat mai tîrziu, succesele obținute. Și apoi, erai mai puțin șocat să vezi un mic corsican care nu știe să se folosească de uzanțele obișnuite, decît să-l vezi dezvăluindu-și comportările grosolane în cadrul ambasadelor.

Edouard Dillon l-a pus în legătură cu domnul de Artois. Pozzo și-a dat imediat seama cam cu ce fel de om are de-a face și în vreme ce prințul credea că se asigurase de un agent, Pozzo nu vedea în el decît un instrument de care urma să se servească în interesul, ambiția sau, mai curînd, ura sa. Numai că acest instrument i se păru prea puțin incisiv și ne mărturisi — cu multă amărăciune — de cît puțin folos îi era această relație.

Edouard Dillon — despre care v-am mai vorbit — era fratele mamei. Fusese multă vreme cunoscut sub numele de „Dillon cel Frumos“. Cronica acelor vremuri l-a desemnat ca pe unul din amanții pe care gurile rele i l-ar fi atribuit reginei. Iată de fapt pe ce anume s-a bazat această presupunere : Edouard Dillon era deosebit de frumos, foarte fudul și deci foarte „la modă“. Făcea parte din cercul intim al doamnei de Polignac și probabil că adresa din cînd în cînd, reginei, cîte unul din acele complimente pe care le primește îndeobște, orice femeie frumoasă. Într-o zi, repeta alături de ea, figurile unui cadril pe care urma să-l danseze la balul următor. Dar iată că păli brusc și leșină. Fu imediat întins pe o sofa, iar regina săvîrși imprudența de a-i pune mîna pe piept ca să vadă dacă-i mai bate inima. Edouard își reveni. Se scuză pentru starea de slăbiciune pe care-o avusese și mărturisi că de teama de a nu întîrzia la ora stabilită de regină, plecase din Paris fără să pună nimic în gură, că — din pricina îndelungatei suferințe în urma unei răni pe care o căpătase la cucerirea Grenadei — asemenea stări de slăbiciune îl apucau adesea, mai ales atunci cînd nu mînca. Regina porunci să i se dea o ceașcă cu supă, iar curtenii, geloși pe succesul tînărului, îi scoaseră vorbe că s-ar avea bine cu regina. Acest zvon fu și nu fu crezut la Curte, în schimb fu crezut de întreg orașul cînd, în ziua de Sfîntul Hubert, toată lumea îl văzu pe tînărul Dillon, străbătînd Parisul, în caleașca cu opt cai a reginei. Adevărul e că tînărul căzuse de pe cal, la vînătoare, și-și rupsese pentru a doua oară, brațul. Cum nu se afla la fața locului decît trăsura reginei, ea porunci vizitiului să-l ducă acasă pe unchiul meu, apoi să se întoarcă — așa cum făcea de obicei — cu trăsura regelui, căci a ei nu era decît de etichetă. Se prea poate ca multe din istoriile puse în

seama reginei, să fi fost neadevărate, după cum se poate foarte bine şi invers. Ştiu de asemenea, că unchiul avusese un duel care iscase destulă vîlvă. Luînd masa la nu ştiu ce ministru, un provincial al cărui nume l-am uitat, i-a zis peste masă :

— Domnule Dillon pentru ce sînt vasele acelea mici ?

Edouard, care discuta cu vecina sa, răspunse sec :

— Pentru ovăz.

— Am să vă trimit şi nişte paie de ovăz, spuse celălalt care habar n-avea că vasele cu ovăz erau o mîncare la modă.

Edouard nu-şi întrerupse discuţia, dar după-masă, îşi dădu întîlnire cu provincialul, a doua zi destul de tîrziu, pentru că nu-i plăcea să se scoale cu noaptea în cap. Adversarul sosi la el la ora indicată. Dar Edouard încă nu isprăvise cu îmbrăcatul ; îşi ceru scuze şi continuă să se îmbrace cu o grijă deosebită. Tot dichisindu-se, spuse :

— Domnule, dacă n-aţi ales încă locul, aş prefera să mergem în pădurea Vincennes. Iau masa la Saint-Maur şi aş vrea să ajung la vreme...

— Cum, domnule, dumneavoastră credeţi că...

— Sigur, domnule, după ce isprăvesc cu dumneavoastră, mă duc să iau masa la Saint-Maur ; i-am promis încă de ieri acest lucru doamnei X.

Bănuiesc că atîta aplomb probabil l-a intimidat pe bietul om atît de tare, încît s-a ales cu o lovitură serioasă de sabie, iar unchiul meu s-a dus să ia masa la Saint-Maur, aşa cum făgăduise ; bineînţeles că a doua zi, toate amănuntele fură cunoscute de întreg Parisul.

În epoca despre care vă vorbesc — 1803 — Edouard nemaiavînd de multă vreme pretenţia că ar mai fi un bărbat tînăr, devenise un om de treabă, care se comporta foarte la locul lui. Un englez, întrebîndu-l ce se întîmplase cu „Dillon cel Frumos“, el îi răspunsese :

— A fost ghilotinat !

Era foarte spiritual şi cunoştea la perfecţie toate dedesubturile vieţii. Fusese foarte ataşat de contele de Artois, ca gentilom al Camerei încă de pe vremea cînd acesta îşi alcătuise propria sa Curte şi continuase să rămînă foarte apropiat de el, deşi nu fusese niciodată poftit la masa lui. Regimentul irlandez pe care-l comandase îl solicitase vreme de cîţiva ani. Mai tîrziu, îl încredinţase fratelui său Frank Dillon, fostul său locotenent-colonel. Apoi se însură cu o creolă din Martinica, a cărei avere considerabilă îi îngădui să aibă o casă pe măsură, la Londra, unde atît contele de Artois cît şi ceilalţi prinţi luau adesea masa. Într-una din zilele anului 1804, mă aflam şi eu la una din aceste mese, împreună cu contele de Vaudreuil. Bonaparte tocmai se declarase împărat, înşelînd astfel speranţele pe care emigranţii şi le făcuseră în legătură cu planurile sale burboniste. Nimeni nu discuta decît despre şansele pe care mai toţi le pierdeau datorită acestei măriri. Unii socoteau că ar fi putut ajunge mareşali ai Franţei, alţii, cavaleri ai diverselor ordine, cîte unii socoteau că ar fi putut ajunge chiar conetabili ! În sfîrşit, domnul de Vaudreuil ridicîndu-se, întorcîndu-se cu spatele spre şemineu şi săltîndu-şi poalele jiletcei, ne spuse pe un ton doctoral :

— Ştiţi ce-mi dovedeşte asta ? Că în ciuda reclamei pe care ne străduiam s-o facem acestui Bonaparte, nu-i altceva decît o pramatie neîndemînatică !

Mă abţin de la comentarii. După pacea de la Amiens, domnul de Boigne se duse în Franţa şi începu a mă zori şi pe mine să vin după el. În afară de faptul că nici nu mă gîndeam să plec, socoteam că aveam motive destul de temeinice să mă aflu cît mai departe de o ţară sortită unor noi catastrofe. Ştiam că se pregătea o nouă răsturnare a regimului şi că în fruntea acestei intrigi se afla Pichegru. Nu el ne mărturisi aceste indiscreţii ; Pichegru era prudent şi dibaci. Trăia singur, lipsind adesea din Paris, ca să reapară pe neaşteptate

pretextînd că făcuse un drum complet lipsit de importanță și dînd tot timpul impresia unuia care, neavînd ce face, tăia frunze la cîini. Într-o zi, plecă în periculoasa sa expediție; din nefericire pentru el, trebuia să fie urmat de domnii de Polignac. Aceștia însă, acționară în mod diferit. Făcură o sută de vizite ca să-și ia rămas bun, își luară adio de la toată lumea, angajîndu-se să facă diverse comisioane cunoștințelor, la Paris, arătînd lista persoanelor care-i aștepta și care probabil că nu se îndoiau că vor reveni. Procedară astfel în nădejdea că, după atîta publicitate, călătoria lor n-avea să pară ciudată; în plus, mărturisiră că plecau în taină. Asta era felul lor de a conspira.

În ajunul plecării, am luat masa împreună cu ei, la țară, la Edouard Dillon. Ca să ne întoarcem, trebuia să străbatem o mică landă sau comună. Domnii de Polignac erau călare; se opriră în comună, amuzîndu-se, timp de un ceas, să oprească toate trăsurile care aveau drum pe acolo. Bineînțeles că o opriră și pe a mea. Pretindeau banii sau viața, apoi se îndepărtau rîzînd cu hohote, susținînd că de fapt se pregăteau pentru treaba pe care urmau s-o facă. A doua zi, această trăznaie înveseli întreaga lor societate. Asemenea nerozii n-ar merita să fie pomenite dacă ele n-ar arăta firea acelui Jules de Polignac, funestă pînă și tronului. Deși foarte tînăr pe atunci, „onoarea" unei asemenea comportări îi aparținea în întregime. Fratele său Armand, tot pe atît de dobitoc pe cît de prost era Jules, s-a lăsat întotdeauna călăuzit de el. Așa că nu peste mult, am aflat de arestarea celor doi conspiratori, iar foarte curînd după asta, de moartea ducelui de Enghien. Tatăl său a fost — trebuie să spun — distrus; mai ales că a aflat vestea într-un mod îngrozitor. Domnul duce de Bourbon încetase să mai locuiască la Vanstead, minunatul castel pe care prințul de Condé îl închiriase în împrejurimile Londrei; căci, deși se luptase cu curaj, în armata zisă „a lui Condé", alteța sa nu-și neglijase deloc afacerile pecuniare, în așa fel încît ajunsese cel mai bogat dintre toți prinții emigranți. Fiul său, neputîndu-se mulțumi cu viața ordonată de la Vanstead, stătea mai tot timpul la Londra, într-un mic apartament, cu un singur valet care-i era foarte atașat încă de pe vremea cînd era copil. Ora dejunului său sosi, iar mai apoi trecu. Îl sună pe Gui o dată, de două ori. Neprimind răspuns, intră în mica bucătărie și-și găsi valetul, cu coatele sprijinite de masă, cu capul în mîini, cu ochii în lacrimi, și cu o gazetă în fața lui. Cînd își zări stăpînul, valetul făcu gazeta mototol, încercînd s-o ascundă. Domnul duce de Bourbon, îi luă imediat jurnalul din mînă și astfel citi trista veste a asasinării fiului său[1]. După două ceasuri, cînd sosi prințul de Condé, își găsi fiul tot în bucătărie de unde Gui nu-l putuse smulge cu nici un preț și unde nu voia să lase pe nimeni să intre. Prințul de Condé îl luă cu sine la Vanstead. Îngrijit de doamna de Reuilly, fiica sa naturală, pe care doamna de Monaco, devenită prințesă de Condé, o creștea, izbuti să se mai liniștească. Această durere crîncenă, însoțită de accese de furie și de strigăte de răzbunare, mi s-a părut cel mai sincer și mai autentic moment din viața fadă a ducelui de Bourbon. Cît despre emigranți în general și despre prinți în particular, impresia pe care le-a făcut-o această moarte, a trecut ciudat de repede. Numai din respect pentru prințul de Condé, contele de Artois s-a hotărît să poarte doliu, și asta doar cinci zile, socotind că și așa îi făcuse un mare hatîr. Prințul de Condé se pare că judecă și el la fel, căci veni în persoană la Londra pentru a-i mulțumi contelui de Artois. Vestea se împrăștie luni. Ducele de Berry se abținu să se ducă marți, la Operă, dar sîmbătă, la reprezentația următoare, își făcu din nou apariția.

[1] E vorba de *Louis-Antoine de Condé, duce de Enghien* (1772—1804), care a emigrat în 1789. Bonaparte a pus mîna pe el, pe teritoriul german, l-a închis la Vincennes, apoi a poruncit să fie împușcat.

Procesul lui Moreau[1] luînd sfîrşit şi liniştea nemaifiind tulburată în Franţa, m-am hotărît să dau curs invitaţilor repetate ale domnului de Boigne. Situaţia mea era cam aiurea şi eu îmi dădeam foarte bine seama de acest lucru. De la distanţă, sîcîielile lui plicticoase nu mi se mai părură chiar atît de nesuportat şi nu prea aveam motive temeinice să refuz să mă supun poruncilor pe care domnul de Boigne avea tot dreptul să mi le dea. Tocmai cumpărase o splendidă locuinţă, Beauregard, la patru leghe de Paris, şi mă ruga să vin cît mai repede. Părinţii mei făgăduiră să vină şi ei, iar acest lucru izbuti să mă convingă să plec.

---

[1] *Jean-Victor Moreau* (1763—1813), general francez aflat în fruntea Armatei Rinului şi Mosellei în 1796. Învingător la Hohenlinden, a devenit rivalul lui Bonaparte şi a fost exilat pentru că a dus tratative cu regaliştii. Reîntors din America în Europa, a fost ucis în lupta de la Dresda.

PARTEA A TREIA

IMPERIUL

Capitolul I

Plecarea din Anglia. — Sosirea la Rotterdam. — Domnul de Sémonville. — Şederea la Haga. — Tabăra din Zeist. — Vameşii francezi. — Anvers. — Domnul d'Argout. — Domnul de Herbouville. — Domnul Maluet. — Sosirea la Beauregard.

M-am îmbarcat la Gravesend, în luna septembrie 1804, la bordul unui vas olandez care mergea la Rotterdam şi care era încărcat cu untură de balenă. Pe drum, ne-a apucat o furtună violentă; marea se burzuluise rău de tot, iar vasul părea o biată coajă de nucă. Valurile, care treceau peste el, intraseră pînă în cabina mea, după ce spălaseră bine butoaiele cu grăsime, aducînd cu ele un miros infect şi îngreunînd şi mai mult traversarea şi aşa destul de dificilă. Drumul fu lung, căci patronul meu, probabil un ignorant, trecuse de gura fluviului Meuse, aşa că nu ajunserăm la Brielle decît abia a patra zi. Războiul făcea comunicaţiile dificile; trebuise, cu orice preţ, să mă îmbarc pe o navă comercială. Pacheboturile care făceau curse regulate, nu mergeau decît la Husum, pe coasta Suediei. Traversarea era foarte grea, iar drumul pe uscat, şi mai greu, ar fi fost aproape cu neputinţă de străbătut de o femeie tînără şi singură. Hîrtiile

căpitanului nostru purtau ştampila sosirii la Emden; era o mică fraudă, pe care toţi o ştiau, dar pe care toţi se prefăceau că n-o ştiu. L-am auzit pe şeful vameşilor, venind la bord ca să-i întrebe pe cei care inspectau nava, în timp ce el examina hîrtiile:

— Vasul vine din Grand-Emden, nu-i aşa?

— Da, domnule, din Grand-Emden.

— Bun!

Şi-i întinse comandantului hîrtiile, fără nici un alt comentariu; căci Grand-Emden, în argoul lor, însemna Londra. Am scăpat, fără prea multe sîcîieli, de vamă. Am trimis pe careva la bancherul căruia trebuia să mă adresez şi unde trebuia să găsesc — împreună cu scrisorile domnului de Boigne — paşapoartele necesare pentru a-mi putea continua drumul; dar acesta nu primise nimic. Iată-mă deci singură cuc, într-o ţară străină, fără un sprijin, fără un sfat. Am scris la Paris la doi dintre unchii mei, care trebuiau să se afle împreună cu domnul de Boigne. Mă gîndeam cu groază ce voi face pînă ce avea să vină răspunsul. Situaţia mea la Rotterdam avea un aer de aventură, care-mi displăcea grozav. Dacă comunicaţiile ar fi fost mai lesnicioase, m-aş fi reîntors la Londra. Bancherul mă sfătui să mă duc la Haga să-l văd pe domnul de Sémonville care, atoputernic, îmi putea facilita călătoria. Îmi amintesc că acest om era întrutotul de acord cu temerile mele în legătură cu întreruperea oricăror legături cu Anglia, unde-mi lăsasem părinţii.

— Nu vă tulburaţi totuşi, doamnă; s-ar putea ca legătura dintre Anglia şi Olanda să se întrerupă; dar treaba asta nu va dura decît cîteva zile, după care legăturile îşi vor relua cursul aşa cum revine apa la matcă şi vă asigur că lucrul nu va dura mai mult de o săptămînă.

În ciuda perspicacităţii sale de om de afaceri, nu prevăzuse că se va găsi o mînă destul de fermă care să menţină cîţiva ani în stare de funcţiune această maşină

hidraulică pe care el n-o vedea mergînd mai mult de o săptămînă. E adevărat că pînă la urmă, a explodat. De îndată ce trăsura mea a fost gata, m-am reîntors la Haga. I-am scris domnului de Sémonville ca să-i cer o întrevedere. El îl trimise imediat pe domnul de Canouville să-mi spună că va veni personal la mine. Comportarea domnului de Canouville mă cam sperie. Sub pretextul că-mi era văr şi poate pentru că eram tînără, singură şi frumoasă, adoptă faţă de mine, un ton cam uşuratic care nu-mi plăcu deloc. Mi-am însemnat în carnetul meu că toţi tinerii din Franţa erau mult prea familiari, ridiculi şi impertinenţi; dealtfel, mă aşteptam la asta; mă aşteptam să nimeresc peste un domn de Sémonville poruncitor, arogant, insolent şi atunci toate prevederile mele de femeie foarte tînără, ar fi fost exacte. Dar iată că domnul de Sémonville sosi; era profund îndurerat. Boala doamnei Macdonald o chemase pe doamna de Sémonville la Paris, dar în ajun, primise vestea că biata femeie murise. Domnul de Sémonville îşi manifestă regretul de a nu mă putea găzdui în casa lui îndoliată. Atotputernic în Olanda, puterea lui nu se întindea şi dincolo de graniţele acestei ţări. Nu-mi putea da paşaport decît pînă la Anvers unde trebuia să-l aştept pe cel de la Paris. Mă rugă ca, deocamdată, să mai rămîn la Haga, unde avea posibilitatea să mă ajute. Discuţia se prelungi, începînd să-mi vorbească despre Monsieur; mi-am zis în sinea mea, că probabil vorbea despre Ludovic al XVIII-lea, deci i-am răspuns că regele nu se afla în Anglia.

— Ştiu foarte bine, mi-a zis cu blîndeţe domnul de Sémonville, dar eu nu vorbesc despre rege, ci despre fratele său, Monsieur.

M-am simţit foarte stînjenită, fiindcă în Anglia nimănui nu-i trecuse prin minte să-i spună contelui de Artois, Monsieur, aşa că era pentru prima oară cînd auzeam pe cineva spunîndu-i astfel. Domnul de Sémonville îmi vorbi apoi despre sfîrşitul tragic al ducelui de En-

ghien, cu o mîhnire ce contrasta în mod ciudat cu nepăsarea de care mă lovisem dincolo de Canalul Mînecii. Am început să am ezitări în privința unor păreri ale mele de care, cu un ceas mai înainte, fusesem atît de sigură. Am încercat să-mi vin în fire, zicîndu-mi că domnul de Sémonville era probabil altfel alcătuit decît compatrioții săi. În ce mă privea, nici eu nu mai știam bine ce eram, poate englezoaică, dar în nici un caz franțuzoaică. Cunoscusem, la Londra, și întîlnisem în timpul traversării Canalului Mînecii, un oarecare domn de Navaro, un portughez ce se îndrepta spre Rusia. Foarte amabil, îi duse soției ministrului Portugaliei o scrisoare de recomandare pe care o aveam către soțul ei, și-i istorisi acesteia situația dificilă în care mă aflam. După un ceas, drăguța doamnă de Bezerra, veni la hanul unde trăsesem, mă luă la ea acasă, mă opri la masă, iar seara mă pofti la teatru, în loja diplomatică. A doua zi, mă plimbă prin tot orașul ; din acea clipă, toată lumea bună din Haga, se înghesui să mă invite. Cred că vă dați seama în ce hal trebuie să se fi plictisit corpul diplomatic din Haga, ca să se bucure astfel de sosirea, în mijlocul lor, a unei femei tinere ce aducea în viața lor monotonă un pic de variație.

Contele de Stackelberg, meloman încrîncenat, descoperi că eram o bună muziciană, așa că mă rugă să cînt. Cum nu eram decît o pasăre în zbor, prin Haga, i-am satisfăcut, cu prisosință, dorința. Cred că n-am avut niciodată și nicăieri atîta succes. Am avut bunul simț să-mi dau seama că acest succes se datora mai mult cadrului în care mă aflam decît meritelor mele. Totodată, am înțeles că nu trebuia să lungesc prea mult șederea în acest oraș. Așa că m-am smuls din mijlocul acelor adorații ale reprezentanților întregii Europe, și am plecat să vizitez orașul Amsterdam și restul Olandei. Trei sau patru dintre tinerii atașați diplomatici își manifestară dorința de a mă însoți. M-am opus categoric, și

buna mea prietenă, Bezerra, le dădu de înțeles că lucrul acesta nu mă încînta cîtuși de puțin. În timpul șederii mele la Haga, am făcut cunoștință cu contele de Nesselrode, cunoștință care mai tîrziu s-a transformat într-o adevărată prietenie. M-am oprit la Harlem ca să cumpăr iasomie. Mi s-a propus să ascult orga din acest oraș. Neavînd altceva de făcut, am acceptat. Am intrat în biserică unde eram singura vizitatoare. Organistul nu se vedea, în schimb muzica era pur și simplu, divină ; artistul era extrem de talentat, iar orga — magnifică. Muzica avea un ecou în lăcașul destinat corului, ecou ce se propaga în cele mai îndepărtate colțuri ale bisericii. Nu eram obișnuită să ascult astfel de muzică ce m-a impresionat atît de puternic încît pur și simplu, am plîns. Nu știu dacă acest lucru s-a datorat stării sufletești în care mă aflam, dar știu că niciodată nu mă mai simțisem atît de impresionată și — în afară de ceasurile care au rămas întipărite în inima mea, datorită unor mîhniri profunde — nu cred să mai existe vreunul care să mă fi mișcat mai puternic decît cel petrecut în catedrala din Harlem.

La Amsterdam, am stat trei zile ; m-am dus și eu ca toată lumea, la Brock, la Zaandam etc. Domnul Labouchère, a dat — în cinstea mea — o masă ; am avut prilejul să cunosc o părticică din societatea olandeză. Mi s-au arătat o mulțime de curiozități, ceea ce nu m-a împiedicat totuși să mă simt încîntată cînd am părăsit acest oraș. Căci deși e un mare centru comercial, e teribil de trist. M-am oprit apoi la Utrecht ; am închiriat o trăsură ca să mă duc să văd colonia moravă și tabăra pe care generalul Marmont o comanda în cîmpia din Zeist. Mi s-a părut că acei frați atît de fericiți din povestea doamnei de Genlis — despre care îmi aduceam aminte din copilărie — aveau o înfățișare palidă, tristă și plictisită. Am cumpărat cîteva flecuștețe și negustorii au început să se certe între ei. Primul afirma că obiectele sale erau net superioare obiectelor celui-

lalt, fapt pe care cel de al doilea negustor îl contesta cu tărie. Am plecat foarte puțin edificată asupra calității acelor lucruri. În schimb, am fost pe deplin edificată în ceea ce privea aspectul taberei franceze. Nu de mult, vizitasem o tabără asemănătoare, în Anglia, dar aceea era departe de a prezenta un spectacol atît de strălucitor și de însuflețit ca tabăra franceză; deși soldații francezi nu aveau o înfățișare tot atît de înfloritoare ca confrații lor englezi și nici nu erau tot atît de bine îmbrăcați. Am văzut apoi trecînd caleașca generalului Marmont, în care se afla soția acestuia, foarte gătită, cu părul ondulat și fără văl pe cap. Vizitiii aveau vestele acoperite cu galoane de aur; caleașca era aurită, dar murdară și prost întreținută. Echipajul — cu doamna general cu tot — mi se păru din cale-afară de ridicol. M-am amuzat copios, mai ales că totul era așa cum prevăzusem. După o absență de zece zile, m-am reîntors la Haga, unde am găsit cîteva scrisori de la unchiul meu. Domnul de Boigne — care nu calculase bine momentul sosirii mele — plecase în Savoia. În aceeași zi, am fost anunțată că pașaportul meu se afla la Anvers. Am petrecut o seară întreagă la doamna de Bezerra ca să-mi iau rămas-bun de la toți cei pe care-i cunoscusem la Haga; domnul de Sémonville veni și el, ca dealtfel toate mărimile olandeze, iar a doua zi, am plecat.

Îmi era teamă de severitatea vameșilor și eram cu atît mai înfricoșată să am de-a face cu funcționarii francezi cu cît relațiile mele cu cei de la Allien-Office — în momentul plecării din Anglia — mi se păruseră foarte dezagreabile. Or, dacă pînă și englezii fuseseră necinstiți, mă gîndeam cu groază la ce mă puteam aștepta din partea funcționarilor francezi. E adevărat că domnul de Sémonville îmi dăduse o scrisoare de recomandație dar, cu toate acestea, cînd am ajuns la primul post francez de control, inima îmi bătea să se spargă. Mă rugară, foarte politicos, să poftesc în birou. Am intrat, urmată de cameristele mele. Trăsura era înregistrată ca venind

de la Berlin. Dacă ar fi fost a unei englezoaice, ar fi trebuit să fie confiscată, dar așa, în calitate de nemțoaică, puteam trece plătind bineînțeles, o taxă extrem de pipărată. În vreme ce-o achitam, cîțiva vameși tineri începură a admira cu glas tare, trăsura care era foarte frumoasă.

— E o trăsură din Berlin, zise șeful.

— Da, domnule, uitați-vă, scrie peste tot, zise unul din ei.

M-am înroșit mai rău decît creasta unui cocoș, cînd — urmărindu-le privirile — am văzut peste tot, imprimat cu litere mari : *„Patent London“*. Vameșii surîseră, iar eu am plătit suma cerută pentru „trăsura nemțească“. În timp ce șeful înregistra și-mi elibera certificatele, un altul se ocupa de pașaport, unde-mi scria semnalmentele, lucru ce mă făcea să nu mă prea simt la largul meu. Șeful ridicîndu-și ochii de pe hîrtie și observînd aceasta, îi spuse slujbașului, privindu-l pe deasupra ochelarilor :

— Scrie simplu : „frumoasă ca un înger !“ Va fi mai scurt și mai puțin plicticos pentru doamna !

Un alt slujbaș, ridică pe jumătate unul din burdufurile trăsurii, fără însă a-l mai coborî ; i-am strecurat doi ludovici, drept bacșiș. Intrînd în odaie, după cîteva minute, slujbașul îmi întinse banii spunîndu-mi cu cea mai mare politețe :

— Poftiți, doamnă, cei doi ludovici pe care i-ați scăpat adineauri, din neatenție !

Rușinată, mi-am luat banii înapoi. În sfîrșit, totul părea să se fi isprăvit, spre marea mea satisfacție, cînd nu știu cine observă că biciul vizitiului meu era englezesc. Îmi arătară că pe măciulia de argint, cu care era împodobit, scria foarte clar „London“ ; sigur că-l cumpărasem din vreun loc unde negustorii englezi erau admiși — conchiseră vameșii — dar în Franța astfel de lucruri erau prohibite și datoria nu le îngăduia să lase să treacă în țara lor nici un lucrușor de acest fel. O fă-

curăm toţi pe serioşii, în această ultimă scenă, deşi era de tot hazul. Îmi urară drum bun, după care am plecat foarte mirată de a fi întîlnit o atît de mare şi de spirituală politeţe, tocmai acolo unde nu mă aşteptam decît la grosolănii împinse pînă la brutalitate. Am intrat în aceste amănunte tocmai pentru a arăta în ce măsură îşi păstraseră emigranţii — care se credeau persoanele cele mai rezonabile — ideile absurde despre Franţa căreia, în fond, îi erau cît se poate de ostili.

Ajunsă la Anvers, am găsit la han un bilet de la domnul d'Herbouville — pe atunci prefect — prin care mă anunţa că paşaportul meu era la el. Cum eram rudă apropiată cu soţia sa, dăduse ordin să fie anunţat de îndată ce voi sosi în Anvers. Nici n-apucasem să mă instalez bine în odaia mea de la han, că am şi văzut intrînd înăuntru, un găligan de cinci picioare şi zece degete, care repeta cu un glas ascuţit, ce-ţi zgîria urechile :

— Apollinaire, Apollinaire, eu sînt Apollinaire ! făcînd nişte reverenţe pînă la pămînt.

Mi-au trebuit cîteva minute bune pînă să recunosc în el pe tînărul d'Argout pe care l-am tot văzut cîţiva ani în şir, la Londra, unde unchiul său (care era şi al meu, fiindcă se însurase cu o soră a tatei) se ocupa de educaţia lui, cu o grijă cu totul deosebită. Ce folos însă că această educaţie s-a lipit de el ca nuca de perete ! Dealtfel, mi-a şi dat o dovadă concretă chiar a doua zi dimineaţă, cînd a ţinut neapărat să mă însoţească la catedrala din Anvers. În ciuda rugăminţilor mele, a urcat pînă în vîrful clopotniţei, evident, cu spatele la trepte şi cu faţa spre mine, ţinîndu-mă de mînă, ceea ce era cît se poate de incomod atît pentru el, cît şi pentru mine. Pe atunci avea o slujbă modestă la tribunal, din care trăiau şi el şi maică-sa. Mai tîrziu, a ajuns prefect, pair şi în sfîrşit, ministru. Azi e un om aşezat, priceput în meseria lui şi foarte cinstit ; dar spiritul lui e tot atît de aiurit ca şi manierele.

După el, veni domnul de Herbouville. Mi s-a părut rece şi distrat. Fusese recent compromis de cîţiva emigranţi cărora le făcuse unele servicii şi care, drept recunoştinţă, sporovăiseră vrute şi nevrute, pe seama lui. De atunci, era foarte rezervat. Mă pofti totuşi, la masă.

Cea mai plăcută dintre vizitele mele a fost cea pe care i-am făcut-o domnului Malouet, un vechi prieten al tatei şi prefect maritim, la Anvers. Fusese unul dintre constituţionalii din 1789, nu trecuse prea multă vreme de cînd părăsise Londra şi nu ştia cu ce ochi voi privi eu un prefect al Republicii sau mai curînd al Consulatului. Dar s-a liniştit imediat cînd a văzut cît eram de bucuroasă că, în sfîrşit, după mai bine de o lună, zăream şi eu un chip cunoscut. Mi-a făcut semn să tac, s-a dus să deschidă toate uşile şi, după ce s-a asigurat că nu trăgea nimeni cu urechea în dosul lor, le-a închis cu grijă, a aşezat un scaun în mijlocul odăii, pe care m-a poftit să iau loc, s-a aşezat şi el pe un alt scaun alături de mine, apoi m-a întrebat în şoaptă ce făcea tatăl meu, adăugînd :

— Vezi, copila mea, nu trebuie să-l compromitem...

Îmi dădu sfaturi cum să mă port la Paris, ce anume trebuia şi ce nu trebuia să fac, ce să spun şi ce să nu spun, încît pînă la urmă aproape că reuşi să mă sperie, după ce la început abia izbutisem să-mi înăbuş rîsul, pînă într-atît mi se păruseră de ridicole preceptele sale. Dar după ce mi-a dat cîteva exemple care m-au îngrozit, mi-a perit pe loc pofta de rîs.

— Dar ţara asta e de nelocuit ! Bănuiesc totuşi că măcar să scriu voi avea voie !

— Ssst ! Ssst ! Asta ar fi cea mai cumplită imprudenţă !

Se duse să mai examineze încă o dată uşile, dar pînă la urmă renunţă. Îşi luă rămas bun de la mine, spunîndu-mi că era mai prudent să nu ne mai revedem, că d'Herbouville îl poftise şi pe el la masă, dar că nu voia să rişte să se trezească cu cine ştie ce întrebare im-

prudentă. Nu se temea de ce avea să spună el, ci mai curînd de ce aveam să răspund eu ; fapt e că vorbele lui mă tulburară nespus. Din păcate însă, nimeni nu scapă de ceea ce i-e scris. Peste cîţiva ani, Malouet deveni consilier de Stat şi, cu toate precauţiile şi prudenţa lui, se văzu compromis din pricina prieteniei sale cu baronul Louis şi fu exilat de împărat.

La domnul de Herbouville, în afară de familia sa, am mai găsit cîţiva oaspeţi. Proveneau din familii atît de bune, încît m-am şi mirat, după discursul domnului Malouet, care izbutise — cu vorbele lui ciudate — să mă facă să nu mă simt în apele mele ; nu mă temeam atîta pentru mine, cît mai mult pentru ceilalţi cărora prezenţa mea putea să le dăuneze. Totuşi, trebuie să spun că acelaşi domn Malouet şi mai ales familia Herbouville găsiseră modalitatea de a vorbi în nişte termeni plini de regret, de durere şi de reprobare despre moartea ducelui de Enghien, dat atît de repede uitării de către emigranţi. Peste tot, în toate clasele sociale, ba chiar şi printre membrii marcanţi ai guvernului, moartea lui era un fel de rană încă sîngerîndă.

De la Paris, am ajuns în sfîrşit, fără nici un incident, la castelul Beauregard. Domnul de Boigne încă nu se înapoiase din Savoia. Aşa că deocamdată eram singura stăpînă a acelei frumoase reşedinţe. Păşind în noua mea casă, în ziua de 2 noiembrie 1804, Ziua Morţilor, pe o ceaţă rece, care te pătrundea pînă la oase şi care nu-ţi îngăduia să vezi la trei paşi în faţa ta, m-am lăsat pradă tristeţii şi am plîns pînă n-am mai putut. Seara, m-am închis într-o odaie pe care mîinile mele, obişnuite cu zăvoarele englezeşti, nu ştiau cum s-o încuie şi care pe deasupra n-avea nici sonerie. Cum soneriile fuseseră considerate, pe vremea Revoluţiei, drept nişte lucruri ce aparţinuseră aristocraţiei, domnului de Boigne nu-i mai venise în minte să le remonteze. Aveam o senzaţie de părăsire şi de izolare care mă îngheţa pînă în străfundul

sufletului şi nu cred că m-aş fi simţit mai prost nici pe ţărmurile pustii din Columbia.

A doua zi dimineaţă, am trimis după un lăcătuş. Omul mă asigură că va instala „provizoriu", o sonerie, pînă ce va putea fi montată „în mod legal, deci definitiv". La dracu ! Ce ţară mai e şi asta unde broaştele uşilor vorbesc în vechiul limbaj al Atenei şi unde caii, în loc de hamuri, sînt legaţi cu sfoară ? Bietul meu creier de douăzeci şi ceva de ani, lăsat pentru prima oară de capul lui era pur şi simplu răvăşit de diversitatea impresiilor pe care le acumulase ; pe deasupra, mai păstrasem şi o mulţime de amintiri, care de care mai vii, din timpul călătoriei pe care o efectuasem.

Capitolul II

Părerile mele. — Ducesa de Châtillon. — Ducesa de Laval. — Ducele de Laval. — Familia de Rohan. — Prinţesa Berthe de Rohan. — Prinţesa Charles de Rochefort. — Prinţesa Herminie de Rohan. — O scenă penibilă. — Primul meu bal la Paris. — Amiralul de Bruix ; moartea sa. — Cuvintele împăratului. — Prinţesa Galiţin. — Ducesa de Sagan. — Domnul de Coulaincourt. — Scenă între prinţesa de la Trémouille şi domnul de Aubusson. — Ducesa de Chevreuse.

N-am vrut să asist la serbările încoronării. Totuşi, în ciuda prejudecăţilor mele, nu m-am putut feri de o oarecare înflăcărare faţă de primul consul. Admiram în persoana lui pe cuceritorul Franţei, pe omul hotărît şi puternic. Nimeni nu-mi vorbise despre importantul lui rol de legislator şi de om-ce-potolise-patimile. Nu eram încă în stare să-l apreciez. Poate că m-aş fi arătat plină de entuziasm faţă de el dacă aş fi trăit în altă atmosferă.

La Londra, biata mea mamă plînsese adesea de amărăciune, auzindu-mă că pot gîndi astfel. Ea pretindea că,

pînă la urmă, aveam să-i vîr în cap fratelui meu ideea de a se angaja în armata lui Bonaparte. E sigur că, văzîndu-i pe prinţii noştri de aproape şi pe primul consul, de departe, gîndurile mele se îndreptau către el ; moartea ducelui de Enghien, nu mă impresionase mai mult decît îi impresionase pe cei din jurul meu. Domnul de Boigne — fapt pe care zău dacă-l pot înţelege — nu era cîtuşi de puţin revoluţionar. La sfîrşitul lui decembrie, ne-am stabilit la Paris, unde am petrecut trei luni, cele mai plicticoase din viaţa mea. Societatea pariziană e atît de exclusivistă, încît nici unul dintre cei care debutează, n-au loc în ea ; înainte de a izbuti să-ţi faci un cerc al tău, eşti complet izolat. Dealtfel, teama de scenele pe care mi le făcea domnul de Boigne, din orice fleac, mă obliga să fiu de o reticienţă care nu-mi facilita în nici un fel relaţiile amicale cu cei din jur. Mai nimeream, din cînd în cînd, cîte o cucoană bătrînă, care-şi amintea că mă văzuse în perioada înţărcatului, la Versailles, sau alta, care-mi vorbea despre drăgălăşeniile mele de copil, dar toate astea nu mă amuzau cîtuşi de puţin.

Am fost primită cu multă tandreţe, de către prinţesa de Guéméné (cea despre care am mai vorbit) ; mi-a fost utilă şi serviabilă atît cît putea fi o persoană ţintuită la pat şi care vedea puţină lume. În schimb, ducesa de Châtillon, mi-era, pur şi simplu, insuportabilă ; mă ţinea ceasuri în şir ca să mă dăscălească în legătură cu o sumedenie de lucruri sau să-mi dea o droaie de sfaturi care nu-mi erau de nici un folos. Locuia în magnificul ei palat de pe strada Bac, într-o odaie uriaşă căreia îi spunea „cabinetul“ ei, mobilată extrem de luxos, cu mobilă veche, de mare preţ şi unde tronau opt sau zece pendule, care indicau timpul la ore cu totul diferite. O superbă colivie aurită, atîrnată de candelabru, era plină cu păsări care cîntau cît era ziua de mare. Toate acele sunete şi triluri, împreună cu vocea joasă şi monotonă a ducesei, mă călcau pe nervi şi făceau ca vizitele la

ea să-mi fie, pur şi simplu, insuportabile. Nu mă lăsa să plec de la ea pînă nu mă punea să-mi dau cuvîntul că voi veni cît mai curînd cu putinţă, dorinţă pe care mai mult ca sigur că nu i-aş fi îndeplinit-o dacă scrisorile pe care le primeam de la Londra nu erau pline de complimente pe care mă vedeam obligată să i le transmit. Această ducesă de Châtillon era fata ducesei de Lavallière, rivala mareşalei de Luxembourg, amîndouă deosebit de frumoase şi de galante. Fata fusese şi ea şi frumoasă şi galantă. Rama oglinzii din acel faimos cabinet, era toată plină de portretele foştilor ei iubiţi. Neştiind ce să facă cu ele, îşi împodobise oglinda. Numărul era impresionant şi alcătuia o foarte frumoasă decoraţie de jur împrejurul oglinzii. Fusese o femeie foarte spirituală, dar cu vîrsta, devenise cucernică. Odată cu ea, s-a sfîrşit şi familia de Lavallière, iar odată cu cele două fiice ale sale — ducesele de la Trémouille şi de Uzès — familia de Coligny-Châtillon ; aceste două nume s-au stins definitiv. Marchiza — devenită ducesă de Laval — veche prietenă a mamei şi naşa mea — mă trata cu o bunătate maternă. Era tot pe atît de simplă, pe cît de plină de emfază era doamna de Châtillon. Aşa încît mă duceam cu plăcere în chilia mănăstirii Saint-Joseph unde trăia într-o deplină cucernicie, pe cît de minuţioasă, pe atît de indulgentă. Dăruise săracilor tot ce avusese, iar veşmintele ei erau atît de sărăcăcioase, încît într-o zi, la biserică, un om o bătu pe umăr, rugînd-o să accepte să-i plătească scaunul pe care stătea.

— Te înşeli, domnule, îi răspunse în şoaptă, ducesa ; azi nu sînt eu, e cealaltă doamnă !

Ducele de Laval intrase la gînduri cu această soţie a sa. După ce încercase să-i dea bani — care nu apucau niciodată să stea în punga ei — luă hotărîrea să-i închirieze un apartament decent, să-i plătească modestele cheltuieli, ba chiar şi toaletele în privinţa cărora nu izbuti în nici un fel s-o convingă să şi le mai înfrumu-

seteze. Dacă i-ar fi cerut să-şi pună o rochie potrivit situaţiei sale, soţia lui ar fi fost dezolată ; ei îi plăcea să meargă pretutindeni pe jos, să bată noroaiele, să viziteze bisericile şi pe cei sărmani, fără să fie recunoscută. Deşi nu fusese frumoasă, în tinereţe fusese femeia cea mai elegantă şi mai adulată de la Curtea Franţei. Unchiul ei, episcopul de Metz, îi achita toate notele de plată, iar ea cheltuia cam patruzeci de mii de franci numai pentru toalete. N-am mai văzut nici o altă femeie care să se schimbe mai mult ca doamna de Laval şi poate că ar fi fost mult mai bine pentru ea să fi evitat cele două extreme. Dar chiar şi aşa, schimbată, era foarte preţuită de bărbatul ei şi adorată de copiii săi. Acest bărbat avea şi el o fire cu totul originală, lucru rar în orice ţară, mai rar în Franţa, şi rarism în clasa socială din care făcea parte. De cînd apăruse în societate, trăise pe picior foarte mare, de pe urma cîştigurilor la jocurile de noroc, fără ca stima de care se bucura să aibă de suferit din pricina asta. Nu se dusese niciodată mai mult decît oricare alt bărbat de rangul său, în sălile de joc şi nici nu alergase după fetele cu zestre ; conta totuşi pe o rentă de o sută de mii de scuzi pe care i-o aducea jocul de cărţi, cum ar fi contat un altul pe o rentă pe care i-ar fi adus-o moşiile sale. Era cel mai bun şi mai cinstit jucător care se văzuse vreodată ; cuvîntul lui, în vreo partidă îndoielnică de cărţi, era literă de lege în întreaga Europă. Fusese un bun ofiţer şi lumea pretindea că avea o privire de militar care ştia să vadă clar, chiar şi la jocul de cărţi. Se remarcase în timpul campaniei prinţilor, unde avusese nenorocirea de a-l vedea pe cel de al doilea fiu al său — Achille — ucis sub ochii săi, singurul dintre copiii lui pe care-l iubise cu patimă. După desfiinţarea armatei, dăduse dovadă, faţă de cei din regimentul său, de o generozitate paternă, care n-a mai fost imitată de nimeni şi care deci merita să fie cu atît mai stimată. În viaţa de toate zilele, era de un egoism feroce. Întîlnind-o într-o zi, pe noră-sa, care

mergea pe jos, deşi începuse să plouă zdravăn, se prefăcu a n-o vedea, iar seara îi spuse :

— Caroline, cred că te-a udat cumplit azi-dimineaţă ; te-aş fi poftit cu dragă inimă în trăsura mea, dar mi-a fost teamă să nu mă ude ploaia dacă deschideam uşa !

Aş putea citi mii de asemenea fapte ; copiii îl iubeau totuşi şi lumea se purta frumos cu el. Făcea o droaie de vizite. De fapt, asta era unul dintre principiile sale de conduită. Pretindea că ar fi cel mai bun mijloc de a evita să fii vorbit de rău, fiindcă oamenii se pot trezi cu tine la uşă chiar în clipa în care te bîrfesc mai avan.

Fiul său mai mare, Adrien, devenit mai tîrziu duce de Laval, era un om plăcut. Mai mult numele decît calităţile sale, l-au ajutat, în timpul Restauraţiei să pună mîna pe nişte slujbe unde n-a prea dat dovadă de cine ştie ce capacitate, dar n-a fost nici o nulitate crasă, aşa cum l-au ponegrit duşmanii săi. Dorinţa de a face pe tinerelul, dincolo de o anumită vîrstă, l-a făcut adesea ridicol. A avut nenorocirea de a-şi pierde unicul fiu, ultimul vlăstar din ramura de Montmorency-Laval. Fratele său Eugène, a fost cel mai dezagreabil personaj pe care l-am întîlnit vreodată şi care a încercat să-şi ascundă, sub o cucernicie ridicolă şi intolerabilă, cel mai ruşinos egoism.

O auzisem de multe ori pe contesa de Vaudreuil zicînd : „Noi astea, femeile frumoase" ; lui Eugène de Montmorency cred că i se potrivea expresia : „Noi ăştia, sfinţii", pe care dealtfel l-am şi auzit rostind-o. Vărul său Mathieu era de o cucernicie cu totul diferită ; voi avea ocazia să vorbesc mai tîrziu şi despre el.

Prinţesa de Guéméné avea patru copii : ducele de Montbazon, însurat cu domnişoara de Conflans, prinţul Louis de Rohan — primul dintre numeroşii soţi ai fiicei celei mari a ducelui de Courlande (pînă la urmă, s-a numit ducesa de Sagan şi nu şi-a mai schimbat numele tot atît de des ca soţii), prinţul Victor de Rohan şi prinţesa Charles de Rohan-Rochefort.

Eu am fost mai apropiată de prințesa Berthe, fiica ducelui de Montbazon ; se reîntorsese în Franța pentru a veghea ultimile ceasuri ale marchizei de Conflans și care, deși măritată cu unchiul ei, Victor, se dădea — din motive de avere — drept fiica lui. Berthe era foarte amabilă, spirituală, bună, plăcută, deși nu era frumoasă. Îmi plăcea grozav de mult și probabil că prietenia dintre noi ar fi devenit foarte strînsă, dacă n-ar fi plecat, împreună cu bărbatul ei, în Boemia, unde dealtfel s-au și stabilit. Mătușa ei, prințesa Charles de Rohan-Rochefort, jurase să înfățișeze lumii un spectacol pe care aceasta nu-l văzuse încă pînă atunci : o prințesă de Rohan, femeie cinstită. Din păcate, legămîntul a fost îndeplinit de nepoata ei, căci biata prințesă Charles de Rohan a avut tot felul de încurcături, care de care mai deocheate. Dacă ar fi fost soția unui ticălos, mai treacă-meargă, poate că lumea i-ar fi trecut cu vederea unele zburdălnicii ; dar prințul Charles era departe de a fi un om rău. Am întîlnit-o adesea la prințesa de Guéméné, pe prințesa Charles și pe fetele ei. Cea mare era groaznic de urîtă și de comună, dar avea un suflet de aur. Suferea cumplit din pricina aventurilor maică-si pe care se străduia să le ascundă. Îmi vine în gînd o împrejurare de care ori de cîte ori îmi aduc aminte, mi se face pielea ca de găină.

Într-o zi, dădusem o recepție ; a doua zi dimineață, în timp ce mă îmbrăcam pregătindu-mă să ies în oraș, un servitor a venit să-mi spună că o femeie dorea să-mi vorbească.

— Bine, i-am răspuns, am s-o văd cînd plec !

După o jumătate de ceas, traversînd anticamera, ca să ies afară și să mă urc în trăsură, am văzut-o pe prințesa Herminie de Rohan stînd pe o banchetă, încălțată cu niște pantofi grosolani și plini de noroi și însoțită de un fel de femeie de serviciu. Am rămas uluită : am vîrît-o aproape cu de-a sila, în odaia mea și mi-am cerut

mii de scuze. Din fericire, ea era și mai încurcată decît mine ; palidă și tremurînd, mă strîngea, stingherită, de mînă. Cu chiu, cu vai, îmi spuse că mamă-sa jucase în ajun la mine acasă, că neavînd bani, împrumutase cinci ludovici de la slujitorii mei, că dorința de a le înapoia imediat banii, o determinase să le mai ceară încă cinci. Pe scurt, să le plătesc eu datoria, preferînd să-mi fie datoare mie decît valeților mei. Maică-sa — necutezînd să vină să mă roage acest lucru — o trimisese pe biata Herminie care era într-o stare demnă de milă. Vă rog să mă credeți că nici eu nu mă simțeam mai bine. Am consolat-o cum m-am priceput și eu, spunîndu-i că eram sigură că acea sumă neînsemnată îmi va fi înapoiată foarte repede ; apoi, schimbînd vorba, am luat-o cu mine ca să facă o vizită bunicii sale ; apoi am dus-o acasă, avînd impresia că se mai liniștise. Dar suferința și rușinea ei mi-au rămas neșterse în suflet, două din cele mai cumplite sentimente pe care le poate îndura o inimă curată. Urîțenia și înfățișarea ei fadă o obligaseră la cea mai groaznică umilință : să aștepte ca o slugă, în anticameră, pînă ce stăpîna casei va binevoi s-o primească.

Cea de a doua fată a doamnei Charles era destul de drăguță, iar cea de a treia — Gasparine, ajunsă mai tîrziu prințesă de Reuss — pe atunci încă o copilă, era de-a dreptul fermecătoare. Cele trei surori aveau și doi frați care au devenit oameni de treabă și s-au stabilit în Boemia, alături de unchiul lor. După moartea doamnei de Guéméné, prințesa Charles a decăzut într-un asemenea hal încît pînă la urmă a trebuit să se retragă din societate.

Prima oară cînd m-am dus și eu la un bal, la Paris, a fost la cel dat în palatul Luynes ; am crezut că am nimerit în grota lui Calipso. Toate femeile mi s-au părut adevărate nimfe. Eleganța rochiilor m-a izbit atît de tare, încît a trebuit să particip la multe alte baluri pînă să-mi dau seama că, de fapt, la Londra, văzusem

un număr mult mai mare de femei frumoase și elegante. Mai tîrziu, am fost pur și simplu uluită să le văd pe aceleași femei — care erau atît de bine puse la punct, în lume — umblînd într-un hal fără hal, la ele acasă, nepieptănate, înfășurate în niște capoate murdare, mă rog, într-o ținută care te îngrețoșa. Slavă Domnului că, de cîțiva ani, acest prost obicei a dispărut ; franțuzoaicele au devenit și ele tot atît de îngrijite, sub acoperișul casei lor, ca și englezoaicele, iar în lume, îmbrăcate cu foarte mult gust.

Eram curioasă s-o cunosc pe doamna Récamier. Mi s-a spus că se afla în salonul cel mic unde se aflau cinci sau șase femei ; cînd am intrat, am văzut o persoană care mi s-a părut a avea o figură remarcabilă ; cum după cîteva clipe ieși din salon, am ieșit și eu după ea. Cineva mă întrebă cum mi se păruse doamna Récamier.

— Încîntătoare, am venit după ea s-o văd cum dansează.

— Cine ? Persoana de colo ? Păi aceea e domnișoara de La Vauguyon ; doamna Récamier e cea care stă colo lîngă fereastră, în rochia aceea gri...

Uitîndu-mă cu atenție la ea, am văzut că deși avea un chip deosebit de frumos, nu făcea parte dintre persoanele care se remarcă de la prima vedere. În schimb, pe măsură ce-o cunoșteai, ți se părea tot mai frumoasă ; mai mult ca sigur că voi mai vorbi despre ea, căci prietenia noastră a început chiar din seara în care ne-am cunoscut și mai durează și astăzi.

Unchiul meu, episcopul de Comminges, ajuns episcop de Nancy, se afla atunci la Paris. Dorea din toată inima, să mă introducă în suita împărătesei — care se alcătuia în acel moment — străduindu-se să-mi explice cît de puțin aș mai depinde de domnul de Boigne dacă aș căpăta un loc la Curte. În afară de faptul că o astfel de slujbă îmi displăcea, urîsem întotdeauna slugărnicia, indiferent de ce natură ar fi fost. Nu mi-a plăcut niciodată să fiu în slujba vreunei prințese, în nici o epocă și sub

nici un regim. Unchiul insistă îndelung, dar fără nici un succes. După felul cum îmi vorbea — ca despre un lucru ce nu ținea decît de mine — cred că primise o sarcină anume să mă convingă, ceea ce mă deranja și mă îndîrjea și mai tare. Fiindcă refuzul meu a fost foarte la locul lui, decent și cuviincios, n-a avut nici un fel de urmări supărătoare.

Cam tot în epoca aceea, l-am pierdut pe unul dintre verii noștri, amiralul de Bruix. Era un om ale cărui talente și spirit prețuiau mai mult decît moralitatea sa, care cam lăsa de dorit. Jucase un rol de seamă sub Directorat și fusese singurul care susținuse moralul marinei în timpul Revoluției. În schimb, se spunea despre el că furase ca-n codru cît fusese ministru, deși murise sărac lipit. Cu toate că a fost unul dintre oamenii cei mai activi în 18 Brumar, după șederea lui în Bolognia, împăratul n-a mai avut ochi să-l vadă. Împăratul ținuse să execute, împotriva sfatului amiralului — o manevră în care pieriseră o mulțime de soldați ; sigur că amiralul protestase destul de vehement, dar ceea ce l-a pierdut a fost o vorbă pe care a aruncat-o într-o reuniune de mari demnitari care țineau cu tot dinadinsul să-i ridice o statuie noului împărat. Tocmai se discuta despre cum să fie îmbrăcat ; amiralul, plictisit de lingușirile pe care le tot auzea de mai bine de două ceasuri, strigă :

— Faceți-l gol pușcă ; o să vă fie mult mai ușor să-l pupați în fund !

Lumea era obișnuită cu butadele lui, dar asta fu raportată împăratului căruia îi displăcu profund. Abia aștepta să găsească un motiv ca să scape de el. Făcînd unele cheltuieli ceva mai mari ca de obicei, fu chemat la Paris și muștruluit zdravăn ; mînia și mîhnirea îi înrăutățiră boala de piept de care suferea și bietul om muri într-o sărăcie atît de cumplită — în ciuda luxului de care era înconjurat — încît nu avură nici măcar banii necesari cu care să-i cumpere un sicriu. Cum bogătașul Ouvrard îi datora o mare parte din averea sa, aflînd de situația

în care se afla, trimise — cu o zi înainte de a se prăpădi — doamnei de Bruix, cinci sute de ludovici de aur. Suma nu reprezenta nici a suta parte din cea cu care-l ajutase amiralul, dar cum era pe moarte și dizgrațiat, fapta i-a făcut cinste lui Ouvrard.

Amiralul de Bruix era ateu, ca un filozof din secolul al XVIII-lea ; soția sa, care se conducea după aceleași principii, nu îngădui nici unui preot să intre în casă. Amiralul se prăpădi la miezul nopții. Unchiul meu, episcopul de Nancy, fu rugat de văduvă să-l înștiințeze pe împărat. Acesta îi transmise vestea, a doua zi, la sculare. Împăratul îi ascultă cu un aer mîhnit, apoi întrebă :

— Cel puțin, domnule episcop, a murit ca un bun creștin ? S-a spovedit, s-a împărtășit ?

Unchiul meu se simți foarte încurcat. Îndrugă, cu chiu cu vai, un „nu“, apoi tăcu. Împăratul îl privi cu severitate, apoi îi întoarse brusc spatele. Vorbele abilului comedian — care era Napoleon — nu căzură pe pămînt sterp ; nici unul dintre marii demnitari nu mai avură curajul să facă pe ateii și toți episcopii se străduiră să-i spovedească și să-i împărtășească pe cei din înalta societate, care erau sortiți pieirii. Cum împăratul nu voia să-l supere pe unchiul meu, prima oară cînd dădu ochii cu el, îl tratã cum nu se poate mai bine.

Printre străinii de vază ce se aflau la Paris cînd am sosit eu, cele mai de seamă persoane erau ducesa de Sagan și prințesa Galițin. Ultima, frumoasă, picantă, bizară, părea că abia descinsese din stepele natale, căci semăna cu un mînz sălbatic. Găsise, în nu știu ce vechi palat, un portret în email care-i luase mințile ; îl respinsese pe cel cu care voiseră s-o mărite, fiindcă nu semăna cu portretul. Purta acea imagine atît de dragă sub gulerul rochiei, și străbătuse toată Europa în căutarea originalului. Mi s-a povestit că, după ce-a bătut atît amar de drum, a mărturisit că s-ar fi mulțumit să găsească un bărbat care să semene fie și numai în parte

cu cel din portret ; din păcate, descoperind cînd ochii, cînd gura, cînd nasul silfului ei, s-a văzut constrînsă să-și divizeze pasiunea între numeroșii tineri care avuseseră norocul să semene cît de cît cu portretul. Cînd am cunoscut-o eu, era încă deosebit de frumoasă și continua să-l caute cu frenezie pe cel care să semene cu portretul.

Ducesa de Sagan purta pe atunci numele primului ei soț, Louis de Rohan ; era o femeie frumoasă, avea un aer distins, excela în talentul nordicelor de a duce o viață dezordonată, dar plină de noblețe și decență. Toate fiicele ducesei de Courlande erau adevărate doamne.

La sfîrșitul carnavalului, am fost invitată la un mare bal, la doamna Récamier, pe atunci în apogeul frumuseții și bogăției sale. Venise tot ceea ce avea mai select Imperiul : Murat, Eugène Beauharnais, mareșali etc., un mare număr de persoane din vechea aristocrație, emigranți reîntorși în țară, somități financiare și mulți străini. Am fost martora unui fapt ciudat într-o lume atît de amestecată. Orchestra cînta un vals ; numeroase perechi începuseră să danseze ; printre ei se afla și domnul Caulaincourt cu domnișoara Charlot, frumoasa zilei. În aceeași clipă, toți ceilalți dansatori se retraseră și cei doi rămaseră singuri. Domnișoara Charlot se simți rău sau se prefăcu, ceea ce puse capăt acelui neinspirat vals. Domnul de Caulaincourt era palid ca un mort. Vă puteți da seama după acest fapt cît de proaspătă era încă în mințile tuturora moartea ducelui de Enghien și cît de grave și de multe erau calomniile ce se adunaseră împotriva lui Caulaincourt.

Mi s-a povestit (n-aș ști să mai spun de către cine), că atunci cînd împăratul și-a alcătuit Curtea, domnul de Caulaincourt, ieșind din cabinet, își anunță camarazii din salonul de serviciu, că fusese numit mare scutier. Toți se înghesuiră să-l felicite ; singur Lauriston tăcu.

— Tu nu-mi spui nimic, Lauriston ?

— Nu.

— De ce? Nu socoţi postul destul de bun?
— Nu pentru cît te-a costat.
— Ce vrei să spui cu asta?
— Ştii foarte bine...
Cei de faţă interveniră şi discuţia nu mai avu nici un fel de urmări; dar Lauriston — pînă atunci un fel de favorit, fu îndepărtat de către împărat şi nu reveni la Paris decît după multă vreme...
Am asistat, de asemenea, la o scenă ciudată, la doamna Dubourg, unde pe atunci se adunau adesea toţi cei din vechiul regim. Contele de Aubusson tocmai fusese numit şambelan al împăratului. Această numire ne displăcu grozav şi ne străduiam să i-o arătăm într-o formă mai mult sau mai puţin vehementă. Prinţesa de la Trémouille — deşi foarte bună prietenă cu el — îl trata cu multă asprime; el o întrebă ce anume făcuse ca să merite asemenea mustrări.
— Socot că ştii foarte bine, domnule, despre ce e vorba!
— Nu, doamnă. Am făcut apel la toate amintirile mele, şi te rog să mă crezi că am luat-o de la început de tot, de pe vremea cînd am fost obligat să te alung din cazarmă unde veneai să strici soldaţii din regimentul meu!
Prinţesa rămase încremenită; apoi izbucni în strigăte şi-n urlete de mînie. Oricît ar fi vrut cei de faţă să ţină cu ea, nu putură, fiindcă pe vremea cînd era prinţesă de Saint-Maurice, la începutul Revoluţiei, fusese într-adevăr alungată de prin cazărmi unde se ducea să-i instige pe soldaţi la răscoală.
Deşi am fost destul de insolenţi, n-am fost deloc curajoşi şi, după această scenă, care făcu vîlvă, despre care Fouché îi vorbi împăratului şi din pricina căreia doamna de La Trémouille fu chemată la poliţie, ne-am arătat, în general, foarte politicoşi cu noul şambelan. Numai doamna de Chevreuse îşi mai permitea unele

necuviinţe; dar ea era atît de bizară, atît de inconsecventă în tot ce făcea, încît acest lucru era socotit drept un capriciu în plus.
Deşi roşcată, era extrem de frumoasă, deosebit de elegantă, plină de spirit, răsfăţată, dincolo de orice expresie, de soacra ei, ocupînd în societate un loc cu totul aparte pe care-l exploata uneori chiar pînă la prostul gust. Ducele de Laval îi spunea „furnizoarea din foburgul Saint-Germain". Şi pe bună dreptate; căci avea unele aere de parvenită şi abuza de avantajele situaţiei sale pentru a-şi aranja omagiile şi a le plăti cu impertinenţe celor care nu voiau să i le aducă. Totuşi, ştia să fie foarte graţioasă cînd voia, şi, cum la mine în casă se simţea bine, n-am îndurat niciodată, pe pielea mea, nici una din ironiile sale, nici măcar la Grenoble, în anul în care a murit. Dar despre asta voi vorbi mai tîrziu.

Capitolul III

Mă obişnuiesc cu societatea din Paris. — Sosirea părinţilor mei în Franţa. — Doamna şi domnişoara Dillon. — Îi dau penele mele împărătesei Joséphine. — Societatea din Saint-Germain. — Doamna Récamier. — Primele băi în mare.

La începutul Imperiului, opoziţia din Paris alcătuia o societate deosebit de plăcută. De îndată ce mi-am făcut noviciatul şi am avut şi eu un cerc al meu, m-am simţit minunat. Fiecare dintre noi începea să-şi regăsească liniştea şi o oarecare bunăstare. Societatea se împărţise în două: oamenii cîrmuirii şi cei care nu luau parte la nimic. Cei din urmă, printre care mă număram şi eu, ne mulţumeam să bîrfim şi să-i luăm peste picior pe cei dintîi, bineînţeles după ce ne convingeam că uşile erau bine închise. Unele asprimi, exercitate din cînd în

cînd asupra celor mai nărăvaşi, ne ţineau pe toţi la respect. Oricum, în relaţiile dintre cele două categorii de oameni, exista o anumită urbanitate. Mulţi dintre noi încă nu se aranjaseră, iar cei care aveau o casă în oraş sau la ţară, îşi găseau repede o societate plăcută. M-am numărat printre aceştia din urmă chiar din cea de a doua iarnă. Iar atmosfera aceasta a durat trei sau patru ani ; după această perioadă, dezertările au devenit un lucru obişnuit, căci marea majoritate a nobilimii s-a ataşat Imperiului şi căsătoria arhiducesei, i-a luat cu sine şi pe ultimii refractari care mai rămăseseră. Din clipa aceea, puteai număra pe degete femeile care nu se duceau la Curte. Numărul lor devenise atît de mic încît dacă prosperitatea împăratului ar mai fi durat, n-ar mai fi rămas nici una care să nu se ducă.

Unchiul meu obţinuse destul de uşor ca tata să fie şters de pe lista emigranţilor, cu atît mai mult cu cît nu avea de reclamat nici un fel de bunuri în Franţa. Veni deci împreună cu mama şi cu fratele meu Rainulphe, pe la jumătatea anului 1805 şi traseră la mine, mai întîi la Paris, apoi la Beauregard. Doream din tot sufletul ca fratele meu, a cărui existenţă nu era asigurată şi depindea de mine, să capete o slujbă. Mama se opunea. Tata rămase neutru, ştiind că părerea lui îl va influenţa pe fiul său şi nu voia acest lucru. Aşa că Rainulphe fu prezentat împăratului, care-l trată cu multă bunăvoinţă şi care fu primit deosebit de bine de către împărăteasa Joséphine ; ea dori să-l facă scutier sau cel puţin să-l pună — în această calitate — în slujba ginerelui ei, prinţul Louis. Fratele meu ar fi preferat să intre în armată, dar trebuia să înceapă prin a fi soldat. Mama plînse, fratele meu şovăi, lucrurile se tergiversară, aşa că pînă la urmă locul fu dat altcuiva. În iarna următoare, Rainulphe se îndrăgosti de o frumoasă doamnă ale cărei aventuri au făcut, mai tîrziu, din ea, un personaj aproape istoric. Doamna de Hautefort ; şi

anturajul ei erau cum nu se poate mai porniţi împotriva Imperiului ; fratele meu îşi însuşi ideile lor, şi de atunci intenţia de a-şi găsi o slujbă fu abandonată.

Nu mă pot abţine să nu istorisesc o mică întîmplare din care se vede limpede că tot ceea ce s-a spus despre neseriozitatea şi despre frivolitatea împărătesei erau adevărate. Doamna Arthur Dillon — fostă domnişoară de Rothe — cea de a doua soţie a lui Dillon, cel care a murit după ce-a ajuns general de armată în perioada Convenţiei, era o creolă din Martinica, verişoara împărătesei, pe care o vedea destul de des şi care o iubea mult pe fiica ei, Fanny Dillon. Noi eram foarte apropiaţi de această familie. Doamna Fitz-James, fiica doamnei Dillon dintr-o altă căsătorie, era cea mai bună prietenă a mea. Doamna Dillon, stabilindu-se la mine, la Beauregard, se duse să facă o vizită la Saint-Cloud ; împărăteasa o amăgea cu nădejdea că o va ajuta pe Fanny să facă o căsătorie strălucită. La înapoiere, doamna Dillon mă întrebă dacă n-aş vrea să fac sacrificiul de a renunţa la una dintre cele trei pene de egretă, pe care le aveam. Domnul de Boigne le adusese din India şi mi le dăruise. Marele croitor Leroi, care venise de dimineaţă la împărăteasă, îi adusese una, dar mică şi urîtă. Cum doamna Dillon se apucase să spună că eu aveam cîteva cu mult mai frumoase, majestatea sa dori cu orice preţ să şi le însuşească. Ne aflam încă la masă cînd un călăreţ purtînd livreaua împăratului — sosi ca să întrebe dacă binevoiam să-i dau împărătesei pana atît de rîvnită. Nu exista nici un mijloc de a o refuza ; aşa că i-am dat-o, şi doamna Dillon l-a trimis pe călăreţ cu ea, la verişoara sa. A doua zi, un nou bilet şi alt mesager. Leroi găsise pana nemaipomenit de frumoasă, dar, din păcate, era montată după moda indiană. Ca să facă un panaş frumos, ar fi avut nevoie şi de a doua. I-am dat-o şi pe a doua. A treia zi, doamna Dillon se duse la Saint-Cloud. Cînd se întoarse, mă anunţă — puţin cam stînjenită — că împărăteasa voia şi cea de a treia pană de

egretă. I-am dat-o şi pe a treia, anunţînd-o că nu mai aveam ce-i oferi. Urmă un al treilea bilet, plin de osanele şi de mulţumiri. După cîteva zile, doamna Dillon îmi spuse că împărăteasa poruncise să se monteze o parură din cele mai frumoase camee pe care voia să mi-o dăruiască în schimbul penelor. Am rugat-o să mă scutească de acest cadou, explicîndu-i că penele i le dăruisem ei, doamnei Dillon, şi nu împărătesei. După o nouă vizită la Saint-Cloud, doamna Dillon îmi spuse că încercase să-i explice împărătesei acest lucru, dar că verişoara ei păruse atît de jignită încît nu mai cutezase să insiste. Parura avea să-mi fie trimisă peste cîteva zile. În duminica următoare, fratele meu îi făcu o vizită împărătesei, care-l ruga să-mi transmită mulţumirile sale, lăudă frumuseţea şi raritatea penelor şi încheie spunîndu-i :

— N-am nimic tot atît de rar ce să-i ofer, dar o voi ruga să accepte cîteva pietre cărora lucrătura lor veche le va conferi o valoare deosebită.

Fratele meu se înclină. Întorcîndu-se la Beauregard, îmi relată, pe îndelete, toată această discuţie.

Ţinurăm un adevărat consiliu de familie ca să hotărîm cum să primim această favoare. De refuzat nici nu putea fi vorba. Ba, la un moment dat, chiar am căzut cu toţii de acord că alegerea unui astfel de cadou era de un foarte bun gust. Să-i scriu ? Să-i cer o audienţă ca să-i mulţumesc ? Asta însemna să fiu prezentată la Curte. Toate astea îmi creară o stare de nelinişte şi de agitaţie de care aş fi putut să fiu scutită căci, începînd din acea zi, n-am mai auzit vorbindu-se nici de pene, nici de pietre, nici de nimic. Persoanele care o cunoşteau bine pe împărăteasă mi-au spus că atunci cînd i-a fost adusă cutia cu diadema, i s-a părut atît de frumoasă încît n-a mai avut inima să renunţe la ea. O lună mai tîrziu, ar fi dăruit-o cu plăcere dar nu mai era cazul.

Fratele bunicului meu, bătrînul episcop de Commminges, se stabilise la Saint-Germain. Casa lui era locul de

întîlnire al bătrînilor emigranţi. Şi totuşi, influenţa napoleoniană începuse a se face simţită pînă şi în această arcă sacră. Cele două canaturi ale uşii ce dădea în salonul acestui bătrîn unchi al meu, nu se deschideau decît pentru două persoane ; numai ele se bucurau de cinstea de a fi anunţate cu glas tare de şi mai bătrînul său valet. Cele două persoane erau mareşala de Beauvau şi doamna Campan. Aceasta din urmă îşi dădea nişte aere că te prăpădeai de rîs. Într-o seară ţinu să mă copleşească cu bunăvoinţa sa. Eu m-am arătat foarte puţin sensibilă faţă de atenţiile sale, iar după ce-a plecat, nu m-am mai putut stăpîni şi am rîs cu hohote cînd bunicul a început să mă mustre că mă purtasem astfel cu ea. Faptul că doamna Campan izbutea să smulgă din cînd în cînd, cîte o vorbă bună din partea împăratului, făcuse din această stăpînă a unui pension oarecare, un personaj important, chiar şi în ochii celor mai ostili guvernului, pînă într-atît era de mare prestigiul puterii în acea epocă.

La Saint-Germain, am făcut cunoştinţă cu doamna de Renouard, cunoscută mai bine sub numele de Buffon. Această femeie era dovada vie a faptului că nu există situaţie în care o fire nobilă să nu se comporte în mod demn. Iubita ducelui de Orléans în timpul grozăviilor Revoluţiei, trecuse prin ele alături de el, cu un devotament rar întîlnit. Rămînînd fidelă memoriei ducelui, s-a ocupat — cu riscul vieţii — de fiii acestuia, pe care i-a ajutat să fugă din temniţa de la Marsilia, încredinţîndu-le şi pruncul pe care-l avusese cu tatăl lor ; copilul fu crescut de fraţii săi vitregi, în străinătate, sub numele de cavalerul de Orléans ; din păcate, a murit foarte tînăr. Un lucru mai puţin cunoscut, îl constitue faptul că domnul de Taleyrand dorea cu ardoare să se însoare cu doamna Buffon. Mătuşa ei, vicontesa de Laval, se strădui cît putu s-o determine să facă acest pas, dar doamnei Buffon îi fu peste putinţă să-şi învingă sila

de a deveni nevasta unui episcop, preferînd să îndure cea mai crîncenă sărăcie. Dar iată că un elvețian, domnul Renouard de Bussière, om foarte plăcut, o ceru de nevastă, iar ea acceptă. Din păcate, căsnicia lor nu ținu mult, căci domnul Renouard muri, lăsîndu-i un băiat. Cînd am cunoscut-o eu, era văduvă, și trăia complet retrasă, ocupîndu-se de acest copil, pe care avu bucuria ca, înainte de a muri, să-l poată recomanda ducelui de Orléans. Acest prinț nutrea o profundă recunoștință față de doamna de Renouard, așa că i-a protejat cu grijă, fiul.

Doamna Récamier veni să stea cîteva zile, la mine, la Beauregard, unde primeam o mulțime de lume. Nu după mult timp, i-am întors vizita, la Clichy; trăia pe picior mare și în deplină siguranță, cînd iată că, la cîteva zile după ce-am plecat de acolo, soțul ei dădu faliment. Deși nu aveam cu ea decît relații de societate, destul de reci, nu era cazul să-i întorc spatele, așa că m-am dus s-o consolez. Am găsit-o atît de calmă, de demnă și de simplă, încît pur și simplu am rămas uimită. Din acel moment datează de fapt afecțiunea vie pe care i-o port și pe care toate evenimentele prin care am trecut împreună n-au făcut decît s-o întărească. I s-au pictat multe portrete doamnei Récamier dar, după mine, nici unul n-a izbutit să-i redea adevăratele trăsături ale caracterului său; lucrul e cu atît mai scuzabil, cu cît e destul de dificil de realizat. După părerea mea, doamna Récamier era tipul femeii adevărate, așa cum ieșise ea din mîna Creatorului, menită să aducă fericirea bărbatului. Avea toate farmecele, toate virtuțile, toate inconsecvențele, toate slăbiciunile. Dacă ar fi fost și mamă, nu numai soție, viața i-ar fi fost mult mai plină, lumea ar fi bîrfit-o mai puțin și poate că ar fi fost mai fericită. Lipsindu-i însă această vocație, a încercat să-și caute compensații în societate. Doamna Récamier era cochetăria personificată pe care a împins-o pînă la genialitate, devenind astfel șefa uneia dintre cele mai detestabile școli. Toate femeile care au vrut s-o imite au ieșit bîrfite și terfelite, în vreme ce ea ieșea întotdeauna pură din vîlvătaia în care se amuza să se năpustească. Asta nu înseamnă că n-avea inimă; nu, cochetăria ei era fiica bunăvoinței și nu a vanității. Dorea mai mult să fie iubită decît admirată. Iar acest sentiment îi era atît de firesc, încît dăruia întotdeauna o fărîmă de afecțiune și multă simpatie tuturor adoratorilor ei, în schimbul omagiilor pe care încerca să și le atragă; așa încît, cochetăria ei scăpa de egoismul care o însoțește de obicei și nu era cîtuși de puțin aridă, dacă mă pot exprima astfel. De asemenea, a știut să-și păstreze atașamentul aproape al tuturor bărbaților care au fost îndrăgostiți de ea. Toată lumea i-a ridicat în slăvi incomparabila frumusețe, dărnicia, politețea; mulți bărbați i-au lăudat istețimea. Dar puține persoane au știut să descopere — dincolo de comportarea ei obișnuită — firea sa independentă, judecata imparțială, trufia inimii, justețea spiritului. În primii ani ai tinereții, doamna Récamier își însușise de la societatea în care trăia o anumită fandoseală, care dăuna atît frumuseții, cît mai ales spiritului ei. A renunțat însă repede la ea cînd și-a dat seama că exista și o altă lume făcută pentru a o aprecia. Se împrieteni deci foarte strîns cu doamna de Staël, și se obișnui astfel — alături de ea — cu discuții serioase și spirituale, unde își asuma întotdeauna rolul care se potrivește cel mai bine unei femei, adică acel gen de curiozitate inteligentă, dealtfel singurul care nu poate fi înlocuit cu nimic, odată ce i-ai prins gustul și pe care nu-l găsești decît în Franța și numai la Paris. Doamna de Staël știa ea ce știa, cînd afirma acest lucru în perioada exilului.

Atracția doamnei Récamier pentru notabilități, a debutat prin legătura ei cu Chateaubriand, căruia și-a devotat viața vreme de cincisprezece ani. A meritat acest

lucru, datorită comportării sale pline de delicatețe. Dar oare l-a meritat și pentru profunzimea sentimentului său? Aici nu mai cutez să mai spun nimic.

În 1806 m-am îmbolnăvit de o boală atît de bizară, încît nu pot să nu vorbesc despre ea. În fiece zi mă apuca o durere groaznică de cap ce aducea cu sine un frison urmat de un val puternic de fierbințeală și de o ușoară transpirație. Numai că în timpul febrei, pulsul — în loc să se accelereze — scădea vertiginos și nu-și relua ritmul normal decît după ce-mi trecea febra. Cum nu puteam să mănînc nimic, slăbeam văzînd cu ochii. În Anglia, băile în mare îmi fuseseră întotdeauna de folos; mi-a venit ideea să încerc același remediu și în Franța. Doctorii n-au fost prea încîntați, dar pînă la urmă s-au arătat a fi de acord. Ai mei m-au urcat într-o trăsură și, după cinci zile de drum, am ajuns mai mult moartă decît vie, la Dieppe. După opt zile, mă plimbam pe țărmul mării, recăpătîndu-mi sănătatea cu aceeași repeziciune ca în primii ani ai tinereții. După douăzeci și cinci de ani, trăsura mea era prima care intra în Dieppe; vă închipuiți cît au fost de uimiți locuitorii acelui orășel. Ori de cîte ori ieșeam la plimbare, lumea se aduna ciotcă să ne vadă trecînd, iar echipajul meu era examinat cu o curiozitate de neînchipuit. Sărăcia locuitorilor era înfricoșătoare. „Englezul" — cum ziceau ei, și care era mai rău decît dracul — se lățea din ce în ce în fața portului lor gol. Abia dacă vreun vapor putea să se furișeze, din cînd în cînd, ca să se ducă la pescuit, riscînd însă întotdeauna să fie capturat de străin sau confiscat la întoarcere, dacă lunetele vigililor îl zăriseră apropiindu-se. În ceea ce privește resursele pe care orașul Dieppe le-a descoperit mai tîrziu, în vilegiaturiștii care veneau să se scalde în mare, ele nu existau în acea epocă. Fratele meu mi-a aranjat o mică șaretă acoperită. Mi-a găsit, cu mare greutate și cu multă cheltuială — în ciuda sărăciei orașului — un om care să conducă bidiviul pînă la țărm și două femei care să

intre în mare odată cu mine. Aceste pregătiri ațîțară într-o asemenea măsură curiozitatea, încît primele băi le-am făcut în prezența unei adevărate mulțimi de gură-cască, îngrămădită pe țărm. Localnicii mi-au întrebat slugile dacă fusesem mușcată de un cîine turbat. Peste tot, pe unde treceam, iscam o milă cumplită; se părea că nu mă duceam să fac baie, ci să mă înec. Un domn bătrîn veni la tata să-i spună că-și asuma o mare răspundere îngăduindu-mi un act atît de temerar. Era de neconceput ca niște oameni ce locuiau pe țărmul mării să fie atît de îngroziți de apă. Pe vremea aceea, bieții locuitori din Dieppe, nu știau altceva decît să-și acopere ochii cu mîna, să se pună la adăpost de neplăcerile de care se temeau mai rău ca de dracul, fiindcă marea nu era pe atunci, pentru ei, decît un prilej de suferință și necazuri. E curios să te gîndești că, zece ani mai tîrziu, amatorii de băi în mare soseau cu sutele, că locuitorii din Dieppe construiseră un mare stabiliment special pentru acești oaspeți care se cufundau în mare, în toate chipurile, fără să mai iște nici cea mai mică mirare din partea nimănui.

Istorisindu-vă acest lucru, am vrut să arăt că folosirea băilor de mare — devenită cu timpul, un obicei — e de dată recentă în Franța și că orașul Dieppe a fost primul loc unde s-a răspîndit acest obicei.

Capitolul IV

Generalul de Boigne se stabilește în Savoia. — Cardinalul Maury. — Doamna de Staël. — Ședere la Aix. — Benjamin Constant. — Dineu la Chambéry. — Coppet. — Domnul Rocca.

În timpul celor zece ani ai Imperiului viața mea a fost atît de monotonă și am luat atît de puțin parte la marile evenimente, încît n-am nici un fel de indicii pentru a determina unele lucruri. Așa că mă voi mulțumi

să relatez, la nimereală și fără a ține seama de date, diversele amintiri din acea vreme care au legătură cu personajele mai importante sau care vor zugrăvi moravurile lumii în mijlocul căreia trăiam.

Domnul de Boigne se apucase să-și construiască o casă în Savoia[1], unde cumpărase un teren. Începuse prin a petrece în acel loc, mai întîi cîteva săptămîni în fiecare vară; pe urmă, rămase cîteva luni. În sfîrșit, sedus de respectul de care se bucura în acel loc, datorită averii sale, își fixă reședința acolo și deveni binefăcătorul ținutului. Cum Beauregard era o reședință mult prea mare ca să mi-o lase mie, o vîndu prințului Aldobrandini Borghese, iar eu a trebuit să-mi mut larii și penații într-un mic conac situat în satul Châtenay, aproape de Sceaux. Casa era într-un fel celebră, fiindcă în ea se născuse Voltaire. Această mutare avu loc în 1812.

Am mai vorbit despre legăturile mele de prietenie cu cardinalul Maury. Își precedase înapoierea sa în Franța de o scrisoare foarte slugarnică, adresată împăratului; Napoleon porunci să fie publicată. De îndată ce cardinalul sosi la Paris, tata veni să-l vadă și-l pofti la masă, la mine, la Beauregard. El acceptă cu grabă și, în duminica următoare, văzurăm coborînd dintr-o imensă berlină italiană șapte persoane: fratele cardinalului, nepoții, nepoatele, un abate, mă rog, tot neamul. Mai avu și tupeul să-mi spună, cu candoare, că voise să facă economie în ceea ce privea masa de la hanul unde trăsese, așa că-i adusese pe toți ai săi. Păstrasem o amintire plăcută despre modul în care mă răsfățase în copilărie; nu vă pot spune cît am fost de dezamăgită, văzîndu-l astfel. Figura, tonul, limbajul, toate erau pe aceeași măsură și ar fi șocat pînă și pe un caporal de infanterie. Istorisea niște lucruri, că te înroșeai pînă în vîrful urechilor. Îmi aduc aminte că, în timpul acelei mese, ne-a istorisit, printre altele, o întîmplare petrecută în dioceza

[1] E vorba de Buissonrond, aproape de Savoia.

sa din Montefiascone. Scena avea loc într-o mănăstire; călugărițele, duhovnicul lor, un mare vicar trimis să cerceteze plîngerile acestora, toți se exprimau într-un limbaj care s-ar fi potrivit mai curînd soldaților dintr-un corp de gardă și nu unui mare cardinal. Am fost grozav de mirată să-l văd atît de mult schimbat; la fel de mirați au fost și părinții mei. Era cu totul alt om cînd îl cunoscusem noi, la Roma, deși nici pe atunci nu prea strălucea în privința manierelor. Fratele său ne-a mărturisit că se schimbase astfel în urma unei boli foarte grave de care suferise.

Lăcomia și avariția sa deveniră repede ținta tuturor ironiilor celor din jur, așa încît cardinalul a dus la Paris o viață rușinoasă și ridiculizată fără milă. Această avariție sordidă era împinsă pînă la un asemenea punct, încît atunci cînd își părăsea odaia închiriată, pentru a se duce la arhiepiscopie, mai zgribulea încă trei ceasuri, clănțănind din dinți, așteptînd ca cenușa din singura sobă aflată acolo, să se răcească și s-o ia cu sine, nevoind — zicea el — să-l lase pe proprietar să profite de ea.

Într-o zi, în timp ce ieșea din odaie împreună cu tata, la jumătatea scării se opri, spunînd:

— Să ne întoarcem! M-am luat cu vorba și am uitat să fac ceea ce fac de obicei cînd plec de acasă!

Intrară în odaie; tata îl văzu scoțînd o oliță cu supă din sobă și vîrînd-o într-un dulap pe care-l încuie bine cu cheia.

— Vezi, dragul meu, ori de cîte ori plec de acasă îmi încui în dulap oala cu supă. Ticăloșii ăștia ar fi în stare să-mi înfulece supa și să-mi pună în locul ei, apă chioară.

Am vorbit despre aceste două lucruri pentru că tata a fost martor la ele, dar — din nefericire — întreaga sa viață era plină numai de astfel de întîmplări. Toată lumea observase că atunci cînd nu era invitat la masă, înfuleca doar cîteva prăjiturele pe care le șterpelea de pe mese, în casele în care era poftit. Odată însă așezat

la masa altuia, mînca cu atîta lăcomie, încît pur şi simplu te scîrbea. E trist să te gîndeşti că un om care a jucat un rol de seamă în viaţa publică şi care avea o minte deosebit de ascuţită, a putut ajunge, datorită unor vicii dezgustătoare, într-o asemenea stare.

La început, venea destul de des pe la mine. Voia să-l convingă pe tata să intre în guvernul împăratului, aşa că discutau deseori despre avantajele şi dezavantajele regimului imperial. În ziua în care apăru în *Monitor* decretul privind închisorile Statului, tata îi spuse că astfel de legi ar fi trebuit discutate în mod public.

— Ei, asta-i ! strigase cardinalul. Dacă le-ar fi publicat şi comentat, n-ar mai fi apărut nici peste trei luni !

— Cam aşa gîndeam şi eu, dar n-am cutezat s-o spun, zise tata.

Discuţia avu loc faţă de o mulţime de oameni. Cardinalul se simţi foarte stînjenit şi neliniştit ca nu cumva să se fi compromis. Aşa că începînd din ziua aceea veni din ce în ce mai rar pe la mine pînă ce încetă cu totul vizitele.

Mă duceam destul de des în Savoia. La prima mea vizită, m-am oprit la Lyon. Domnul d'Herbouville era prefectul oraşului, deci un motiv în plus să stau cîteva zile acolo. Locuiam la hotelul „Europa" unde ajungeam foarte tîrziu. A doua zi dimineaţă, valetul de la hotel îmi spuse că doamna de Staël era în hotel şi întreba dacă puteam s-o primesc.

— Sigur că da, aş fi chiar încîntată să poftească !

După cinci minute, musafira intră în odaia mea urmată de Talma[1], Benjamin Constant[2], Mathieu de Montmorency[1] şi Schlegel[2]. Eram încă foarte tînără ; toate acele celebrităţi şi acel cortegiu ciudat, la început îmi impuseră grozav. Dar doamna de Staël mă ajută imediat să mă simt în largul meu. Trebuia să fac cîteva drumuri ca să văd şi eu Lyonul ; ea mă asigură că era un oraş foarte urît, aşezat între două rîuri frumoase, că, aflînd acest lucru, eram destul de isteaţă să-mi închipui cum arăta şi încă atît de bine ca şi cum l-aş fi bătut în sus şi în jos, opt zile în şir. Rămase toată dimineaţa în odaia mea, unde primi diverse vizite, vrăjindu-mă cu discuţia ei strălucitoare. Am uitat şi de prefect, şi de prefectură şi am luat masa împreună cu ea. Seara, ne-am dus să-l vedem pe marele actor Talma în *Manlius*, unde juca mai mult pentru ea decît pentru public, răsplătit din belşug de admiraţia excesivă pe care nu se sfiia deloc să i-o arate. Ieşind de la teatru, doamna de Staël se urcă în trăsură, pentru a se reîntoarce la Coppet. Fugise din exil, cu riscul de a îndura tot ce putea fi mai rău, numai ca să asiste la o reprezentaţie a acelui mare actor. Aşa am făcut cunoştinţă cu acel meteor care mi-a sucit capul de prima oară cînd am văzut-o. La început, mi s-a părut urîtă şi ridicolă. O mutră grosolană, fără urmă de prospeţime, cu părul alandala, despre care ea spunea că ar fi „aranjat", adică — cu alte cuvinte — nepieptănat ; fără fişiu, numai cu o tunică de muselină albă, foarte decoltată, cu braţele şi cu umerii goi, fără văl, fără şal, fără eşarfă : toate astea făceau ca apariţia ei să fie într-adevăr ciudată, într-o cameră de hotel, la ora prînzului. Ţinea în mînă o crenguţă cu frunze verzi, pe care o tot răsucea între degete. Bănuiesc că avea menirea de a-i scoate în evidenţă

[1] *François Joseph Talma* (1763—1826), tragedian francez, actorul preferat al lui Napoleon. Preocupat să transpună realitatea pe scenă, a folosit tonul natural, renunţînd la emfaza tragică de pînă atunci.

[2] *Constant de Rebecque (Benjamin)* (1767—1830), om politic şi scriitor francez, influent în partidul liberal sub Restauraţie, iubitul doamnei de Staël. A devenit celebru prin romanul său psihologic *Adolphe* (1816).

[1] Membru al uneia dintre cele mai vechi familii din Franţa (sec. XII), din care au făcut parte nenumăraţi duci, conetabili ai ţării, mareşali etc.

[2] *August Wilhelm von Schlegel* (1767—1845), scriitor german de prestigiu, prieten cu doamna de Staël a cărui influenţă se simte în cartea acesteia intitulată *Despre Germania*.

frumusețea mîinii și de a-i completa, într-un fel, bizarul ei costum. După un ceas, eram ca vrăjită și, în timpul discuției însuflețite pe care o purta cu Talma, cercetîndu-i cu atenție chipul, m-a surprins pînă și pe mine faptul că mi s-a părut aproape frumoasă. Nu știu dacă mi-a ghicit impresiile, dar a fost tot timpul cu mine, bună, amabilă, fermecătoare. În anul următor, am întîlnit-o la Aix, în Savoia, unde mă dusesem la băi împreună cu doamna Récamier. Pretextînd că vine s-o vadă pe această doamnă, călcase pentru a doua oară consemnul, fugind din exilul de la Coppet și sosind la Aix. Am fost martora oculară a unor scene deplorabile între două ființe cărora Cel-de-Sus le hărăzise mai mult spirit decît dăduse vreodată altor muritori — căci își făceau niște șicane cumplite una, alteia. Mă refer la legăturile ce existau de multă vreme între doamna de Staël și Benjamin Constant. Doamna de Staël îl iubea pentru inteligența și talentul lui, dar asta n-o împiedica să mai aibă și alte preferințe trecătoare. În astfel de situații, sigur că Benjamin Constant se supăra. Atunci ea se reîntorcea la el, mai îndrăgostită ca niciodată și, după cîteva scene cumplite, cei doi se împăcau. El trăsese multă vreme nădejdea că doamna de Staël îl va lua de bărbat. Dar, avînd în vedere vanitatea și interesul ei — care erau tot atît de puternice ca și sentimentele sale — îl refuza cu încăpățînare. Dorea să-l aibă sclav, în urma carului ei și nu să se înhame ea la carul lui. Dealtfel, ținea mult prea mult la titluri și la situația ei socială, pentru a-și schimba numele de Staël-Holstein cu cel de Constant. Nici o altă persoană n-a fost atît de mult sclava celor mai ridicole idei aristocratice cum a fost foarte liberala doamnă de Staël.

Într-o călătorie pe care Benjamin a făcut-o în Germania, a cunoscut-o pe contesa de Magnoz, născută contesă de Hardenberg. Contesa s-a îndrăgostit de el și a vrut să-l ia de bărbat. Cred că dorința de a-i demonstra

doamnei de Staël că o aristocrată era bucuroasă să-l ia de bărbat, l-a făcut să accepte. Cînd doamna de Staël află de acest plan, îi făcu o asemenea scenă, încît bietul om nu cuteză să-i mărturisească pasul pe care-l și făcuse. Fiindcă se însurase totuși, în secret, iar soția sa venise cu el la Lyon. Acolo, proaspăta doamnă Constant sorbi o gură din nu știu ce drog care-i provocă niște vărsături cumplite, declarînd că se va otrăvi de-adevăratelea dacă bărbatul ei nu va renunța la doamna de Staël, spunîndu-i verde, în față, că se însurase. Pe de altă parte, doamna de Staël îl amenința că dacă se va însura, se va înjunghia cu pumnalul.

Cam asta era situația cînd Benjamin Constant și doamna de Staël se întîlniră la Aix, avînd-o ca mediatoare pe doamna Récamier. Diminețile asistam la niște scene cumplite, pline de reproșuri, de imprecații și de crize de nervi. Asta era o fărîmă din secretul comediei. Mîncam împreună cum e obiceiul cînd te duci la băi. Încet, încet, în timpul mesei, părțile beligerante se calmau. Un cuvînt plin de strălucire, aducea după sine altul. Plăcerea pe care-o simțeau cei doi să se înfrunte din punct de vedere spiritual, era mai presus de orice, și seara se încheia într-un mod fermecător, pentru a o lua de la capăt dimineața, cu nervii și cu invectivele.

Pînă la urmă, tratatul fu în sfîrșit semnat : doamna de Staël avea să-i scrie doamnei Constant, recunoscînd astfel căsătoria, care urma să devină publică la trei luni după plecarea ei în America, unde avea într-adevăr intenția să plece. Această concesie a inimii făcută vanității, nu m-a impresionat deloc. Benjamin, tot ascultîndu-i țipetele și reproșurile, se simți jignit. Pînă la urmă, doamna de Staël nu mai plecă și căsătoria fu, în sfîrșit, recunoscută, dar destul de tîrziu. Cred că doamna de Staël dorea să-și păstreze unica distracție pe care i-o furnizau discuțiile cu inteligentul ei prieten, nutrind poate dorința de a-l lua cu ea în America. Sau poate că se gîndise și la posibilitatea de a se mărita cu el, odată

ajunși dincolo de Ocean, cu atît mai mult cu cît însurătoarea lui cu alta, îi era, în acea epocă, de nesuportat. Adevărul e că între ei exista o legătură mult prea concretă ; un copil care era leit taică-său. Îmi amintesc de una din zilele acelea. Ne-am dus cu toții să luăm masa la domnul de Boigne, la Buissonrond, aproape de Chambéry. Soțul meu poftise la masă tot ce era mai distins în oraș, deci și pe prefect. Eram cu totul, treizeci de persoane. Doamna de Staël stătea alături de stăpînul casei, prefectul vizavi, alături de mine. La un moment dat, ea îl întrebă, peste masă, ce devenise un oarecare bărbat care fusese subprefect. Acesta îi răspunse că ajunsese prefect și că era un om foarte respectat.

— Îmi pare bine, fiindcă era un băiat de treabă. În general, adăugă ea neglijent, m-am descurcat întotdeauna cu această tagmă de slujbași !

L-am văzut pe prefect înroșindu-se, apoi pălind brusc. Am simțit cum îmi bate inima pînă la gît. Doamna de Staël nu păru să-și dea seama de gafa comisă, și în fond, cred că nici nu urmărise așa ceva. Am consemnat această întîmplare, numai pentru a da prilejul cititorului să observe bizara anomalie a acestui spirit ieșit din comun, ce se dovedea a fi complet lipsit de tact. Îmi amintesc chiar că odată, de față cu domnul de Boigne și cu o mulțime de lume, m-a întrebat dacă socoteam că era posibil ca o femeie să fie cinstită, cînd nu avea nimic comun cu bărbatul ei, cînd nu nutrea nici măcar o fărîmă de simpatie față de el, insistînd asupra acestui lucru, cu atîta lipsă de tact, încît m-a pus într-una din cele mai cumplite situații. Altă dată, am văzut-o ținînd-o de șa, pe doamna de Caumont, în fața a douăzeci de persoane, și continuînd, de față cu toată lumea aceea, o discuție începută mai înainte, prin care susținea că o femeie — care nu era pură și castă — nu putea fi o mamă bună. Biata doamnă de Caumont trecea prin chinurile iadului. Sigur că doamna de Staël ar fi fost dezolată dacă ar fi băgat de seamă ; dar ea se lăsase prea

mult tîrîtă de puterea argumentelor sale ca să mai poată vedea ceva. Sigur că vă veți întreba cum de uitase de propria-i comportare ? Nu, nu uitase, dar ea se vedea pe sine ca pe o ființă aparte, căreia geniul îi îngăduia fapte de nescuzat muritorilor de rînd. Această lipsă de înțelegere față de sentimentele altora, i-a creat o mulțime de dușmănii pe care nu le merita.

Dar să revin la masa de la Buissonrond ; ajunsesem la cel de al doilea fel, totul decurgea așa cum decurge la toate mesele plicticoase, spre marele necaz al mesenilor provinciali, cînd Elzéar de Sabran, văzînd dezamăgirea acestora, o întrebă pe doamna de Staël, care se afla la celălalt capăt al mesei, dacă ea socotea că legice civile ale lui Romulus și-ar fi păstrat multă vreme puterea, la Roma, fără legile religioase ale lui Numa. Ea ridică încet capul, înțelese aluzia, răspunse la întrebare printr-o glumă și, pornind de la acest lucru, deveni atît de strălucitoare și de amabilă cum n-o mai văzusem niciodată. Eram cu toții încîntați, dar parcă nimeni nu părea mai încîntat decît prefectul, domnul Finot, și el om de spirit. Nu peste mult, cineva îi aduse acestuia o scrisoare foarte urgentă. El o citi și o vîrî în buzunar. După-masă, mă luă deoparte și mi-o arătă ; era ordinul de a o aduce înapoi pe doamna de Staël, cu jandarmii, din post în post, chiar în clipa în care primea scrisoarea. L-am conjurat să nu facă acest lucru în casa mea. El mă asigură că nu avea intenția, adăugînd cu oarecare amărăciune :

— Nu vreau să-și schimbe părerea despre „slujbașii din tagma mea".

Mi-am asumat sarcina să-i spun doamnei de Staël că era vremea să se reîntoarcă la Coppet, iar el se mulțumi să poruncească surugiilor să nu-i dea cai de schimb decît pentru Coppet, cu atît mai mult cu cît doamna de Staël ar fi dorit să dea o fugă și pînă la Milano.

Ne-am urcat — pentru a ne reîntoarce la Aix — în berlina doamnei de Staël, ea, doamna Récamier, Benjamin Constant, Adrien de Montmorency, Albertine de Staël

și eu. Pe drum, ne-a prins o furtună groaznică. Noaptea era ca de smoală și surugiii încurcară drumul ; pînă la Aix, în loc de un ceas și jumătate, am făcut cinci. Cînd am ajuns, toți erau neliniștiți ; o parte dintre ai noștri, care se înapoiaseră cu caleașca mea, sosiseră de trei ceasuri. Din pricina orei tîrzii și a emoției, era cît pe-aci să nu fim recunoscuți. În caleașcă, nimeni nu și-a dat seama cum trece timpul. Discuția începuse — îmi aduc bine aminte — încă de pe aleea din Buissonrond, despre *Scrisorile* domnișoarei de l'Espinasse, care tocmai apăruseră, și doamna de Staël ne vrăjise pe toți ; secondată de Benjamin Constant, ne ținuse pe toți sub vraja cuvintelor ei, încît nimănui nu-i dăduse prin minte să se uite pe geam, afară. A treia zi, plecă cu noaptea în cap, la Coppet, într-o stare de dezolare și de prostrație, ca și cum ar fi fost o biată femeie oarecare.

După asta, m-am dus destul de des la Coppet ; îmi plăcea grozav de mult acolo, cu atît mai mult cu cît eram teribil de răsfățată. Doamna de Staël știa că-mi plăcea să înfrunt pericolele exilului ei și se amuza determinîndu-mă să sporovăiesc despre societatea din Paris, unde era tot timpul prezentă cu inima.

Viața la Coppet era ciudată. Părea pe cît de trîndavă, pe-atît de alandala. Nimeni nu știa unde trebuia să se ducă, ce să facă, cu cine să se întîlnească. Nu se fixa nimic dinainte, în nici un ceas al zilei. Toate camerele erau vraiște. Dacă începea o discuție într-o odaie, indiferent a cui ar fi fost ea, apoi acea discuție putea ține cîteva ceasuri sau cîteva zile fără ca cel ce locuia acolo să cuteze s-o întrerupă. A discuta, părea lucrul cel mai important pentru toată lumea. Și cu toate astea, toate persoanele de la Coppet aveau ocupații serioase, iar marele număr de lucrări ieșite de sub pana lor dovedesc acest lucru. Doamna de Staël lucra mult, dar numai cînd nu avea nimic altceva mai bun de făcut ; din păcate, se lăsa întotdeauna sedusă chiar și de cele mai mărunte distracții. Îi plăcea să joace diverse roluri de comedie, să meargă călare, să se plimbe pe jos, să poftească lume la ea, dar mai presus de orice, îi plăcea să stea de vorbă. N-avea un loc anume pentru scris. O mică trusă de marochin verde, pe care și-o așeza pe genunchi sau pe care o căra după sine din odaie în odaie, conținea și lucrările și corespondența ei. De multe ori scria înconjurată de mai multe persoane. Într-un cuvînt, singurul lucru de care se temea, era singurătatea. E uimitor cît de sensibile sînt la un astfel de lucru, tocmai geniile cele mai puternice și cît de mult se lasă ele dominate de singurătate. Doamna de Staël, lordul Byron, Chateaubriand sînt exemple izbitoare în acest sens și tocmai ca să scape de plictiseală și-au ratat viața, cînd dimpotrivă, ar fi vrut să întoarcă lumea pe dos.

Copiii doamnei de Staël creșteau și ei în mijlocul acestei vieți ciudate. Participau totuși destul de puțin la ea, din moment ce aveau vreme să învețe temeinic, fiindcă acești copii vorbeau, în mod curent, mai multe limbi, se pricepeau la muzică, știau să deseneze și aveau cunoștințe multiple și profunde despre literatura întregii Europe. În rest, nu făceau decît ceea ce le plăcea. Albertine, de pildă, se ocupa îndeaproape de literatura germană și engleză, foarte puțin de muzică și deloc de desen. În ceea ce privește cusutul, sînt gata să pus rămășag că n-ai fi găsit un ac în tot castelul Coppet. Auguste, mai puțin rafinat decît sora sa, avea preocupări literare și era extrem de talentat la muzică. Albert — pe care doamna de Staël îl poreclise ea însăși „un Lovelace de țară" — desena minunat, dar era oaia neagră a familiei, prin prostia de care dădea adesea dovadă. Dealtfel a și murit într-un duel, în 1813, în Suedia. Doamna de Staël își judeca pruncii de la înălțimea spiritului ei, marea ei slăbiciune fiind Albertine. Fetița părea deosebit de naivă și de simplă, în ciuda expresiilor pretențioase pe care le folosise încă de cînd era foarte mică. Îmi aduc aminte că, o dată, mustrată de mama ei, lucru ce nu se prea întîmpla, ea izbucni în lacrimi.

— Ce ai, Albertine ? De ce plîngi ?
— Vai, spuse ea, mă socoteam fericită şi iată că am o prăpastie în suflet !
Avea unsprezece ani şi vorbea în ceea ce numeam eu „genul Coppet". Asemenea exagerări erau atît de specifice limbii din ţinutul respectiv, încît cine trăia acolo, vrînd, nevrînd şi le însuşea. Tot la Coppet a început, la un moment dat, să se facă abuz de cuvîntul „talent". Toată lumea era ocupată, fiecare cu „talentul" lui, ba chiar şi într-o oarecare măsură, şi cu cele ale altora. Auzeai de pildă : „Acest lucru nu e pe măsura talentului dumitale" ; „Acest lucru se potriveşte cu talentul meu" ; „Ar trebui să te consacri talentului dumitale" ; „Mi-am încercat şi eu talentul etc., etc.", fraze care îţi răsunau în urechi cam de douăzeci de ori într-un ceas.
Ultima oară cînd am văzut-o pe doamna de Staël în Elveţia, situaţia ei devenise foarte încurcată. După ce a oferit oraşului Geneva spectacolul unor scene deplorabile datorate unei pasiuni pentru un foarte frumos american, domnul O'Brien, ea se retrase din nou la Coppet, cumplit de îndurerată din pricina plecării junelui seducător.
Un tînăr sublocotenent, Rocca, nepotul medicului ei, Bauttigny, se reîntoarse grav rănit, din Spania. Medicul dori să-l ducă undeva, la ţară, la aer curat. Doamna de Staël îi spuse medicului să-l aducă pe tînărul Rocca, la ea, mai ales că fusese coleg de şcoală cu băieţii ei. Băiatul avea o figură încîntătoare ; ea îl rugă să-i povestească despre Spania şi despre grozăviile din acea ţară. El îi istorisi tot ce văzuse, cu naivitatea unui suflet cinstit şi curat. Ea îl admiră şi-l lăudă; tînărul, ameţit de laude, se îndrăgosti de ea ; fiindcă într-adevăr, numai el era cel îndrăgostit. Doamna de Staël nu simţi decît recunoştinţa pe care o simte orice femeie de patruzeci şi cinci de ani, care se vede adorată de un tînăr de douăzeci şi doi. Tînărul Rocca începu chiar a-i face scene publice de gelozie, ceea ce nu izbuti decît să-i sporească

doamnei triumful. Cînd m-am dus la Geneva, domnul de Rocca era — în ochii ei — la mare cinste, iar în ochii lumii, atît de ridicol, încît pînă şi ea se simţea uneori stînjenită.. Doamnei de Staël îi plăcea mult, printre altele, să mă audă cîntînd. Într-o seară, după ce am cîntat, stăteam în picioare, în dosul pianului, discutînd cu cîteva persoane, cînd iată că Rocca — ce se mai slujea încă de o cîrjă — străbătu salonul şi-mi spuse tare — pe deasupra pianului — pe tonul lui obişnuit, tărăgănat şi vorbind pe nas :
— Doa-doamnă, doa-doamnă, nu mă aşteptam la aşa ceva... Doa-doamnă de Boigne, glasul dum-dumneavoastră, îţi mer... îţi merge la inimă !
Înainte însă de a apuca să se întoarcă şi să plece şchiopătînd, m-am şi trezit cu doamna de Staël lîngă mine ; apucîndu-mă de braţ, îmi spuse :
— Ah, din păcate nu prea ştie să vorbească !
Aceste cuvinte m-au izbit aidoma unui strigăt de durere scos de o femeie de spirit care s-a încurcat cu un prostănac. Cu atît mai mult, cu cît doamna de Staël începuse a se plînge că se simte prost, fiindcă din păcate, această legătură avusese urmări care — sînt ferm convinsă — au contribuit în mod sigur la moartea ei. A suferit îngrozitor în timpul acelei sarcini fatale, al cărui secret a fost totuşi apărat cu străşnicie. Copiii ei au crezut — în mod sincer — că suferea de hidropizie. Spionată cum era de o poliţie atît de nemaipomenit de activă, e pur şi simplu de necrezut, cum de nu i-a fost descoperită taina. A continuat să primească lume, ca de obicei, spunîndu-le însă tuturora că era bolnavă ; de îndată ce-a născut, a părăsit locul în care suferise atîta şi care-i devenise insuportabil, ştergînd orice urmă a celor întîmplate. Avînd în vedere ura pe care o nutrea împăratul faţă de ea, sigur că de îndată ce-ar fi aflat ceva, fie chiar şi o simplă bănuială, s-ar fi grăbit să încredinţeze totul, jurnalelor. Din fericire, taina a fost

bine păstrată şi aparenţele complet salvate, ceea ce dovedeşte încă o dată că, dacă ai minte, ştii să ieşi din orice încurcătură.

Sigur că s-ar fi putut mărita cu tînărul Rocca, dar asta ar fi fost ultima posibilitate la care ar fi recurs. Nu s-a hotărît decît pe patul de moarte şi numai la rugăminţile fiicei sale, ducesa de Broglie, să-i dezvăluie acesteia existenţa micului Rocca.

Domnul şi doamna de Broglie, împreună cu August de Staël, făcură tot ce le stătură în putinţă ca acest mic frate al lor să fie recunoscut ca moştenitor legitim al mamei lor. Înclin să cred că această ultimă aventură a mamei sale a determinat-o pe doamna de Broglie să se convertească la metodism. Cît despre domnul Rocca, după ce a însoţit-o pretutindeni pe doamna de Staël — care l-a tolerat numai datorită devotamentului său pătimaş, fiindcă se simţea destul de plictisită şi de încurcată de prezenţa lui, era oarecum mişcată de dragostea pe care o nutrea faţă de ea — s-a prăpădit şi el, de durere, la şase luni după moartea ei, dovedind astfel slăbiciunea şi patima pe care le avusese faţă de această femeie.

Lucrul e dealtfel explicabil. Doamna de Staël fusese, probabil mai mult decît încîntată că mai poate inspira un sentiment atît de puternic, la vîrsta ei, şi mai ales cu urîţenia ei, lucru care o mîhnise cel mai tare în decursul vieţii sale. Din pricina asta, se obişnuise să nu spună niciodată despre o femei că e urîtă sau frumoasă. După ea, o femeie era sau nu „înzestrată cu avantaje exterioare“. Adoptase această frază, şi era primejdios să spui, în faţa ei, că cutare persoană era urîtă, fiindcă riscai să-i creiezi o impresie dezagreabilă.

M-am lăsat furată de amintiri şi poate că am vorbit prea mult despre relaţiile de prietenie cu doamna de Staël. Nu ştiu dacă am izbutit s-o fac cunoscută mai bine, dar mi-am adus eu însămi aminte de o mulţime de lucruri care-mi sînt nespus de dragi. Dealtfel e cu neputinţă ca cel care a întîlnit-o pe doamna de Staël,

s-o uite. După părerea mea, era mult mai abilă la vorbă decît la scris. Vorbea, de pildă, despre toalete, cu tot atîta interes ca despre cine ştie ce lucru important ; aşa cum s-a mai spus, făcuse din conversaţie o artă în care atinsese perfecţiunea. Totodată, era şi o femeie foarte pricepută în afaceri, căci nici unul dintre ai ei nu îndurase niciodată, nici un fel de lipsuri. Dînd impresia că nu se îngrijea cîtuşi de puţin de averea ei, pe care o bănuiai a fi într-o dezordine cumplită, dimpotrivă, se îngrijea şi încă atît de atent, încît la moartea ei, s-a constatat că-şi lăsase averea într-o ordine perfectă şi că sporise considerabil.

Exilul a fost pentru ea cea mai cumplită pedeapsă şi — sub Napoleon — exilul era întotdeauna însoţit de toate acele mici jigniri şi neplăceri care izbutesc, pînă la urmă, să ţi-l facă insuportabil ; cu atît mai mult cu cît toţi cei din jur se străduiau să te facă să-l simţi din plin. Aceasta a fost zăbala care a exercitat cea mai puternică frînă asupra acelei părţi din societatea franceză desemnată de împărat sub numele de „foburgul Saint-Germain“. Am cunoscut multe persoane exilate care aveau gusturi, obiceiuri, avere, situaţii diferite ; toate însă exprimau aceeaşi cruntă desperare care slujea celorlalţi drept un avertisment salutar. Aşa că erai cum nu se poate mai prudent în acea epocă.

Capitolul V

Distracţii la Coppet. — Exilul lui Mathieu de Montmorency şi al doamnei Récamier. — Doamna de Chevreuse. — Purtarea ei la Curtea imperială. — Exilul şi moartea ei. — Bal cu prilejul căsătoriei marelui duce de Bade. — Costumul împăratului. — Discuţie ciudată. — Eticheta de la Curtea imperială. — Bal cu ocazia naşterii regelui Romei. — Împărăteasa Maria-Luiza. — Împăratul vrea să fie graţios.

I-am reproșat întotdeauna doamnei de Staël de a-și fi tîrît prietenii în acel nenorocit exil pe care ea îl îndura cu atîta greutate. În timpul anului 1808, Coppetul fusese mai strălucitor ca niciodată; prințul August al Prusiei stătuse acolo o bună bucată de vreme. Era teribil de îndrăgostit de doamna Récamier. Mulți străini și mai mulți francezi se grupaseră în jurul strălucitoarei și spiritualei opoziții a doamnei de Staël. Această societate despărțindu-se, răspîndise în întreaga Europă cuvintele și ideile prin care această femeie stigmatiza cîrmuirea lui Napoleon. Prințul August le răspîndise în Prusia unde toți erau foarte avizi să și le însușească. Toți cei care stătuseră în acea vară la Coppet, își dădură întîlnire pentru vara următoare. Împăratul, informat de ceea ce se petrecea acolo, simțise cum îl apucă din nou furia împotriva doamnei de Staël și hotărî ca asemenea reuniuni să nu mai aibă loc. Își anunță intențiile destul de tare, pentru ca prietenii doamnei de Staël să fie puși în gardă, între alții, doamna Récamier și Mathieu de Montmorency. Amîndoi mi-au vorbit despre acest lucru; am convenit ca — în interesul doamnei de Staël — să lăsăm să treacă această furtună, să ne abținem să mergem la Coppet și să facem uitată vara precedentă, prin liniștea celei care începea.

Mathieu și doamna Récamier scriseră împreună o scrisoare în acest sens, pe care o încredințară domnului de Châteauvieux, căci în acea vreme nimeni n-ar fi cutezat să trimită o astfel de scrisoare prin poștă. În mînia ei, doamna de Staël uită de orice prudență; încredință primului curier, un răspuns plin de mîhnire și de reproșuri, încheind cu această frază: *„Pînă acum n-am cunoscut decît rozele exilului; le era sortit tocmai persoanelor pe care le iubesc cel mai mult, să-mi arate și spinii sau mai curînd să-mi înfingă un pumnal în inimă dovedindu-mi că eu nu sînt decît un prilej de spaimă și de respingere“.*

Doamna Récamier și domnul Montmorency nu mai ezitară și plecară. Mathieu ajunse la Coppet cu douăsprezece ore înainte de ordinul de exilare care-l obliga să plece în Valence [1]. Doamna Récamier încă nu ajunsese; August de Staël, ieși înaintea ei, o întîlni în Jura, și-i explică îndelung, că ordinul de exilare negăsind-o la Coppet, poate că va putea fi revocat. Ea porni îndărăt spre Paris, însoțită de o foarte tînără verișoară pe care o creștea de mai mulți ani și al cărei tată avea o slujbă măruntă la Dijon. Sosind, îl găsi pe tatăl fetei în ușa hanului; el îi explică, în cîteva cuvinte, că era plin de recunoștință pentru bunătatea ei, dar că nu mai putea să-și lase fata, „fără să se compromită“, alături de o persoană exilată, așa că i-o luă. Doamna Récamier își continuă singură drumul spre Paris. Ajunse pe la miezul nopții. Domnul Récamier, cînd o văzu, începu să tremure.

— Dumnezeule, ce faci aici? Trebuia să fii la Châlons, urcă repede în trăsură și pleacă.

— Nu mai pot, am petrecut două nopți pe drum, sînt frîntă de oboseală!

— Atunci odihnește-te! Am să dau porunci ca trăsura să fie gata pentru ora cinci dimineață!

A doua zi, doamna Réamier plecă într-adevăr; se duse la doamna de Catalan care o consolă și-o răsfăță, însoțind-o la Châlons cu un devotament pe care l-am putea

---

[1] Exilul doamnei Récamier și al lui Mathieu de Montmorency a început în august 1811. Eristă deci o eroare în datele indicate de doamna de Boigne. Și acum să încercăm să restabilim adevărul: în 1807 a fost vara în care a venit la Coppet prințul August al Prusiei. În 1808, doamna Récamier nu se duce la Coppet, avînd în vedere că vara din 1807 displăcuse profund lui Napoleon. În 1809, doamna Récamier se întîlnește cu doamna de Staël la Lyon, apoi o însoțește pînă la Coppet. În 1810, doamna Récamier își petrece vara la Aix-en-Savoie, după care se întîlnește cu doamna de Staël la castelul Chaumont-sur-Loire, aproape de Blois; apoi tot grupul se îndreaptă către Fossé, la domnul de Salabérry, unde cele două doamne își petrec restul verii (n. ed. fr.).

numi eroic ; căci ați văzut ce spaimă inspira exilul, sufletelor de rînd. Acum, la drept vorbind, acest exil atît de temut, se mărginea la alungarea din Paris a unor persoane cît și din jurul Parisului pe o rază de patruzeci de leghe. La început fusese desemnat un loc special, dar în curînd acest exil se îmblînzi, în sensul că te puteai stabili oriunde voiai, atît în afara Parisului, cît și în împrejurimile sale. Dar prestigiul puterii imperiale era atît de mare, încît dacă aveai ghinionul să-i displaci lui Napoleon, erai expus, pretutindeni, la tot felul de jigniri și ofense zilnice.

Soarta doamnei de Staël se agravă din nou. Nu numai că rămase exilată în continuare la Coppet, dar ca să te duci s-o vezi, aveai nevoie de un permis special al prefectului. Avînd de suportat aceste noi dificultăți, pretextînd sănătatea ei șubredă, obținea uneori aprobarea de a sta o bucată de vreme la Geneva, unde am întîlnit-o și eu — după cum v-am spus — de cîteva ori.

Doamna Récamier stătu o vreme la Châlons, apoi la Lyon, după care plecă, în sfîrșit, în Italia, unde se mai afla încă la căderea Imperiului.

Exilul mă obligă — cum e și firesc — să vorbesc despre unele dintre victimele sale : tînăra, frumoasa și extravaganta doamnă de Chevreuse. Am spus mai înainte că ocupa un loc cu totul aparte în ceea ce se numea pe atunci „vechiul regim“. Împăratul nu admitea ca vreuna din notabilitățile „vechiului regim“, să nu facă parte din Curtea lui și, cu toate că ducele de Luynes a fost senator și a adus mari omagii șefului Statului, atitudinea independentă a nurorii sale, a fost imediat observată și sigur că a displăcut. Numită doamnă de onoare a împărătesei, ea a refuzat ; împăratul a insistat, chemînd-o la el, și combătîndu-i, jumătate în serios, jumătate în glumă, toate motivele pe care le-a invocat. Pînă la urmă, a ajuns s-o amenințe că familia ei va răspunde pentru capriciile sale. N-avea decît să consulte zidurile castelului din Dampierre care aveau să-i spună că nu

aparțineau familiei de Luynes, decît prin confiscare ; după care adăugă că ar fi prudent să nu uite acest lucru.

Doamna de Chevreuse se văzu silită să accepte. Nu se poate nega că în urma acestei constrîngeri, împăratul nu s-a purtat totuși frumos cu ea. Punea chiar un soi de cochetărie în atitudinea sa față de ea, încercînd s-o atragă de partea lui. Ea, în schimb, era veșnic bosumflată, atît față de el, cît mai ales față de împărăteasa Joséphine și față de doamnele ei de onoare pe care le trata cu un imens dispreț. Nu că n-ar fi fost de un neam tot atît de mare ca și ea, ci pentru că le vedea cu cîtă tragere de inimă își îndeplineau îndatoririle față de împărăteasă. Nu-și făcea slujba decît în ultima clipă, după ce epuizase toate pretextele. Nu apărea niciodată la Palat, cînd se putea dispensa de acest lucru ; într-un cuvînt, era cît se poate de cutezătoare.

Atîta timp cît a trăit ducele de Luynes, a izbutit să mențină un soi de respect în jurul lui ; dar, după moartea sa, doamna de Chevreuse — care-i manevra cum voia pe soacră-sa și pe bărbatul ei — făcu o mie de boacăne. Între altele, îmi aduc aminte că în ziua unei mari serate ce urma să aibă loc la palatul Luynes, ea îi fixă locul domnului de Talleyrand vizavi de bustul lui Ludovic al XVI-lea, plasat pe o consolă și înconjurat de candelabre și de o mulțime de vaze cu crini, alcătuind un fel de mic altar. Ne duse pe toți să ne arate acest lucru, cu bucuria unei fetițe de pension. Cum nișa mi s-a părut de prost gust mai ales periculoasă, i-am spus-o fără jenă.

— Ce vrei ! mi-a răspuns ea, mă răzbun și eu cum pot pe „micul ticălos“ (așa îi spunea ea marelui Napoleon).

În scurtă vreme, reuși să se facă detestată de toată Curtea. Numai împăratul mai continua s-o apere. Cînd bătrînii suverani ai Spaniei sosiră în Franța, după evenimentele de la Madrid, li se asigură un serviciu de onoare. Doamna de Chevreuse primi ordin să stea pe lîngă regina Charlotte ; ea refuză în scris, spunînd că-i era

de ajuns că era sclava împărătesei și că nu mai voia să fie și temniciera reginei Spaniei. Doamna de La Rochefoucauld, căruia îi fusese adresată această scrisoare, i-o du-se împăratului, iar acesta semnă pe loc ordinul de exilare.

Toată lumea credea că, după ce doamna de Chevreuse făcuse tot ce putuse pentru a și-l atrage, avea să suporte cu fruntea sus această măsură. Dar lucrurile se petrecură exact pe dos : după ce primul moment de exaltare trecu, ea se simți atît de copleșită, încît n-a existat demers, protest, rugăminte pe care să nu le fi încercat pentru a reintra în grațiile împăratului. Pe măsură ce nădejdile i se spulberau, sănătatea i se șubrezea și ea, încît pînă la urmă, biata doamnă de Chevreuse muri în cel de al treilea an de exil. Locuise, rînd pe rînd, la Luynes, Lyon și Grenoble, ducînd pretutindeni cu ea acea fire capricioasă care a fost nenorocirea vieții sale.

Fără să fi fost prietene, eram totuși destul de apropiate. În timpul șederii sale la Grenoble, știind că mă aflam în Savoia, îmi scrise cît de mult regreta că dificultățile pe care le avea de întîmpinat o persoană exilată, o împiedecau să vină să mă vadă. I-am răspuns că voi veni eu la Grenoble. Într-adevăr, m-am îndreptat către acel oraș — fapt care mă obliga să fac patruzeci de leghe în plus — plecînd din Chambéry. Am anunțat-o pe doamna de Chevreuse, menționînd ziua cînd voi sosi la Grenoble. Bătrîna ducesă de Luynes mă aștepta la hotelul unde urma să trag. Doamna de Chevreuse — îmi spuse ea — era atît de bolnavă, încît nu fusese în stare să vină să mă vadă, nici măcar să mă întîmpine, dar vizita mea avea, desigur, să-i facă o mare bucurie, a doua zi dimineață. După un ceas, aflîndu-mă la fereastră, am văzut-o într-o caleașcă pe doamna de Chevreuse, îmbrăcată în roșu și mi se pare că și în alb, plină de podoabe și de bijuterii, dar atît de slabă și de palidă încît părea fantoma celei care fusese odinioară. Întrebîndu-l pe unul dintre valeți, cine era doamna, acesta îmi răspunse :

— E doamna de Chevreuse care se duce la spectacol ; se duce zilnic la teatru.

Procedeul ei față de mine mi s-a părut foarte ciudat. M-am gîndit totuși că era mult prea nefericită, ca să-i mai reproșez ceva. A doua zi, biata doamnă de Luynes veni să-mi spună că doamna de Chevreuse nu dormise toată noaptea, că în acel moment tocmai adormise, și că pe seară va veni în mod sigur să mă vadă. Mi-am exprimat regretul de a nu-mi mai putea prelungi șederea în acel oraș, mi-am chemat trăsura și am plecat. Adevărul e că doamna de Chevreuse nu voia să văd în ce hal se schimbase de cînd plecase de la Curte. În afară de exil, doamna de Chevreuse mai avea un necaz care-i otrăvea viața. Avea un păr de un roșu nemaipomenit. Era convinsă că toată lumea credea că și-l vopsește și era atît de preocupată de acest lucru încît, cu două ceasuri înainte de a muri — cum părul îi mai crescuse în timpul bolii — porunci să fie rasă în cap, iar părul să-i fie aruncat în foc, în fața ei. Copiii ei — avînd nefericirea de a avea niște plete de un roșu tot atît de aprins ca și al ei, mamei lor îi era silă să-i privească. Deși avea o mulțime de ciudățenii — datorate, în parte, sîmburelui de nebunie moștenit din familie, în parte, răsfățului exagerat al soacrei sale, doamna de Luynes — doamna de Chevreuse avea și multe calități : era inimoasă, mîndră, destul de originală, fără însă a fi pretențioasă, spunea adesea lucrurilor pe nume, ceea ce o făcea picantă, iar atunci cînd voia, știa să fie deosebit de amabilă și de binevoitoare. A fost singura persoană „silită“ să facă parte din Curtea imperială. Totuși, i-ar fi fost foarte ușor să fie ceva mai rezervată. Exilările — cu excepția a două sau trei — prilejuite de răzbunări personale — nu cădeau de obicei decît pe capul celor cu gura prea mare sau de o ostilitate atît de fățișă,

încît nimic nu-i mai putea ţine frîu. Atunci urmau rugăminţile şi ploconirile. Doamna de Balbi a făcut însă excepţie de la această regulă. Exilată din Paris, dispreţuită pe faţă de împărat, ea n-a îngăduit nimănui să încerce nici cel mai mic demers, nici pentru a se explica, nici pentru a cere iertare. S-a dus foarte liniştită şi s-a instalat la Montauban, a trăit în cea mai deplină înţelegere cu autorităţile, evitînd astfel şicanele pe care acestea i le-ar fi putut face şi a rămas în acel loc pînă la Restauraţie, cu tot atîta calm pe cîtă demnitate, suferind astfel mult mai puţin din pricina exilului, decît persoanele care nu ştiau cum să se mai agite ca să-i pună capăt. În acea perioadă, m-au întrebat şi pe mine, mulţi, cum de nu fusesem exilată.

— Pentru că, le-am răspuns, nici n-am alergat cu limba scoasă după aşa ceva, dar nici nu m-am speriat de exil !

Într-adevăr, casa mea era una dintre cele în care se vorbea foarte liber. Primeam multă lume, cu tot felul de vederi politice, dar eram la fel de politicoasă cu toţi. Părerile mele erau cunoscute, dar n-am comis prostia de a le trîmbiţa în gura mare. Şi mai ales, nu puneam la cale nici un fel de intrigi cu nici un fel de conspiratori sau de agenţi plătiţi, meniţi să tulbure liniştea şi ordinea, agenţi faţă de care tata avea un dispreţ fără margini, pe care mi-l mărturisise adesea. Corpul diplomatic venea mereu în casa mea ; contele Tolstoi şi contele de Nesselrode stăteau mai tot timpul la mine, la fel ca şi familia Semffts şi contele de Metternich. După ce au fost înlocuiţi de prinţii de Schwarzenberg, de Kurakin etc. acest nou corp diplomatic s-a îndepărtat vădit de opoziţie şi a rămas fidel Curţii imperiale.

Manifestările slugarnice ale străinilor faţă de noile mărimi ale ţării ne stîrneau hohote de rîs. Îmi aduc aminte că bătrînul conte de Romanzow, cancelar al Rusiei, se scuză într-o seară în care era invitat la mine, că întîrziase fiindcă fusese reţinut de „monseniorul arhicancelar". Pentru noi, cărora nu ne trecuse niciodată prin minte să-l numim pe acel om altfel decît Cambacérès, acel titlu ni se păru din cale-afară de straniu. Dar lucrurile începeau să devină încetul cu încetul obişnuite şi, dacă Imperiul ar mai fi durat cîţiva ani, probabil că am fi adoptat şi noi acest titlu, aşa cum le adoptasem şi pe cele ale familiei imperiale.

Eu nu aveam relaţii directe cu Curtea, ci numai prin intermediul lui Fanny Dillon. Împăratul îşi asumase sarcina s-o mărite. Ea se ţinea scai de el, ca nu cumva să-şi uite această promisiune. Felul naiv în care i-o amintea, îl amuza grozav, deşi numai la ea nu-i era mintea. Căsătoriile domnişoarelor de Beauharnais şi Tascher cu marele duce de Bade şi cu prinţul domnitor de Aremberg, făcuseră să-i crească şi ei pretenţiile. S-ar fi resemnat totuşi să se mărite şi cu prinţul Alphonse Pignatelli, fiul cel mai mic al familiei de Egmont. Nu ştiu dacă acest mariaj s-ar fi realizat, fapt e că pretendentul a murit. După asta, împărăteasa Joséphine a început a-i vorbi, rînd pe rînd, despre prinţul Aldobrandini, care urma să devină rege al Portugaliei, apoi despre ducele de Medina-Sidonia ; fata trecu printr-un moment de nelinişte cînd se vorbi chiar şi despre prinţul de Neufchâtel. În sfîrşit, în primăvara anului 1808, ea îmi mărturisi teama că va fi silită să se mărite cu prinţul Bernard de Saxa-Coburg, care i se părea prea nemţotei.

Pe la jumătatea verii, doamna de Fitz-James se stinse în braţele mele, după o lungă zăcere, ca urmare a necazurilor pricinuite de soţul ei. Cînd văzu că nu mai poate fi salvată, el regretă amar şi — cred — sincer, răul pe care i-l făcuse. Ultima ei rugăminte a fost să am grijă de mamă-sa, pe care am adus-o la Beauregard, împreună cu Fanny. În aceeaşi zi, împărăteasa sosea la Marsac. În ciuda doliului, a treia zi Fanny se duse la Saint-Cloud, de unde se întoarse disperată. Împărăteasa îi spusese foarte clar, că împăratul i-l sor-

tise ca soţ pe generalul Bertrand. Căderea era mare şi ea o simţea mai bine ca oricare. Plîngea cu hohote, cînd iată că Napoleon intră la împărăteasă. Ea cuteză să-i reproşeze că o înşelase în nădejdile sale şi, mîniindu-se din ce în ce, ajunse chiar să-i spună :

— Cum, sire, cu Bertrand? Cu Bertrand, maimuţa Papei ?

Aceste vorbe îi pecetluiră soarta. Împăratul i-o tăie, scurt :

— Destul, Fanny ! şi ieşi din apartament.

Împărăteasa îi făgădui că se va strădui să-l facă să-şi schimbe părerea. Şi ei i se părea că Bertrand era mult prea puţin important pentru a se însura cu o rudă a împărătesei, la care aceasta ţinea foarte mult. Îi făgădui un răspuns, la sfîrşitul săptămînii. Biata Fanny petrecu acel interval, plîngînd întruna. La data fixată, se reîntoarse la Saint-Cloud, hotărîtă să-l refuze pe Bertrand, fie ce-o fi. Se întoarse de acolo, acceptîndu-l pe Bertrand şi împăcată cu soarta care-o aştepta. Împărăteasa îi mărturisea că avea planuri mari în legătură cu el, fluturîndu-i prin faţa ochilor chiar şi un ducat. Seara fu extrem de ocupată, tot căutînd un nume care să-i sune cît mai frumos în ureche, dar pe care, din păcate, nu l-a mai obţinut niciodată. Mi-am zis întotdeauna că probabil aceasta fusese răzbunarea împăratului, pentru acea nefericită poreclă de „maimuţa Papei". Întrevederea avu loc la Beauregard. Cum doamna Dillon nu vru să fie de faţă, mi-am asumat această sarcină. N-am văzut în viaţa mea o logodnică mai bosumflată şi mai împopoţonată, care să se prezinte viitorului ei soţ. Generalul nu fu respins ; la o lună după moartea doamnei Fitz-James, doamna Dillon îşi conducea fiica la altar, cu o silă pe care nu încerca nici măcar să şi-o ascundă. Căsătoria civilă avu loc la mine, la Paris, iar nunta la Saint-Leu, la regina Olandei. Am fost şi eu invitată, dar am invocat nu ştiu ce pretext şi nu m-am dus. Şi acum, să

încercăm să-l judecăm just pe acest Bertrand. Era întradevăr, un om foarte mărginit, dar foarte cinstit. A fost un bărbat şi un ginere la fel de bun ; ne-am înţeles întotdeauna cum nu se poate mai bine, cu el. S-a zis că era un militar foarte priceput. Împăratul era un foarte bun judecător şi-l preţuia, dar eu cred că de fapt, cel mai mare merit al lui era devotamentul orb şi fără margini. Plimbările lui Fanny Dillon la Saint-Cloud, se făceau, bineînţeles, cu caii, cu trăsura şi cu oamenii mei. Într-o zi, cînd un furier al Palatului, îi indica unde să tragă, vizitiul meu îi spuse :

— După mine, n-ai decît să mă aşezi unde vrei ; puţin îmi pasă fiindcă nu venim niciodată aici cu plăcere.

Asta îmi aduce aminte de vorbele unei santinele, rostite cîţiva ani mai tîrziu, într-un moment în care Curtea era plină de suverani veniţi în vizită. Slujbaşul de serviciu, adresîndu-se unui vizitiu care se oprise în curtea de la Tuileries, îi strigă :

— Hei, cară-te de-acolo ! Dacă stăpînul tău nu-i rege, nu poţi staţiona acolo !

Împăratului îi plăcu această întîmplare, fiindcă printre regii care erau trataţi astfel, erau şi unii adevăraţi.

L-am văzut adesea pe Napoleon, fie la spectacol, fie trecînd cu trăsura, dar în apartamentele sale nu l-am văzut decît de două ori.

Oraşul Paris dădu un bal cu prilejul căsătoriei prinţesei de Bade. Împăratul ţinu să dea şi el unul la Tuileries, unde au fost invitate şi o mulţime de persoane care încă nu avuseseră cinstea de a fi prezentate la Curte. Cîteva femei tinere, printre care mă număram şi eu, am primit invitaţii deşi nu luasem parte la balul de la Primăria Parisului. Ţinurăm un mic consiliu de familie şi ajunserăm la concluzia că trebuia să mă duc. Se dansa în Galeria Dianei şi în Sala Mareşalilor. Oaspeţii erau poftiţi, fie în galerie, fie în sală, după culoarea invitaţiilor. Eu am fost îndreptată către Galeria Di-

anei. Curtea trecea, rînd pe rînd, dintr-o sală într-alta. Împărăteasa, prinţesele, doamnele de onoare, şambelanii, toţi foarte împodobiţi, se ţineau după împărat care se aşeză pe un fel de estradă pregătită dinainte. După ce asistă la un soi de balet, împăratul coborî singur de pe estradă şi începu a face înconjurul sălii, adresîndu-se exclusiv femeilor. Purta costumul imperial (la care a renunţat destul de repede), vestă, pantaloni de satin alb, pantofi albi cu rozete de aur, o haină de catifea roşie, gen Francisc I, brodată cu aur pe la toate cusăturile, iar pe deasupra, spada scînteind de diamante. Ordinele şi medaliile, erau şi ele doldora de diamante, iar pe cap purta o tocă cu pene, înconjurată cu o panglică lată, bătută în diamante. Costumul în sine era frumos, dar nu pentru el, care era scurt, gras şi dizgraţios prin mişcările bruşte pe care le făcea. Ca să vă spun adevărul, mi s-a părut groaznic; semăna leit cu regele de caro din cărţile de joc. Eram aşezată între două femei pe care nu le cunoşteam. Întrebînd-o pe prima cum o cheamă, aceasta îi răspunse că era „fiica lui Foacier". „Aha!" zise el şi trecu mai departe. Conform uzanţei, mă întrebă şi pe mine cum mă cheamă. I-am spus.

— Locuiţi la Beauregard ?

— Da, sire.

— E un loc frumos, soţul dumneavoastră i-a ajutat pe mulţi dintre supuşii mei, dîndu-le de lucru şi aducînd în felul acesta un serviciu important ţării. Sînt recunoscător tuturor oamenilor care dau de lucru muncitorilor. A fost în serviciul Angliei ?

N-am apucat decît să spun „da", că el a şi reluat:

— De fapt, n-a fost, fiindcă e savoiard, nu-i aşa ?

— Da, sire.

— Dar dumneavoastră, dumneavoastră sînteţi franţuzoaică nu-i aşa ? Dealtfel aveţi unele drepturi la care nu se renunţă chiar atît de uşor.

M-am înclinat.

— Ce vîrstă aveţi ?

I-am spus.

— Şi pe deasupra mai sînteţi şi sinceră ! Deşi păreţi mult mai tînără.

M-am înclinat din nou. Făcu o jumătate de pas, apoi reîntorcîndu-se şi revenind lîngă mine, îmi şopti pe un ton confidenţial :

— N-aveţi copii, nu-i aşa ? Ştiu bine că nu e vina dumneavoastră, dar faceţi în aşa fel ca să aveţi, credeţi-mă ! Vă dau un sfat bun !

Am rămas cam încurcată. M-a privit o secundă, surîzînd graţios, apoi a trecut la vecina mea.

— Numele dumneavoastră ?

— Fata lui Foacier.

— Încă o fată a lui Foacier ? şi-şi continuă drumul.

Mi-e cu neputinţă să redau dispreţul aristocratic cu care rostise acea frază : „Încă o fată a lui Foacier ?", rostită de buzele imperiale. După ce a făcut înconjurul sălii, împăratul s-a reîntors lîngă împărăteasă şi toată ceata aceea plină de aurării a plecat fără să se amestece cu plebea. La nouă seara, totul se isprăvise ; invitaţii puteau să rămînă şi să danseze, dar Curtea se retrăsese. I-am urmat exemplul, izbită de asemenea capricii imperiale. Văzusem şi alţi monarhi, dar nici unul nu şi-a tratat cu atîta nepoliteţe invitaţii.

La mulţi ani după această întîmplare, am asistat la un alt bal dat cu prilejul botezului micului rege al Romei. Cred că aceasta a fost ultima serbare imperială. Fusese dată la Tuileries, în sala de spectacole. Nu participa decît Curtea. Persoanele care nu fuseseră încă prezentate, aveau invitaţii în loje. Eram vreo douăsprezece femei din opoziţie şi ne-am văzut silite să recunoaştem că totul era magnific. Era pentru prima oară cînd vedeam o serbare la care bărbaţii erau îmbrăcaţi în haine civile şi nu în uniforme. Uniformele fuseseră proscrise. Bătrînii noştri militari aveau un aer stînjenit, dar tinerii — şi mai ales domnul de Flahaut —

rivalizau cu Archambault de Périgord. Femeile erau și ele minunat împodobite. Împăratul, urmat de alaiul său, străbătu sala îndreptîndu-se către estrada din fund. Mergea înainte și atît de repede, încît toată lumea, inclusiv împărăteasa, erau obligați să alerge pentru a ține pasul cu el. Asta nărui orice demnitate și grație, dar acel fîșîit de mătăsuri, acei pași alergători, îi confereau ceva din măreția unui cuceritor, care-i stătea bine. Părea într-adevăr stăpînul tuturor acelor minunății. Nu mai era stînjenit de costumul lui imperial; căci o simplă uniformă, fiind singurul militar în marea aceea de civili, îl făcea și mai lesne de remarcat; veșmîntul acela simplu spunea mult mai multe decît ar fi spus cele mai alese broderii din lume. Vru să fie cît mai amabil și mai politicos și mi se păru într-adevăr mult mai delicat decît la celălalt bal. Împărăteasa Maria-Luiza era o femeie drăguță, destul de tînără, dar cam prea roșie în obraz. În ciuda toaletelor și a bijuteriilor sale, avea o figură comună, lipsită de personalitate. Urmă un cadril dansat de prințesele și de doamnele de la Curte, din care multe îmi erau prietene. Am zărit-o și pe prințesa Borghese care mi s-a părut cea mai încîntătoare femeie pe care am văzut-o vreodată, în viața mea; căci în afară de o frumusețe absolut desăvîrșită, avea o înfățișare atît de candidă, un aer atît de virginal pe care-l putea rîvni chiar și cea mai tînără și mai pură fată. Dacă ar fi să dăm crezare bîrfelor, se pare că nimeni n-ar fi avut dreptul mai puțin la un asemenea aer, decît ea.

Împăratului îi plăcea ca femeile pe care dorea să le atragă la Curtea sa, să aibă ocazia să vadă toată această pompă. Din cînd în cînd, arunca priviri furișe către loje. A rămas vreme îndelungată sub loja mea, evident, în mod intenționat. În concluzie, cu timpul intrase atît de mult „în lumea noastră", încît ajunsese să nu-i mai pese de ceea ce se petrecea în afară.

Capitolul VI

Ducesa de Courlande. — Contesa Edmond de Périgord. — Domnul de Talleyrand. — Cardinalul Consalvi. — Serbările date cu prilejul însurătorii împăratului. — Unchiul meu, episcopul de Nancy, numit arhiepiscop al Florenței. — Trista urmare a acestei numiri. — Rezistența lui Alexis de Noailles. — Brevetele de sublocotenent. — Doamna de Cayla. — Jules de Polignac.

Deși în anii care se scurseseră între aceste serbări, despre care am vorbit, cele două societăți — ale vechiului și ale noului regim — fuseseră, cu dibăcie, separate, ele se întîlneau totuși acasă la ambasadori și la oaspeții străini. Îmi amintesc astfel, că am văzut odată toată Curtea imperială la un magnific bal dat de ducesa de Courlande. Aceasta se stabilise la Paris, cu prilejul căsătoriei fiicei sale mai mici, cu contele Edmond de Périgord. Nu știu dacă pasiunea ducesei de Courlande pentru prințul de Talleyrand a fost urmarea acestei căsătorii.

Doamna Edmond, devenită un personaj aproape istoric, sub numele de ducesa de Dino, fusese încă de copilă de o frumusețe neasemuită, deosebit de drăgălașă și de politicoasă; nici nu ieșise bine din copilărie și începuse a da dovadă de o inteligență sclipitoare. Avea toate calitățile, în afară de cea de a fi naturală. Deși era lipsită de acest farmec — poate cel mai mare al tinereții — îmi plăcea foarte mult. Mama sa, ocupată cu propriile ei aventuri, o lăsase în grija unui bătrîn profesor iezuit, care făcuse din ea o școlăriță disciplinată și foarte instruită. Cerul o făcuse frumoasă și spirituală, dar partea morală, educația practică și exemplele îi lipsiseră cu desăvîrșire sau, mai curînd, tot ceea ce inteligența ei precoce observase în juru-i, nu era de natură să-i insufle idei sănătoase în ceea ce privește îndatoririle pe care le are de îndeplinit o femeie. Poate că ar fi scăpat de primele capcane pe care ți le întinde viața,

dacă soțul ei s-ar fi dovedit un bărbat capabil, pe care ea să-l poată iubi și stima. Dar acest lucru n-a fost cu putință, întrucît distanța dintre ei era mult prea mare. Insist asupra acestor reflecții pentru că sînt convinsă că de oricîtă superioritate te-ai bucura în ochii lumii, felul cum te comporți este aproape întotdeauna rezultatul circumstanțelor înconjurătoare. Cutare femeie, care a dat prilejul să se vorbească atîta despre ea, ar fi fost — într-un alt mediu — o soție fidelă și o mamă desăvîrșită. Cred cu tărie, în educația și în exemplul familiei. Cînd îți petreci copilăria în niște principii de o perfectă sănătate morală, rostite simplu, și puse fără încetare în practică, se alcătuiește în jurul unei tinere un fel de rețea a cărei forță ea n-o simte, dar care — cu timpul — devine un fel de a doua natură. E nevoie de un mare grad de perversitate pentru a încerca să rupi această rețea. Să fim deci un pic mai indulgente cu cele care se lasă pradă ispitelor, fiindcă n-au primit de copile o educație care să le ferească de ele.

Am rostit mai înainte numele domnului de Talleyrand, dar nu cutez să vorbesc despre el. Nu voi încerca să ponegresc un personaj care acum aparține Istoriei; ea e cea mai în măsură să pună într-un taler al balanței cusururile și nedreptățile omului în sine, iar în celălalt, serviciile pe care le-a adus omul de Stat, și să le cîntărească.

În toată această mîzgăleală, în care mă amuz făcînd să-mi treacă prin fața ochilor — aidoma unor umbre chinezești — fără nici o ordine sau continuitate, diferite amintiri care mi-au rămas întipărite în memorie, mă opresc cu mult mai multă plăcere la împrejurările care mi s-au părut demne de a fi relatate și nu la cele care nu spun nimic. Personajele istorice nu intră în vederile mele, decît dacă au fost în relații de amiciție cu mine; sau dacă am primit de la ele informații exacte pe care le-am putut verifica. În acea epocă, mă găseam exact în situația publicului, și anume a publicului

răuvoitor față de prințul de Bénévent[1]; poate că mai tîrziu, voi avea totuși prilejul să vorbesc despre Talleyrand. Să vedem cum vor evolua lucrurile.

Cardinalii, dispersați prin toată Franța, primiră permisiunea sau mai curînd ordinul de a veni la Paris în perioada căsătoriei împăratului cu arhiducesa Maria-Luiza[2]. Consalvi se afla și el printre ei; trase la noi și nu ne părăsi deloc în timpul scurtei sale șederi la Paris. Am rămas uluită de luciditatea și de claritatea minții sale, în timp ce ne explica o situație pe care religia și politica o făceau să fie atît de complexă. Dorea sincer puterea în interesul Bisericii, ca să fie pe placul împăratului și totuși canoanele bisericești se opuneau atît de categoric la acest lucru la care el nu putea ajunge. Dacă am înțeles eu bine atunci, nu era vorba numai de felul cum fusese desfăcută căsătoria cu Joséphine, ci și de situația personală a împăratului. El era excomunicat *vitando*, ceea ce nu-l împiedica să se cunune religios și un preot să oficieze slujba căsătoriei. Atîta doar că ceilalți ecleziaști n-aveau voie să asiste. De asemenea, cardinalii erau gata să ia parte la bal sau la orice altă serbare, dar banca rezervată lor, în biserica unde urma să aibă loc ceremonia căsătoriei, rămase goală.

Cred că dacă acest lucru ar fi depins exclusiv de cardinalul Consalvi, el ar fi împăcat într-un fel lucru-

---

[1] E vorba de *Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord* (1754—1838), prelat și diplomat francez. Bucurîndu-se de încrederea lui Napoleon, devine ministru de externe, dar, complotînd la răsturnarea împăratului, e dizgrațiat (1808). În 1814, constituie un guvern provizoriu, apoi îl cheamă în Franța, pe Ludovic al XVIII-lea. Din nou ministru de externe, semnează tratatul de la Paris și intervine, cu abilitate, la Congresul de la Viena. În timpul Monarhiei din Iulie a fost cinci ani (1830—1835) ambasador la Londra.

[2] *Maria-Luiza de Habsburg-Lorena* (1791—1847), fiica lui Francisc al II-lea, împăratul Germaniei. S-a măritat în 1810 cu Napoleon și a dat naștere unui băiat căruia i s-a spus „regele Romei". După moartea lui Napoleon, s-a măritat cu contele Neipperg, apoi cu contele de Bombelles.

rile. Dar majoritatea colegilor săi erau mult mai puțin rezonabili decît el. Pe de altă parte, situația de excomunicat *vitando* era atît de clar reglementată de regulile bisericești, încît nu exista, practic, nici o posibilitate de a o eluda, de îndată ce-ar fi fost invocată. La rîndul lui, împăratul se mînie cumplit văzînd banca somităților bisericești neocupată. Unii fură întemnițați în fortărețe, alții — printre care și Consalvi — fură obligați să se reîntoarcă în orașele în care fuseseră exilați. Nu-mi mai aduc aminte dacă după acest moment sau înainte li se interzisese să poarte ciorapii și calota roșie, din care pricină își atrăseseră porecla de „cardinalii negri", care i-a deosebit de ceilalți tot timpul cît au durat acele certuri politico-dogmatice.

Scurta ședere a cardinalului Consalvi la Paris, a reînnodat și mai strîns legăturile de prietenie ce existau între noi și dacă amintirile mele din copilărie fuseseră date peste cap, revăzîndu-l pe cardinalul Maury, am fost în schimb, pur și simplu, încîntată de colegul lui. Deși n-am fost niciodată adepta regimului imperial, am fost întotdeauna de acord cu raționamentele obiective și imparțiale. Așa că am fost profund impresionată să-l aud pe cardinalul Consalvi, pe el, omul persecutat, vorbind cu atîta blîndețe, lamentîndu-se din pricina situației încurcate în care se găsea și căutînd, cu atîta bună-credință, mijloacele ca s-o evite. Avu o serie de discuții cu ministrul cultelor ; oferi mai multe soluții ale căror amănunte le-am uitat, despre care ne-a vorbit ceasuri în șir, dar despre care împăratul nici n-a vrut să audă. Publicul a rămas convins că absența cardinalilor a ținut numai de faptul că aceștia nu erau de acord cu divorțul împăratului, ceea ce evident, era o greșeală.

N-am asistat nici la serbarea căsătoriei, după cum nu asistasem nici la cea a încoronării. Mă mîndream cu lipsa mea de curiozitate, dar de fapt am descoperit că nu mă dusesem din lene și din comoditate. Deranjul mi se părea a fi mult mai mare decît plăcerea de a participa la asemenea sindrofii, iar relatarea lor în amănunt, de către cei care au luat parte, mi-a satisfăcut pe deplin curiozitatea ; apoi am citit a doua zi, în jurnale, totul, stînd liniștită în fotoliul meu și felicitîndu-mă că scăpasem de o asemenea corvoadă. De la mine, de acasă, n-am văzut decît iluminația. A fost cea mai frumoasă pe care mi-a fost dat s-o văd vreodată. Împăratul — care avea întotdeauna idei năstrușnice — porunci să se înalțe, din pînză, marele arc din Piața l'Étoile — așa cum există el astăzi — iar acest monument improvizat avu un efect nemaipomenit. Cred că a fost primul exemplu — adoptat astăzi de toți arhitecții — de a vedea cum arată o construcție înainte de a-i stabili precis forma. Arcul din l'Étoile a obținut laudele pe care le merita.

Unchiul meu, episcopul din Nancy, a participat la conciliul episcopilor francezi, care a avut loc la Paris, cu scopul de a lămuri diferendele cu Papa, dar fără nici un rezultat. Unchiul meu se comportă așa cum trebuia să se comporte un episcop, luînd totuși — cu delicatețe — partea împăratului, lucru care-l încîntă grozav pe Napoleon. Numai că la puțină vreme după asta, îi dădu o mîhnitoare dovadă despre mulțumirea sa, numindu-l pe unchiul meu, arhiepiscop al Florenței. Omul făcuse o mulțime de lucruri bune la Nancy, unde se bucura de foarte mare considerație și unde se simțea extrem de bine. A abandona o asemenea reședință — unde se stabilise de multă vreme — ca să ia în stăpînire, împotriva clerului și a Papei, o dioceză italiană, era o adevărată calamitate, căci își atrăgea asupra capului diverse uri clericale, care nu iartă pe nimeni și nimic. Sosi la Paris, disperat. Tata, care îl iubea mult, se necăji tot atît de tare ca și el. Discutară îndelung și, după ce cîntăriră inconvenientele — de a nu-i face pe plac împăratului sau de a o rupe cu Biserica — ajunseră la concluzia că nu-și putea asuma singur o asemenea răspundere. Lui du Voisin, episcop în Nantes, și lui Barral, arhiepiscop în Tours,

li se promiseseră şi lor posturi de seamă în Italia, tot atît de nedorite de clerul italian, ca şi cel de la Florența. Domnul du Voisin trecea drept unul dintre cei mai abili teologi, aşa că era prelatul cel mai respectat din toată biserica galicană. Cei trei prelați se reuniră de cîteva ori. Unchiul stătea la noi; într-o bună dimineață ne spuse că du Voisin, după refuzul categoric al împăratului de a reveni asupra numirii colegului său la Florența, plecase la Nantes; că nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să se ducă la Saint-Cloud, împreună cu ministrul cultelor, ca să-i spună împăratului, cu gura lui, că nu acceptă acel post. Domnul de Barral nu luase încă nici o hotărîre. Episcopul dădu poruncă să i se pregătească trăsura de călătorie pentru a se reîntoarce a treia zi la Nancy. Discută îndelung, cu tata şi cu mine, recapitulînd toate motivele care-l determinaseră să ia acea hotărîre irevocabilă. Se înapoie tîrziu. La masă, venind vorba despre pălăriile de pai, episcopul îmi spuse cu un surîs forțat :

— Nădăjduiesc, nepoată, că ai să mă rogi să-ți cumpăr o mulțime de lucruri. Cred că cele mai frumoase sînt în Toscana.

Tata şi cu mine am schimbat, surprinşi, o privire. Episcopul plecă într-adevăr, a doua zi în zori, spre Nancy, dar ca să-şi facă bagajele şi să se ducă la Florența. Am evitat orice explicație. Cînd un om conştiincios şi cu mult bun-simț acționează astfel, împotriva propriei sale voințe, într-adevăr, nu mai ai nimic de spus. N-am aflat niciodată mai multe amănunte despre acest lucru. Împăratul l-o fi amenințat sau i-o fi făgăduit cine ştie ce? Cred că nici una, nici alta n-ar fi putut impresiona un om al cărui spirit era tot atît de distins pe cît de solidă îi era judecata.

Reîntorcîndu-se de la Florența, în 1814, hotărîrea luată se dovedise atît de nefastă, încît nu mai avea nici un rost să mai revină asupra trecutului. Dealtfel, ea i-a şi grăbit moartea unchiului meu, căci ura partidului emigranților şi cea a preoților şi-au dat mîna pentru a-i amărî tot restul vieții bietului bătrîn. Şi în ciuda stimei deosebite de care se bucura la Nancy, unde se reîntorsese, necazurile îndurate la Florența l-au umplut de atîta fiere, încît n-a mai rezistat şi a murit. Dacă ar fi rămas la Nancy, nici una dintre jignirile care l-au amărît atîta n-ar fi avut loc, iar el ar fi găsit în Papă un protector şi nu un duşman ofensat care dorea să se răzbune. Dar a te împotrivi voinței împăratului, oricît de plauzibil ar fi fost motivul, ar fi fost în vremea aceea nebunie curată.

Alexis de Noailles primise un brevet de sublocotenent ca să intre în armată; dar el declară, sus şi tare, că nu voia să devină ofițer; împăratul insistă, dar el rezistă. Il arestară şi-l vîrîră la închisoare, dar el o ținu pe a lui şi nu cedă. Împăratul ținea să-l trimită la Charenton. Ai lui obținură, cu mare greutate, să rămînă la Vincennes. În sfîrşit, neputîndu-i înfrînge îndărătnicia şi temîndu-se, poate, ca această nebunie să nu devină contagioasă, împăratul îl scoase din temniță, poruncindu-i să părăsească Imperiul, unde n-avea nevoie de acel „conspirator de sacristie". Şi mulțumit de această poreclă ironică, îi deschise larg porțile închisorii şi i le zăvorî pe cele ale patriei. Tînărul de Noailles a fost singura persoană — după cîte ştiu eu — care a rezistat în fața împăratului, după cum doamna de Chevreuse a fost singura care a fost silită să ocupe un loc la Curtea imperială.

Alexis de Noailles n-a fost însă singurul care a primit brevetul de sublocotenent; odată cu al lui au mai fost trimise o duzină altor tineri ale căror familii, aflate în opoziție, erau cele mai îndîrjite. Aceste brevete fuseseră expediate după un bal costumat dat de doamna de Cayla, un bal de un fast şi de o măreție nemaipomenite, dat special ca să ajungă la urechile împăratului. Acesta voia ca persoanele care nu-l simpatizau, să vegeteze în linişte şi pace; de îndată ce cutezau să se remarce în vreun fel,

trebuiau — vrînd, nevrînd — să facă parte din guvernul lui, fiindcă Napoleon nu admitea nici un fel de distincție care să nu se datoreze lui.

Dealtfel, se văzu că apreciase foarte bine lucrurile fiindcă — cu excepția lui Alexis — toți acei sublocotenenți numiți peste noapte, deveniră, cu timpul, cei mai zeloşi susținători ai coroanei imperiale. Nu știu dacă, în epoca aceea, doamna de Cayla era prietenă intimă cu ducele de Rovigo, aşa cum s-a constatat mai apoi din nemaipomenita asemănare a fiului ei, cu el. După ce s-a dat în spectacol, în mod public, cu Ludovic al XVIII-lea, s-au țesut, pe seama ei, sute de istorii scandaloase. Eu, personal, nu le-am crezut; era totuşi o persoană agreabilă, atît cît putea fi o femeie care avea un ten groaznic, dar care era foarte spirituală şi deosebit de dornică să placă. O ducea foarte prost cu bărbatul ei — o ființă mai mult decît bizară — dar era plină de tandrețe şi de grijă față de soacra ei care o adora.

Dacă mi-ar fi cerut cineva relații despre ea în acea epocă, aş fi înfățişat-o ca pe o femeie cu o comportare foarte la locul ei, poate făcînd un pic pe mironosița şi afişînd o mare cucernicie. Îmi amintesc că odată, cînd dansase cadrilul de lăsata-secului, ceru să fie înlocuită în sîmbăta următoare, cînd se dansa din nou, deşi nici una dintre celelalte şapte femei nu se sfii să-l danseze. Doamna de Cayla avea mare grijă de cucoanele bătrîne din societatea soacrei sale, de episcopi şi de oamenii Bisericii. Noi credeam că o face din convingere; dar, mai tîrziu, a dovedit că o făcea doar din nevoia de intrigă şi din dorința de a fi ridicată în slăvi. Postea cu ostentație, ceea ce era de mare mirare în timpul Imperiului. Puțini oameni afişau pe atunci astfel pe practici, cînd balurile aveau loc, fără nici o jenă, chiar şi în primele două săptămîni ale postului Paştelui, dar încetau imediat după asta. Îmi amintesc că domnul conte de Palfy, avînd neinspirata idee de a da un bal în Vinerea mare, n-au venit

decît două femei şi acelea de la Curtea imperială. Asta îmi aduce aminte de convertirea lui Jules de Polignac. N-am crezut niciodată în sinceritatea cucerniciei sale şi iată de ce.

Exista la Lyon o moştenitoare bogată, a cărei mamă era sub totala influență a preoților ce se opuneau Concordatului. Aceştia au aranjat ca fata să se mărite cu Alexis de Noailles, pe atunci corifeul acestei popimi. Tînărul se duse deci la Lyon ca să discute amănuntele şi, într-o săptămînă, reuşi să se facă atît de antipatizat şi de mamă şi de fată, încît nu mai fu vorba de nici o căsătorie.

Jules de Polignac, întemnițat la Vincennes, prin deosebita bunăvoință a împăratului — căci deşi fusese condamnat doar la trei ani, termenul trecuse de mult — tot nădăjduia să iasă din puşcărie. Adrien de Montmorency îşi îngrijea într-un mod cît se poate de amical prizonierii încredințați lui, la Vincennes.

Într-o seară, se vorbi la mine, despre ruperea căsătoriei lui Alexis de Noailles.

— Drace, zise Adrien, tocmai i-am istorisit treaba asta lui Jules. I-am spus că dacă s-ar dovedi un bun catolic, am putea aranja căsătoria asta, în favoarea lui!

Nici n-au trecut bine opt zile şi am şi aflat că Jules devenise deosebit de evlavios. Renunțase la distracțiile foarte puțin ortodoxe pe care le practicase pînă atunci şi-şi schimbase prietenii. În sfîrşit, sentimentele şi obiceiurile sale suferiră o asemenea transformare, încît duhovnicul său — pe care şi-l alesese dintre preoții cei mai binevăzuți — putu spune coreligionarilor săi că domnul de Polignac era omul care le mergea la inimă. Imediat începură tratativele pentru căsătorie, tratative care erau acum destul de avansate pentru a fi aproape siguri de succesul lor, de îndată ce tînărul ar fi ieşit de la Vincennes; dar împăratul puse piciorul în prag şi o mărită pe bogata moştenitoare cu domnul de Marbeuf.

Incepînd din acea epocă, pe Napoleon îl apucă fantezia să mărite — după bunul lui plac — toate fetele care aveau o zestre mai mare de cincizeci de mii de franci. Această inchiziție privind diversele familii, a contribuit și ea la nepopularitatea sa. Admitea totuși și o oarecare rezistență. Domnul de Alligre era șambelan ; împăratul îi ceru fata ca să i-o dea de nevastă domnului de Caulaincourt ; omul se prefăcu a accepta propunerea, cu bucurie. Dar, peste cîteva zile, veni să-i spună, cu un aer foarte mîhnit, că domnișoara de Alligre simțea o silă de neînvins față de persoana ducelui de Vincence. Împăratul nu mai insistă. Domnul de Alligre se crezu salvat, dar aflînd la puțină vreme după asta că domnul de Faudoas, fratele ducesei de Rovigo, fusese propus drept ginere, zori în opt zile, măritișul fetei sale cu domnul de Pomereu, sub pretextul că-l preferase dintre toți pretendenții. Împăratul fu supărat o vreme pe domnul de Alligre, dar acesta, pretextînd că nu avea nici o vină, o făcu pe nevinovatul.

Cît despre Jules, el păstră o aură de sfințenie pe care n-o putu exploata decît în timpul Restaurației, căci a rămas prizonier pînă în 1814.

Capitolul VII

Spiritul emigranților reîntorși. — Împăratul și regele Romei. — Idealiști. — Domnul de Chateaubriand. — Ducesa de Lévis. — Ducesa de Duras. — Ducesa de Châtillon. — Contele și contesa de Ségur.

N-am să-mi pot aduce niciodată aminte, fără să-mi fie rușine, de bucuria vinovată cu care primeam veștile despre înfrîngerea armatelor noastre: Am citit mai tîrziu, portretul pe care Machiavelli îl face despre *Fuori inciti* și, cu fruntea roșie de rușine, m-am văzut obligată să mărturisesc asemănarea. Emigranții din toate timpurile și din toate țările ar trebui să-și facă din lucrarea lui Machiavelli o carte de căpătîi ; această oglindă i-ar determina să dea înapoi din fața propriei lor imagini. Sigur, sentimentele nobilimii nu erau la fel în toate țările, dar am ferma convingere că masele populare deveniseră total indiferente la succesele militare ale lui Napoleon. Cînd tunul vestea cîștigarea vreunei mari bătălii, nu se mai bucura decît un număr foarte mic de oameni ; populația rămînea nepăsătoare. Era și firesc, căci se săturase peste cap de o astfel de glorie, știind perfect de bine că noile succese aduceau după sine noi poveri pe umerii ei. O bătălie cîștigată, însemna practic alt rînd de recrutări și cucerirea Vienei, nu era decît preludiul unui marș nimicitor, fie spre Varșovia, fie spre Petersburg. Dealtfel, mai nimeni nu avea încredere în exactitatea buletinelor și apariția lor nu stîrnea nici un fel de entuziasm. Împăratul era întotdeauna primit cu mult mai multă răceală la Paris, decît în oricare alte orașe ale țării.

Ca să respect totuși, cu strictețe, adevărul, trebuie să spun că, în ziua în care cea de a douăzeci și șasea lovitură de tun a vestit Franței că împărăteasa născuse un băiat, a răsunat în întreg Parisul un lung strigăt de bucurie care a vuit aidoma unui talaz dezlănțuit. Toată lumea ieșise la ferestre sau în pragul porților. În timpul celor douăzeci și cinci de lovituri de tun, se înstăpînise în întreg orașul o tăcere ciudată, după care urmă cea de a douăzeci și șasea lovitură și, odată cu ea, explozia de bucurie a parizienilor. Acest prunc era un fel de încununare a victoriilor de pînă atunci ale împăratului, iar oamenilor le plac norocoșii. Ar fi de prisos să mai spun că cei care nu-l puteau suferi, n-au simțit, în acel moment, nici cea mai mică emoție. Fapt e că împăratul își iubea cu patimă odrasla, iar de îndată ce micul rege se făcu mai mărișor și putu distinge persoanele din jurul său, îl preferă tuturora pe tatăl său. Poate că, cu timpul, dragostea paternă l-ar fi făcut să devină mai avar cu sîngele soldaților săi. Am auzit povestindu-se la domnul

de Fontane că, într-o zi, în timp ce acest domn asista la dejunul împăratului, regele Romei alerga vesel, în jurul mesei. Tatăl său îl urmărea cu niște ochi în care se citea o dragoste fără margini. La un moment dat, copilul se împiedică de ceva, căzu și se lovi ușor ceea ce-i pricinui o spaimă cumplită tatălui. După ce se liniști, împăratul căzu într-un soi de sumbră reverie, apoi rosti cu glas tare, fără să se adreseze în mod special, cuiva :

— Am văzut, zise el, cum o ghiulea de tun a ucis douăzeci de oameni dintr-o dată !

După care începu să discute cu domnul de Fontane treaba pe care o avea de discutat și de la care fusese distras de întîmplarea despre care v-am vorbit. Nemulțumirile și neplăcerile, care începuseră să-și scoată capul, poate că contribuiseră și ele la acele gînduri melancolice. Cred că n-aș mai isprăvi niciodată dacă m-aș ambiționa să istorisesc tot ce se spunea pe seama împăratului dar, cum eu priveam lucrurile prin prizma opoziției, n-am dat niciodată crezare unor astfel de bîrfe. Chiar dacă această prizmă arăta lucrurile în culori false, cel puțin avea avantajul că le mărea, căci am fost pur și simplu mirată să văd cîți oameni ce păreau în ochii noștri tot atît de mari ca și faptele pe care Napoleon îi punea să le săvîrșească, s-au dovedit a fi mărunți și mediocri cînd el a încetat să-i mai susțină. Unul dintre cele mai mari talente ale sale era să descopere — cu privirea lui de vultur — specialitatea fiecăruia, să-l folosească exact acolo unde trebuia și prin asta, să tragă maximum de profit. Singurele persoane față de care simțea o silă de neînvins, erau liberalii convinși, cei cărora el le spunea „idealiști". Cînd cineva era odată etichetat astfel, porecla îi rămînea pe vecie. Împăratul l-ar fi trimis cu plăcere în închisoarea din Charenton, privindu-l ca pe un flagel social. Din păcate eram siliți să recunoaștem că geniul lui Bonaparte îl ajutase să vadă lucrurile just și că acele spirite care visau la fericirea națiunilor — sigur, oameni

destul de respectabili — nu făceau altceva decît să ațîțe patimile mulțimii și să provoace dezordine și vrajbă. Printre acești „idealiști" împăratul îl număra și pe domnul de Chateaubriand. Eroare. Domnul de Chateaubriand n-a manifestat niciodată nici un fel de slăbiciune pentru genul uman ; nu s-a preocupat niciodată decît de propria sa persoană, străduindu-se să-și ridice un piedestal de unde să poată domina secolul. Acest loc, sigur că era greu de ocupat cînd exista un Napoleon, dar el s-a străduit, fără încetare, să-l ocupe. *Memoriile* sale dezvăluie lumii în ce măsură s-a străduit, cu cîtă perseverență și cu cîtă nădejde că va reuși. A reușit într-o oarecare măsură, să-și creieze o atmosferă aparte, unde el era soarele. De îndată ce ieșea din această atmosferă, devenea pur și simplu insuportabil ; atîta vreme însă cît rămînea cufundat în această atmosferă, era cel mai plăcut, cel mai amabil om, și-și distribuia razele cu cea mai deplină grație. Nu-mi plăcea decît acest Chateaubriand, celălalt mi se părea odios.

Dacă s-ar fi mulțumit să fie doar scriitor — așa cum îl îndemna firea lui de artist — în afară de cîteva necazuri prilejuite de critică, n-ar fi cunoscut și n-am fi cunoscut decît părțile sale bune și plăcute. Dar ambiția de a deveni om de Stat, l-a tîrît pe alte tărîmuri decît cele literare, unde pretențiile sale — destul de prost primite — au iscat în el o mulțime de patimi și i-au înecat stilul în valuri de fiere, făcîndu-i multe din scrieri aproape de necitit tocmai cînd timpul i-ar fi pus la îndemînă niște cititori imparțiali. Domnul de Chateaubriand s-a lăsat tot timpul în voia dispozițiilor de moment. A sesizat punctul slab al publicului și a reușit să-l flateze atît de bine, cu talentul său de scriitor, încît a reușit să devină foarte popular. Pentru asta i-a fost absolut indiferent că a trebuit să-și schimbe radical părerile, să ridice în slăvi ceea ce ponegrise mai înainte și să ponegrească ceea ce lăudase. Și-a însușit două sau trei principii pe care le-a mînuit, cu dibăcie, după împrejurări,

în așa fel încît le-a făcut aproape de nerecunoscut, dar cu ajutorul cărora a izbutit să iasă din toate împrejurările, și, culmea pretinzînd că a fost întotdeauna profund consecvent. Lucrul i-a fost cu atît mai ușor de realizat cu cît spiritul său, care friza deseori genialitatea, nu s-a simțit cîtuși de puțin stînjenit de nici una dintre considerațiile morale care l-ar fi putut deranja. Nu credea în nimic pe lume, decît în talentul lui, dar acest talent se preschimbase în ochii săi într-un altar în fața căruia stătea veșnic prosternat. Dacă voi vorbi despre Restaurație și despre Revoluția din 1830, deci dacă voi continua cu *Memoriile* pînă atunci, voi mai avea deseori prilejul să mă împiedic de el. În timpul Imperiului mi s-a părut a fi un om de geniu, persecutat pentru că refuza să ridice în slăvi despotismul și pentru că-și dăduse demisia din slujba de ministru în Valais, după moartea ducelui de Enghien. *Geniul creștinismului, Itinerar la Ierusalim,* poemul *Martirii,* publicate recent, justifică admirația noastră. Sigur că entuziasmul cîtorva doamne mi s-a părut exagerat, deși m-am asociat și eu lor, pînă la un anumit punct. Îmi aduc aminte de seara cînd ne-a citit cîteva pagini din *Abencérage,* la doamna de Ségur. Citea cu vocea cea mai mișcătoare, cea mai emoționantă, cu acea încredere pe care o avea în tot ceea ce ieșea de sub pana lui. Trăia atît de intens sentimentele eroilor săi, încît lacrimile începuseră a-i cădea pe hîrtiile din fața lui. Împărtășeam, fără să vrem, această vie emoție, căci ne ținea pe toți sub farmecul lecturii sale. După ce isprăvi de citit, gazda aduse ceaiul.

— Domnule de Chateaubriand, dumneavoastră nu doriți un ceai?

— Ba da, v-aș cere unul.

Într-o secundă, ecoul se răspîndi în întreg salonul.

— Draga mea, vrea ceai! — Îi voi duce eu un ceai! Dați-i un ceai! A cerut ceai! etc. Și zece cucoane se puseră în mișcare ca să-și servească „idolul“. Era pentru prima oară cînd asistam la un asemenea spectacol, și mi

se păru atît de ridicol, încît m-am jurat să nu joc niciodată un asemenea rol. Așa încît deși am fost în relații destul de apropiate cu domnul de Chateaubriand, nu m-am înrolat niciodată în „regimentul doamnelor sale“, cum le spunea în bătaie de joc doamna de Chateaubriand, și n-am ajuns niciodată la nici un fel de intimități, fiindcă el nu admitea decît adoratoarele sincere.

Cînd în 1812, am părăsit reședința de la Beauregard, ca să ne instalăm în conacul de la Châtenay, domnul și doamna de Chateaubriand tocmai se stabiliseră la Vallée-aux-Loups, la distanță de zece minute de casa mea. Locuința — creată de el — era încîntătoare, iar el o iubea enorm. Ne vizitam tot timpul. Adesea, îl găseam scriind pe colțul unei mese din salon, cu o pană pe jumătate ruptă, care abia intra pe gura unei sticluțe cu cerneală. Cînd ne vedea trecînd prin fața ferestrei, scotea un strigăt de bucurie, își vîra hîrtiile scrise sub perna unei vechi berjere care-i servea și de mapă și de secreter și, dintr-un salt, ne ieșea înainte, cu bucuria unui școlar care chiulește din clasă. Atunci era nemaipomenit de drăguț și de amabil. N-aș putea spune același lucru despre doamna de Chateaubriand [1]; era o femeie deșteaptă, dar vedea numai părțile rele ale lucrurilor. A făcut mult rău soțului ei, iritîndu-l întruna și făcîndu-l să capete o fire insuportabilă. El a avut tot timpul un dinte împotriva ei, fiindcă nu l-a lăsat niciodată să se bucure de nici o clipă de liniște. Am spus că femeia avea spirit și aceasta era un lucru de necontestat. Totuși orgoliul ei burghez se simțea jignit de reputația literară a domnului de Chateaubriand. În timpul Restaurației, doamna dori cu patimă,

[1] Chateaubriand se însurase în 19 martie 1792, neavînd la acea dată decît douăzeci și patru de ani, cu o tînără orfană, extrem de frumoasă și foarte bogată, domnișoara Céleste Buisson de la Vigne. „Ea a fost victima, fidelă totuși și deosebit de devotată a egoismului fără pereche și a veșnicei inconstanțe a soțului ei“, spune Edouard Herriot în cartea sa *Doamna Récamier și prietenii ei* (n. ed. fr.).

titluri și locuri la Curte pentru a compensa succesele soțului ei. Afirma — sus și tare — că nu citise un rînd din ceea ce publicase bărbatu-său ; dar cum îi împuia zilnic capul că o țară care se bucura de cinstea de a avea un om ca el, și pe care nu-l făcea guvernator, era o țară blestemată, soțul ei o iertă avînd în vedere devotamentul pe care-l nutrea față de el. Faptul că această familie risipea foarte mulți bani, fără să trăiască totuși pe picior mare, era o nouă dovadă a felului dezordonat și nesocotit în care își planifica bugetul. L-am auzit, dealtfel, de multe ori, pe domnul de Chateaubriand spunînd că nimic nu i se părea mai insipid decît să trăiască dintr-un venit limitat. Voia să aibă bani mulți, să-i risipească, să simtă lipsurile, să aibă datorii, să fie numit ambasador, să facă ce poftea cu banii destinați cheltuielilor de reprezentare, să părăsească slujba, să fie sărac lipit pămîntului și plin de datorii, să renunțe la avantajul de a avea douăzeci și cinci de cai în grajd, și să aibă plăcerea de a refuza o invitație la masă sub pretextul că nu are cu ce să-și plătească o trăsură care să-l ducă acolo, în sfîrșit, să treacă prin cele mai variate situații pentru a se „desplictisi" — cum spunea el — căci, de fapt, ăsta era scopul și marele secret al vieții sale.

În ciuda acestei vieți haotice la care domnul de Chateaubriand le asocia — fără să simtă nici cea mai mică remușcare — pe toate persoanele care-i erau devotate, era totuși un om care plăcea. După ce-ți întorcea pe dos toată viața, se străduia să ți-o facă, cît de cît, acceptabilă. Din cînd în cînd chiar se căznea să arate că face mari sacrificii față de persoanele ce-l iubeau ; dar cum le făcea împotriva firii sale, nu-l țineau niciodată prea mult. Așa, de pildă, după ce a acceptat să plece la Roma împreună cu doamna de Beaumont, deși aceasta îl incomoda, atîta a sîcîit-o și a tracasat-o, încît biata femeie a murit aproape izolată de toată lumea. Pe urmă, după ce și-a schimbat felul de viață, s-a aruncat din nou, cu furie, în societate, a pus ochii pe doamna Z., iar cînd ea

s-a îndrăgostit nebunește de el, a asistat la cumplita boală care a lovit-o, nebunia, fără nici cea mai mică urmă de regret. Mai tîrziu, a consimțit, cu mare greutate, să scrie un articol destul de rece, într-o gazetă, pentru a aduce unele elogii doamnei Duras care, timp de doisprezece ani, nu trăise decît pentru el [1]. Aș putea adăuga o sumedenie de nume la această listă, căci domnul de Chateaubriand a știut întotdeauna să se lase adorat fără să-și facă nici cele mai mici reproșuri pentru mîhnirile pe care le cășuna. Dintre toate prietenele sale cred că cea care a ocupat cel mai mare loc în inima sa, a fost doamna X. devenită ducesă de Z. Povestea acestei biete femei e legată de moravurile care existau înainte de Revoluție. Ca fată tînără, a fost deosebit de veselă și de încîntătoare ; în 1790, datorită averii uriașe pe care urma s-o moștenească, s-a măritat cu domnul X., fiul mai mare al prințului Y. Fără să fie tot atît de distins sufletește ca și soția sa, era totuși deosebit de frumos și, în plus, un bărbat — cum se spunea pe atunci — la modă. Cînd a fost prezentată la Tuileries, noua pereche a făcut senzație, în ciuda gravității evenimentelor din acea epocă. În curînd, furtuna Revoluției i-a despărțit. Domnul X. a emigrat, soția sa, însărcinată, a rămas în mijlocul familiei sale împărtășind, în permanență, nenorocirile acesteia. I-a însoțit pe ai săi la închisoare, fiind îngerul păzitor al părinților ei și mai ales al mareșalei de Z., bunica soțului ei. A servit-o ca o fiică sau, mai curînd, ca o slugă, pînă în ziua în care bătrîna a fost dusă la eșafod. Și-a văzut apoi tatăl pierind sub ochii ei, și-a consolat cum a putut, mama, stîrnind admirația și venerația tuturor persoanelor care erau întemnițate împreună cu ea. De

[1] „Domnul de Chateaubriand are multă noblețe sufletească, un imens amor-propriu, o foarte mare delicatețe ; e gata să facă orice sacrificiu pentru persoanele pe care le iubește. Din păcate, n-are nici umbră de sensibilitate adevărată. Mie, personal, mi-a pricinuit multă suferință", spune doamna Récamier (n. ed. fr.).

îndată ce porțile temnițelor s-au deschis, primul ei gînd a fost să se ducă să-și întîlnească bărbatul, pe care-l iubea cu patimă. Să părăsești Franța, pe vremea aceea, nu era deloc un lucru ușor. Totuși, datorită curajului și inteligenței, izbuti să se îmbarce pe un vapor care pleca în Anglia. Cu copilul în brațe, bătu deci la ușa soțului ei. Numai că domnul de X. era pe atunci îndrăgostit lulea, și deci înhămat la jugul doamnei Fitz-Herbert. Doamna avea pe puțin, patruzeci și cinci de ani, dar plăcerea de a fi rivalul prințului de Galles — care nu-și ascundea deloc nemulțumirea — i se părea ceva plin de farmec domnului de X. Așa că atunci cînd se trezi la ușă, cu grațioasa lui tovarășă de viață, simți o vie nemulțumire. Sub pretextul că trebuie să facă economie, o conduse într-o colibă amărîtă, undeva, în nordul Angliei. Femeia nu se plînse atîta vreme cît el rămase alături de ea. Dar nu peste mult, afacerile îl chemară la Londra. Șederile sale în capitală deveniră din ce în ce mai dese, se prelungiră, pînă cînd omul rămase acolo. Domnul de X. era prieten intim cu domnul de V., bărbat tînăr, mai puțin frumos, dar mult mai cinstit și mai plăcut decît domnul de X. Acesta din urmă, îi mărturisi prietenului său plictiseala pe care i-o pricinuiau scrisorile tandre, dar atît de triste, ale soției sale. Domnul de V. îi reproșă c-o părăsise astfel, arătînd că ar merita să i se întîmple și lui același lucru ca să vadă ce înseamnă să fii nenorocit.

— Nenorocire ? Cea mai frumoasă zi din viața mea va fi cînd voi scăpa de ea !

Domnul de V. se oferi să încerce să-l scape pe domnul de X. de dragostea soției sale. Această propunere fu acceptată cu o bucurie fără margini de către soțul ticălos. Cei doi prieteni se duseră deci împreună la colibă ; după cîteva zile, domnul de X. plecă lăsîndu-l pe domnul de V. singur, cu o femeie de douăzeci de ani, tristă și plictisită de lungile zile de iarnă. Tînăra era pe cît de amabilă și de frumoasă, pe atît de plină de talente și de spirit. Domnul de V., cum era dealtfel și de așteptat, se îndrăgosti nebunește de soția lui X., așa că nu-i fu prea greu să joace rolul la care se angajase. Îl avertiză deci, pe soț, de progresele pe care le făcuse și, după cîteva luni, de deplinul său succes. Soțul îi scrise că dorea să le facă o vizită. Doamna de X. trezită din dulcele vis în voia căruia se lăsase, la gîndul că avea să-și revadă soțul pe care-l înșelase, fu cuprinsă de o mîhnire fără margini. Domnul de V. încercă în zadar s-o liniștească ; în sfîrșit, se hotărî să-i istorisească pactul imoral pe care-l încheiase cu soțul ei, aducîndu-i drept dovadă corespondența pe care o purtase cu el. Doamna de X, mai avea încă, în acea epocă, sufletul nobil și pur. Se simți atît de revoltată de a fi fost trădată într-un mod atît de odios, încît cumplita revelație, pur și simplu o năuci. Chiar a doua zi, își luă copilul și plecă la Yarmouth, anunțînd că se reîntorcea să caute refugiu în brațele mamei sale. Soțul ei fu încîntat să se vadă scăpat de ea. Dar domnul de V. alergă după doamna de X., izbuti s-o prindă înainte de a se îmbarca, o liniști, o însoți o bucată de drum și izbuti să obțină iertarea. Dar iluzia iubirii se spulberase pentru ea. Domnul de V. fusese pedepsit, pentru tranzacția lui rușinoasă, să îndure calvarul iubirii pierdute, care-i amărî toată viața. Doamna de X. simțindu-și onoarea terfelită și inima distrusă de comportarea urîtă a celor doi bărbați pe care-i iubise, sosi la Paris în timpul saturnalelor din epoca Directoratului, la care luă parte activă. Ea însăși mărturisește acest lucru, în cîteva rînduri : „Mă simt cît se poate de nefericită. De îndată ce mă îndrăgostesc de cîte un bărbat, se ivește altul care-mi place și mai mult". Alegerile ei au fost, în acea epocă, destul de jalnice, atît în ceea ce privea calitatea persoanelor, cît și numărul. Ajunsese într-un asemenea hal de destrăbălare, încît dragostea ei pentru Chateaubriand a fost ca un fel de reabilitare. Această legătură ajunsese la apogeu, cînd iată că domnul de Chateaubriand plecă în pelerinaj către Țara Sfîntă. Cei doi iubiți își dădură întîlnire, la întoarcere, la Fîntîna Leilor din Alhambra. Doamna de X.

n-avea de gînd să lipsească de la o revedere atît de romantică. Așa că în ziua indicată, se afla acolo. Numai că în timpul absenței domnului de Chateaubriand, ea încercase să-și potolească neliniștea, acceptînd curtea asiduă a colonelului de L. În vreme ce-l aștepta pe pelerin să sosească de la Ierusalim, doamna află despre moartea colonelului. Așa încît atunci cînd domnul de Chateaubriand sosi, cu scuzele gata pregătite pentru că întîrziase, și cu gura plină de laude pentru punctualitatea iubitei sale, o găsi pe femeia atît de dragă îmbrăcată în doliu și plîngînd cu disperare moartea unui rival, fericit în absența lui. Întreaga călătorie în Spania îl obligă deci pe domnul de Chateaubriand să îmbine rolul de consolator cu cel de adorator. Începînd din acea epocă, relațiile dintre ei se răciră, deși au mai durat o bună bucată de vreme.

Publicarea *Itinerariului*, dădu un nou lustru talentului domnului de Chateaubriand și spori dorința multor persoane de a-l vedea. Profită deci de acest lucru pentru a-i crea doamnei de X. o situație mai bună. Dădu deci de înțeles că numai prin ea se putea ajunge la el, încercînd astfel să pună capăt singurătății acesteia. Doamna ținu seama de acest lucru, cu atît mai mult cu cît era în interesul ei. Atunci toată lumea începu să-i dea atenție pentru a-l atrage pe scriitor. Cum era o ființă încîntătoare, de îndată ce intrai în relații cu ea, plăcea tuturor. O vreme, făcu parte din societatea doamnelor de Duras, de Béranger, de Lévis etc. Dar, după o vreme, se plictisi de ele. Se retrase deci de bunăvoie, în intimitatea odăii sale, unde ocupațiile serioase se amestecau cu niște talente cu totul deosebite care-o ajutau să-și petreacă, în mod plăcut, timpul. Trăi astfel, pînă la Restaurație. După aceea, am văzut-o năpustindu-se din nou, în vîrtejul distracțiilor. Îmbrăcată toată în roz, dansă ca o nimfă, la un mare bal. Soțul ei, care nu încetase s-o vadă, încercă să se împace cu ea. Atunci doamna X. își luă titlul de ducesă de Z. I se propuse un apartament în pa-

latul de Z. Tot atunci, începu a se vorbi că era însărcinată ; toți cei din jur nădăjduiră că va dărui un frățior fiicei sale care se măritase de cîțiva ani. Din păcate, prietenii începură a observa manierele cam bizare ale doamnei de X. Urmară cele „O sută de zile", ale lui Napoleon. Groaza puse stăpînire pe această doamnă, iar ciudățeniile sale sporiră. Cei din jur au încercat o vreme să ascundă acest lucru, dar pînă la urmă nu s-a mai putut și au trebuit s-o închidă. În clipa în care scriu aceste lucruri, doamna de X. e închisă de peste douăzeci de ani și nu și-a mai recăpătat niciodată judecata. Asta a fost soarta uneia dintre persoanele pe care natura o înzestrase, din belșug, cu unele dintre cele mai frumoase și mai rîvnite însușiri. Nu mă pot abține să nu adaug că ar fi meritat cu mult mai mult de la viață, decît atît cît i-a fost dat. Dacă n-ar fi făcut acea nefericită călătorie în Anglia, care a jignit-o atît de cumplit și a decepționat-o în asemenea hal încît a determinat-o să ducă viața pe care a dus-o în timpul Directoratului, poate că n-ar fi apucat pe un astfel de drum. Am auzit că bărbatul ei a regretat de multe ori felul cum se purtase cu ea și mai ales faptul că o sacrificase pe altarul acelor falși zei ai galanteriei care erau încă atotputernici în epoca în care intrase el în societate. N-a mai putut ascunde față de nimeni că de fapt el era singurul vinovat pentru toate nenorocirile soției sale.

Domnul de Chateaubriand avusese intenția de a o ridica în proprii săi ochi și mai ales în cei ai lumii. Dar el nu era în stare să se ocupe, cu perseverență, de soarta altcuiva, decît de a sa. După ce doamna de X. fusese obligată să se retragă, imediat apăruse acea „companie a cucoanelor", din care făceau parte ducesele de Duras, de Lévis și doamna de Béranger ; astea erau cele mai importante, restul nu conta, așa că n-are nici un rost să le mai pomenesc. Cele trei doamne își aveau fiecare ora lor. De îndată ce domnul de Chateaubriand era primit de una dintre ele, aceasta zăvora bine ușa și numai

el știa ce pătimea dacă îndrăznea să ofere uneia dintre ele cîteva din minutele destinate celorlalte. Se făleau atît de tare cu succesele lor, încît portarul avea ordin să țină poarta încuiată, fiind avertizat că era ora la care trebuia să sosească domnul de Chateaubriand și vă pot asigura că uneori consemnul se prelungea numai pentru a da impresia că „zeul“ stătuse mai mult la respectiva doamnă, decît la celelalte. Nu vă mai vorbesc de scenele care aveau loc între cele trei rivale, spre distracția nebună a celor din jur; în fiecare seară însă, toate trei își recăpătau buna dispoziție și se duceau să-i facă o curte asiduă doamnei de Chateaubriand pe care o copleșeau cu grija și cu atențiile lor. Într-o zi, cînd aceasta era puțin răcită, îmi mărturisi că fusese nevoită să înghită cinci căni cu supă fierbinte, în aceeași dimineață, însoțite de cele mai încîntătoare bilețele pe care le arăta tuturor, bătîndu-și joc de acele cucoane caraghioase, dar, în fond, destul de mulțumită în sinea ei, fiindcă acele omagii ale unor doamne atît de suspuse nu-i displăceau deloc. Se spune că doamna de Lévis obținuse de la acel atît de rîvnit „geniu“, cele mai depline favoruri; doamna de Duras muri de gelozie, iar doamna de Béranger luă hotărîrea să-și îndrepte privirile în altă parte.

Doamnele din cea de a doua categorie, nu aveau pretenții atît de mari. Persoanele admise în preajma doamnei de Lévis, o găseau amabilă și frumoasă; în realitate, era urîtă și posacă, chiar privită de la o distanță pe care nu m-am simțit niciodată ispitită s-o micșorez. Doamna de Duras era fiica domnului de Kersaint, care fusese convențional. Mama ei și ea stătuseră, în timpul Revoluției, la reședința lor din Martinica. Sosind la Londra cu o fată de douăzeci și doi de ani, deloc frumoasă, doamna de Kersaint mulțumi cerului că putu s-o mărite cu ducele de Duras, sărac lipit, ceea ce-l obliga la o totală stare de dependență, impusă cu destulă asprime de prințul de Poix, unchiul fetei. Averea domnișoarei

de Kersaint, fără a fi exagerată, îi convenea de minune domnului de Duras. Abia debarcată, se și mărită cu el și chiar îl adoră o vreme destul de lungă. Domnul de Duras era primul gentilom al camerei regelui; serviciul se făcea pe cîte un an și, în timpul emigrației, titularii nu lipseau niciodată de la posturile lor. Domnul de Duras obținuse aceeași slujbă și la Curtea lui Ludovic al XVIII-lea. La puțină vreme după ce se însurase, îi veni rîndul să-și ia în primire postul de la Paris. Domnul de Duras plecă deci din Londra, împreună cu soția sa, îndreptîndu-se spre Mitou. Ajuns la Hamburg, primi o scrisoare oficială în care i se arăta că regele consimțea să-l reprimească pe domnul de Duras în funcția pe care-o avusese, deși se însurase, dar că fata unuia care făcuse parte din Convenție nu se putea aștepta să fie primită de doamna ducesă de Angoulême. Deci, cu alte cuvinte, doamna de Duras era în mod oficial, exclusă de la Mitou. Cu riscul de a deveni ridicol, domnul de Duras — care era un om de onoare — își duse soția înapoi, la Londra, și rămase alături de ea. Doamna de Duras se simți profund jignită. După o ședere de cîțiva ani în Anglia familia de Duras se întoarse în Franța, unde aduse și două fetițe, singurele pe care le-au avut.

Doamna de Duras observă, în sfîrșit, ascendentul pe care-l avea asupra soțului ei și-l făcu să-i simtă superioritatea cu o franchețe care duse la disensiuni. Pasiunea sa pentru domnul de Chateaubriand — pe cît de nevinovată, pe atît de extravagantă — s-a datorat, de fapt, plictiselilor casnice și dorinței sale de a se distra. Doamna de Duras nu se distrase deloc în tinerețe, deși era o femeie spirituală, cu o inimă fierbinte și cu o fire plină de distincție. Cu cît scena pe care se afla se înălțase, cu atît i se dezvăluiseră și calitățile pe care le avea. Dealtfel, eu i le descoperisem de multă vreme.

Doamna de Béranger se măritase — ca domnișoară de Lannois — cu ducele de Châtillon-Montmorency, om de vază care a pierit în chip jalnic. Se afla la Yarmouth,

gata să se îmbarce pe un pachebot. Vîntul şi-a schimbat direcţia, aşa că a trebuit să aştepte. Căpitanul fregatei „La Blanche" aflînd că la han se afla un duce de Montmorency, îi oferi un loc pe fregata sa, care ducea banii de salarii la Hamburg. „La Blanche" pieri, cu tot ce se afla pe ea, la intrarea pe Elba. Ducele de Châtillon se înecă. Văduva se bucură o vreme de libertatea ei, dar pînă la urmă, se mărită cu cel mai puţin amabil dintre adoratorii săi, Raymond de Béranger. Era serioasă şi foarte distinsă, dar nu destul de deşteaptă pentru a se aşeza printre muritorii de rînd. Aproape că-mi era şi frică de ea.

Printre numeroasele adoratoare ale domnului de Chateaubriand se afla — fără însă vreo pretenţie la inima lui — şi doamna Octave de Ségur. Deşi ar însemna să anticipez puţin asupra evenimentelor, povestea ei este atît de romantică încît ţin neapărat s-o istorisesc.

Domnişoara d'Agnesseau se mărită din dragoste, cu vărul ei primar, Octave de Ségur. În timpul Directoratului, perechea fu pe deplin fericită. Locuind la părinţii lor, îşi procurau banii pentru cheltuielile personale, traducînd romane englezeşti. Aveau acum trei băieţi a căror educaţie începea să le ocupe mai tot timpul, cînd iată că Octave fu numit subprefect de către primul consul. Soţia lui îl urmă la Soissons.

Contele de Ségur, tatăl lor, se ralie guvernului devenit imperial ; fu numit mare maestru de ceremonii, iar doamna Octave, doamnă de onoare a împărătesei Joséphine. De atunci, fericirea celor doi tineri se spulberă ; lungile absenţe ale doamnei de Ségur — din pricina slujbei pe care o avea — iscară în inima pătimaşă a lui Octave o gelozie crîncenă. Ètienne de Choiseul deveni — se pare că nu chiar pe nedrept — motivul neliniştii sale. Octave era, ca şi Orosmane, „crunt jignit, dar mult prea mîndru pentru a se plînge".

Doamna Octave o urmă pe împărăteasă la Plombières ; soţul ei obţinu un scurt concediu pentru a petrece cîteva zile alături de ea. El aşteptă să se întunece ; în curînd se ivi şi luna care scăldă totul în lumina ei lăptoasă. Doamna Octave ieşi în grădină. Bărbatul ei o urmări şi o văzu întîlnindu-se cu Ètienne de Choiseul, cu care începu să se plimbe. Octave se retrase încetişor, părăsi Plombières fără să fi vorbit cu nimeni şi nu se mai reîntoarse la Soissons. Bineînţeles că l-au căutat peste tot, dar degeaba. După un an, doamna Octave primi, prin poştă, un bilet, cu un timbru din Bolognia, în care scria : „Dragă Félicité, mă duc să înfrunt un lucru mai puţin primejdios decît această inimă care nu va bate niciodată decît pentru tine". Biletul era sigilat cu un sigiliu pe care i-l dăruise ea şi care avea scrise pe el aceste cuvinte ; *„Friendship, esteem and eternal love"* [1].

Philippe de Ségur plecă imediat în Bolognia, dar nu dădu de urma fratelui său. Acesta se afla totuşi pe unul din şlepurile pe unde trecuse Philippe, dar îşi jucase atît de bine rolul de soldat încît nici unul dintre camarazi nu bănui că se travestise. Plecă cu armata, în Germania. După cîţiva ani, doamna de Ségur primi un al doilea bilet, în care nu se mai aflau decît cuvintele de pe sigiliu, de astă dată scrise de mîna lui Octave. Acesta a fost singurul semn de viaţă din partea lui. După ce fusese disperată, doamna de Ségur sfîrşi prin a accepta să fie consolată, ba chiar prin a împărtăşi sentimentele vii pe care le inspira. Cei trei băieţi ai săi o preocupau şi ei în cel mai înalt grad, veghind asupra lor cu o dragoste pătimaşă.

Octave, luat prizonier şi dus într-un orăşel din fundul Ungariei, nu află decît foarte tîrziu despre moartea lui Ètienne de Choiseul, ucis în bătălia de la Wagram. Abia atunci resimţi dorinţa să-şi revadă patria. Dar demersurile sale pentru a-şi recăpăta libertatea nu avură un succes chiar atît de prompt, aşa încît nu izbuti să ajungă în Franţa decît în 1814. Soţia sa fu dezolată de această

[1] Prietenie, stimă şi iubire veşnică.

reîntoarcere ce-o obliga să pună capăt unei legături de mulți ani și la care ținea foarte mult. Fie că Octave fusese avertizat despre acest lucru, fie că se temea el însuși de o astfel de legătură, dori să rămînă cu soția sa în relații de simplă prietenie, păstrîndu-și pentru fiii săi toată căldura inimii sale. Pe soția sa o trata cu o politețe desăvîrșită, dincolo de care nu trecu niciodată. Doamna Octave, intrigată de o asemenea purtare simți reaprinzîndu-se în ea o dragoste pătimașă pentru bărbatul ei. Doamna începu a-i face curte, folosind față de el toate armele cochetăriei feminine.

— Bagă de seamă, Félicité, îi spunea el uneori, nu te juca cu viața mea!

Pînă la urmă, bietul Octave fu sedus și se lăsă în voia sentimentului pătimaș care domnise totdeauna în inima lui. Urmară cîteva luni de fericire deplină care-l despăgubiră pentru îndelungații ani de suferință. Doamna Octave își urmă soțul și fiul cel mare în garnizoana din care făceau parte amîndoi. Din nefericire, tot acolo se mai afla și un tînăr ofițer, prieten cu fiul său, pe care acesta îl pofti de cîteva ori acasă la el. Octave se supără, și pe bună dreptate, și i-o spuse nevesti-si verde, în față. Ceru să fie mutat în alt regiment și o rugă pe soția lui să părăsească garnizoana. Aceasta, pretextînd că fiul ei rămăsese în vechiul regiment, vru să petreacă iarna acolo. Octave se opuse, după care urmă o scenă destul de furtunoasă între ei. Pentru prima și ultima oară, el îi trînti unele lucruri cam neplăcute imputîndu-i că făcuse tot ce putuse ca să se împace și să se apropie din nou de el. Supărat, se reîntoarse singur la Paris, închirie un apartament așa cum știa el că i-ar plăcea nevestei sale, îl mobilă și-l aranjă așa cum dorea ea, apoi începu s-o roage să vină acasă. Dar ea îl refuză categoric. Pînă la urmă îi trimise o scrisoare în care îi spunea clar și răspicat că dacă nu va fi la Paris înainte de ora șase, în cutare zi, avea să se căiască toată viața. Ea nu veni, iar el, la ora nouă se aruncă în Sena. L-au

găsit după cîteva zile, cu mîinile încleștate; știa să înoate perfect dar, hotărît să moară, voința fusese mai puternică decît instinctul de a se salva.

Doamna Octave fu doborîtă de durere și de remușcări; se retrase într-o mănăstire. Am văzut-o în chilia ei; pur și simplu, îți stîrnea mila. La rugămințile fiilor ei care — cu toată dragostea lor excesivă față de tatăl lor — îi rămăseseră foarte devotați, pînă la urmă a părăsit mănăstirea și a revenit în lume, unde ducea însă o viață foarte retrasă.

Într-un secol în care există atît de puține iubiri dezinteresate, dragostea lui Octave merita să fie amintită. Acest bărbat avea un chip fermecător și era deosebit de plăcut cînd izbutea să-și învingă timiditatea și încurcătura stîrnite de amintirea fugii lui de acasă. Soția lui, deși nu era o frumusețe, era o ființă deosebit de seducătoare, foarte caldă și apropiată, căci — în pofida tristelor evenimente prin care trecuse — izbutise să-și păstreze o mulțime de prietene devotate printre femeile cu o conduită exemplară.

Capitolul VIII

Ultimele momente ale Imperiului. — Garda de onoare. — Starea de spirit. — Iluziile partidului. — Dezorganizarea armatei. — Aliații se apropie. — Autoritățile părăsesc Parisul. — Lupta Parisului. — Capitularea. — Retragerea trupelor franceze.

Nu voi vorbi despre dezastruoasa retragere din Moscova, după cum n-am vorbit nici despre glorioasele campanii care au precedat-o. N-am, despre toate aceste evenimente, decît informații generale. Eu nu scriu Istorie, scriu doar ceea ce știu sigur. Cînd voi cunoaște și treburile publice tot atît de exact ca și pe cele particulare, poate că voi scrie și despre ele cu tot atîta exactitate.

Căderea Imperiului se apropia și noi eram atît de proști încît să nu ne speriem. Într-adevăr, mîna fermă și abilă a lui Napoleon aproape că izbutise să înăbușe patimele anarhice. Dar puteam prevedea calamitățile care aveau să însoțească prăbușirea acestui colos ? Toți oamenii cu bun-simț ar fi trebuit să tremure ; noi, cu acea nepăsare specifică aristocrației, ne bucuram. Poate că aveam totuși o scuză : jugul lui Bonaparte devenise insuportabil. Alianța sa cu casa de Austria îi sucise complet capul. Nu mai era sensibil decît la lingușiri ; nu suporta nici o contrazicere. Ajunsese la punctul în care nu mai suporta adevărul. Arbitrarul despotismului său se făcea simțit pînă și în familia lui. V-am vorbit despre mania lui de a se ocupa de măritișul fetelor cu zestre. Pe urmă, a început să se ocupe de băieții familiilor înstărite, pe care-i vîrî în gărzile de onoare de la Palat. Alegerea cădea asupra tinerilor între douăzeci și cinci și treizeci de ani care — odată scăpați de recrutare — se socoteau liberi. Cei mai mulți dintre ei n-aveau nici o înclinare către cariera militară, pentru că nu făcuseră armată în tinerețe ; acum, majoritatea dintre ei erau însurați și așezați. Era o adevărată calamitate care le dădea peste cap existența. Prefecții aveau ordin să-și îndrepte în special privirile către băieții familiilor despre care se presupunea că ar fi ostile regimului. Se lăsa să se întrevadă, destul de clar, că împăratul voia să aibă în mînă un număr de ostateci prin care să-i potolească pe cei refractari. Era — cum să vă spun — un fel de practică nouă, dar pe care o folosiseră pe vremuri și vechii greci. Tactica aceasta a împăratului o amintea pe cea folosită de Alexandru cel Mare față de macedonieni, înainte de a pleca în Asia. Această legiune a fost alcătuită în mijlocul unui potop de lacrimi, de imprecații și a urii dezlănțuite a tuturor celor care nu puteau suferi guvernul imperial. A fost integrată în marea armată napoleoniană, în Saxa, în 1813, a participat la dezastruoasa bătălie de la Leipzig, a îndurat penibila

retragere de la Hanau și a fost măcinată de boală, în spitalele din Maiența. Cînd n-a mai rămas aproape nimic din ea, a fost refăcută imediat, cu alți tineri care au îndoliat alte familii. Gărzile de onoare care au participat la campania din Franța, din 1814, au fost zdrobite la Reims. Cred că n-a existat corp, oaste, legiune militară care să fi suferit mai cumplit decît aceste gărzi. Și cu toate astea, această oaste chinuită i-a rămas multă vreme credincioasă lui Napoleon. Nu și-a pus decît tîrziu și cu greu cocarda albă și a sărit în sus de bucurie în timpul celor „O sută de zile". Cei care au alcătuit acea oaste au rămas, vreme îndelungată, fideli împăratului. Așa că, mai stabiliți, dacă puteți, criterii, și trageți concluzii ! Nu e mai puțin adevărat că în ciuda ardorii războinice, atît de prompt dezvoltată în acei tineri, atît de recalcitranți la început, instituirea gărzilor de onoare a contribuit, mai mult decît orice altă măsură, la ura care se ridica din toate părțile împotriva împăratului și care începea să se concretizeze prin cuvinte cutezătoare și jignitoare.

Îmi amintesc că domnul de Châteauvieux (autorul *Scrisorilor din Saint-James)* lipsind din Paris aproape doi ani, sosi la începutul lui 1814. Prima vizită pe care o făcu, după ce puse piciorul pe pămîntul francez, a fost la mine. Auzind vorbindu-se cu atîta ostilitate împotriva cîrmuirii, n-a știut cum să plece mai repede ; noaptea s-a visat, bietul de el, numai în donjonul de la Vincennes, deși s-a jurat că nu va mai frecventa în viața lui o societate atît de imprudentă. A doua zi, făcu alte vizite și fu din ce în ce mai mirat să afle peste tot, pînă și în sînul burgheziei, ba chiar și în crîșmele cele mai amărîte, aceeași stare de spirit și același limbaj liber. Acest lucru pe noi nu ne mai frapa, pentru că această schimbare survenise treptat și general. O găseai atît la masa ministrului poliției, cît și în cele mai multe case.

Domnul de Châteauvieux era îngrozit de vorbele noastre ; fusese totuşi unul dintre prietenii doamnei de Staël, la Coppet, şi deci obişnuit să audă cuvintele destul de tari ale opoziţiei.

Dezordinea era totală printre oamenii guvernului. Mă duceam uneori pe la doamna Bertrand; bărbatul ei era acum mare mareşal al Palatului. Într-o dimineaţă am văzut sosind un ofiţer din armata împăratului, apoi un altul expediat de mareşalul Soult, după care sosi un trimis al mareşalului Suchet ; toţi vorbeau de lucrurile cele mai dezastruoase. Biata Fanny trecea prin chinurile iadului. În sfîrşit, parcă pentru a pune capac tuturor acestor veşti proaste, sosi şi un slujbaş din Iliria, care se apucă să ne istorisească felul cum fusese el tîrît prin toată Italia şi cît de greu izbutise să ajungă la graniţa Franţei. Fanny nu se mai putu abţine şi strigă :

— Domnilor, greşiţi cu toţii ! Chiar astă-noapte s-au primit ştiri îmbucurătoare de peste tot. Împăratul e cît se poate de mulţumit de felul cum decurg lucrurile !

Cei de faţă se priviră cu mirare. În ce mă priveşte, era clar că aceste fraze erau destinate urechilor mele. Am surîs, apoi am plecat lăsînd loc liber lamentărilor. Dacă ei îşi făceau iluzii, apoi nici ale noastre nu erau mai absurde. Ne închipuiam că puterile străine lucrau în interesul nostru ; oricine ar fi încercat să ne lămurească în amănunt, cum stăteau lucrurile, ni se părea un trădător. Eram ferm convinşi că regele Suediei, Bernadotte, era cel mai activ agent al Bourbonilor. Imaginaţia noastră îl plasase la Bruxelles, înconjurat de prinţi francezi, şi cu asta, basta, nu mai voiam să ştim nimic !

Într-o seară, domnul de Saint-Chamans veni să ne spună că colonelul de Saint-Chamans, fratele său, sosind de la Bruxelles chiar atunci, ne putea asigura că nici Bernadotte, nici prinţii noştri, nici măcar un soldat străin nu intraseră în Belgia şi că suedezii se aflau undeva, la mama dracului, în spatele Rinului. Nu numai că nu-l crezurăm, nu numai că puserăm la îndoială spusele colonelului, ba ne mai şi supărarăm pe domnul de Saint-Chamans, şi încă atît de tare încît puţin a lipsit ca să nu-l privim ca pe un duşman. În orice caz, l-am tratat cu toată răceala cuvenită unui om suspect !

Iată candoarea şi prostia facţiunilor ! Şi vă asigur că eram de bună-credinţă ! Cînd îmi amintesc că am împărtăşit şi eu nişte impresii atît de demne de luat în rîs, devin puţin mai indulgentă cu iluziile şi cu exigenţele oamenilor din diversele partide. Ceea ce mă miră e faptul că deşi silit să le observi la tine sau la alţii, nu ţi le corijezi cîtuşi de puţin, după cum nu înţeleg intoleranţa celor care, aidoma nouă, au trecut printr-o serie de revoluţii. Trebuie totuşi să recunoaştem — ca o scuză a nebuniei noastre — că sîntem de obicei constrînşi să ghicim adevărul prin intermediul unor relaţii sociale care mai întotdeauna îl deghizează. Împăratul se obişnuise să creadă că ţara n-avea nici un drept să se intereseze despre treburile Imperiului, că ele erau exclusiv ale sale şi că nu avea de dat socoteală nimănui. Aşa, de pildă, bătălia de la Trafalgar n-a fost niciodată relatată Franţei, în mod oficial ; nici o gazetă n-a vorbit despre ea şi noi n-am aflat amănuntele decît pe căi lăturalnice. Cînd escamotezi astfel de ştiri, dai prilej nemulţumiţilor de a inventa tot soiul de trăsnăi, ca de pildă existenţa armatei suedeze şi bourboniene pe care noi le credeam în Belgia.

Evenimentele deveniseră presante. Duşmanii încă se temeau să se îndrepte spre Paris. De fapt, ar fi trebuit să ne temem, dar noi, inconştienţi, abia îi aşteptam. Dezorganizarea guvernului îţi sărea în ochi. Recruţii amărîţi umpleau străzile ; nimeni nu era pregătit să-i primească. Mureau de foame pe marginea drumurilor ; noi îi vîram în case, ca să se odihnească şi să mănînce cîte ceva. Înainte de a începe această debandadă, erau luaţi în primire, îmbrăcaţi, hrăniţi şi, în douăzeci şi patru de ore, trimişi la oaste. Cei de acum erau nişte bieţi copilandri, care erau trimişi la moarte fără ca măcar

să știe să se apere. Am auzit vorbindu-se, la mareșalul Marmont, că la Montmirail, în toiul luptei, acesta văzuse un recrut, de fapt un băiețandru, stînd liniștit cu arma la picior.

— Ce faci, băiete ? De ce nu tragi ?

— Aș trage eu, răspunsese băiatul, dacă aș ști să încarc arma.

Mareșalul avea lacrimi în ochi, repetînd cuvintele bietului copil care stătea în bătaia gloanțelor fără a putea măcar să se apere. Pe măsură ce războiul avansa, era din ce în ce mai dificil de ascuns adevărul asupra inutilității eforturilor gigantice făcute de Napoleon și de minunata lui armată ; rezultatul era inevitabil. Cer iertare generației care s-a ridicat după el și care a crescut în adorația acestui împărat dar, în acel moment, amici și inamici, toți se sufocau sub pumnul său de fier și simțeau nevoia să mai răsufle un pic. Cinstit vorbind, era detestat de aproape toată lumea ; fiecare vedea în el piedica din pricina căreia nu se putea odihni și odihna devenise, în acea epocă, nevoia cea mai presantă dintre toate. Aliații nu se înșelau ; își dădeau perfect de bine seama că această oboseală le asigura succesul ; singurul lucru de care se temeau era faptul ca nu cumva ea să nu fi ajuns la maximum și să nu le asigure și securitatea. Ca să mai ridice un pic moralul publicului, împăratul trimise un curier care avea sarcina să înmîneze poporului francez steagurile și săbiile generalilor ruși făcuți prizonieri în bătălia de la Montmirail — în toiul unei parăzi în Piața Carousel, la care asista și împărăteasa. Dar timpul acestor fantasmagorii trecuse de mult și dealtfel praful de pe straiele curierului nu era chiar atît de gros pentru a-i liniști pe parizieni.

Duminică 25 martie, după paradă, văzurăm plecînd un măreț regiment de cuirasieri, sosit din armata aflată în Spania. Se duceau să întărească armata împăratului, mergînd în pas cadențat, pe la ceasurile trei, pe bulevard.

Vă mărturisesc că am văzut puține trupe al căror aspect să mă uimească atît de tare. Chiar a doua zi, l-am văzut reapărînd — evident, ceea ce mai rămăsese din el — la barierele Parisului, îndreptîndu-se către spitale, cărîndu-și soldații mai grav sau mai puțin grav răniți ; lungile lor mantii albe erau pătate de noroi și de sînge. Era clar că lupta se ducea la doi pași de noi. Ducîndu-mă să mă plimb în Jardin des Plantes, am întîlnit o mulțime de astfel de soldați. Contrastul dintre felul cum arătaseră în ajun și cum arătau acum, făcea să ți se strîngă inima. După două ceasuri, mama și cu mine am revenit pe bulevard. Acest răstimp atît de scurt fusese de ajuns pentru a-i schimba aspectul ; era ticsit de populația din împrejurimile Parisului, care o pornise în bejenie. Mergeau toți, îngîndurați și triști, alături de vacile și de oile lor, cărîndu-și în spate sau în căruțe puținul avut care le mai rămăsese. Femeile plîngeau, se lamentau, istoriseau ce pierduseră, ce li se furase, își mărturiseau spaima și, ca de obicei, îi blestemau pe toți cei care li se păreau a fi fericiți. Nu puteai merge decît la pas ; înjurăturile nu cruțau nici trăsura noastră ; n-aveam nevoie de asta ca să-mi dau seama că văzut de aproape, războiul era groaznic de urît. Am ajuns cu bine acasă, dar speriate și profund emoționate. Nu după mult, începu să se audă zgomotul îndepărtat al tunului. Știam că prin ministere și acasă la prinții din familia imperială, începuse împachetatul. De îndată ce se lăsă întunericul, curtea Palatului Tuileries se umplu de furgoane ; se vorbea de plecarea împărătesei, deși nimeni nu voia să creadă acest lucru. Petrecurăm toată ziua de luni într-o mare neliniște, în toiul zvonurilor celor mai contradictorii ; fiecare avea cîte o știre „sigură“, care o anula pe cea tot atît de „sigură“, adusă de un altul, mai înainte. A doua zi, la ora cinci dimineața, toată lumea își dădu seama, după zgomotul împușcăturilor și după bubuitul tunurilor, că Parisul era atacat cu putere; din trei părți. Totodată, aflarăm despre plecarea împărătesei,

a Curţii şi a guvernului imperial. Noi locuiam într-o casă de pe strada Neuve-des-Mathurins. De la ferestrele cele mai înalte, se vedea perfect Montmartre şi, spre sfîrşitul dimineţii, am văzut obuzele, trecînd pe deasupra noastră. Unele căzură chiar pe bulevard, punînd pe goană cucoanele înzorzonate cu pene şi cu volane plisate, care se plimbau printre răniţii aduşi de la bariere, printre soldaţii şi muniţiile din drum. Multe persoane părăsiră Parisul. Eu nu simţeam dorinţa să plec şi, cum tata socotea drumurile, în mijlocul unei asemenea debandade, mult mai periculoase decît dacă am fi rămas în oraş, ne sfătui să stăm pe loc.

Eugène de Argout, vărul meu, care fiind rănit la Leipzig, nu mai putuse lua parte la campania din Franţa, îşi asumă sarcina de a ne asigura o oarecare siguranţă. Începu cu proviziile, cumpără făină, orez, jambon, în sfîrşit tot ceea ce socoti el necesar pentru a petrece cîteva zile închişi în casă. În plus, aduse o şaretă plină cu furaje, pe care o vîrî sub bolta porţii, făcîndu-şi planul de a o propti în poarta cea mare, pe unde ieşeau trăsurile în cazul în care oraşul ar fi fost prădat. Apoi le spuse tuturor a lor noştri că cei care vor rămîne să caşte gura pe stradă nu vor mai putea intra în casă, decît după ce se va restabili calmul.

Eugène luase parte la aproape toate bătăliile şi, timp de zece ani, nu văzuse decît oraşe asediate. El spunea că chiar şi cel mai mic obstacol e suficient pentru a opri un soldat, întotdeauna grăbit, de teamă că şefii lui îi vor interzice jaful.

Venea — din moment în moment — să ne povestească ce mai aflase de prin împrejurimi. Cînd tunul înceta dintr-o parte, reîncepea dintr-alta. Bubuitul cînd se apropia, cînd se depărta, după poziţiile care fuseseră cucerite sau pe care abia începeau să le atace. Lucrul de care ne temeam cel mai tare, era sosirea împăratului, despre care deocamdată nimeni nu ştia unde se afla.

Alexandre de la Touche, fiul doamnei Dillon, care locuia la Tuileries, la sora lui, doamna Bertrand, veni de dimineaţă să mă roage să părăsesc Parisul, să mă refugiez cu orice preţ. Imediat după asta, am aflat că începuseră negocierile pentru capitulare. Alexandre de la Touche veni din nou şi ne rugă, în genunchi, atît pe mama cît şi pe mine, să-l lăsăm să ne înhame caii la trăsură şi să ne ajute să plecăm. Am încercat să-i explicăm cum că nu era momentul să ieşim din Paris fiindcă pericolul părea să fie cu mult mai mare pe stradă decît în casă.

— Nu este, oh, nu este! Dacă v-aş putea spune tot ce ştiu! Dar mi-am dat cuvîntul că-mi voi ţine gura! Duceţi-vă, plecaţi, plecaţi, vă rog, vă conjur!

Am rămas pe loc, iar el s-a dus plîngînd, să se întîlnească cu mama şi cu sora lui, care-l aşteptau într-o trăsură. Această insistenţă a tînărului de la Touche mi-a revenit în minte după cîteva zile cînd am aflat că împăratul dăduse ordin să fie aruncate în aer depozitele cu praf de puşcă. N-am să uit niciodată noaptea care a urmat după acea zi agitată. Vremea era minunată, luna splendidă, oraşul liniştit. Eu şi cu mama ne-am aşezat la fereastră. Deodată, un zgomot uşor ne atrase atenţia: un căţelandru rodea un os, la doi paşi de noi. Din cînd în cînd, tăcerea era întreruptă de paşii patrulelor aliaţilor care-şi făceau rondul, pe colinele care ne înconjurau. Acest zgomot ciudat a fost primul care m-a făcut să simt că aveam o inimă şi că acea inimă aparţinea Franţei. Mă simţeam îngrozitor de deprimată; dar cum eram încă sub impresia spaimei pricinuită de reîntoarcerea împăratului, această stare de deprimare n-a durat prea mult. Pieţele, străzile erau pline de armate franceze. Se odihneau stînd pe caldarîm, tăcute şi întristate. Nimic nu părea mai frumos decît atitudinea acestor ostaşi care nu cereau nimic, nu întrebau nimic, nu acceptau nimic. Aveai impresia că acei bieţi soldaţi se simţeau vinovaţi faţă de populaţia pe care nu putuse s-o apere.

Totuşi, opt mii de oameni, sub comanda ducelui de Raguse, luptaseră timp, de zece ore în şir, cu patruzeci şi cinci de mii de duşmani, ucigînd treisprezece mii dintre ei. În zilele următoare, aliaţii nu-şi putură crede ochilor cînd văzură ce număr mic de trupe apăraseră Parisul. Sînt convinsă că Istoria va face dreptate, punîndu-i la locul lor pe proştii plini de răutate care l-au acuzat pe mareşalul de Marmont că ar fi predat oraşul în mîinile duşmanilor şi că va reabilita acea afacere din Belleville, aşezînd-o la loc de cinste şi confenindu-i tot faştul militar pe care-l merita.

Acum voi vorbi despre Restauraţie. Aflîndu-mă — datorită situaţiei mele — în preajma multor oameni influenţi, am avut prilejul să văd, în această perioadă, toate evenimentele, cu proprii mei ochi. Nu ştiu dacă voi fi în stare să le redau cu toată imparţialitatea, fiindcă aceasta e o calitate cu care toată lumea se laudă, dar pe care, în fond, nimeni n-o posedă. Eşti întotdeauna, fără să vrei, mai mult sau mai puţin influenţat, fie de poziţia pe care o ocupi, fie de anturaj. Mă voi strădui, în tot cazul, să fiu cît mai obiectivă şi să spun numai adevărul. La mai mult nu mă pot angaja.

PARTEA A PATRA

RESTAURAŢIA DIN 1814

Capitolul I

Părerile mele în 1814. — Dispoziţiile partidului regalist. — Sosirea primului ofiţer rus. — Mesajul contelui de Nesselrode. — Se arborează cocarda albă. — Aspectul bulevardului. — Intrarea aliaţilor. — Ospăţul dat la mine acasă. — Declaraţia aliaţilor. — Consiliu la prinţul de Talleyrand. — Reuniune la domnul de Morfontaine. — Atitudinea ofiţerilor ruşi. — Bivuacul cazacilor din Champs-Elysées.

Ar fi, cu siguranţă, prea puţin interesant pentru altcineva să-mi cunoască părerile din 1814. Numai că pe mine mă amuză să-mi dau astfel seama de mine însămi, în diferite epoci din viaţa mea şi să observ modificările care au survenit între timp.

Aproape că mă lecuisem de anglomania mea. Redevenisem franţuzoaică, dacă nu din punct de vedere politic, cel puţin din punct de vedere social. Aşa după cum am mai spus, parolele santinelelor duşmane mă afectaseră mult mai mult decît bubuitul tunurilor lor. În inima mea îşi făcuse loc sentimentul patriotic. Prin poziţia mea, prin tradiţie, amintiri, anturaj, sigur că eram legitimistă şi antibonapartistă ; detestam tirania împăratului pe care-l vedeam cu cîtă orbire şi-o exercita.

Dar nu aveam nici un respect nici pentru prinții noștri pe care, slavă Domnului, îi văzusem cu ochii mei cum se comportaseră. Mama zicea că Ludovic al XVIII-lea [1], ar fi fost totuși altfel. Extrema animozitate dintre mica lui Curte și cea a fratelui său, contele de Artois [2], mă făcea uneori să cred că s-ar putea ca mama să aibă dreptate. Părăsisem Anglia cu mult înainte ca vicisitudinile exilului să-l schimbe în bine, așa că ascultam, cu curiozitate și cu oarecare neîncredere elogiile pe care i le aducea mama.

Reluînd firul povestirii, miercuri 31 martie, încă de la șapte dimineața, domnul Glandevèse era la noi. Venise să-l consulte pe tata dacă era cazul să-și pună cocarda albă. Un foarte mare număr de oameni — spunea el — erau dispuși s-o arbordeze. Tata îl rugă să potolească zelul celor dornici de așa ceva, măcar pînă la prînz, ca să nu dea greș în această tentativă. Îl lămuri că era mai prudent să aștepte momentul în care aliații vor intra în Paris, după toate probabilitățile, pe la amiază. Domnul de Glandevèse și fratele meu se duseră să împărtășească acest sfat și altora. La rîndul său, tata, află că mareșalul Moncey, comandantul gărzii naționale din Paris, fugise peste noapte, după ce-l chemase la sine pe ducele de Montmorency, adjunctul său, căruia îi încredințase serviciul lui.

Între timp, se făcuse aproape zece. Mama și cu mine stăteam la una dintre ferestrele de la mezanin, cînd văzurăm venind un ofițer rus, urmat de cîțiva cazaci.

[1] *Ludovic al XVIII-lea* (1755—1824), născut la Versailles, rege al Franței între 1814 și 1815 și apoi între 1815—1824, nepotul lui Ludovic al XV-lea și soțul Luizei de Savoia. Conte de Provence, a emigrat în iunie 1791, locuind pe rînd la Coblenz, Verona, Mitau, apoi în Anglia. Căderea Imperiului i-a îngăduit să se întoarcă la Paris, unde Talleyrand îi pregătise calea. Refugiat la Gand în timpul „Celor o sută de zile". Reîntors în 1815 la Paris, a încredințat conducerea guvernului lui Decazes. Războiul cu Spania, din 1823, a fost evenimentul important din timpul domniei sale.

[2] Viitorul Carol al X-lea.

Ajuns în dreptul nostru, întrebă unde locuia doamna de Boigne; cînd își ridică ochii spre noi, l-am recunoscut pe prințul Nikita Wolkonski [1], una dintre vechile mele cunoștințe. Cum mă văzu, sări jos de pe cal și intră în casă; escorta sa rămase în curte, iar doi cazaci se plasară, în văzul lumii, la poarta cea mare, pe unde ieșeau trăsurile și care rămăsese deschisă. Cu toată curiozitatea pe care era firesc s-o inspire acei cazaci (dealtfel primii văzuți în Paris), timp de un ceas, cît a durat vizita prințului Wolkonski, nu numai că nu s-a adunat nimeni în fața porții, dar cei care treceau pe acolo nici măcar nu întorseseră capul. Dacă ar fi fost mai evlavioși, sînt sigură că și-ar fi făcut cruce pentru ca Domnul să îndepărteze de ei primejdia, fiindcă apucaseră să întrezărească o priveliște ce li se părea mai mult decît compromițătoare.

Prințul Wolkonski, primit cu bucurie, îmi spuse că fusese trimis de către contele de Nesselrode [2], ca să ne asigure de toată siguranța și protecția. Prințul mi-a mai spus că pe toate străzile pe unde trecuse, nu văzuse decît oameni plini de tristețe și de neliniște și nici un fel de demonstrație de bucurie și de nădejde. Socot că a adus la cunoștință, în mod corect, acest lucru, țarului Alexandru, fiindcă acesta a intrat în Paris, destul de nehotărît și fără nici o tragere de inimă. Mama și cu mine ne-am mutat într-un apartament din casa doamnei Récamier; ea se afla atunci la Neapole, dar domnul Récamier păstrase casa din strada Basse-du-Rempart. Am găsit un apartament la primul etaj, de unde se zărea partea cea mai îngustă a bulevardului. Instalîndu-se în acel loc, tata ne puse să-i făgăduim că nu ne vom ma-

[1] Prințul Wolkonski, aghiotantul țarului Alexandru, primise sarcina să-l însoțească, la Paris, pe domnul Pasquier, prefect de poliție care, împreună cu domnul de Chabrol, prefect de Sena, și cu municipalitatea capitalei, se duceau la cartierul general al țarului, la Bondy. Totodată, el avea îndatorirea de a pregăti locuința stăpînului său (n. ed. fr.).

[2] Acesta era, în acea epocă, ministrul de externe al Rusiei.

nifesta în nici un fel opiniile şi că nu vom primi nici un fel de vizite care să atragă atenţia celor din jur. Socotea că era de datoria noastră să ne comportăm astfel, avînd în vedere sentimentele foarte moderate ale domnului Récamier, care se oferise să ne găzduiască. Nu peste mult, văzurăm trecînd pe bulevard un grup de tineri purtînd cocarda albă, agitîndu-şi batistele şi strigînd : „Trăiască regele!“ Dar cît erau de puţini! L-am recunoscut printre ei şi pe fratele meu. Mama şi cu mine schimbarăm o privire neliniştită. Nădăjduiam că grupuleţul acela va mai creşte, dar băgarăm repede de seamă că tinerii aceia nu cutezau să treacă dincolo de strada Napoleon (mai tîrziu, strada Păcii) ; se duceau pînă la Madeleine, apoi se întorceau ; i-am văzut făcînd acest drum, de cinci ori, fără ca numărul lor să crească nici măcar cu un singur om. Neliniştea noastră spori. Dacă această manifestare n-avea să aibă nici un efect, toţi cei care se pregătiseră pentru ea vor fi pierduţi ; şi, în fond, era just să se întîmple aşa. Aceleaşi sentimente erau oglindite şi în ochii celor care-i vedeau pe acei sărmani tineri cu cocardă albă. Ei nu le mai inspirau nici mînie, nici ură, dar nici cea mai mică urmă de entuziasm. Îi priveau cu un soi de milă, ca pe nişte smintiţi, ca pe nişte victime ale regalităţii. Mulţi trecători îşi manifestau mirarea, dar nimeni nu le spunea nimic, şi-i trata cu o indiferenţă zdrobitoare.

În sfîrşit, la ora două, armata aliată începu să defileze prin faţa noastră. Pe măsură ce capul coloanei se apropia, cîteva cocarde albe începură a fi scoase, cu oarecare jenă, de prin buzunare şi puse la pălărie ; dar şi acestea erau foarte puţine, deşi străinii purtau toţi, pe braţ, cîte o batistă albă, în semn de alianţă. Un grup de tineri îi înconjura pe suveranii bourbonieni, strigînd cît îi ţinea gura, încercînd să-i atragă şi pe alţii, prin zelul şi înflăcărarea lor. Cîteva femei aclamară de la ferestre, agitîndu-şi batistele albe. Pînă la jumătatea Pieţii Vendôme, suveranii străbătuseră un Paris mohorît, tăcut şi aproape pustiu ; începînd din cea de a doua jumătate a Pieţii, capitala li se păru ceva mai însufleţită, pînă la Champs-Élysées.

Cu toată ura şi dispreţul faţă de vechiul regim, mi s-a părut totuşi stupidă şi mîhnitoare purtarea lui Sosthène de La Rochefoucauld care, cu consimţămîntul ţarului Alexandru, s-a dus să pună juvăţul de gît statuiei lui Napoleon, pentru a o prăvăli de pe soclu. Am fost întrutotul de acord cu tinerii ce se plimbaseră dimineaţa pe bulevard, care au refuzat categoric să ia parte la această treabă urîtă şi prostească, aşa că Sosthène n-a fost ajutat în „măreaţa lui ispravă“ decît de Moubreuil, de Sémallé şi de alţi cîţiva derbedei de aceeaşi teapă.

Am uitat să spun că domnul de Nesselrode mă avertizase prin prinţul Nikita, că va veni la mine la masă. L-am poftit şi pe prinţ să vină. Am zărit pe bulevard cîteva persoane care ar fi fost cît se poate de bucuroase să fie şi ele invitate. Am coborît în stradă şi le-am chemat ; nu-mi mai aduc aminte decît de domnul de Chateaubriand, de Alexandre de Boisgelin şi de Charles de Noailles. După ce ne-am adunat cu toţii, a sosit şi prinţul Wolkonski cu unul dintre camarazii săi, Mihail Orloff ; prinţul mi-a înmînat un bileţel din partea contelui de Nesselrode. Scuzîndu-se că nu putea veni, îmi trimitea o hîrtie datorită căreia — spunea el — aveam să-l iert că nu putuse participa la masa de prînz, dar că va veni personal să-şi ceară scuze, la masa de seară. Hîrtia era declaraţia ce urma să fie afişată şi prin care se anunţa că aliaţii nu aveau intenţia să trateze nici cu împăratul, nici cu vreunul din membrii familiei sale. Declaraţia era rezultatul discuţiilor dintre Talleyrand şi ţarul Alexandru, care, de îndată ce sosise, începuse cu cuvintele :

— Ei bine, iată-ne în acest faimos Paris ! Dumneata ne-ai adus aici, domnule de Talleyrand ! Acum nu mai avem decît trei hotărîri de luat : sau să tratăm cu împăratul Napoleon, sau să instaurăm Regenţa sau să-i chemăm pe Bourboni.

— Vă înşelaţi, sire, răspunsese Talleyrand ; nu e vorba de trei hotărîri ; nu e vorba decît de una şi anume de ultima pe care aţi indicat-o. Oricît de puternic aţi fi, nu sînteţi chiar atît încît să puteţi alege. Căci, dacă veţi mai ezita, Franţa — care înghite foarte greu, în momentul de faţă, înjosirea şi umilinţa la care e supusă — se va ridica în masă împotriva invadatorilor şi majestatea voastră imperială ştie foarte bine că pînă şi cele mai vajnice armate, pot fi făcute praf şi pulbere de mînia unui popor.

— Mă rog, răspunsese ţarul, să vedem ce e de făcut ca să realizăm ceea ce propui dumneata. Eu personal, nu vreau să vă impun nimic, nu pot decît să cedez în faţa dorinţei pe care şi-o exprimă poporul.

— Sigur, sire ; nu trebuie să faceţi altceva decît să-i daţi posibilitatea să-şi spună cuvîntul.

Acest dialog mi-a fost reprodus chiar a doua zi, de către unul din cei care asistau la discuţie.

Cînd veni la noi, contele de Nesselrode discută vreme îndelungată cu tata, despre diverse lucruri şi mai ales despre diverse persoane. Între altele, îl întrebă dacă socotea că era bine să lase poliţia tot pe mîna domnului Pasquier. Tata îi răspunse că nici nu putea încăpea pe nişte mîini mai pricepute şi mai cinstite, că dacă domnul Pasquier consimţea să rămînă în această funcţie, va privi cu multă bucurie această treabă, fiind cum nu se poate mai mîndru că se ţinuse seama de recomandarea lui.

Nu-mi mai aduc aminte dacă în acea seară sau a doua zi, a avut loc o reuniune regalistă la domnul de Mortefontaine ; ea trimise o deputăţie la ţarul Alexandru pentru a-şi exprima dorinţele. Îmi amintesc doar că tata s-a întors zdrobit, dezgustat, dezolat ; toate nebuniile emigraţiei şi cea mai prostească opoziţie şi-au dat arama pe faţă. Au vorbit despre vexaţiuni şi răzbunări împotriva compatrioţilor lor, şi asta, îngenuncheaţi la picioarele unui suveran străin, în propria lor ţară. Sosthène de La Rochefoucauld era unul dintre corifeii acestui talmeş-balmeş de absurdităţi.

Salonul meu nu se mai golea ; toţi tinerii, prieteni cu fratele meu, erau mai tot timpul prezenţi în casa mea ; de asemenea, nu ştiu cum să-i laud pe ofiţerii ruşi, care ne copleşeau cu atenţiile şi cu politeţurile ; n-aveau decît cuvinte de laudă şi de admiraţie pentru brava noastră armată. Nu le-a scăpat niciodată vreo vorbă care ar fi putut jigni sau ofensa un francez, indiferent din ce partid ar fi făcut parte. Aceasta era dorinţa ţarului lor pe care ei o respectau cu scrupulozitate şi, aş îndrăzni să spun, chiar cu plăcere. Vorbeau întotdeauna cu multă deferenţă despre Franţa. Poate că era cel mai bun sistem de a-şi spori succesele. Ideea, în tot cazul, fusese strălucită şi nu putea izvorî decît dintr-un suflet generos, aşa cum era, în acea epocă, sufletul ţarului Alexandru. Încă nu devenise acel temut stăpîn absolut şi încă nu fusese atins de acea boală ereditară care i-a compromis definitiv pe împăraţii Rusiei transformîndu-i într-un adevărat flagel mondial.

Primăvara lui 1814, a debutat cu nişte zile minunate. Întregul Paris ieşise la plimbare. Nu existau în oraş, nici lupte, nici ocupaţie, nici răzmeriţă, nici tulburări de nici un fel care să poată exercita vreo influenţă asupra toaletelor femeilor. Marţea, se plimbau, împodobite cu panaşe, printre răniţi, sfidînd obuzele. Miercurea, veneau să vadă cum defilează armata aliată. Joia, îşi purtau rochiile elegante prin bivuacurile cazacilor din Champs-Élysées. Sigur că era o privelişte cu totul deosebită să-i vezi pe acei locuitori de pe Don, exercitîndu-şi liniştiţi obiceiurile de acasă, în mijlocul Parisului. N-aveau corturi, şi nici un fel de alt adăpost. De fiecare copac, erau legaţi cîte trei sau patru cai, iar călăreţii, aflaţi la doi paşi de ei, şedeau jos, pe pămînt, discutînd între ei, cu o voce foarte plăcută şi cu un accent melo-

dios. Cei mai mulţi lucrau : îşi reparau lanţurile, tăind şi făcînd altele noi, îşi dregeau încălţămintea, hamurile cailor sau adaptau, după nevoile lor, unele lucruri pe care le jefuiseră. Erau totuşi cazaci din armata regulată şi, cum nu făceau decît serviciul de cercetaşi, erau mai puţin fericiţi decît confraţii lor, cazacii din armata neregulată. Uniformele lor erau frumoase : pantaloni largi, albaştri, o tunică de dalmatică groasă, tot albastră, căptuşită cu vatelină la piept şi strînsă tare, în jurul taliei, cu o centură de piele neagră şi lucioasă, cu catarame şi ornamente de aramă sclipitoare, de care atîrnau armele. Acest costum semi-oriental şi bizara lor atitudine, pe cal, unde stăteau mai mult în picioare — căci şaua ridicată îi scutea să-şi mai îndoaie genunchii —, îi făcuseră să devină obiectul curiozităţii tuturor gură-cască din Paris. Îi lăsau să se apropie de ei, dar mai mult pe femei şi pe copii, aceştia din urmă urcîndu-li-se pur şi simplu, în cap. Am văzut femei luîndu-le veşmintele în mînă ca să le cerceteze cum erau cusute. Din cînd în cînd, cazacii scoteau cîte un mormăit ; atunci, curioşii se dădeau speriaţi înapoi. Ei izbucneau în rîs şi-i făceau să rîdă şi pe cei care se speriaseră. Pe bărbaţi nu-i prea lăsau să se apropie de ei ; îi îndepărtau printr-un gest calm, cu mîna, şi rosteau un cuvînt care probabil că însemna „dă-te mai încolo", sau aşa ceva. Consemnul se pare că nu era chiar atît de riguros, căci dacă un bărbat era însoţit de o femeie sau de copii, îl lăsau totuşi să se apropie.

Sigur că aveau motivele lor să stea mai mult pe lîngă bidivii, căci niciodată, sub nici un pretext, nu se mişcau de lîngă ei. Dacă nu stăteau pe pămînt, stăteau pe cai. Pentru a circula în interiorul bivuacului, de la un capăt la altul, mergeau călare. Îi vedeai adesea ţinîndu-şi lancea într-o mînă şi un ulcior sau o gamelă sau chiar o ulcică în cealaltă, ducîndu-se să-şi facă treburile micului lor menaj. Am spus ulcică, pentru că am văzut un cazac ridicîndu-se liniştit, urcîndu-se pe cal, luîndu-şi lancea,

aplecîndu-se pînă la pămînt pentru a apuca o ulcică, ducîndu-se la treizeci de paşi de acolo ca s-o umple cu apă dintr-un hîrdău care era păzit de o gardă, bîndu-şi apa şi reîntorcîndu-se la locul său cu ulcica goală, coborînd de pe cal, reaşezîndu-şi lancea alături de celelalte şi reluîndu-şi munca.

Aceste obiceiuri nomade ni se păreau atît de ciudate, încît ele ne aţîţau curiozitatea pe care ne-o satisfăceam cu atît mai multă plăcere cu cît eram convinşi că afacerile noastre mergeau destul de bine. Succesul partidului regalist ne făceau să nu mai simţim ruşinea unui bivuac străin în Champs-Élysées. Datorez această mărturisire tatălui meu, care nu împărtăşea deloc acea impresie a noastră şi pe care nu l-am putut determina pentru nimic în lume să vină să vadă acel spectacol pe care el se încăpăţîna să-l socoată mai mult trist decît curios.

Capitolul II

Biletul prinţului de Talleyrand. — Temerile aliaţilor. — Spectacol la Operă. — Greşelile partidului regalist. — Vizita generalului Pozzo di Borgo. — Ţarul Alexandru. — Purtarea sa. — Broşura domnului de Chateaubriand. — Efectul ei. — Povestirea domnului de Lescour.

În seara zilei de joi, domnul de Nesselrode mi-a spus :

— Vreţi să vedeţi documentele în urma cărora ne-am hazardat să ne îndreptăm către Paris ?

— Sigur că da.

— Poftiţi, priviţi-le !

După care, a scos din buzunar o bucăţică de hîrtie ruptă şi şifonată, pe care era scris cu cerneală simpatică : „Pipăiţi drumul ca nişte copii care merg pe picioroange. Puteţi tot ceea ce vreţi ; şi vreţi tot ceea ce puteţi. Cu-

noaşteţi acest scris! Aveţi deplină încredere în cel ce vă aduce biletul!"

Nu mă înşelasem nici o secundă în presupunerile mele: biletul, scris de Talleyrand, după retragerea aliaţilor din Montereau, îi ajunse din urmă aproape de Troyes, şi instrucţiunile date purtătorului acestei ciudate scrisori de acreditare avură o influenţă hotărîtoare în ceea ce priveşte intrarea aliaţilor în Paris. Totuşi, ceea ce-i decise definitiv, a fost faptul că retragerea era foarte uşoară, că puteau părăsi oricînd Franţa prin Flandra şi nu prin Champagne care era epuizată, dezolată şi gata să se ridice împotriva lor. Căci străinii erau mai neliniştiţi şi mai miraţi de şederea lor în Paris, decît eram noi. Nu erau chiar atît de orbiţi de partidul regalist, nici atît de dezamăgiţi de prestigiul pe care-l inspira încă numele lui Napoleon. Minunile campaniilor din Franţa nu le îngăduiau să creadă în distrugerea atît de completă şi de reală a armatei, încît se aşteptau, din clipă în clipă, s-o vadă ivindu-se pe caldarîmul Parisului. Totuşi, aveam dreptate cînd spuneam că ţara era atît de dezgustată, de obosită, de dornică de tihnă, atît de sătulă de glorie încît i se acrise de împărat şi de campaniile lui şi nu mai dorea nimic altceva decît siguranţa zilei de mîine. Niciodată nu s-a întîmplat ca sentimentul patriotic să slăbească în asemenea hal în Franţa. Poate că împăratul, prin uriaşele sale cuceriri, îl slăbise, tinzînd chiar să-l şi stingă cu totul. Noi nu vedeam un compatriot într-un francez din Roma sau din Hamburg. Poate — şi cred asta — că sistemul de a decepţiona lumea, pe care-l adoptase, izbutise şi el să dezguste poporul. Buletinele nu vorbeau niciodată decît despre triumfurile noastre, armata franceză era invariabil victorioasă, armata duşmană totdeauna făcută praf şi totuşi, din eşec în eşec, ea sosise de pe malurile rîului Moscova pe malurile Senei. Nimeni nu credea în relatările oficiale. Îţi sfărîmai creierul ca să dezlegi această

enigmă, aşa că masele încetau să mai privească cu interes evenimentele pe care erau obligate să le ghicească. Împăratul se străduise atîta să ne convingă că toate astea erau treburile sale şi nu ale noastre, încît izbutise într-adevăr ca ele să nu mai intereseze pe nimeni. Orice-ai fi gîndit sau ai fi spus — de-a lungul anilor — în 1814, toată lumea, fără a excepta armata şi funcţionarii publici, erau atît de obosiţi, încît nu doreau decît să se vadă scăpaţi de o activitate care încetase de a mai fi dirijată de o voinţă înţeleaptă şi raţională. Ducele de Raguse mi-a povestit odată cam care erau relaţiile sale cu împăratul, într-o frază care — într-un anumit fel — putea fi aplicată întregii naţiuni:

— Cînd împăratul spunea: „Totul pentru Franţa!" îl slujeam cu entuziasm: cînd spunea „Pentru Franţa şi pentru mine!", îl slujeam cu zel; cînd spunea: „Pentru mine şi Franţa", îl slujeam cu supunere; dar cînd spunea: „Doar pentru mine!", simţeam nevoia să-i întorc spatele.

Ei bine, la fel raţiona şi Franţa care îşi dăduse seama demult că împăratul se ocupa de interesele ei. Şi cum popoarele — mai mult decît indivizii — sînt în general ingrate, Franţa a uitat şi ea imensele binefaceri pe care i le-a făcut Napoleon, şi pînă la urmă l-a copleşit cu reproşuri. La rîndul său, posteritatea va uita aberaţiile şi micimile acestui geniu sublim. Ea va poetiza şederea lui la Fontainebleau; va ezita să amintească — după rămasul bun atît de eroic pe care şi l-a luat de la vulturii vechilor sale batalioane — discuţiile şi insistenţele depuse pentru a obţine cîteva mobile după ce a fost trimis în exil, şi va avea dreptate. Cînd o figură ca cea a lui Bonaparte apare peste secole, nu mai trebuie amintit nimic din ceea ce i-ar putea umbri cît de cît strălucirea. Trebuie totuşi să explicăm contemporanilor că — năucit de atîta lumină — nu mai găsise şi nu mai simţise altceva decît suferinţă.

Vineri, devreme, domnul de Nesselrode ne spuse că suveranii vor merge la Operă. Iată-i deci pe oamenii noş-

tri alergînd după loji şi făcîndu-ne rost cu forţa, de una. Florăresele au fost pur şi simplu rechiziţionate, ca să ne procure, de unde-or şti — crini ; ne-am dus la spectacol coafate, împopoţonate şi cu nişte enorme buchete de flori. Bărbaţii purtau cocarda albă la pălărie. Pînă atunci, totul mersese bine. Dar simt cum mă năpădeşte roşeaţa, fiindcă mă văd obligată să istorisesc felul cum s-au comportat francezii noştri la acel spectacol.

Cu o clipă înainte de sosirea suveranilor în loja imperială, cîţiva tineri au acoperit, cu o batistă, vulturul de pe draperia ce împodobea loja. După spectacol, aceiaşi tineri, doborîră şi sparseră cu ciocanul acel vultur, în aplauzele întregii săli. M-am simţit îngrozitor de prost, cu conştiinţa încărcată, fără să pot spune exact ce anume mă apăsa astfel. Acea demonstraţie avea un subînţeles, semnifica, desigur, căderea lui Bonaparte şi reîntoarcerea Bourbonilor ; dar lucrurile nu-mi erau destul de clare. După două zile, un om, urcînd pe scenă, a prins cu ace pe cortină o hîrtie mare, albă, pe care erau desenate trei flori de crin, înlocuind astfel vulturul. Lumea s-a arătat plină de entuziasm, iar ţarul Alexandru ridicîndu-se în picioare, în lojă, a aplaudat gestul.

Partidele noi erau convinse că ele reprezintă întreaga naţiune. Ne-am convins cu cîteva zile mai înainte că nu eram decît o fracţiune infimă şi totuşi ne îngăduiam să înfruntăm, veseli, sentimentele onorabile ale unei ţări întregi şi să le jignim crunt pe cele ale armatei. Acel vultur — pe care ea îl purtase, victorioasă, prin toate capitalele Europei — noi îl aduceam acum drept jertfă locuitorilor aceloraşi capitale care, poate că văzînd de ce sentimente antinaţionale sîntem în stare, pierduseră şi bruma de respect ce o mai aveau faţă de noi. Partidul doborît era sincer convins de sentimentele noastre şi se pare că nu-l mira faptul că comportarea sa generase atîta ură. Regret că trebuie s-o mărturisesc, dar partidul regalist a dovedit foarte puţină dragoste de patrie, şi foarte multă faţă de sine ; cearta care a izbucnit între diversele clase,

a făcut nobilimea ostilă faţă de pămîntul ale cărui privilegii îi erau încă necunoscute şi chiar mă tem că se simţea mai apropiată faţă de un nobil străin decît de un burghez francez. Interesele comune, odată şifonate, au stabilit afinităţi între clase şi au zdrobit naţionalităţile.

Într-o vineri, zi de Operă, eram la masă, cînd uşa sufrageriei se deschise cu zgomot şi un general rus se năpusti, valsînd în jurul mesei şi cîntînd : „Ah, prieteni, bunii mei prieteni, dragii mei prieteni..." Primul nostru gînd a fost că aveam de-a face cu un nebun ; dar iată că fratele meu strigă : — Dar e Pozzo !

Într-adevăr, el era. Comunicaţiile fuseseră atît de dificile în timpul regimului imperial încît, cu toată strînsa prietenie care exista între noi, habar n-aveam că se afla în armata rusă. Nici el nu ştiuse unde să ne caute decît cu cîteva minute mai înainte de a da astfel buzna în casa noastră. Ne însoţi la Operă şi de atunci n-a trecut zi în care să nu-l vedem, cel puţin o dată. Datorită lui am fost iniţiată într-o mulţime de lucruri, numai fiindcă găsise în mine trei calităţi destul de rare la o femeie : discreţie, interes şi siguranţă, şi fiindcă îi plăcea să *„sfoggursi"* [1], cum spunea el, alături de mine. Mă pretam la toate aceste lucruri, cu atît mai multă plăcere cu cît m-a pasionat întotdeauna politica. Socot că atunci cînd nu eşti îndeajuns de pregătit sufleteşte să te preocupi de viaţa viitoare, despre care se spune că ar fi veşnică, lucrul cel mai demn de interes pentru un spirit serios, este situaţia naţiunilor de pe acest pămînt. Prietenii mei mă informară că, ieşind pe la ceasurile patru de la teatru, unde aplaudaseră inaugurarea florilor de crin, ţarul Alexandru trebuia să se urce în trăsură ca să se ducă la cartierul general al armatei. Generalul Pozzo rămăsese acreditat pe lîngă guvernul provizoriu, căruia trebuia să-i transmită ordinele ţarului. Precauţiile luate în această împrejurare, de către aliaţi, pentru a li se asigura retra-

[1] Să-şi descarce sufletul (it.).

gerea fără a mai trece prin Paris, dovedesc cîtă spaimă le inspira încă acea toată armată napoleoniană cu care s-ar fi putut trezi în fața lor, precum și numele marelui Napoleon. Numai că, în Franța, el nu mai avea nici o putere.

În sfîrșit, broșura domnului de Chateaubriand, *Bonaparte și Bourbonii*, tipărită cu o rapiditate care nu era chiar pe măsura nerăbdării noastre, apăru. Îmi amintesc că am citit-o, plină de o admirație de care, evident, că mi-a fost grozav de rușine mai tîrziu, cînd mi-a căzut din nou în mînă. Autorul îi făcuse un asemenea proces de intenție lui Napoleon, prin tămîia pe care a ars-o pe altarul din insula Sfînta-Elena, încît se pare că nimeni nu l-a mai judecat atît de aspru și de sever, ca el. Deși la început îi dădusem dreptate, cu timpul — judecînd la rece și cu mai multă înțelepciune — mi-am dat seama că de fapt, ceea ce făcuse el, fusese o adevărată crimă. Străinii, mai puțin orbi decît noi, și-au dat seama de toată nedreptatea acelei lucrări, iar țarul Alexandru s-a simțit pur și simplu ofensat. El n-a uitat cît de mult îl respectase pe omul atît de violent atacat chiar de unul dintre compatrioții săi. Domnul de Chateaubriand se și vedea într-o funcție mănoasă de Stat. Dar nimeni, în afară de el, nu se gîndea la așa ceva. Atunci jucă și ultima carte și ceru o audiență particulară țarului Alexandru. Am primit însărcinarea să vorbesc cu contele de Nesselrode, și Chateaubriand a fost primit în audiență. Țarul nu-l cunoștea decît în calitate de scriitor ; Chateaubriand îl așteptă într-un salon, împreună cu domnul Étienne, autorul unei piese pe care Alexandru o văzuse în ajun. Străbătînd apartamentul, ca să iasă afară, țarul dădu cu ochii de cei doi. Vorbi mai întîi cu Étienne, despre piesa sa, apoi îi spuse un cuvînt lui Chateaubriand despre broșura lui pe care pretinse că încă nu avusese vreme s-o citească, recomandă înțelegere deplină între cei doi scriitori, le spuse că oamenii de litere aveau menirea, unii

să-l lumineze, alții să-l distreze, și nu să se ocupe de politică, după care plecă fără să-i dea răgazul domnului de Chateaubriand să scoată o vorbă. Acesta îl privi prea puțin conciliator pe Étienne, după care ieși furios din salon. Contele de Nesselrode, care era totuși supărat, nu se putu abține să nu rîdă cînd îmi istorisi amănuntele acelei întrevederi. Nici acum nu știu dacă acea asimilare cu Étienne fusese o mică răutate sau pur și simplu o greșeală a țarului. De atunci, domnul de Chateaubriand avu precauția de a-l evita. Chiar a doua zi după intrarea aliaților, el se împopoțonă cu o uniformă pur și simplu fantezistă, peste care își pusese un cordon lat, de mătase roșie, de care atîrna o imensă sabie turcească ce se tîra pe parchet, producînd un zgomot formidabil. Aducea mai curînd a căpitan de pirați decît a scriitor pașnic și la locul lui. Acel costum îl făcu, într-un fel, ridicol, pînă și în ochii celor mai înflăcărate admiratoare ale sale.

Nu mai știu în care din zilele acelei săptămîni atît de pline de peripeții, unul dintre părinții mei mă asigură că-l cunoștea pe ofițerul care susținea că ar fi primit ordinul, în ziua bătăliei din Paris — ordin adus de domnul de Girardin — să arunce în aer depozitul de muniții de la Invalizi. Aceste vorbe se repetară în salonul meu și ajunseră la urechile domnului de Nesselrode ; el mă întrebă dacă puteam afla numele acelui ofițer și dacă puteam obține unele amănunte despre toată acea tărășenie. Am chemat persoana care îmi istorisise povestea. Ea repetă că domnul de Lescour, ofițer de artilerie, comandantul depozitului de la Domul Invalizilor, fusese chemat marți seara, la grilajul palatului, unde îl găsise pe domnul conte Alexandre de Girardin, călare, alb de praf din cap și pînă în picioare, care-i poruncise — din partea lui Napoleon — să arunce în aer depozitul cu praf de pușcă ; cum domnul de Lescour nu-și putuse reprima un gest de groază, domnul de Girardin întrebase :

— Șovăi, domnule ?

Lescour, temîndu-se atunci ca nu cumva un altul să fie însărcinat cu această înspăimîntătoare treabă, își venise repede în fire și răspunsese :

— Nu, domnule general, n-am șovăit niciodată să îndeplinesc ordinele șefilor mei !

Că, după acest răspuns, domnul de Girardin plecase în galop. Persoana care îmi povestise toate aceste lucruri se oferi să mi-l aducă, a doua zi dimineață, pe Lescour, la mine acasă. Domnul de Nesselrode mă rugă să consimt. Ducele de Maillé, de față la această povestire, își aminti că-l văzuse pe domnul de Girardin pe podul Ludovic al XVI-lea, în ziua și la ora indicată, gonind călare și că se mirase foarte tare să-l vadă că o ia spre dreapta, adică spre Domul Invalizilor.

Domnul de Lescour veni la mine, a doua zi ; primisem mai înainte un bilet de la contele de Nesselrode care mă ruga să i-l trimit lui. Omul se duse, fu prezentat țarului Alexandru, apoi primi o droaie de felicitări și de complimente, precum și ordinul Sfînta Ana pentru că nu aruncase depozitul în aer. Se înapoie la mine în culmea bucuriei și a recunoștinței. Mi se păru a fi un om foarte simplu și foarte cinstit.

După cîteva zile, prințesa de Vaudémont, protectoarea sa, îl mustră zdravăn pentru că făcuse publică această afacere. Îl duse la masă la doamna de Vintimille. Doamnele de Girardin și de Greffulhe, nepoatele sale, care se aflau și ele acolo, plînseră cu hohote auzind povestea. Generalul Clarke, de care Lescour avea obiceiul să asculte, fiindcă fusese ministru de război, îi reproșă că se vînduse dușmanului. Îl înconjurară și-l înghesuiră cu întrebări, căci voiau să obțină cu orice preț, de la el, o dezmințire. El nu consimți, dar pînă la urmă, îl obligară să dea o declarație semnată unde, confirmînd că ar fi primit un ordin verbal de la un ofițer superior, adăugase că între timp se întunecase, că nu era sigur că ar fi recunoscut persoana și că numind-o, putea foarte bine să se înșele. Plecînd de acolo, veni glonț la mine să-mi povestească ce pățise.

— Domnule de Lescour, i-am spus, ești pierdut. Cînd spui lucruri de o asemenea gravitate, trebuie să fii sigur că în nici o împrejurare nu vei schimba nici cel mai mic amănunt, iar faptul că acum ai retractat cele spuse mai înainte poate avea urmări foarte grave. Îmi dau seama că ceea ce ai făcut va isca bănuieli în ce privește sinceritatea dumitale, iar persoanele care ți-au smuls această mărturisire, profitînd de slăbiciunea dumitale, vor fi primele care vor profita de ea pentru a te scoate vinovat.

Bietul om își dădu seama că aveam dreptate și fu disperat ; ceea ce i-am prezis, n-a întîrziat să se întîmple. S-a stabilit imediat că domnul de Lescour era un aventurier ticălos, care inventase toată acea poveste, ca să parvină ; i se dădu pe loc o slujbă oarecare în la Cette, și-l expediară acolo. Domnul de Girardin continuă să se bucure de favoarea prinților noștri, iar bietul Lescour continuă să fie persecutat cumplit de el. Nu l-am mai revăzut, așa că nu mai știu ce s-a mai întîmplat cu el.

În general, majoritatea celor vinovați, au respins acuzația că ar fi vrut să arunce pulberăria în aer, ca falsă și nefondată. Totuși, dacă mă gîndesc la plecarea precipitată a doamnei Bertrand, care a avut loc la porunca soțului ei, la solicitările atît de insistente ale domnului de La Touche ca să ne determine să plecăm în aceeași zi cu ei, la vizita rapidă a domnului de Girardin la Statul-Major ca să afle de capitulare înainte de a se reîntoarce la Juvisy, unde îl aștepta Napoléon, și, în sfîrșit, de întîlnirea de pe pod a domnului de Maillé, care-l văzuse clar apucînd-o spre Domul Invalizilor și încă foarte grăbit, dorind probabil a se reîntoarce cît mai repede la Fontainebleau, mărturisesc că sînt gata să dau crezare spuselor domnului de Lescour și să-l privesc ca pe o victimă a propriei sale slăbiciuni.

Capitolul III

Mareşalul Marmont. — Bătălia din Paris. — Şederea la Essonnes. — Mareşalul Marmont începe discuţiile cu aliaţii. — Sosirea mareşalilor la Essonnes. — Conferinţă la ţarul Alexandru. — Mareşalul Marmont află că corpul său de armată părăseşte localitatea Essonnes, în pofida ordinului său. — Mîhnirea sa. — Comportarea lui curajoasă la Versailles. — Scrisoarea generalului Bourdesoulle. — Răspunsul dat mareşalilor. — Comportarea mareşalului Ney. — Primejdiile care ne pîndesc fără să ştim. — Oamenii trimişi să mă salveze. — Bonomia cazacilor. — Formarea unei gărzi de onoare.

Acum trebuie să relatez, cu silă, ceea ce Istoria nu se va putea abţine să nu numească „greşeala mareşalului Marmont“ [1]. Sigur că o va spăla de toate calomniile de care a fost mînjită, dar sincerul ataşament pe care-l am pentru el, mă obligă să mă necăjesc că o faptă ce putea fi atît de lesne apărată a fost pusă pe seama unui om pentru care numai gîndul la o asemenea faptă ar fi constituit o fără-de-lege. Adevărul e că mareşalul n-are altă vină decît aceea de a fi intrat în tratative cu prinţul de Schwarzenberg [2], fără ştirea împăratului. Dar el era mult prea ataşat de Napoleon ; acesta îl copleşise cu prea multă bunăvoinţă, fusese răsplătit cu prea multe favoruri de către stăpînul lui, ca să nu-şi joace rolul pînă la capăt sau, mai bine-zis, ca să nu-şi facă datoria de a rămîne legat de soarta lui Napoleon. El însuşi şi-a dat seama de acest lucru, şi faptul a exercitat o influenţă nefastă asupra tuturor acţiunilor sale, făcîndu-l groaznic de nefericit, pînă în cea din urmă zi a vieţii. Am avut posibilitatea să mă ocup îndeaproape de toată această afacere ; mi s-a încredinţat sarcina de a face o relatare exactă a ei, aşa că am cercetat adevărul cu atît mai multă atenţie cu cît nu voiam ca el să se bată cap în cap cu nici una dintre faptele ce urmau a fi relatate. Toate acele documente au fost strînse şi înmînate, în 1831, domnului Arago [1], care zicea că dorea să le publice. Dar, aşa cum se întîmplă cel mai adesea, lui Arago i-a lipsit curajul de a se ocupa de un amic proscris. Iată totuşi ce am demonstrat eu, cu cea mai mare exactitate, în legătură cu acest eveniment.

Napoleon a venit să inspecteze oastea lui Marmont, care se afla în tabără la Essonnes ; l-a lăudat, cu multă căldură, pentru felul cum se purtase în afacerea cu Parisul, unde ţinuse duşmanul în şah încă patru ceasuri după ce primise ordinul de a capitula. Făgăduise întregului corp de armată o răsplată, precum şi toate gradele cerute de mareşal. Pe urmă, începuse a discuta cu el amănuntele planurilor pe care urma să le pună în practică, ulterior. După ce-a isprăvit, i-a dat ordin să pornească, în toiul nopţii, cu zece mii de ostaşi ca să cucerească postul de pe colina Belleville.

— Sire, dar n-am decît patru mii de oameni cu care pot pleca.

Împăratul trecu la altceva, apoi, după cîteva minute, aduse iar vorba de cei zece mii de ostaşi. Mareşalul repetă că n-avea decît patru mii de oameni sub ordinele sale, ceea ce-l determină pe Napoleon să-i spună că, pe cutare drum, dispunea de cinci mii de oameni, pe altul, de trei mii, iar pe al treilea, mai avea încă două mii de

---

[1] *August Viesse de Marmont* (1774—1852), duce de Raguse, mareşal al Franţei. A luptat în Portugalia şi la Leipzig şi s-a distins la Marna în timpul campaniei din 1814. După cucerirea Parisului de către aliaţi, a tratat în secret cu ei, ceea ce a dus la inevitabila abdicare a lui Napoleon.

[2] *Karl Filip von Schwarzenberg* (1771—1820), prinţ austriac, general şi diplomat ; a comandat armatele aliate care s-au luptat la Dresda şi Leipzig şi au invadat Franţa (1813).

[1] *François Arago* (1786—1853), astronom şi fizician francez de mare faimă. Spirit liberal, foarte popular, a fost numit membru al guvernului provizoriu în 1848 şi a condus o vreme ministerele de război şi de externe.

artilerişti, vorbind cu atîta seninătate de parcă ar fi scos din mînecă zece mii de cărţi de joc şi nu zece mii de soldaţi. Şi totuşi faptul nu era o aberaţie : Napoleon adoptase această tactică în toate campaniile sale şi ea îi reuşise. După ce i-a dezvăluit planul său lui Marmont, acesta l-a întrebat pe unde şi cum va trece rîul Marna. Împăratul s-a bătut cu palma peste frunte, apoi a zis :

— Ai dreptate, e cu neputinţă ! Trebuie să ne gîndim la alt plan de a încercui Parisul ! Pune-ţi şi dumneata mintea la contribuţie ! De îndată ce-ţi va veni vreo idee, înştiinţează-mă. Pînă atunci, aşteaptă noi ordine.

Împăratul se reîntoarse la Fontainebleau. Mareşalul Marmont rămase cufundat în gîndurile lui, de a „încercui Parisul", Parisul păzit de două sute de mii de ostaşi străini, care aşteptau din zi în zi, alte două sute de mii ; care să încercuiască acest oraş doar cu cel mult treizeci de mii de oameni de care putea dispune împăratul ? Prevedea pieirea acestei sărmane armate şi poate şi distrugerea capitalei dacă — aşa cum nădăjduia Napoleon — ar fi reuşit să facă să izbucnească unele demonstraţii ostile armatelor aliate. Nu era pentru prima oară cînd planurile împăratului i se păruseră iraţionale, unele chiar frizînd nebunia, avînd în vedere mijloacele care-i mai rămăseseră.

În seara bătăliei de la Champaubert, şefii oştilor, care luaseră parte la acea bătălie, luau masa la împărat. Fiecare înfuleca ce putea, pe măsură ce bucatele mai ajungeau pînă la el. În afară de masa principală, mai existau alte cinci sau şase mese unde se aflau, printre alţii, Marmont şi generalul Drouot.

Împăratul se fîţîia de colo, colo, zugrăvind situaţia şi încercînd să le arate ofiţerilor săi că ei se aflau mai aproape de malurile Elbei, decît aliaţii — de cele ale Senei. Băgă imediat de seamă puţinul entuziasm de care se bucurară cuvintele sale, printre mareşali ; fiecare privea în farfuria lui, fără să-şi ridice ochii. Atunci, apropiindu-se de generalul Drouot şi bătîndu-l pe umeri, împăratul îi spuse :

— Ah, Drouot, mi-ar trebui zece oameni ca dumneata !

— Nu, sire, v-ar trebui o sută de mii !

Acest nobil răspuns puse capăt oricărui plan de luptă.

Ducele de Raguse[1] se afla sub povara amintirilor sale şi a unor impresii destul de penibile, cînd iată că se apropie de el domnul de Montessuis. Fusese aghiotantul său şi rămăseseră în relaţii foarte strînse, deşi acesta din urmă devenise un regalist înfocat. Îi aducea ducelui documentele şi proclamaţiile publicate la Paris : destituirea împăratului de către Senat, ordinele guvernului provizoriu şi în sfîrşit, un teanc de scrisori de la multe din persoanele ce se raliaseră acestui guvern şi care-l rugau pe general să le urmeze exemplul ; generalul Dessolles, prietenul său intim, domnul Pasquier, a cărui onoare şi cinste i le cunoştea, se numărau şi ei printre cei ce trecuseră de partea guvernului. I se arăta importanţa de a pune la dispoziţia guvernului provizoriu o oaste care să poată ocupa un loc cît mai onorabil în Consiliul puterilor străine ; i se mai strecură la ureche că aceeaşi forţă armată ar putea fi de folos chiar propriei sale familii, pe care soarta se părea că avea de gînd s-o apropie de tronul strămoşilor săi. Montessuis făcu să sune frumos numele de Monk, arătîndu-i mareşalului cît de măreţ era rolul de salvator al patriei. Îi flutură prin faţa ochilor o Franţă ce-l binecuvînta, înălţîndu-i, în semn de recunoştinţă, monumente şi instituţii pe care i le datora atît lui cît şi armatei sale. Pe de altă parte, generalul îşi aminti la rîndu-i de vorbele lipsite de temei ale împăratului, şi avu slăbiciunea să se lase atras de partea guvernului provizoriu. Îi adună deci pe şefii corpurilor de armată, mult mai numeroşi decît armata care mai rămăsese. Le vorbi despre propunerile ce i se făcuseră şi despre situaţia în care se aflau. Toţi, cu excepţia generalului Lussot, fură de părere să se supună guvernului provizoriu. Domnul

[1] Adică mareşalul Marmont.

de Montessuis primi sarcina de a lua legătura cu cartierul general al prințului de Schwarzenberg. Urmară unele propuneri din ambele părți, evident, nimic scris.

Asta era starea lucrurilor cînd mareșalii trimiși la Fontainebleau pentru a cere Regența, sosiră la Essonnes. Dețin restul amănuntelor de la mareșalul Macdonald care, după ce mi le-a istorisit, și-a dat osteneala să le dicteze, fiindcă eu tocmai căutam informații exacte pentru nota pe care voia s-o scrie domnul Arago. Adevărul e că mareșalii nu primiseră nici un ordin să se alăture mareșalului Marmont. Se îndreptaseră către el, dar odată ajunși la doi pași de oastea sa, începură a aștepta hîrtia de liberă trecere pe care o ceruseră la cartierul general al aliaților, pe atunci stabiliți în castelul Chilly. Ei îi arătară motivul călătoriei lor la Paris. Marmont le mărturisi care era situația lui față de prințul de Schwarzenberg : putea primi, în fiece clipă, răspuns favorabil la cererile pe care le făcuse. Dar le mai spuse colegilor săi că se dezicea de orice demers personal pînă ce nu va fi hotărîtă soarta țării. Conveniră ca el să se ducă să-și controleze toate posturile și să facă în așa fel încît să fie de negăsit pînă ce se vor întoarce ei, că abia atunci vor hotărî ce aveau de făcut și că vor acționa împreună.

Mareșalul Ney, observînd că acest început de negociere cu unul dintre mareșali, dînd speranța că-i va putea dezbina pe șefii diferitelor corpuri de armată, va îndepărta Regența pe care aceștia erau pe cale s-o ceară, ar fi vrut ca și mareșalul Marmont să fie alături, pentru a dovedi astfel că era de acord cu ei. Ceilalți fură de aceeași părere, iar ducele de Raguse fu de acord să li se alăture. Înainte de a pleca, dădu nu o dată, ci de trei ori ordin armatei sale să nu cumva să se miște din Essonnes înainte de înapoierea sa, făgăduind că a doua zi dimineață va fi îndărăt. Numai că hîrtia de liberă trecere nu

șosea din Chilly ; mareșalii, impacientați de această întîrziere, se prezentară la avanposturi și cerură să fie conduși la cartierul general al avangărzii, la Petit-Bourg, unde nădăjduiau să li se dea o escortă. Intrară în sfîrșit, în castel ; ducele de Raguse, rămase afară, în trăsură. Dar prințul de Schwarzenberg, care se afla la avanposturi, aflînd de la subalternii săi că ducele rămăsese în trăsură, trimise să-l roage să coboare și să poftească înăuntru. Prințul discută cîteva minute cu el. Îi spuse că propunerile sale fuseseră trimise la Paris și acceptate. Mareșalul îi răspunse că poziția lui se schimbase, că toți ceilalți camarazi ai săi aveau de făcut o comunicare la care se asocia și el și că tot ceea ce se petrecuse pînă atunci între ei trebuia să fie privit ca nul și neavenit. Prințul de Schwarzenberg îl asigură că înțelegea perfect scrupulele sale, după care intrară împreună în salon, spre mirarea celorlalți mareșali. Ducele de Raguse le povesti ce se petrecuse între el și prințul de Schwarzenberg și cît se simțea de ușurat după această explicație. Îi însoți pe mareșali și la țarul Alexandru și fu cel care vorbi cu cea mai mare însuflețire în favoarea regelui Romei și a Regenței. Nu avea cine știe ce mare merit, pentru că de fapt el pleda în acel moment cauza lui și a mareșalilor.

După această conferință, țarul Alexandru ținu o alta, cu membrii guvernului provizoriu și cu oamenii care se compromiseseră cel mai mult în mișcarea regalistă. La început, discutară împotriva familiei Bonaparte, iar apoi împotriva Bourbonilor, convingîndu-se că discuția era cît se poate de obiectivă. După Consiliu, care se prelungi pînă în zori, îi pofti pe trimișii de la Fontainebleau, le spuse că trebuia să-și consulte aliații și-i chemă la ora nouă, după răspuns. S-a pretins că el știuse despre mișcarea de la Essonnes, dar lucrul pare imposibil. Ceea ce e sigur, e că n-a suflat nimănui o vorbă și că toate discursurile care i-au fost atribuite atît lui cît și mareșa-

lilor, au fost false. Mareşalii se duseră la Ney[1] ca să aştepte ora fixată de ţar. Tocmai se aşezaseră la masă, cînd cineva veni să-l înştiinţeze pe mareşalul Marmont că era chemat; ieşi imediat şi se reîntoarse palid ca un mort; mareşalul Macdonald[2] îl întrebă ce i se întîmplase:

— Aghiotantul m-a înştiinţat că generalii mei vor să-mi pună oastea în mişcare, deşi mi-au făgăduit că mă vor aştepta. Aşa că alerg într-acolo ca s-o opresc!

Rostind aceste vorbe îşi încinse sabia şi-şi puse pălăria. Aghiotantul său era Fabvrier; el îmi istorisi că de-abia plecaseră mareşalii din Essonnes, că Napoleon îl şi chemase la el pe Marmont; un mesaj, un al doilea, apoi un al treilea îl chemau de urgenţă la Fontainebleau; în ultimul, se specifica foarte clar că dacă mareşalul lipsea, să se prezinte la împărat generalul comandant. Neliniştiţi de situaţia lor, generalii se convinseră că împăratul era la curent cu negocierile pe care ei le purtaseră cu duşmanii. Speriaţi de moarte, îşi căutară salvarea punînd în mişcare oastea pe care Marmont le interzisese s-o mişte din loc, îndreptîndu-se către Paris. Mareşalul se năpusti într-o caleaşcă ce aştepta gata de plecare, în curtea mareşalului Ney, dar la barieră nu fu lăsat să treacă. Trebui să se reîntoarcă la Statul Major, iar de acolo fu îndrumat către guvernatorul oraşului. Pe scurt, pierdu o mulţime de vreme pînă ce izbuti să-şi procure un paşaport pe care i-l aduse un al doilea aghiotant, colonelul Denis. Acesta îl anunţă că, în ciuda cuvîntului dat de generalii săi, că-l vor aştepta, aceştia puseseră oastea în mişcare de îndată ce mareşalul plecase, că el, Denis, o însoţise pînă la Belle-Épine, că de acolo o apucase pe drumul spre Versailles unde era gata să ajungă; deci răul fusese făcut şi era ireparabil.

Mareşalul Marmont rămase la Paris; află cît de furioşi fură soldaţii săi cînd li se spuse din ce cauză se găseau la Versailles. Marmont se îndreptă imediat într-acolo, dar oastea, profund revoltată, o porni spre Fontainebleau. Alergă după ea, o opri, vorbi, o convinse şi o readuse la Versailles, dînd dovadă de una dintre cele mai energice, mai dificile şi mai cutezătoare acţiuni pe care s-a încumetat vreodată cineva s-o încerce.

Iată adevărul adevărat, în legătură cu „greşeala lui Marmont". Vedeţi că ea nu constă în nimic altceva decît că a încercat să negocieze, fără ştirea lui Napoleon.

Pentru a fi şi mai imparţială, voi mărturisi că mareşalul avea alte păcate; era într-adevăr tipul soldatului francez, bun, generos, brav, candid, vanitos, susceptibil de a se entuziasma de orice fleac, şi totodată omul cel mai inconsecvent din lume. Acţiona întotdeauna după impuls, fără să reflecteze asupra trecutului, fără să se gîndească la viitor. Se afla aşezat pe un teren unde toţi cei care-l înconjurau aplaudau orice acţiune despre care presupuneau că i-ar aparţine, şi îi lăudau, fără limite, importanţa. Peste tot era salutat cu numele de Monk; se afirma, printre altele, că hotărîrea de a nu cădea la învoială în nici un fel cu Imperiul, fusese luată încă din prima zi, că proclamaţia din 30, constituia dovada că demersul mareşalilor nu putea să aibă succes. Pe de altă parte, se spunea că generalii lui Napoleon nu făcuseră decît să execute ceea ce le propusese el.

Convenţia cu prinţul de Schwarzenberg a fost redactată a doua zi, semnată, antedatată şi trimisă la *Monitor*. Nemulţumit de acest lucru, mareşalul primi o deputăţie a oraşului Paris, care-i mulţumea pentru serviciul pe care i-l adusese. El o primi şi-i vorbi atît de frumos încît cuvîntarea i se tipări în *Monitor*. În sfîrşit, dădu — cu mare grijă — impresia că nu săvîrşise nici un fel de

---

[1] *Michel Ney*, mareşal al Franţei (1769—1815), care s-a acoperit de glorie în războaiele Revoluţiei şi Imperiului. Făcut pair al Franţei de către Ludovic al XVIII-lea, a trecut de partea lui Napoleon în timpul celor „O sută de zile". În timpul celei de-a doua Restauraţii, a fost învinuit de trădare, condamnat la moarte de Curtea Pairilor şi împuşcat.

[2] *Alexandre Macdonald* (1765—1840), mareşal al Franţei; după bătălia de la Wagram a fost numit duce de Tarente. A negociat, cu aliaţii, abdicarea lui Napoleon.

trădare ; n-ar mai fi rămas de dat nici un fel de dovadă în privința veridicității povestirii pe care am relatat-o, dacă hazardul n-ar fi făcut ca — răscolind printre hîrtiile sale, după revoluția din 1830 — aghiotantul său, domnul de Guise, același care redactase în 1814 convenția antedatată, împreună cu prințul de Schwarzenberg, să găsească în dosul unui sertar al secreterului, o veche scrisoare mototolită. Era cea prin care generalul Bourdesoulle, îi anunța plecarea trupelor din Essonnes, cerîndu-i scuze că acționase contrar ordinelor pe care i le dăduse și explicîndu-i că cele trei apeluri ale împăratului îl hotărîseră să pornească la drum, cu oastea după el.

Deși mareșalul Marmont suferise cumplit din pricina calomniilor răspîndite pe seama sa, odată ce valul trecuse, el nu se mai gîndise la scrisoarea aceea de a cărei existență uitase complet. Acest lucru ar fi fost de ajuns ca să-l absolve de orice vină. Probabil că acest document va fi cîndva publicat ; eu personal, l-am citit de mai multe ori.

Mareșalii — însărcinați cu propunerile de la Fontainebleau — se prezentară la ora nouă, la țarul Alexandru, care refuză să trateze cu ei, cerînd pur și simplu abdicarea lui Napoleon. Mareșalii — care rămăseseră la prima veste adusă de Fabvrier — protestară, invocînd fidelitatea armatei. Țarul surîse și le spuse că oastea lui Marmont se îndrepta către Versailles. Mareșalii plecară fără să mai apuce să-l vadă pe Marmont și nu mai găsiră nici o urmă a armatei sale pe drumul spre Fontainebleau.

M-am întins cu această povestire, mai întîi pentru că faptele au fost denaturate de partidul regalist, pe urmă, pentru că am socotit că nimeni nu le știa mai bine decît mine.

Mareșalii, reîntorși la Fontainebleau, smulseră, cu forța, abdicarea lui Napoleon. Mareșalul Ney se grăbi să-i înștiințeze pe aliați și, după ce trimișii la Fontainebleau se reîntoarseră la Paris, mareșalul Macdonald mi-a povestit că toți cîți erau de față, au fost foarte mirați să-l audă pe contele de Nesselrode mulțumindu-i lui Ney, pentru „importanta veste“ pe care i-o dăduse.

E vremea să revenim la ceea ce se petrecea în tabăra noastră, ca să zic așa. Luni n-am văzut pe nimeni care să știe ce se întîmplase, dar marți dimineață, toată lumea începu a se bucura de victoria repurtată. Pozzo îmi istorisi că ziua din ajun fusese foarte zbuciumată. Țarul Alexandru era înconjurat de oameni care începuseră a se speria de existența unei armate într-un oraș ca Parisul. Rapoartele din provinciile ocupate nu erau nici ele menite să liniștească spiritele. Populația, sătulă pînă peste cap de nenorocirile inerente războiului, stătea gata să se răscoale. Tot ce era austriac n-avea urechi decît ca să audă ce se spunea și limbă, ca să repete ce auzise. Prințul de Schwarzenberg începea a-și reproșa proclamația pe care Pozzo n-o semnase ; era clar că el nu voia să-și asume răspunderea unei șederi prea lungi la Paris. Se vorbea că — în absența împăratului Austriei — urma să dispună de soarta fiicei acestuia și de sceptrul nepotului său. Regele Prusiei era — după cum știa toată lumea — plin de supunere față de țarul Alexandru ; așa că toate aceste mari hotărîri nu depindeau decît de el. În această situație, n-aveam de ce ne mira că țarul era atît de agitat, și nici nu-l puteam ține de rău că șovăie. Ezitările sale fură, la un moment dat, atît de mari, încît Pozzo crezu partida pierdută nu numai în ziua respectivă, ba chiar și o bună parte din noapte.

Ducele de Vicence — care pînă atunci solicitase în zadar, o audiență — obținu una și încă foarte lungă. Audiențele mareșalilor n-au fost nici ele mai scurte. Totuși, impresia pe care și-o făcu țarul Alexandru, fu combătută cu tărie de către persoanele ce alcătuiau guvernul provizoriu și consiliul său. I se arătă țarului că nu s-ar fi compromis decît dacă ar fi fost vorba de un angajament scris și semnat de el. Dacă însă revenea asu-

pra cuvîntului pe care şi-l dăduse de a nu trata nici cu Napoleon, nici cu familia sa, soarta tuturor oamenilor care se încrezuseră în el se transforma în exil sau în eşafod. Această problemă de generozitate personală, se pare că avu un mare ascendent asupra lui. Cînd a trimis după mareşali, la ora nouă, se hotărîse ce avea de făcut şi ce răspuns urma să le dea. Pozzo, contele de Nesselrode şi, poate, şi Talleyrand bănuiau. Dar el nu vru să spună nimănui nimic, mai înainte de a da impresia că se consultase cu regele Prusiei şi cu prinţul de Schwarzenberg. Marţi dimineaţă, orice ezitare dispăruse, şi noi aflarăm de hotărîrea ţarului odată cu primejdiile care ne pîndiseră. Acele primejdii fuseseră reale căci, datorită felului cum ne compromisesem, nu mai aveam altă hotărîre de luat decît s-o pornim cu tot ce aveam, pe urmele armatei lui Alexandru, dacă aliaţii aveau de gînd să încredinţeze guvernul, bonapartiştilor. Regenţa n-ar mai fi fost, în fond, decît o tranziţie pentru a se reveni cît mai repede la regimul imperial. Oamenii mei de la Châtenay veniră plîngînd la mine să-mi spună că nu ştiau ce se va întîmpla cu ei ; primarul fugise, ajutorul lui se ascunsese pe domeniul meu. În primele zile, casa mea fusese ocupată de nu ştiu ce stat major care, găsind că pivniţa era bine asortată, luaseră cu ei tot vinul pe care nu avuseseră vreme să-l bea şi o lăsaseră complet goală, fapt care nu-i bucură cîtuşi de puţin pe cei care sosiră după ei. Căci se succedară prin acel loc detaşamente din toate armele şi de toate naţiile semănînd spaima printre bieţii locuitori ai satului ; aceştia aflaseră acum, pe propria lor piele, că cei mai de temut erau bavarezii şi wurtemburghezii. În disperare de cauză, am apelat la prietenii mei ruşi. Prinţul Wolkonski îmi dădu doi cazaci să mă păzească şi un subofiţer, pe care i-am instalat la Châtenay. M-am dus eu însămi cu ei acolo, cu caleaşca escortată de acei locuitori ai stepelor. Sînt nevoită să vă mărturisesc că lucrul mă amuza grozav, fiindcă, peste tot, pe unde treceam, lumea căsca gura la mine, ca la

urs. Cazacii, călare pe caii lor mici şi iuţi, îşi sprijineau lancea de pămînt, şi-o puneau pe umăr sau o ţineau dreaptă, ca pe o vîslă de corabie. Mi-am găsit oamenii consternaţi ; îşi puseseră, bieţii de ei, cocarda albă, ca să poată lucra liniştiţi în grădina ce se întindea de-a lungul străzii Choisy, către Versailles. Dar chiar în dimineaţa aceea, nenorocita de cocardă albă era cît pe-aci să le vină de hac, fiindcă tocmai atunci începuseră a se scurge pe-acolo trupele lui Marmont care se îndreptau către Versailles. Deşi nu mă pricep cîtuşi de puţin la strategie, totuşi nu mi-am putut explica cum de-au trecut aceste oşti printre liniile trupelor aliate. Faptul mi s-a părut mai mult decît straniu, şi nu mi-a fost explicat decît după ce m-am întors la Paris.

Cei doi cazaci ai mei erau înarmaţi cu o pancartă plină de peceţi şi semnături cu ajutorul căreia alungau toţi demonii care — purtînd zeci de uniforme diferite — se înghesuiau la poarta mea. Unul dintre ei o rupea puţin pe nemţeşte, ceilalţi îl completau în limba rusă cu o asemenea locvacitate încît prusacii păreau tot atît de uimiţi ca şi mine. Pancarta însă, era lucrul cel mai convingător. Ori de cîte ori veneam la Châtenay, am văzut-o funcţionînd cu cel mai deplin succes. Am mai aflat că, în afară de vin, foştii mei musafiri îmi luaseră toate cuverturile, un număr destul de mare de saltele pe care să-şi culce răniţii şi toate saltelele de puf pe care le goliseră, făcîndu-şi din drilul trainic un fel de saci cu care-mi pescuiseră toţi peştii din iaz. Acest mod de a pescui mi s-a părut din cale-afară de ciudat. Trebuie, de asemenea, să mai spun că au jefuit toate casele abandonate de paznici şi că le-au incendiat pe cele care au cutezat să le opună o cît de mică rezistenţă. I-am cazat pe cazaci, la grădinar. Nevasta lui se temea de ei ca de dracu, mai ales că unii se apucaseră să le scoată tot felul de zvonuri. În prima seară, în timp ce ea le pregătea supa, pruncul femeii, care dormea liniştit în leagăn, se

trezi şi începu să urle. Cazacii vorbiră ceva între ei, apoi unul se îndreptă către copil, îl luă în braţe şi se aşeză cu el pe genunchi, în faţa focului, încălzindu-i picioruşele în mîinile lui mari, în vreme ce ceilalţi doi se maimuţăreau şi-i tot vorbeau pe limba lor. Copilul începu a rîde, mamei îi veni sufletul la loc şi, din clipa aceea, se stabiliră între ei cele mai bune relaţii. Cînd am venit din nou, peste o săptămînă, la Châtenay, cazacii îmi spuseră :

— Madam Marie, femeie bună, femeie de treabă !

Iar ea, cînd era năpădită de treburi, pur şi simplu le arunca ţîncul în braţe. Îi atrăgea grozav sera de flori. Se plimbau ceasuri întregi prin faţa ei, uitîndu-se pe geam şi, cînd grădinarul le dărui un buchet de flori, ei îi mulţumiră cu cea mai vie satisfacţie, dar nu se atinseră de el. Datoria lor era să vegheze asupra întregului sat şi de îndată ce se apropia vreun detaşament, cuvîntul : „cazaci", trecea din gură în gură. Stăteau zi şi noapte de veghe, aşa încît — după instalarea lor la Châtenay — nimeni n-a mai cutezat să fure nici măcar un vîrf de ac.

Tata, trebuie s-o mărturisesc, nu era chiar atît de abătut să vadă cocarda tricoloră dată jos. Dar ideea de a-l vedea pe contele de Artois făcîndu-şi intrarea în Paris, înconjurat numai de străini, îl revolta. Se gîndi să alcătuiască un fel de gardă naţională formată din tinerii noştri. Fratele meu a fost primul care s-a înscris în această gardă, condusă de Charles de Noailles, pe care tata îl socotise cel mai nimerit să fie căpitanul acelei gărzi. Charles de Noailles fu încîntat şi-şi manifestă recunoştinţa faţă de tata, căruia îi mulţumi cu efuziune. Din păcate, chiar de a doua zi, începură nemulţumirile şi gîlcevile. Se pare că nu eram încă destul de emancipaţi, că ambiţiile în privinţa ocupării unor locuri începuseră a-şi arăta colţii şi că intrigile curtenilor puneau şi ele paie peste foc.

Semnalul a fost dat de Charles de Damas şi de prietenii săi. Deşi strîns legat de familia de Noailles, s-a ridicat, protestînd în gura mare, împotriva alegerii lui Charles, vînînd, cu un zel nemaipomenit, toate greşelile săvîrşite de tatăl acestuia, prinţul de Poix, la începutul Revoluţiei şi instigîndu-i pe tineri să nu se lase conduşi de Charles de Noailles. Toate astea făcură să scadă, într-o oarecare măsură, dorinţa tinerilor de a alcătui o gardă naţională ; totuşi, pînă la urmă, de Noailles izbuti să adune o sută cincizeci de tineri pe care-i echipă, îi înarmă şi în patru zile fură gata să-l întîmpine pe Monsieur.

Începînd din acel moment, seniorii de la vechea Curte n-au mai fost ocupaţi decît de interesele averii şi ale avansării lor, străduindu-se ca pretenţiile să le fie luate în consideraţie, înaintea altora ; aşa se face că ei au constituit una dintre cele mai mari piedici ale dinastiei căreia i se consacraseră. Să nu ne mîngîiem însă cu gîndul că astfel de sentimente au aparţinut numai aristocraţiei ; nu, ele au aparţinut tuturor celor care au avut în mînă puterea. Am văzut o a doua revoluţie făcută de burghezie, aşa că numai în cinci zile, toate sentimentele generoase şi patriotice, de care fusese vorba mai înainte, au fost ucise de ambiţiile şi de interesele personale. Dacă am fi ştiut exact cît l-a costat pe împărat voinţa atotputernică de a înăbuşi pretenţiile militarilor, după 18 Brumar, probabil că n-am fi manifestat şi noi acelaşi spirit de intrigă şi de egoism.

CUPRINS

Capitolul VI

PARTEA A TREIA

IMPERIUL

Capitolul I

Capitolul II

Capitolul III

Capitolul IV

Capitolul V

Capitolul VI

Capitolul VII

Capitolul VIII

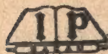
PARTEA A PATRA

RESTAURAŢIA DIN 1814

Capitolul I

Lector : NICOLAE TEICĂ
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

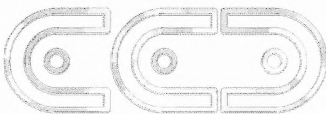
Bun de tipar 01.02.82
Coli ed. 15,88. Coli tipar 10.

Tiparul executat sub comanda nr. 5102/981 la Intreprinderea poligrafică Bacău, str. Eliberării nr. 63. Republica Socialistă România

Lucrarea este tipărită pe hîrtie fabricată de I. H. BUȘTENI

Scanare și prelucrare digitală

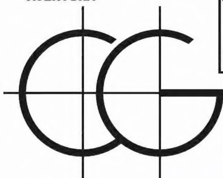

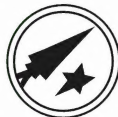
de

Anonim

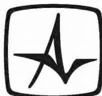

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

